

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA
1979, LET. XVI, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

11-12

IZ VSEBINE

Danijel Pučko: Univerza v združenem delu

Adolf Bibič: Politična znanost v Jugoslaviji

Bogdan Osolnik: Profesionalna etika v javnem komuniciranju

Aktualni intervju: O vtisih z XI. kongresa IPISA v Moskvi poročajo:
dr. Adolf Bibič, dr. Anton Bebler, dr. Ivan Kristan, Boštjan Markič,
mag. Gojko Stanič in dr. Stojan T. Tomić

Zdenko Roter: Politika in religija v socialistični deželi (o njunem
porevolucijskem razmerju)

Janez Pečar: »Spoštljivost« (gospodarske) kriminalitete in reakcija
nanjo

Sava Živanov: Nova ustava ZSSR (in temeljne smeri razvoja
sovjetskega političnega sistema)

Ivan Iveković: Politični testament Agostinha Neta

TEORIJA IN PRAKSA

11-12

revija za družbena vprašanja, let. 16, št. 11—12, str. 1561—1760, Ljubljana, november—december 1979 — UDK 3, YU ISSN 0040—3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Silva Jereb, Maca Jogan, Marko Kerševan, Andrej Kirn, Vladimir Klemenčič, Vlado Klemenčič, Peter Klinar, Joco Klopčič, Stane Kranjc, Franc Kržan, Boris Majer, Boštjan Markič, Oto Norčič, Ernest Petrič, Franci Polak, Rudi Rizman, Janko Rupnik, Slavko Soršak, Gojko Stanič, Franc Šali, Ivo Tavčar, Franc Tetičkovič, Niko Toš, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Stane Kranjc

UREDNIŠKI ODBOR:

Ciril Baškovič, Adolf Bibič, Ivan Hvala, Maca Jogan, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Vlado Klemenčič, Joco Klopčič, Boštjan Markič, Albin Mahkovec, Tomo Martelanc, Ciril Ribičič

GLAVNI UREDNIK:

Adolf Bibič

ODGOVORNI UREDNIKI:

Maca Jogan, Joco Klopčič, Boštjan Markič

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 60 din, za druge *individualne naročnike* 120 din, za *delovne organizacije* 200 din, za tujino 300 din; cena enojne številke 20 din in dvojne številke 40 din

TEKOČI RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50100-620-107-72140-000-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK:

DANIJEI PUČKO: Univerza v združenem de-
lu 1563

ČLANKI, RAZPRAVE:

ADOLF BIBIČ: Politična znanost v Jugo-
slaviji 1569

BOGDAN OSOLNIK: Profesionalna etika v
javnem komuniciranju 1586

AKTUALNI INTERVJU:

Mir, razvoj, znanost (o vtisih z XI. kongresa
IPSA poročajo: dr. Adolf Bibič, dr. Anton
Bebler, dr. Ivan Kristan, Boštjan Markič, mag.
Gojko Stanič, dr. Stojan T. Tomić) 1600

POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

BORIS VERBIČ: Ali gre res samo za za-
bavo? 1617

POGOVOR Z AVTORJEM:

CVETA MLAKAR: Ekonomski problemi naše
graditve socializma 1628

ZNANOST IN DRUŽBA:

VALENTIN JEŽ: Komplementarnost ali ne-
komplementarnost tehnologije in samouprav-
ljanja 1636

DRUŽBA IN RELIGIJA:

ZDENKO ROTER: Politika in religija v so-
cialistični deželi (o njenem porevolucijskem
razmerju) 1644

DRUŽBA IN ODKLONSKOST:

JANEZ PEČAR: »Spoštljivost« (gospodarske)
kriminalitete in reakcija nanjo 1657

POLITIČNI SISTEM:

SAVA ŽIVANOV: Nova ustava ZSSR (in
temeljne smeri razvoja sovjetskega političnega
sistema) 1676

SOCIALISTIČNA MISEL PO SVETU:

ANDRÉ GISSELBRECHT: V slovo Nicosu
Poulantzasu 1693

MEDNARODNI ODNOSI:

IVAN IVEKOVIČ: Politični testament Ago-
stinha Neta 1697

STANE PAVLIČ: OPEC, inflacija in dežele
v razvoju 1710

STROKOVNA IN ZNANSTVENA SREČANJA:

MACA JOGAN: Prvi Ziherlovi dnevi 1725

ERNEST PETRIČ: OB razpravi o političnih
znanostih v deželah v razvoju 1729

MACA JOGAN: Univerza danes 1735

BOŠTJAN MARKIČ: Ob XI. kongresu Med-
narodnega združenja za politične vede (IPSA)
1738

Med novimi knjigami 1743

Listamo po tujih revijah 1748

Iz domačih revij 1752

Bibliografija knjig in člankov 1755

Avtorski sinopsisi 1759

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja,
let. XVI, št. 11—12, str. 1561—1760,
Ljubljana, november-december 1979

CONTENTS

EDITORIAL:

- DANIJEI PUČKO: University in Associated Labour 1563

ARTICLES, DISCUSSIONS:

- ADOLF BIBIČ: Political Science in Yugoslavia 1569
BOGDAN OSOLNIK: Professional Ethics in Public Communication 1586

THE INTERVIEW:

- »Peace, Development, Science« (Impressions from the 11th IPSA Congress by: A. Bibič, A. Bebler, I. Kristan, B. Markič, G. Stanič, S. T. Tomić) 1600

VIEWS, GLOSSES, COMMENTS:

- BORIS VERBIČ: Is Entertainment all that is involved? 1617

INTERVIEW WITH THE AUTHOR:

- CVETA MĻAKAR: Economic Problems in the Building up of Our Socialist System 1628

SCIENCE AND SOCIETY:

- VALENTIN JEŽ: Compatibility or Incompatibility of Technology and Self-management 1636

SOCIETY AND RELIGION:

- ZDENKO ROTER: Politics and Religion in a Socialist Country 1644

SOCIETY AND DEVIATION:

- JANEZ PEČAR: »Respectability« of (economic) Crime and the Reaction to It 1657

POLITICAL SYSTEM:

- SAVA ŽIVANOV: The New Soviet Constitution (Basic Directions of the Development of the Soviet Political System) 1676

SOCIALIST THOUGHT IN THE WORLD:

- ANDRÉ GISSELBRECHT: In Memoirs — Nicos Poulantzas 1693

INTERNATIONAL RELATIONS:

- IVAN IVEKOVIC: The Political Testament of Agostino Neto 1697
STANE PAVLIČ: OPEC, Inflation and the Developing Countries 1710

PROFESSIONAL AND SCIENTIFIC MEETINGS:

- MACA JOGAN: The First B. Žihler Memorial Days 1725
ERNEST PETRIČ: On the Discussion on Political Science in Developing Countries 1729
MACA JOGAN: University To-Day 1735
BOŠTJAN MARKIČ: The XIth Congress of the International Political Science Association (IPSA) 1738

- A survey of new books 1743
From foreign reviews 1748
From domestic reviews 1752
Bibliography of books and articles 1755
Authors' synopses 1759

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

- ДАНИЕЛ ПУЧКО: Университет в объединенном труде 1563

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

- АДОЛФ БИБИЧ: Политическая наука в Югославии 1569
БОГДАН ОСОЛНИК: Профессиональная этика и общественная коммуникация 1.86

АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ:

- »Мир, Развитие, наука« (о впечатлениях с XI съезда ИПСА сообщают: А. Бибиč, А. Беблер, И. Кристан, Б. Маркич, Г. Станич, С. Т. Томич) 1600

ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:

- БОРИС ВЕРБИЧ: Неужели дело только в развлечении? 1617

РАЗГОВОР С АВТОРОМ:

- ЦВЕТА МЛАКАР: Экономические проблемы создания нашей социалистической системы 1628

НАУКА И ОБЩЕСТВО:

- ВАЛЕНТИН ИЕЖ: Совместимость или несовместимость технологии и самоуправления 1636

ОБЩЕСТВО И РЕЛИГИЯ:

- ЗДЕНКО РОТЕР: Политика и религия в социалистическом обществе 1644

ОБЩЕСТВО И ДЕВИАЦИЯ:

- ЯНЕЗ ПЕЧАР: »Респектабельность« (хозяйственного) преступления и реагирование на то 1657

ПОЛИТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА:

- САВА ЖИВАНОВ: Новая конституция СССР (основные направления развития советской политической системы) 1676

СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В МИРЕ:

- АНДРÉ ГИССЕЛЬБРЕХТ: В память Никосу Пулантзасу 1693

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

- ИВАН ИВЕКОВИЧ: Политическое завещание Агостина Нета 1697
СТАНЕ ПАВЛИЧ: ОПЕК, инфляция и развивающиеся страны 1710

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ И НАУЧНЫЕ ВСТРЕЧИ:

- МАЦА ЮГАН: Первые дни Б. Зихлера 1725
ЭРНЕСТ ПЕТРИЧ: К дискуссии о политических науках в развивающихся странах 1729
МАЦА ЮГАН: Университет сегодня 1735
БОШТЯН МАРКИЧ: К 11 Съезде ИПСА 1738

- Среди новых книг 1743
По страницам иностранных журналов 1748
По страницам отечественных журналов 1752
Библиография статей и книг 1755
Авторские синопсисы 1759

Univerza v združenem delu

(delovno posvetovanje v okviru proslave 60. obletnice
ljubljanske univerze)

Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani je proslavila svojo šestdeseto obletnico obstoja. Hotela jo je proslaviti predvsem delovno. Zato je ob tej priložnosti pripravila skupaj z Gospodarsko zbornico Slovenije posvetovanje na temo Univerza v združenem delu. Namen te akcije je bil omogočiti odkrit in neposreden dialog med visokoškolskimi delavci, študenti in strokovnjaki iz slovenskega gospodarstva o najpomembnejših skupnih nalogah, o razmerah, v katere je vpeto njihovo razreševanje in o družbenoekonomskih odnosih na področju visokega šolstva. Seveda smo s tem posvetovanjem želeli spodbuditi in pospešiti naša skupna prizadevanja za reševanje perečih odprtih vprašanj univerze pa tudi onih, ki se pojavljajo v širši skupnosti, a so tesno povezana z življenjem in delom visokega šolstva.

Danes seveda še ne moremo govoriti o rezultatih posvetovanja, saj je minilo komaj nekaj tednov, odkar se je končalo. Zato bi bilo verjetno umestneje govoriti o vtisih, kakšni bi utegnili biti rezultati. Po teh vtisih sodeč bi rekel, da je posvetovanje prineslo rezultate v več smereh. Brez dvoma je treba upoštevati, da je bilo to prvo široko posvetovanje take vrste. Dalo je zajeten snopič skrbno pripravljenih referatov, koreferatov, poročil visokoškolskih organizacij ljubljanske univerze o svojem delu, o povezovanju z našo operativo in tudi vrsto zanimivih pa tudi dovolj kritičnih razprav. To gradivo gotovo terja skrbno obdelavo in čimprejšnje publiciranje v večji nakladi. Samo tako bo našlo pot v roke vseh zainteresiranih.

Posvetovanje je evidentiralo in opredelilo najaktualnejša odprta vprašanja nadaljnjega razvoja visokošolskega izobraževanja in raziskovalnega dela. Visokošolske organizacije združenega dela univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani so na posvetovanju razgrnile slovenski javnosti na vpogled svoje delo, svoje delovne rezultate in doslej dosežen obseg ter oblike sodelovanja in povezovanja z našo družbeno prakso. Ne nazadnje je bilo v sporočilih in v razpravi na posvetovanju nakazanih cela vrsta bolj ali manj konkretnih smeri razreševanja pomembnih odprtih vprašanj

na področjih izobraževanja, usposabljanja za delo in raziskovanja. Ti predlogi so dobili še posebej določno obliko v osnutku priporočil posvetovanja, ki pa terjajo še skrbno izostritev.

Razumljivo je, da posameznik ne more v tem kratkem zapisu zajeti vsega bogastva idej, zasnov, kritičnih napotil in vsega drugega, kar je prineslo posvetovanje udeležencu. Lahko pa opozori na nekatere — po našem mnenju — najpomembnejše misli, povedane skoz pisane ali živo izgovorjene besede. V tem okviru je treba priznati, da je na tem srečanju teoretikov, praktikov in študentov uspelo analitično jasno pokazati, da izhajajo naše potrebe in zahteve po večjem integriranju družbene prakse, izobraževanja in znanosti iz nujnosti in ciljev našega družbenega razvoja. Potrebe po usklajenem, dinamičnem, stabilnem razvoju, po uveljavljanju kakovostnih dejavnikov v gospodarjenju, po večjem vključevanju v svetovno gospodarstvo in po prestrukturiranju celotnega našega gospodarstva same zaostrujejo in terjajo hitrejšo vključevanje ter učinkovitejšo uporabo znanja, večjo naslonitev na raziskovalno in razvojno delo, moderniziranje delovnih procesov, uvajanje sodobne tehnologije idr. Teh ciljev našega razvoja pa tudi teh imperativov razvoja ni mogoče uresničiti, če ne gradimo vse več mostov med prakso in znanostjo ter obratno. V teh razsežnostih je treba gledati pomen, ki ga imajo konkretnim zgodovinskim družbenim potrebam prilagojeni izobraževalni programi v celotnem usmerjenem izobraževanju, in pomen, ki ga ima načrtovanje kadrov ter izobraževanja za našo družbo.

Usmeritve v razvoju slovenskega gospodarstva, za katere smo se že dokaj trdno dogovorili, te misli samo na konkreten način ilustrirajo. Pomen ustreznega strokovnega znanja, raziskovalne usposobljenosti, razvitosti ustvarjalnih potenc bo razumljiv, čim vemo, da naj bi nosilci razvoja slovenskega gospodarstva bili elektroindustrija in elektronika, strojogradnja, bazna kemija in predelava, farmacevtska industrija, nizke gradnje in hidrogradnje, instalacijska in zaključna dela v gradbeništvu, proizvodnja za šport in rekreacijo, zunanja trgovina, bančništvo, projektiva in infrastruktura.

Ob tej razvojni perspektivi je prav, da smo kritični do dosežene stopnje povezanosti visokega šolstva z družbeno prakso. Posvetovanje je dovolj jasno pokazalo, da visokošolske organizacije združenega dela niso brez rezultatov v pospeševanju procesov povezovanja. Še posebej je zanimivo, da naša praksa te rezultate vidi v nekaterih izoblikovanih sistemih izobraževanja in strokovnega izpopolnjevanja za že zaposlene kadre, ki dajejo svoj prispevek k hitrejšemu transferu znanstvenih in tehničnih dosežkov v prakso. Vidi jih pa tudi v čedalje večjem povezovanju raziskovalnih zmogljivosti, v vključevanju študentov v aktualno problematiko gospodarstva pri izbiri seminarskih nalog, diplomskih del ter magistrskih del in v pomoči, ki jo visoko šolstvo daje pri funkcionalnem usposabljanju poslovodnih kadrov gospodarstvu.

Konkretni primeri — seveda samo nekateri — stanje na področju povezanosti posameznih fakultet s prakso lahko le ilustrirajo. Tako smo na posvetovanju slišali, da fakulteta za elektrotehniko zelo konkretno sodeluje na različnih področjih z ZP Iskra, z RTV Ljubljana, z ZP slovenske železarne, s SOZD Gorenje, z Intertradom, s PTT, z JLA in drugimi. Visokošolska temeljna organizacija kemija in kemijska tehnologija sodeluje z Heliosom, Iskro, Zmajem, Belinko, Krko, Lekom, Zdraviliščem Radenska, Petrolom, Cinkarno, Industrijo usnja Vrhnika, Teolom, Šampionko, Novolesom, Donitom, Colorjem, Savo, Termiko in drugimi. Fakulteta za strojništvo ima sklenjenih enajst samoupravnih sporazumov z organizacijami združenega dela o dolgoročnem sodelovanju, naslednjih sedem sporazumov pa še pripravlja. Tudi druge fakultete opozarjajo na podobne procese.

Razumljivo je, da zaradi cele vrste razlogov v naši družbi v celoti še ne moremo biti zadovoljni s povezavo med visokim šolstvom in družbeno prakso. Na posvetovanju smo slišali, da imamo na visokošolskih organizacijah vse preveč ozke učne načrte, da študentje osvojijo premalo znanj tujih jezikov, da smo vse preveč mačehovski do vprašanj varstva narave, da je doba študija predolga, da struktura vpisa na univerzo ni v skladu s potrebami in razvojnimi koncepti slovenskega gospodarstva, da so visokošolske organizacije še vse preveč zaprte v odnosu do vključevanja strokovnjakov iz prakse v vrste pedagoških delavcev, da manjka interdisciplinarnosti in morda še kaj. Tesnejše sodelovanje gotovo lahko in mora ta vprašanja v njihovi konkretnosti doreči.

Vse doslej povedano je gotovo del konkretne podlage za uresničevanje preobrazbe vzgoje in izobraževanja v naši družbi. V luči vseh teh vprašanj je treba gledati tudi prizadevanja za uveljavitev nove samoupravne organiziranosti na področju visokega šolstva, prizadevanja za uresničitev novih družbenoekonomskih odnosov, za uveljavitev družbenega in samoupravnega planiranja, za razvijanje permanentnega izobraževanja, za uveljavljanje nove vsebine, odnosov in organiziranosti celotne vertikalne verige vzgojno izobraževalnih organizacij v pogojih usmerjenega izobraževanja, prizadevanja za uveljavitev nove vloge kadrovske izobraževalnih služb v organizacijah združenega dela ter tudi prizadevanja za sestavo programov in možnosti izvajanja proizvodne delovne prakse v operativi.

Tematika posvetovanja je bila programsko razdeljena v dva velika sklopa vprašanj in sicer v temo svobodna menjava dela na področju visokega šolstva in v temo planiranje razvoja visokega šolstva.

Razprava o odnosih svobodne menjave dela je še prav posebej izpostavila nekaj poudarkov, na katere kaže tudi tu opozoriti. Če gre v sodobnem svetu za protislovje, ki se kaže kot kriza vzgojno izobraževalne in znanstveno raziskovalne sfere, je v naših razmerah preseganje tega protislovja možno z razvijanjem odnosov svobodne menjave dela med vzgojno izobraževalno in znanstveno raziskovalno sfero na eni strani in

vsemi drugimi sferami družbene dejavnosti na drugi strani. V središču teh procesov se nakazuje naloga, kako razbijati monopolizem znanstveno raziskovalnih dosežkov s strani ekonomsko najrazvitejših družb z odločnejšim zavestnim spodbujanjem lastnega znanstveno raziskovalnega in visokošolskega vzgojno izobraževalnega dela.

Pri razvijanju odnosov svobodne menjave dela v visokem šolstvu je treba zagotoviti, da ustvarjalci sredstev, ki so hkrati uporabniki storitev visokega šolstva, sodelujejo pri oblikovanju programov dela posameznih visokošolskih področij in smeri, da sodelujejo pri oblikovanju sredstev za financiranje visokošolske dejavnosti in da nadzirajo uresničevanje tako oblikovanih programov.

Uveljavljanje družbenega plana v vsej popolnosti njegove samoupravne vsebine in razvijanje resničnih odnosov svobodne menjave dela na področju visokega šolstva je potrebno iz več razlogov. Planski proces na tem področju mora zagotavljati integracijo interesov vseh in preprečiti, da bi prevladovali ozki cehovski, parcialni ali celo kratkoročni pragmatični interesi.

S samoupravno dogovorjenimi proporci je treba zagotavljati skladen razvoj visokega šolstva v celoti in v njegovih delih. V okviru takih proporcev je moč razvijati mehanizme svobodne menjave dela na posameznih področjih zadovoljevanja potreb posebnega družbenega interesa v dogovorjenem obsegu in kakovosti in po načelu širše solidarnosti in vzajemnosti. Družbeni proces planiranja razvoja usmerjenega izobraževanja se ne more izogibati obravnavi makro-aspektov planiranja izobraževanja, zlasti pa ne izbiri ustreznega modela izobraževanja, ki daje tudi odgovor na vprašanja, kakšni so temeljni cilji izobraževanja in temeljne značilnosti programov izobraževanja, kolikšen del mladine bo vključen v visoko šolstvo, kakšen sklad časa bo družba namenjala permanentnemu izobraževanju in kakšne minimalne standarde visokošolskega izobraževanja bo zagotavljala.

Zadovoljevanje tistih skupnih in posameznih potreb organizacij združenega dela, ki nimajo značilnosti potreb posebnega družbenega interesa, je treba dosegati v raznih oblikah neposredne menjave dela med visokoškolskimi in drugimi organizacijami.

Organiziranje posebnih izobraževalnih skupnosti pa ne bi smelo biti takšno, da bi bile te cehovsko ozke in da bi se v njih odražali predvsem posebni in skupinski interesi. Odpirati je treba možnosti alternativnih in vzporednih modelov organiziranja takih skupnosti, v katerih se bodo uveljavljali kriteriji panoge in kriteriji širših področij procesa družbene reprodukcije. Omogočiti je treba, da so posamezne organizacije združenega dela kot uporabniki člani več posebnih izobraževalnih skupnosti.

Ce bomo pravilno razvijali odnose svobodne menjave dela, nam bo tudi uspevalo v praksi upoštevati spoznanje, da živimo v obdobju, ko znanost in izobraževanje izgubljata svoj sorazmerno ozek domet, ko postajata nujna sestavina dela na vseh področjih in v vseh obdobjih človeko-

vega življenja, ko postajata v našem dinamičnem svetu vse bolj pogoj obstoja in razvoja vsake družbe. Razvijanje visokega šolstva mora nujno izhajati iz spoznanja, da postaja ustvarjanje, širjenje in uporaba znanja čedalje bolj pomembna kvalitativna značilnost našega življenja. Glede na to je seveda logična teza, da je obseg visokošolskega izobraževanja v Sloveniji še premajhen. To nam pa tudi kažejo primerjave z drugimi jugoslovanskimi republikami in z drugimi evropskimi deželami.

Razvojna perspektiva visokega šolstva pri nas, takšna kot je bila na posvetovanju skicirana, opozarja še posebej na novo vlogo, ki jo mora visoko šolstvo prevzemati pri usmerjanju v študij in pri vertikalnem povezovanju celotnega sistema izobraževanja. Visoko šolstvo bo moralo biti zasidrano v delu. V svojih vzgojno izobraževalnih procesih pa bo moralo skrbeti za privzganje in razvijanje iniciativnosti študentov ter pripravljenosti, da prevzemajo odgovornosti. Ob tem mora širša družba ustvarjati pogoje za prodor domače ustvarjalnosti. Univerza se bo nujno morala organizirati tako, da bo lahko dajala na razpolago svoje delovne zmogljivosti v obliki gibko sestavljenih delovnih raziskovalnih skupin, ki bodo po svojem značaju inter- in multidisciplinarne. Brez bistvene okrepitve podiplomskega študija na ljubljanski univerzi bo težko uveljaviti komponento ustvarjalnosti v našem razvoju. Tega rezultata tudi ne bo moč doseči, v kolikor ne bomo skrbno negovali medrepubliško in mednarodno sodelovanje.

Vse to so v bistvu tudi pogoji za večjo uveljavitev raziskovalnega dela v okviru celote družbenega dela. Raziskovalno delo nam pomeni sistematično ustvarjanje, pridobivanje, poglobljanje pa tudi prenašanje njegovih dosežkov v družbeno prakso. Za dosego željenih rezultatov v tem pogledu terjata naša sedanost in prihodnost čimvečje združevanje raziskovalnega in vzgojnoizobraževalnega dela ter njegovo celostno prepletanje z delom v družbeni praksi. To pomeni seveda zahtevo po takšni organiziranosti pedagoškega procesa, ki je oprt na raziskovalno delo v vseh njegovih oblikah — od fundamentalnega, aplikativnega do razvojnega dela. To pomeni skrb za ustrezno oblikovanje procesov raziskovalnega dela, za posredovanje kadrov in rezultatov raziskav operativni praksi. Bolj, kot se to dogaja zdaj, bo nujno usmeriti raziskovalne zmogljivosti vrhunskih strokovnjakov, ki delajo na univerzi, v raziskovanje ključnih problemov gospodarskega in širše družbenega razvoja. To pa ne bo mogoče, če se visokošolske organizacije, ki so zdaj strogo disciplinarno organizirane, ne bodo problemsko organizirale za potrebe raziskovalnega dela in za potrebe reševanja problemov družbene prakse.

Perspektiva razvoja na tem področju opozarja še na dva problema. Prvi se kaže kot potreba po bistveni krepitvi informacijsko dokumentacijskih služb v okviru raziskovalne sfere, drugi pa kriči po odpravljanju institucionalne razdrobljenosti raziskovalnih organizacij in pretiranega individualizma pri raziskovalcih.

S tem sem želel opozoriti samo na nekatere izrazito prisotne misli in ocene na posvetovanju. Narobe bi bilo misliti, da sem uspel zajeti vse, kar je bilo v dvodnevni razpravi pomembnejšega rečeno. Vendar upam, da sem že s tem zadosti podprl idejo, močno prisotno v zaključnih pripravah na to posvetovanje, da gre za takšno kompleksno pa tudi družbeno aktualno problematiko, da bi se z njo morali sistematično tudi raziskovalno ukvarjati v okviru določenega usmerjenega programa raziskovanja, ki ga je moč kar poimenovati Univerza v združenem delu.

Seveda je posvetovanje opredelilo vrsto vprašanj, ki terjajo konkretno reševanje. Zato je dobro, da je rezultat posvetovanja tudi dogovor, da pride do vrste delovih razgovorov po ožjih področjih problemov med ljudmi iz posameznih visokošolskih organizacij in ljudmi iz posameznih splošnih združenj Gospodarske zbornice Slovenije. Dokaj močno prisotna pa je bila tudi zahteva, da se takšna široka posvetovanja organizirajo vsaki dve leti.

Gradivo s posvetovanja bo publicirano kot priloga Gospodarskega vestnika. Na ta način bo tudi lažje prenesti razpravo o vseh na posvetovanju nakazanih odprtih vprašanjih v ustrezne organe visokošolskih temeljnih in delovnih organizacij, v ustrezne organe univerze, Gospodarske zbornice, v ustrezne samoupravne interesne skupnosti pa tudi še drugam. Vse te razprave bodo dobile svoj globlji smisel, če nas bodo vse skupaj dodobra obvestile, da je vloga univerze v slovenski družbi toliko večja, kolikor bolj živo je njeno sodelovanje v snovanju in uresničevanju ključnih razvojnih procesov slovenske in jugoslovanske družbe in kolikor večji je njen prispevek k njim. Seveda je taka osveščenost sama po sebi še premalo, če nas ne spodbudi, da se bomo dosledno po tem spoznanju tudi ravnali.

Politična znanost v Jugoslaviji

Kot posebna disciplina*, ki se goji na ravni univerzitetnega študija, je politična znanost med najmlajšimi področji družbenih ved v Jugoslaviji.¹ Res je, da je novejša zgodovina narodov in narodnosti, ki živijo v tej deželi, porajala, zlasti v okviru marksistične tradicije, dela, ki so bila pomemben prispevek tudi k politični znanosti. Dejstvo je tudi, da so se v stari Jugoslaviji — ki je nastala leta 1918 — začeli med obema vojnoma, kljub dominantnemu normativizmu v pravnih vedah, prvi elementi sociološkega pristopa k fenomenu politike. Vendar pa o politični znanosti kot posebni disciplini, ki se poučuje in raziskuje na ravni visokega šolstva, lahko govorimo šele po drugi svetovni vojni, potem ko so delovni ljudje in narodi Jugoslavije v oboroženem narodnoosvobodilnem boju (1941 do 1945), ki je imel hkrati karakter socialistične revolucije, ustvarili pogoje za samostojen ekonomski, socialni in kulturni razvoj.

Toda tudi v novi socialistični Jugoslaviji so se politične znanosti konstituirale le postopoma. Bistveni impulz k temu je bila zavestna opredelitev vodilnih političnih sil jugoslovanske družbe za samoupravno pot socialističnega družbenega in političnega razvoja (1950).² Ta opredelitev — ki je bila sicer neposredno pogojena z odporom zoper tuji pritisk, dolgoročno pa je temeljila na avtentični socialistični revoluciji in na vsej demokratični socialistični teoretični in praktični tradiciji (Pariška komuna, Leninovi sovjeti itd.) — je bila odločilna ne samo za konstituiranje, marveč tudi za ves dosedanji razvoj politične znanosti v Jugoslaviji. Oprta na vrednote zunanje politike, ki ji daje bistveni pečat neuvrščenost in v plodnih in kritičnih stikih s politično znanostjo v sodobnem svetu, je politična znanost v Jugoslaviji dobila v začetku 60-let v obliki visokih šol (oz. fakultet) za politične vede institucionalni okvir³, v katerem danes

* Ta sestavek je avtorjev prispevek na XI. kongresu IPSA (Mednarodna asociacija za politične vede), ki je bil od 12. do 18. avgusta 1979 v Moskvi — *op. uredništva*.

¹ O politični znanosti v Jugoslaviji, glej npr., Jovan Đorđević, »Osnovna pitanja političkih nauk«, v: J. Đorđević, *Socijalizam i demokratija*, Savremena administracija, Beograd 1962.

² Glej: Zgodovinski govor J. B. Tita na zasedanju Ljudske skupščine FLRJ, 26. julija 1950, ki ga najdemo sedaj v: Josip Broz Tito, *Samoupravljanje*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1978.

³ V letih 1960—1961 so bile ustanovljene visoke šole za politične vede v Beogradu, Ljubljani in Sarajevu in leta 1962 fakulteta za politične vede v Zagrebu. Vse visoke šole so se kasneje vključile kot fakultete v strukturo univerze.

poteka obsežen pedagoški in raziskovalni proces na področju politologije. Če k temu prištejemo še številne institucije, ki so namenjene posebej raziskovanju političnih odnosov ali ki posredujejo spoznanja politične znanosti, lahko trdimo, da so se v sodobni Jugoslaviji izoblikovali dokaj obsežni institucionalni okviri, ki so bili in so ob vseh drugih nujnih pogojih pomemben faktor razvoja politične znanosti.

Naloga tega prispevka je, da odgovori, vsaj v določenem obsegu, na vprašanja: I. Kako je konstituirajoča se politična znanost v Jugoslaviji opredeljevala predmet svoje discipline? II. Katera so pglavitna teoretična izhodišča in področja sodobne politične znanosti v Jugoslaviji? III. Kako lahko ocenjujemo dosežke in perspektive sodobne politične znanosti v Jugoslaviji?

I. O PREDMETU POLITIČNE ZNANOSTI

Kot zapozneli iskalec akademskega statusa je morala politična znanost tudi v Jugoslaviji dokazati svojo legitimnost s specifičnim predmetom raziskovanja. Protagonisti nove discipline so morali pokazati, da politična spoznanja, ki so jih nudile že etablirane discipline, ne izčrpajo vse politične problematike ali da jo le parcialno obravnavajo. Razmejitev s pravnimi vedami, ki je bila ključno vprašanje pri opredeljevanju nove discipline, je bila izvedena dokaj razločno in tembolj uspešno, ker so jo podprli tudi nekateri ugledni predstavniki pravnih znanosti. Jugoslovanski politologi pa so se morali opredeliti tudi do koncepcij predmeta politične znanosti, ki so jih lahko našli v politični znanosti sami, kjer se je ta pač uveljavila kot samostojna družboslovna disciplina.

Predvsem so se morali soočiti s tradicionalističnimi pogledi, ki so predmet politične znanosti istovetili ali ga še istovetijo z državo, znanost o politiki pa z znanostjo o državi. Še težavnejša je bila razmejitev z modernejšo, v sodobni politični znanosti prevladujočo koncepcijo, ki vidi v oblasti specifično področje politične znanosti, politično znanost pa pojmuje kot znanost o oblasti. Odgovor na te izzive se je gibal v smeri poskusov, da se politični znanosti določi predmet, ki bi obsegal tako problematiko države kot problematiko oblasti, hkrati pa bi segal tudi na druga področja upravljanja družbe. Ko so jugoslovanski pisci⁴, razpravljajoč o predmetu politike, opozarjali na normativne in stvarne aspekte politike, na sodobne in zgodovinske aspekte politike, na pretekle in prihodnje tendence v razvoju politike, na državne in družbene vidike politi-

⁴ O predmetu politične znanosti glej npr., Adolf Bibič, »Uvodna študija« v: Adolf Bibič — Pavle Novosel (ur.), *Politiška znanost* Naprijed, Zagreb 1971; Branko Caratan, *Socijalizam i politika*, Center za aktualni politički studij, Zagreb 1972; Jovan Đorđević, *Politički sistem*, Savremena administracija, Beograd 1977; Stevan Gaber, *Politika i političkata nauka*, Naša knjiga, Skopje 1975; Najdan Pašić, *Klase i politika*, Rad, Beograd 1974; Radoslav Ratković, *Osnovi nauke o politici*, Institut za političke studije FPN, Beograd 1977; Stojan Tomić, *Profesionalizam u politici*, Radnička štampa, Beograd 1975.

ke, so opredelili predmet politične znanosti tako, da vanj vsekakor spada problematika države in dialektika države in družbe; takšen pojem politike (politika v ožjem pomenu besede) pa je po mnenju pretežnega števila jugoslovanskih piscev preozek, saj pušča vnmear širše področje upravljanja družbe, ki ima vsekakor tudi politični značaj. Tako so jugoslovanski politologi — ne brez ugovorov⁵ — izoblikovali širši pojem politike, ki obsega tako problematiko države in oblasti kot tudi obsežno področje, ki se z razvojem samoupravljanja širi, upravljanja drugih družbenih zadev, zlasti tistih, ki se nanašajo na razreševanje interesnih protislovij v družbi.⁶

Tako se je oblikoval tudi odgovor na drugo vprašanje, ki se je z vso ostrino zastavljalo mladi, konstituirajoči se politični znanosti: gre za razmerje med politiko in samoupravljanjem. Ali ne pomeni samoupravljanje, ki obsega tudi tiste procese, ki jih sicer označujemo z »odmiranjem države«, negacijo politike in s tem tudi politične znanosti? Nekateri so tako mislili in še mislijo. Vendar pa je prevladal nasprotni odgovor. Celotni avtorji, ki postavljajo politiko hkrati z državo, blagom, in denarjem v arzenal buržoaznega sveta, odločno poudarjajo, da ima samoupravljanje v sedanjem razdobju in da bo imelo tudi še dokaj časa v prihodnosti še vedno politični značaj.⁷

Grobo vzeto sta se glede razmerja med politiko in samoupravljanjem izoblikovali dve bolj ali manj izraziti stališči (če odštejemo tiste, ki vidijo v samoupravljanju kategorijo, ki bo v celoti zamenjala politiko): prvo stališče zatrjuje, da so vsi samoupravni odnosi politični odnosi, drugo pa skuša razlikovati med tistimi samoupravnimi odnosi, ki imajo politični značaj, in med onimi, ki takega značaja nimajo.⁸ Na vsak način je rezultat teh debat spoznanje, da samoupravljanje ne le da ni ovira za razvoj politične znanosti, marveč je faktor, ki bistveno pospešuje njen razvoj tako s tem, da daje svobodnejši prostor družbenim vedam, in v njihovem okviru tudi političnim vedam, kot tudi s tem, da širi predmet političnega iz sfere države v sfero same družbe, ko obsega tudi celotno področje procesov, ki jih običajno označujemo kot »socializacijo politike«. V razpravah o predmetu politične znanosti se je tako v Jugoslaviji uveljavila dokaj široka koncepcija politike, ki sicer zajema področje izvrševanja oblasti, hkrati pa se razširja na celoto upravljanja družbenih zadev. Politična znanost tako ni samo znanost o državi, političnih strankah in drugih »klasičnih« političnih subjektih, marveč je hkrati tudi znanost o (samo)upravljanju vseh segmentov družbe, tako o samoupravljanju na področju dela (združenega dela) kot v družbi kot celoti.

⁵ Glej npr. Branko Caratan, op. cit. str. 34.

⁶ Glede diferenciacije med politiko v ožjem in v širšem smislu glej npr., Radomir Lukić, *Politiška teorija države*, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd 1962, str. 15.

⁷ Branko Caratan, op. cit. str. 34.

⁸ Prvo stališče je zagovarjal Leo Geršković, v: »Politički sistem Jugsolavije u nastavi, pri-spevek na simpoziju Jugoslovanskega združenja za politične vede, ki je bil v Zagrebu 30. in 31. marca 1965; drugo gledišče pa je podpiral Najdan Pašić, *Klase i politika*, op. cit., str. 38—40.

V iskanju odgovorov na vprašanje, kaj je bistvo politike in kakšen naj bi bil optimalni obseg politične znanosti, je na jugoslovanske politologe odločilno vplival prispevek klasičnega marksizma. Na temelju tega vira so poskušali dognati, včasih z bolj ali manj izraženimi otenki, kakšna naj bi bila koncepcija politične znanosti, ki bi temeljila na bistvenih teoretičnih in metodoloških premisah zgodovinskega materializma. Istočasno so usmerili svoj interes na prispevke klasičnih marksističnih piscev k posameznim področjem sodobne politične znanosti⁹. Ko so izhajali iz domneve, da dialektična metoda izključuje vsakršno statično in dogmatično fiksnost razmerja med vladajočimi in vladanimi, so bili jugoslovanski pisci kritični do teorij, ne glede na njihov izvor, ki razglašajo ali domnevajo, da je razmerje med vladajočimi in vladanimi zgodovinsko neproblematično in/ali nespremenljivo. Na drugi strani je bila politična znanost v Jugoslaviji odprta za dognanja sodobne politične znanosti, za katere je bilo utemeljeno trditi, da so prispevala k razumevanju vsaj nekaterih vidikov politične stvarnosti.¹⁰

II. PODROČJA POLITIČNE ZNANOSTI

Politična znanost v Jugoslaviji se je, vzporedno z njenim razvojem, čedalje bolj členila na posamezne discipline in področja. To je povezano z naravo političnih procesov, z delitvijo dela na akademskem področju, pogojeno pa je bilo tudi s splošnimi teoretičnimi izhodišči, s katerimi so se naši avtorji lotevali obravnavanja političnih pojavov. Tu bomo, v skladu z naravo tega prispevka in glede na zunanje omejitve, skušali označiti le nekatera področja oziroma discipline politične znanosti v Jugoslaviji.

1. Politična teorija

Če bi sodili le po številu del, ki nosijo naslov »politična teorija«, bi kaj lahko ugotovili, da so takšna dela v sodobni jugoslovanski politični znanosti redka.¹¹ Vendar pa to nikakor ne bi zadoščalo za poznavanje pravega obsega in vsebine političnoteoretičnih preokupacij v Jugoslaviji. Pri presoji o navzočnosti in usmerjenosti politične teorije je treba upoštevati tudi dela, ki govorijo o splošnih problemih politike in politične znanosti, pa tudi tista, ki razpravljajo o posameznih področjih ali aspektih politike, kolikor vsebujejo teoretične komponente. To pomeni, da bi za natančnejši vpogled v stanje politične teorije v naši deželi morali anali-

⁹ O prispevku klasičnega marksizma k politični znanosti glej npr., Najdan Pašić, op. cit., 2. pogl.; Jovan Mirić, *Rad i politika*, Centar za kulturnu djelatnost SSO, Zagreb 1978; Davor Rodin, *Marxova misao zajednice*, Velika edicija »Ideja«, Beograd 1974; Obrad Pejanović, *Marks i politika*, »Export-Press«, Beograd 1969, itd.

¹⁰ Kot primere lahko navedemo: Jovan Djordjević, »Osnovna pitanja...«, op. cit.; Najdan Pašić, op. cit., 2. pogl.; Adolf Bibič, *Kaj je politična znanost*, Komunist, Ljubljana 1969.

¹¹ Kot primer lahko navedemo: Jovan Đorđević, *Elementi političke teorije i društveno-politički sistem samoupravnog socijalizma*, ICS, Beograd 1975.

zirati vsa dela, ki se ukvarjajo s problemi in strukturo politike in politične znanosti, upoštevati pa tudi teoretične sestavine posameznih politoloških disciplin in politično misel družbene prakse, kolikor vsebuje teoretične komponente. Tukaj si takšne ambiciozne naloge ne moremo zastaviti. Ne da bi se sklicevali na vse možne vire, bomo le skušali nakazati nekatere poudarke, ki se nam zdijo ključni za razumevanje političnoteoretičnih prizadevanj jugoslovanskih piscev.

1. Morda bi bilo potrebno najprej omeniti, da se jugoslovanski politologi v ogromni večini izrecno kritično opredeljujejo do vrednostno nevtralne («value-free») politične znanosti. Po drugi strani pa več avtorjev opozarja na nevarnost pragmatistične instrumentalizacije politične znanosti. Ko razpravljajo o razmerju med politično ideologijo in politično znanostjo, pisci pogosto poudarjajo dialektično naravo tega razmerja.¹²

2. Pri obravnavanju splošnih problemov politike, zlasti pa smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, jugoslovanska politična misel in politična znanost poudarja zlasti tele aspekte:

a) *Samoupravljanje*. Političnoteoretična razmišljanja se tematsko dotikajo in prežemajo z razmišljanjem o samoupravljanju, ki ga štejejo za eno izmed pglavitnih zakonitosti prehodnega obdobja.¹³ Samoupravljanje je za politično znanost v Jugoslaviji pomembno z več vidikov: vplivalo je in vpliva na prestrukturiranje vsebine in širjenje obsega pojma politike; obnovilo in zaostriło je problem političnega sistema prehodnega obdobja, pomena njegovih specifičnih oblik, ki naj bi zagotovile čim bolj neposredno vodilno vlogo delavskega razreda, v povezavi z vsemi delovnimi ljudmi, v celotnem ekonomskem, socialnem in političnem življenju; postavilo je v ospredje pomen prestrukturiranja družbenoekonomskih odnosov v družbi prehodnega obdobja in poudarilo pomen razmerja med temi dolnosi in političnim sistemom; obnovilo in z novih vidikov je osvetlilo pomen kritike »politične države« in splošnega reprezentativnega mandata; aktualiziralo je problem politične alienacije, birokratizma, tehnolo-

¹² Glej npr., Jovan Mirić, op. cit., str. 47 in nasl., A. Bibič, *Politična znanost. Ideologija. Politika*, Komunist, Ljubljana 1978, str. 165 in nasl.; Najdan Pašić, »Politične znanosti v samoupravni družbi«, *Teorija in praksa*, 3/1979, str. 307—315.

¹³ Jasno je, da je politična in znanstvena literatura o samoupravljanju v Jugoslaviji tako številna, da lahko tukaj navedemo le manjši vzorec. Glej npr., J. B. Tito, *Samoupravljanje*, op. cit. Veliki teoretični in politični prispevek k temu področju je dal Edvard Kardelj v mnogih svojih delih, sedaj deloma zbranih v: *Problemi naše socialistične graditve*, knjige I—IX, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1954—1974; Vladimir Bakarić, *Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija*, Informator, Zagreb 1974; Dušan Bilandžić, *Društveni razvoj socijalističke Jugoslavije*, Centar društvene djelatnosti SSOH, Zagreb 1978; Aleksandar Hristov, *Samoupravna kontrola i samoupravna odgovornost*, Naša knjiga, Skopje 1973; Ljubomir Jakimovski, *Socijalističkoto samoupravljanje*, Komunist, Skopje 1977; Neca Jovanov, »Aspekti teorijske koncepcije samoupravljanja u Jugoslaviji«, *Kulturni radnik*, št. 4/1979, str. 3—50; Bogdan Kavčič, *Sođodni sociološki problemi samoupravljanja v podjetjih*, Delovska enotnost, Ljubljana 1972; Boris Kidrič, *Zbrano delo*, knjiga IV, Cankarjeva založba, Ljubljana 1976; Stipe Suvar, *Samoupravljanje in alternativa*, Centar za kulturno djelatnost SSO, Zagreb 1978; Jovan Đorđević in Najdan Pašić (gl. uređ.), *Teorija i praksa samoupravljanja u Jugoslaviji*, Radnička štampa, Beograd 1972; Zoran Vidaković, *Korak nazad, dva koraka napred*, Komunist, Beograd 1971.

kratizma in drugih oblik elitizma v političnih sistemih sploh in posebej v političnih sistemih prehodnega obdobja, aktualiziralo je problem »odmiranja države«; postavilo je v središče politične znanosti problematiko dialektike dela in politike; dalo je poseben poudarek problematiki mikropolitike (v delovni organizaciji, v tovarni, v šoli, v kulturnih institucijah, v temeljnih organizacijah družbenih in političnih organizacij itd.) in hkrati poudarilo pomen neposrednih povezav med mikro-in makropolitiko; vneslo je nove akcente v gledanje na razmerje med notranjo in zunanjo politiko itd.

b) *Interesi in politika*. Samoupravno izhodišče je bilo in je eden izmed bistvenih faktorjev, ki je vplival na to, da so jugoslovanski pisci postavili v ospredje problematiko interesov in politike tako na splošni teoretični ravni kot na ravni obravnave političnega sistema socialističnega samoupravljanja.¹⁴ V delih jugoslovanskih avtorjev se večkrat srečujemo s trditvami, da so interesi »odločujoča kategorija politike«¹⁵ ali da »govoriti o politiki, pomeni torej govoriti o interesih«.¹⁶ Zlasti velik poudarek je pri tem na problematiki neposredne artikulacije in agregacije interesov in na problematiki relacije med individualnimi, posebnimi in splošnimi interesi na temelju dominantne in integrirajoče vloge zgodovinskega interesa delavskega razreda in drugih delovnih slojev.

c) *Nacionalna in internacionalna dimenzija politike*. Politična misel in politična znanost v Jugoslaviji sta posvečala veliko pozornost tisti političnoteoretični problematiki, v kateri se izražajo dialektika nacionalnega in razrednega interesa, pa tudi dialektika med nacionalnim in internacionalno razsežnostjo politike.¹⁷ Pri tem je bila v ospredju ideja, da med razrednim in nacionalnim ni in ne sme biti nobenega hierarhičnega razmerja, kot ni in ne sme biti nobenega hierarhičnega odnosa med nacionalnimi in nadnacionalnimi interesi. Od tod izhaja specifični poudarek, ki ga politična znanost v Jugoslaviji daje vsebini federalizma, internacionalizma, solidarnosti itd.

d) *Socializem in demokracija*. Povezava samoupravljanja in socializma v jugoslovanski politični znanosti nujno pomeni tudi povezavo med socializmom in demokracijo.¹⁸ Poudarek na demokratičnem značaju so-

¹⁴ Glej npr., Adolf Bibič, »Prispevek k obravnavi teorije interesov«, Teorija in praksa, 11—12/1972, str. 1620—1635 in *Teorija in praksa*, 1—2/1973, str. 95—100; Albin Igličar, *Pravni sistem in družbeni interesi*, Partizanska knjiga, Ljubljana 1978; Jovan Mirić, *Interesne grupe i politička moč*, op. cit.; Najdan Pašić, *Interesi, institucije, ideologije*, Institut za političke studije, FPN, Beograd 1977.

¹⁵ Jovan Mirić, op. cit., str. 6.

¹⁶ Najdan Pašić, op. cit., str. 5.

¹⁷ O nacionalnem vprašanju glej npr., Josip Broz Tito, *Nacionalno vprašanje in revolucija*, DZS, Ljubljana 1978; Edvard Kardelj, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, DZS, Ljubljana 1957; Vladimir Bakarić, *Društvene klase, nacija i socijalizam*, Školska knjiga, Zagreb 1976; Najdan Pašić, *Nacionalno pitanje u savremenoj epohi*, Radnička štampa, Beograd 1973; Stipe Šuvar, *Nacionalno i nacionalističko*, Marksistički centar, Split 1974; Dragan Taškovski, *Resnica o makedonskem narodu*, DZS, Ljubljana 1976.

¹⁸ Jovan Đorđević, *Socijalizam i demokracija*, op. cit.; Edvard Kardelj, »Socialistična demokracija v jugoslovanski praksi«, v: *Problemi naše socialistične graditve*, knjiga IV, op. cit.;

cializma izhaja iz koncepcije socializma kot zgodovinskega procesa, v katerem se, vzporedno s premagovanjem ekonomske, politične in ideološke odtujitve, uresničuje »svobodna asociacija proizvajalcev«. Od tod izhaja kritično stališče, ki ga najdemo v jugoslovanski politični znanosti, do prevladujočih koncepcij reprezentativne demokracije in do vseh elitističnih variant demokracije na eni strani, na drugi pa poskus, da opredeli samoupravno demokracijo kot specifično obliko pluralizma (tj. samoupravnega pluralizma« ali še pogosteje »pluralizma samoupravnih interesov«).¹⁹

e) »Politični razvoj«. Čeprav politična znanost v Jugoslaviji ni razvijala neke posebne teorije, ki bi nosila ime »politični razvoj«, pa je pripevala, kot deloma že sledi iz povedanega, bistvene elemente k oblikovanju te teorije. Naj med njimi (poleg že omenjenih) navedemo še naslednje:

a) Politični razvoj ni kategorija, ki bi jo lahko razumeli kot izoliran pojav, marveč je proces, ki je najtesneje povezan z ekonomskim in sploh socialnim razvojem.

b) Brez ekonomske emancipacije, brez polne ekonomske suverenosti in enakopravnosti zato ne more biti polne politične svobode.

c) Ni univerzalnega »modela« političnega razvoja. V oblikovanju političnega sistema gre za protislovno prepletanje individualnih, posebnih in splošnih momentov, ki zahtevajo stalno inovativno intervencijo subjektivnih sil in njihovo popolno samostojnost in neodvisnost pri oblikovanju političnega sistema in iskanju najprimernejših metod družbenega razvoja.

d) Poglavitna karakteristika sodobnega političnega (in družbenega) razvoja je socializem kot svetovni proces in sploh ekonomska in politična emancipacija (ob hkratnem povezovanju) narodov, protislovje med silami dominacije in silami emancipacije pa je eno izmed temeljnih protislovij sodobnih družb in sodobnega sveta.

f) Bistveni kriterij političnega razvoja je v tem, koliko postaja človek kot aktivni, ustvarjalni del emancipacijskih družbenih sil sposoben, da postopoma presega politično (in vsako drugo) alienacijo in da ustvarja možnosti za svobodnejši razvoj sebe samega in hkrati vseh drugih.

2. Zgodovina politične misli in sodobne politične ideje

Glede na to, da med jugoslovanskimi politologi prevladuje stališče, da sodobne politične znanosti ne moremo mehanično ločiti od zgodovine po-

---

Edvard Kardelj, *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*, Dimitar Mirčev, *Participacija, samoupravljanje, demokratija*, FSPN, Ljubljana 1977, cikl.: Čazim Sadičković, *Kriteriji demokratije*, Svetlost, Sarajevo 1971.

¹⁹ Čeprav je bila ideja pluralizma vsebovana implicitno v sami samoupravni usmeritvi in so jo tudi izrecno uporabljali v specifičnem pomenu v nekaterih političnih dokumentih in občasno tudi v politološki literaturi pred l. 1977, jo je prvič širše obdelal ravno v omenjenem letu Edvard Kardelj v svoji knjigi: *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*, Komunist, Ljubljana 1977.

litične misli, je politična znanost v Jugoslaviji posvečala dokajšnjo pozornost zgodovini političnih idej. Naj tu omenimo, da je bilo objavljenih nekaj del, ki dajejo oris zgodovine politične misli za daljša časovna razdobja. Med temi je treba zlasti omeniti delo R. D. Lukića, ki je tudi med redkimi, ki je skušal natančneje opredeliti vsebino tega predmeta; J. Goričarja in J. Kolakovića.²⁰ V sorodno kategorijo moramo šteti antologije, ki vsebujejo tekste iz zgodovine politične misli, spremljane z bolj ali manj obsežnimi orisi značilnosti posameznih tokov oziroma predstavnikov te misli.²¹ Posebno pozornost so naši avtorji posvečali zgodovini socialističnih idej, zlasti zgodovini marksizma in znotraj njega tudi politični misli marksizma.²² V tem okviru moramo tudi omeniti dela, ki se ukvarjajo z genezo in bistvom samoupravljanja,²³ pri čemer moramo omeniti tudi nekaj dokaj obsežnih antologij, ki zajemajo to področje.²⁴ Poleg tega so bila v zadnjih desetletjih objavljena dela, ki obravnavajo nekatere teme iz posameznih razdobj politične misli, od antike, renesanse in politične misli razdobja meščanskih revolucij, do posameznih tokov politične misli XX. stoletja: katolicizma, elitizma, fašizma in neofašizma, tehnokratizma in birokratizma, instrumentalizma.²⁵ Pomemben prispevek je treba videti tudi v delih jugoslovanskih družboslovcev, ki se ukvarjajo s posameznimi vidiki politične misli dežel v razvoju, vključno z doktrino o neuvrščeniosti.²⁶ V celoti lahko rečemo, da je kljub znatnim prazninam to področje znanosti bistveno prispevalo k širjenju njenega obzorja, k večanju njene emancipatorične funkcije in k razširitvi njenega problemskega horizonta.

²⁰ Radomir D. Lukić, *Istorija političkih i pravnih teorija*, I. knjiga, Od antike do početka XVII. veka, Naučna knjiga, Beograd 1956; Jože Goričar, *Oris zgodovine političnih teorij*, Od antike do industrijske revolucije, CZ Ljubljana 1959; Juraj Kolaković, *Historija novovjekovnih političkih teorija*, Zrinski, Čakovec 1976.

²¹ Andrija Krešić in Radislav Vujičić, *Država i politika*, Sedma sila, Beograd 1968; Nerkez Smalagić, *Historija političkih doktrina*, I. in 2. zv., Naprijed, Zagreb 1971.

²² Mile Joka (ur. in uvod . . .), *Preteče naučnog socijalizma*, Školska knjiga, Zagreb 1978; Predrag Vranicki, *Historija marksizma*, druga predelana in razširjena izdaja, 2 zv., Naprijed, Zagreb 1971 in druge izdaje; Radoslav Ratković, *Politička teorija austromarksizma*, Institut za izučavanje MRP, Beograd 1965; Malim Mulaibrahimović, *Marksizam i anarhizam*, Marksistički studijski centar, Sarajevo, 1978, itd.

²³ Glej zgoraj opombo št. 13 in spodaj op. št. 24.

²⁴ Miloš Nikolić (in Vladimir Štambuk — 3. knjiga), (izd.), *Samoupravljanje i radnički pokret*, Komunist, Beograd 1973 (v treh knjigah).

²⁵ Zdenko Roter, *Cerkev in sodobni svet. Razvoj katoliškega nauka o socializmu, komunizmu, marksizmu in ateizmu*, CZ, Ljubljana 1973; Ante Pažanin, *Filozofija i politika*, FPN, Zagreb 1973; Dušan Žubrinić, *Marksizam i teorija elita*, Školska knjiga, Zagreb 1975; Branko Pribević in drugi, *Fašizam i neofašizam*, Savremena administracija, Beograd 1977; Vojislav Stanovčić (ur.) *Birokratija i tehnokratija*, Sedma sila, Beograd 1966.

²⁶ Stane Južnič, *Socializem in dežele v razvoju*, Komunist, Ljubljana 1969; Ivan Iveković, *Afrika i socijalizam*, Komunist, Beograd 1976; Ljubomir Paligorić, *Političke doktrine levice u Latinskoj Americi*, IMRP, Beograd 1972; Jokica Hadži-Vasileva, *Socijalistička opredeljenja u tropskoj Africi*, IMRP, Beograd 1973, itd.

3. Teorija in problemi države

Teorija države, ki so jo še pred nekaj desetletji razumeli kot politično teorijo sploh, je doživela v politični znanosti v Jugoslaviji pomembne transformacije. Predvsem bi lahko rekli, da se je njen pomen, vzporedno z razvojem politične znanosti kot osrednje discipline, ki se ukvarja s političnimi pojavi, zmanjšal v korist politične teorije in nekaterih drugih splošnih politoloških disciplin. Vendar pa jugoslovanska politična misel in znanost ni nikoli (anarhistično) zanikala pomena države, marveč je na podlagi marksistične teorije in prakse socialistične graditve skušala konkretizirati zakonitosti v razvoju sodobne države, zlasti države v prehodnem obdobju. Skušala je dati aktualni smisel problemu »politične države«²⁷, s tem da je ponovno oživila in razvila nekatere prvine Marxove in Leninove koncepcije »odmiranja države« in postavila problem odnosa med ekonomsko in državno sfero v prehodnem obdobju sploh. Kritike etatizma²⁸ pri tem ne razume v tem smislu, da bi bila ocenjevala vlogo države v abstraktnem smislu negativno: državo je potrebno analizirati konkretno glede na posebne zgodovinske okoliščine: tako je razumljivo, da je povečana vloga države nujna v prvem postrevolucionarnem razdobju, da je nujna tudi v postkolonialnem razdobju v deželah v razvoju in da bo celo v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja, kjer država dejansko odмира, še vedno dolgo ohranila nekatere pomembne funkcije.²⁹ Bistveno za državo prehodnega obdobja je, da je po svoji tendenci in intenci subjektivnih sil usmerjena k postopnemu odmiranju, kar je proces, ki je identičen z razvojem samoupravljanja. V takšnem splošnem kontekstu in izhodišču je razumljivo, da jugoslovanski pisci v svojih traktatih o teoriji države nujno obravnavajo tudi problematiko odmiranja države.³⁰ Med splošnimi deli, ki so posvečena problematiki države, je posebno omembe vreden poskus, da se konstituirajo politološko poudarjena »politična teorija države«.³¹ Prispevek k politološkemu obravnavanju države vsekakor pomenijo tudi dela, ki obravnavajo problematiko sodobne države, pojave etatizma, birokratizma, parlamentarizma, vloge države v deželah v razvoju,³² razmerje med Cerkvijo in državo,³³ zgo-

²⁷ Adolf Bibič, *Zasebnštvo in skupnost. »Civilna družba« in država pri Heglu in Marxu*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1972; Ivan Prpić, *Država i društvo*, Mladost, Beograd 1976.

²⁸ Vladan Četković, *Moč i kriza etatizma*, Institut za političke študije FPN, Beograd 1978.

²⁹ Najdan Pašić, *Klase i politika*, op. cit., pogl. V; Blažo M. Perović, *Država i samoupravljanje*, ZAK, Beograd 1976.

³⁰ Radomir Lukić, *Teorija države i prava*, Naučna knjiga, Beograd 1973, str. 432 in nasl., Oleg Mandić in Smiljko Sokol, *Država*, Informator, Zagreb 1977, str. 217 in nasl., itd.

³¹ Radomir Lukić, *Politička teorija države*, op. cit.

³² Najdan Pašić, *Savremena država*, Druga dopolnjena in predelana izdaja, BIGZ, Beograd 1976.

³³ Zdenko Roter, *Katoliška cerkev in država v Jugoslaviji 1945—1973*, CZ, Ljubljana 1976.

vinski razvoj intervencije države v gospodarstvu³⁴ ali ekonomsko vlogo države v nekaterih območjih dežel v razvoju.³⁵

4. Družbenopolitični sistem SFRJ

Politični sistem Jugoslavije ali posamezne vidike tega sistema obravnava tolikšno število jugoslovanskih piscev, da jih v tem kratkem prikazu razvoja in stanja politične znanosti v Jugoslaviji ne moremo niti omenjati, kaj šele analizirati. Spričo narave teme se bomo morali zadovoljiti s tem, da bomo le nakazali nekatera splošna izhodišča in temeljne smeri razvoja političnega sistema jugoslovanske družbe, kakor se reflektirajo v nekaj tipičnih delih, ki jih lahko vzamemo za vzorec.³⁶

Po prvi fazi razvoja našega političnega sistema, ki ga jugoslovanski pisci običajno označujejo z *revolucionarnim etatizmom*, se je politični sistem Jugoslavije razvijal skozi več etap, ki jih z določenih aspektov označujejo ustavni akti, ki so mu dajali normativi okvir in opredeljevali njegova temeljna načela (po prvi ustavi leta 1946 so bili sprejeti še naslednji ustavni akti: Ustavni zakon 1953, ustava 1963, ustava 1974 — po več pomembnih amandmajih). Zavestna opredelitev za samoupravljanje (leto 1950) je bila po soglasnem stališču jugoslovanskih politologov bistvenega pomena za nadaljnji razvoj političnega sistema, za njegove notranje transformacije in za njegovo usmeritev. Temeljna intenca vseh preobrazb in transformacij političnega sistema je bila, da se delavski razred in drugi delovni ljudje postavijo v takšne položaje, da bi kar najbolj neposredno odločali o pogojih, sredstvih in rezultatih svojega dela in na tej podlagi tudi o vseh bistvenih družbenih in političnih zadevah. Takšen pristop k političnemu sistemu je bil vzrok za to, da jugoslovanski pisci posvečajo izredno pozornost družbenoekonomskim odnosom, ki so temelj in sestavni del političnega sistema socialističnega samoupravljanja.³⁷ V tem okviru se je posvečala posebna pozornost problemu transformacije državne lastnine v družbeno lastnino, ki pomeni ponovno združevanje delavcev s produkcijskimi sredstvi, vključno z njihovim odločanjem o razširjeni re-

³⁴ Nikola Vučo, *Državna intervencija u privredi. Istorijski razvoj*, Savremena administracija, Beograd 1975.

³⁵ Novica Blagojević, *Ekonomska uloga države u nerazvijenim afričkim zemljama*, Institut za izučavanje međunarodnog radničkog pokreta, Beograd 1975.

³⁶ Jovan Đorđević (gl. ured.), Najdan Pašić, Balša Špadijer (ur.), *Društvenopolitički sistem SFRJ*, Radnička štampa, Beograd 1976; Miloško Drulović, *L'autogestion a l'epreuve*, Fayard, Paris 1978; Jovan Đorđević, *Politički sistem*, op. cit.; Dušan Bilandžić, *Historija Socijalističke federativne republike Jugoslavije*, Školska knjiga, Zagreb 1978; Edvard Kardelj, *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*, op. cit.; Boštjan Markič, *Izbori i kadrovska politika*, Delta Press, Beograd 1978; Vladimir Mitkov, *Samoupravljano osnova na opštvenopolitičkiot sistem na SFRJ*, Komunist, Skopje 1976; Josip Broz-Tito, *Samoupravljane*, op. cit.; glej tudi vire v opombi 13. Majda Strobl, Ivan Kristan, Ciril Ribičič: *Ustavno pravo SFRJ*, II. dop. izd., Pravna fakulteta v Ljubljani — Univerzum, Ljubljana 1978.

³⁷ Edvard Kardelj, *Svobodno združeno delo*, DZS, Ljubljana 1978.

produkciji.³⁸ Na družbeno lastnino se veže cela vrsta novih družbeno-ekonomskih kategorij (združeno delo, dohodek, svobodna menjava dela, osebno delo, družbeno planiranje, temeljna organizacija združenega dela itd.), ki so izhodišče za obravnavanje in funkcioniranje *družbenopolitičnega* sistema sodobne Jugoslavije. Naj tukaj navedemo le nekaj izhodišč in usmeritev političnega sistema, ki dobivajo v jugoslovanski politični in politološki literaturi poseben poudarek:

1. Politični sistem socialističnega samoupravljanja ne temelji na kategoriji abstraktnega državljanja, marveč izhaja iz delovnih ljudi, organiziranih v temeljne samoupravne organizacije in skupnosti (delovne organizacije oziroma organizacije združenega dela materialne proizvodnje, šole, bolnice, krajevne skupnosti, interesne skupnosti itd.).

2. Skupščinski sistem³⁹ (tj. skupščine občin, republik oz. pokrajin in federacije) temelji in se razvija ne na podlagi splošnega političnega predstavnštva, marveč na konkretni interesno artikulirani strukturi družbe.

3. Temelj in »ogrodje« celotnega skupščinskega in tudi političnega sistema je delegatski sistem.⁴⁰ Po načelni zamisli in institucionalni izpeljavi pomeni delegatski sistem specifično obliko povezave, integracije dela in politike in konkretno elaboracijo načela neposredne demokracije.

4. Delegatski sistem in samoupravljanje sta imela in imata odločilen vpliv na koncepcijo federalizma⁴¹ v Jugoslaviji. Z novo ustavo je še bolj poudarjena samostojna vloga republik in pokrajin, hkrati pa zaostrena njihova odgovornost za uresničevanje tistih zadev federacije, za katere je ta sporazumno pristojna. Novi »kooperativni federalizem« prihaja do izraza tudi v paritetni sestavi najpomembnejših zveznih organov kakor tudi v obveznem sodelovanju organov federacije z organi republik in pokrajin zlasti glede pomembnejših ekonomskih odločitev.

5. Na tej podlagi nudi sistem (neposredne) socialistične demokracije, ki raste iz takšne družbenoekonomske podlage in družbenopolitične strukture, široke možnosti za neposredno artikulacijo in integracijo interesov. Zaradi tega jugoslovanski pisci označujejo specifično demokracijo, ki je značilna za politični sistem socialističnega samoupravljanja, kot »pluralizem samoupravnih interesov« oz. »samoupravni pluralizem«.⁴²

³⁸ Edvard Kardelj, *Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični praksi*, DZS, Ljubljana 1976 — 2. izd. Sergej Kraigher, *Minulo delo*, Komunist, Ljubljana 1973.

³⁹ Ciril Ribičič, *Razvoj skupščinskega sistema v Jugoslaviji*, PF-DDU, Ljubljana 1978.

⁴⁰ Med mnogimi deli o delegatskem sistemu naj omenimo: Jovan Marjanović, *Delegatski sistem i politička reprezentacija*, Institut za političke studije FNP, Beograd 1974; Miha Ribarič, *Delegatski sistem kot sredstvo integracije dela in politike*, Obzorja, Maribor 1978; Mihajlovski Stojmen, *Organiziranost i efikasnost vo funkcioniranju na delegatskiot sistem*, Institut za sociološki i političko-pravni istraživanja, Skopje 1978; France Vreg (ur.), *Komuniciranje in odločanje v delegatskem sistemu*, Center za samoupravno normativno dejavnost, Ljubljana 1978.

⁴¹ G. Caca, *Socialistička republika u jugoslovenskoj federaciji*, Radnička štampa, Beograd 1977.

⁴² E. Kardelj, *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*, op. cit., 3. pogl.; *Demokratskiot pluralizam na samoupravnite interesi vo političkiot sistem na socialističkoto samoupravuvanje*, Republički centar za ideološko-političko obrazovanje i studij, Skopje 1978.

6. Končno, a ne nazadnje, je treba omeniti, da politična znanost v Jugoslaviji posveča veliko pozornost vlogi subjektivnih sil, zlasti družbenopolitičnim organizacijam in posebej zvezi komunistov.⁴³ Med poglavitnimi problemi, s katerimi se ukvarja jugoslovanska politična misel in politična znanost, je treba omeniti vprašanje, kako prilagoditi nujno vodilno idejno in politično vlogo zveze komunistov specifičnemu sistemu samoupravljanja oziroma pluralizmu samoupravnih interesov. Zavračajo se koncepcije partije kot substituta razreda, hkrati pa se tudi odklanjajo koncepcije, ki bi iz zveze komunistov napravile »diskusijski klub« in jo s tem potisnile na margino političnega življenja. Iščejo se načini, kako okrepiti vodilno vlogo zveze komunistov (ob krepitvi vseh drugih prvin subjektivnih sil, vključno z znanostjo) kot *notranjo* silo samega samoupravljanja.

7. Ko izhaja iz takšnih izhodišč in usmeritev, skuša jugoslovanska politična misel in politična znanost oblikovati prav takšno razmerje med družbo in državo v političnem sistemu prehodnega obdobja, ki bi po svojem rezultatu ravno pomenilo »odmiranje države« ali socializacijo politike.⁴⁴ Pri tem pa tudi v političnem sistemu samoupravljanja in v njegovi funkciji ohranjanja država nekatere pomembne funkcije (normativno, subsidiarno, zaščitno itd.),⁴⁵ ki pa se postopoma transformirajo na načelih podružbljanja politike.

Tako načrtan politični sistem seveda ne deluje gladko, brez težav in slabosti. Tudi tem vprašanjem posveča politična misel in politična znanost v Jugoslaviji dokajšnjo kritično pozornost, posebno z gledišča nadaljnega razvoja socialistične demokracije, stabilnosti sistema in njegove učinkovitosti.⁴⁶

5. Politične organizacije in interesna združenja

Premagovanje abstraktnega normativizma in globalizma v politični znanosti in potreba po razkrivanju celotne dialektike interesov na relaciji država-družba je bilo povezano v jugoslovanski politični znanosti s teoretično obravnavo in tudi z nekaterimi empiričnimi raziskavami političnih organizacij (mislimo na politične stranke in na družbenopolitične organizacije) in interesnih združenj. V nekaj letih so jugoslovanski politologi sistematično obravnavali problematiko političnih strank kot posebno po-

⁴³ O subjektivnih silah glej npr., Edvard Kardelj, *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*, op. cit.

⁴⁴ Milan Matić, *Socialističko samoupravljanje i podružbljavanje politike*, MC CK SKS, Beograd 1977.

⁴⁵ Najdan Pašić (gl. ured.), *Socialističko samoupravljanje u Jugoslaviji*, Radnička štampa, Beograd 1978, str. 61.

⁴⁶ Prim. Edvard Kardelj, op. cit.; Najdan Pašić (gl. ured.), *Socialističko samoupravljanje u Jugoslaviji*, op. cit., str. 189 in nasl.

litično institucijo;⁴⁷ več del so posvetili analizi revolucionarne avantgarde pri pomembnih marksističnih mislecih,⁴⁸ analizirali so ideologijo določenih vrst sodobnih strank,⁴⁹ znanost v naši deželi je tudi obravnavala zgodovino političnih strank pri posameznih jugoslovanskih narodih.⁵⁰ Precej pozornosti so posvetili procesom birokratizacije in oligarhizacije političnih strank, pa tudi faktorjem, ki vplivajo na njihovo demokratizacijo. Posebnega poudarka je bilo deležno razmerje med strankarskim sistemom in demokracijo: ko zahtevajo zgodovinsko konkretno obravnavo tega vprašanja, jugoslovanski pisci poudarjajo, da s stališča socialističnega samoupravljanja in sploh razvoja neposredne demokracije perspektiva razvoja ni niti enostrankarski niti mnogostrankarski sistem, marveč brezstrankarska neposredna demokracija.⁵¹ V tej zvezi je tudi téma, ki jo sicer zelo redko najdemo v sodobni politični znanosti, namreč téma odmiranja političnih strank v razmerah, ko bodo izginili pogoji za njihov obstoj (razredna družba itd.). V obravnavanju družbenopolitičnih organizacij SFRJ Jugoslavije, ki še vedno ni v celoti preseglo normativizma, se posveča čedalje več — poleg načelnih razprav — interesa monografskim obdelavam in tudi empiričnim raziskavam Zveze komunistov in drugih družbenopolitičnih organizacij (Socialistične zveze delovnega ljudstva, Zveze sindikatov, Zveze mladine, Zveze borcev).⁵²

Dokajšnje pozornost je, kot smo omenili, zbudila tudi teoretična in (deloma) tudi empirična problematika interesnih združenj v jugoslovanskem političnem sistemu. Jugoslovanski politologi poudarjajo komplementarnost, a obenem tudi načelne razlike med razredno teorijo politike in teorijo interesnih skupin kot tudi komplementarni odnos med kategorijo razreda in termina interesne skupine; poleg nekaterih razprav, ki obravnavajo konceptualne probleme interesnih skupin na sploh in mednarodnih interesnih skupin posebej,⁵³ nekateri pisci pa obravnavajo vlogo interesnih skupin v nekaterih tujih političnih sistemih⁵⁴ in splošno pro-

⁴⁷ Radomir Lukić, *Politiške stranke*, Naučna knjiga, Beograd 1966; Stjepan Pulišelić, *Politiške stranke kao faktor suvremenog političkog sistema*, Naprijed, Zagreb 1971; Radoš Smiljković, *Sociologija političkih stranaka*, ICS, Beograd 1976.

⁴⁸ Radoš Smiljković, *Lenjnova koncepcija partije*, FNP, Beograd 1966; Ivo Petrinović, *Partija radničke klase u koncepciji Antonija Gramsciija*, Matica hrvatska, Split 1967.

⁴⁹ Prim.: Branko Pribičević, *Socializam — svetski proces*, Partizanska knjiga — »Monos«, Beograd 1979.

⁵⁰ Dragoslav Janković, *O političkim strankama u Srbiji XIX veka*, Prosveta, Beograd 1951; Vaso Bogdanov, *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj*, Od prvih stranačkih grupisanja do 1918, NIP, Zagreb 1958 itd.

⁵¹ Edvard Kardelj, *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*, op. cit.

⁵² Kot primere del o družbenopolitičnih organizacijah lahko citiramo: Živko Marković, *Samoupravljanje i avantgarda*, Radnička štampa, Beograd 1976; Ilija Vuković, *SSRN u političkom sistemu SFRJ*, Savremena administracija, Beograd 1975; Vukašin Pavlović, *Sindikati i politički sistem*, Radnička štampa, Beograd 1974; Gojko Stanič, *Družbena slojevitost ZK Slovenije*, FSPN Ljubljana 1975, cikl., itd.

⁵³ Jovan Mirić, *Interesne grupe i politička moč*, op. cit.; Vlado Benko, »Mednarodne skupine pritiska«, *Anthropos* 3—4/1970, str. 33—43.

⁵⁴ Gavro Altman, *Političko grupisanje u Sjedinjenim Američkim Državama*, Naprijed, Zagreb 1964.

blematiko teorije interesnih skupin.⁵⁵ Napisanih je bilo tudi nekaj del, ki se ukvarjajo posebej z vlogo interesnih skupin oziroma družbenih organizacij in združenj v političnem sistemu SFRJ, kjer zlasti socialistično samoupravljanje in specifična oblika federalizma dajeta interesnemu združevanju zelo velik poudarek.⁵⁶

Dasi lahko rečemo, da proučevanje političnih organizacij in interesnih združenj še ni doseglo zadovoljive stopnje razvoja, vendar stanje na tem področju pomeni pomemben napredek v spoznavanju sodobne politične stvarnosti.

6. Mednarodni odnosi

»Mednarodni odnosi« so, čeprav mlada disciplina, pridobili ugledno mesto v strukturi politične znanosti v Jugoslaviji. To je brez dvoma povezano s čedalje večjim pomenom mednarodne politike in z aktivno vlogo Jugoslavije v mednarodnih odnosih, pa seveda tudi z dosedanjimi dosežki te discipline. Lahko rečemo, da si je namreč z objavo več fundamentalnih del utrdila status in tudi začrtala splošno perspektivo svoje strukture in svojega razvoja.⁵⁷ V novejšem času so se tudi pojavila prva dela, ki skušajo podati sistematičen oris sodobnih teorij o mednarodnih odnosih.⁵⁸

Jugoslovanski pisci zavračajo takó koncepcijo mednarodnih odnosov, ki razume z mednarodnimi odnosi zbir disciplin, ki proučujejo to področje, kot tudi razumevanje mednarodnih odnosov kot zgolj odnosov med državami.⁵⁹ Slednje se reflektira predvsem v vključitvi v proučevanje večjega števila subjektov in faktorjev mednarodnih odnosov, kar omogoča sociološko analizo tega področja sodobne stvarnosti. Ko analizirajo mednarodno skupnost kot temeljno ali vsaj eno izmed temeljnih kategorij te discipline, opozarjajo na faktorje, ki vplivajo na povezanost sodobnega sveta, pri čemer zlasti poudarjajo ekonomsko soodvisnost, pa tudi čedalje večje kroženje idej in ljudi, pa tudi nevarnost samouničenja človeštva. Po drugi strani pa tudi analizirajo faktorje, ki razdvajajo sodobno človeštvo (neenakost zaradi učinkov svetovnega trga in kot posledica kolonializma; blokovska politika, imperializem in vse druge oblike dominacije

⁵⁵ Mahmut Bakhali, *Interesne grupe i marksistička teorija politike*, FPN, Beograd 1970.

⁵⁶ Miodrag Zečević, *Društvene organizacije i udruženja*, Institut za političke studije, Beograd 1976; Stane Kranjc, *Interesna združenja občanov v SRS, FSPN, Ljubljana 1971*, cikl.; Najdan Pašić, *Klase i politika*, op. cit.; Jovan Đorđević, op. cit., Jovan Mirić, op. cit.

⁵⁷ Med splošnimi deli o mednarodnih odnosih lahko navedemo: Vlado Benko, *Mednarodni odnosi*, Obzorja, Maribor 1977; Vojin Dimitrijević in Radoslav Stojanović, *Osnovi teorije mednarodnih odnosa*, Službeni list, Beograd 1977; Velibor Gavranov in Momir Stojković, *Mednarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije*, Savremena administracija, Beograd 1972; Vladimir Ibler (ur. in uvod), *Mednarodni odnosi*, Naprijed, Zagreb 1971; Branimir M. Janković, *Teorija i stvarnost u nauci o mednarodnim odnosima*, Savremena administracija, Beograd 1977; Milan Šahović, *Mednarodni odnosi i društveni napredak*, Radnička štampa, Beograd 1977; Radovan Vukadinović, *Mednarodni politički odnosi*, Centar za aktualni politički studij, Zagreb 1974.

⁵⁸ Radovan Vukadinović, *Teorije o mednarodnim odnosima*, Centar društvenih djelatnosti Saveza OH, Zagreb 1978.

⁵⁹ Vlado Benko, op. cit., str. 179; Vladimir Ibler, op. cit., str. 51.

in podrejanja itd.). Boj za novo mednarodno ekonomsko ureditev postaja spričo tega tudi ena izmed aktualnih tem znanosti o mednarodnih odnosih.⁶⁰

V tem kontekstu so tudi problematika *neuvrščenosti*, ki je kot politika, politična doktrina in kot gibanje vsebina številnih študij naših piscev,⁶¹ hkrati pa je tudi poudarjeni sestavni del znanosti o mednarodnih odnosih. Ne glede na to, kam pisci uvrščajo problematiko neuvrščenosti, zavračajo tiste poglede, ki vidijo v politiki neuvrščenosti zgolj kratkotrajen pojav, ki naj bi bil navezan zgolj na konfrontacijo blokov, hladno vojno in ki naj bi zgubil pomen v razmerah, ko velesile skušajo neposredno doseči popuščanje napetosti. Naši pisci iščejo globlje korenine neuvrščenosti v učinkih protiimperialistične revolucije, v odporu delitvi sveta na bloke, v zavračanju vsake politike sile in dominacije, v težnji po demokratičnih in enakopravnih mednarodnih odnosih, v nujnosti, da se prepreči nova svetovna vojna in utrdi mir, v potrebi, da se gospodarsko manj razvite dežele hitreje razvijajo, kar je vse tudi v dolgoročnem interesu razvitih dežel. Politika neuvrščenosti, poudarjajo številni jugoslovanski pisci, je hkrati izraz boja za nacionalno emancipacijo narodov in njihove težnje po tesnejšem sodelovanju in po integraciji. Edvard Kardelj, ki je v svoji znani študiji *Zgodovinske korenine neuvrščenosti* dal tej ideji poseben poudarek, je izrazil, upamo si trditi, dokaj splošno stališče jugoslovanske politične znanosti, ko je zapisal: »Gibanje neuvrščenosti ni subjektivistična konstrukcija in efemeren pojav nekega določenega zgodovinskega trenutka mednarodne situacije, temveč dolgoročen družbeno zgodovinski faktor, ki ima moč zgodovinske nujnosti.«⁶² Splošno prepričanje zato tudi izraža neki drugi pisec, ko pravi, »da ima obdelava teoretičnih vprašanj gibanja neuvrščenosti fundamentalni pomen za nadaljnji razvoj znanosti o mednarodnih odnosih.«⁶³

7. Druga področja politične znanosti

Področja politične znanosti, ki smo jih na kratko prikazali, seveda ne izčrpajo vse tematike, ki so jo obravnavali in raziskovali jugoslovanski pisci po drugi svetovni vojni, zlasti pa v zadnjih dveh desetletjih. Naj tu omenimo še nekatera področja, ki bi jim bilo treba v nadaljnji obdelavi te problematike posvetiti vsaj takšno pozornost, kot smo to storili glede obravnavanih disciplin. Tu mislimo zlasti za *znanost o upravi*, ki ima pri nas nekatere pomembne predstavnike, ki jo razvijajo kot politološko dis-

⁶⁰ *Novi mednarodni ekonomski poredak*, IMPP, Beograd 1977.

⁶¹ Bora Jevtić, *Medunarodna uloga nesvrstanosti*, Rad, Beograd 1976; Edvard Kardelj, *Zgodovinske korenine neuvrščenosti*, Komunist, Ljubljana 1978; Leo Mates, *Nesvrstanost. Teorija i savremena praksa*, Institut za medunarodnu politiku i privredu, Beograd 1970; Ranko Petković, *Teorijski pojmi nesvrstanosti*, Rad, Beograd 1974; Bojana Tadić, *Nesvrstanost u teoriji i praksi medunarodnih odnosa*, IMPP, Beograd 1976; Anton Vratuša, *Profiles of Nonalignment*, Ministry of Foreign Affairs, Georgetown, Guyana 1978.

⁶² Edvard Kardelj, op. cit., str. 48.

⁶³ Branimir M. Janković, op. cit., str. 15.

ciplino.⁶⁴ Prav tako ne smemo molče mimo problematike *politične kulture*, ki se povezuje s problematiko politične ideologije in javnega mnenja.⁶⁵ Lahko rečemo, da ima to področje veliko bodočnost tudi v naši politični znanosti. Prav tako bi zaslužila posebno obravnavo problematika *sodobnega socializma*, ki so ji posvečena številna pomembna dela jugoslovanskih piscev.⁶⁶ Tudi ne smemo prezreti področja *komparativnih političnih sistemov*, ki ima veliko težo glede na njihov pomen za politično znanost in politično prakso. V njegovem okviru bi natančnejša analiza tudi osvetlila prispevek jugoslovanskih politologov k proučevanju političnih sistemov dežel v razvoju.⁶⁷

III. OCENA IN PERSPEKTIVE

Podati vsestransko pretehtano oceno o rezultatih, problemih in perspektivah politične znanosti v Jugoslaviji ni lahko, saj ne razpolagamo z nobeno natančnejšo raziskavo o stanju političnih ved na posameznih področjih. Vendar pa bomo tvegali nekaj bolj hipotetičnih kot kategoričnih trditev, s katerimi želimo opozoriti na *nekatero* splošne značilnosti kratkega razvoja politologije v naši družbi.

Čeprav je politologija ena izmed najmlajših disciplin našega družboslovja, je dosegla — pod odločilnimi impulzi in ob odločilnih prispevkih politično-teoritične misli družbene prakse — nekaj vidnih rezultatov. Med najpomembnejše je verjetno treba šteti aktualizacijo in izvorno elaboracijo nekaterih vsebinskih vidikov politike in političnega razvoja, zlasti glede političnega sistema socialističnega samoupravljanja. V tem kontekstu se nam zdi posebne omembe vredno to, da je jugoslovanska politična znanost z velikim poudarkom opozorila na potrebo, da razširimo pojem politike od tradicionalne politične sfere na sfero upravljanja družbe in njenih delov, zlasti na celotno sfero združenega dela. Dialektika dela in politike postaja tako os, okrog katere se sučejo tako politična teorija kot praktični naporji za spreminjanje političnega sistema in družbeni razvoj sploh. Razvoj koncepta samoupravljanja s kritiko načela splošnega političnega predstavnštva in »politične države« je pomenil — ob navezavi na

⁶⁴ Prim. Eugen Pusić, *Problemi upravljanja*, Naprijed, Zagreb 1971.

⁶⁵ Stane Južnič, *Politična kultura*, Obzorja, Maribor 1973; Radoslav Ratković, *Ideologija i politika*, Institut za političke studije FPN, Beograd 1976, 3. izd., Ivan Šiber, *Socijalna struktura i politički stavovi*, Centar za aktuelni politički studij, Zagreb 1974.

⁶⁶ Glej npr., Branko Pribičević, *Socializam — svetski proces*, op. cit.; Branko Caratan, *Tradicije oktobra i suvremenost*, Globus, Zagreb 1977; Zorica Priklmajer-Tomanović, *Socializam i demokratija u koncepcijama zapadnoevropskih komunističkih partija*, Institut za MRP.

⁶⁷ Najdan Pašić, *Uporedni politički sistemi*, Institut za političke studije FPN, Beograd 1962; Aleksander Fira, *Prilog proučavanju političkih sistema buržoaske demokratije*, VSPN, Beograd 1964, cikl.; Vučina Vasović, *Savremeni politički sistemi*, Izbor dokumenata, Savremena administracija, Beograd 1976; Jovan Đorđević, *Politički sistem*, op. cit., *Politički sistemi i pokreti u nerazvijenim zemljama*, IIRP, Beograd 1964; Stane Južnič, *Latinska Amerika. Društvena struktura i politički sistemi*, IMPP, Beograd 1968., dr. A. Bebler, *Vojaška vladavina v Afriki*, Partizanska knjiga, Ljubljana 1975, 143 str.

pomembne vire in v kritičnem odnosu do svetovne socialistične teorije in prakse — odpiranje nove dimenzije politike v socializmu, hkrati pa tudi tematsko obogatitev družbene in politične znanosti. S tem je jugoslovanska politična znanost hkrati tudi zaostрила problem politične alienacije v družbi prehodnega obdobja. Kritika birokratizma, tehnokratizma in drugih oblik družbene in politične alienacije je bila tudi povezana z novo aktualizacijo vprašanja narave družbenoekonomskih odnosov v sodobnih političnih sistemih, posebej v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja. Zlasti v razkrivanju protislovij družbene lastnine je jugoslovanska družbena misel in politična znanost ponovno in v specifični obliki zastavila problem odnosa med ekonomijo in politiko, ki je v vsej moderni, zlasti pa socialistični tradiciji, igral eno od ključnih vlog v družbeni in politični teoriji. Problematizacija razmerja med interesi in politiko, iskanje novih oblik povezovanja nacionalnih, razrednih in internacionalnih razsežnosti politike, aktualizacija in konkretizacija problematike neposredne demokracije, poskus izvirnega razreševanja problematike razmerja med monizmom in pluralizmom v političnem sistemu prehodnega obdobja — v vsem tem vidimo vsebinski prispevek jugoslovanske politične znanosti, ki bi utegnil presegati, in že začenja presegati, meje lastne dežele in zbuja širši praktični in znanstveni interes po svetu. K takemu prispevku je treba tudi šteti tematske poudarke, ki se nanašajo na socializem kot svetovni proces in tudi na razvoj načel in kriterijev neuvrščenosti.

Ko poudarjamo rezultate politične znanosti v Jugoslaviji, ne moremo zanikati nekaterih šibkih točk: najpogosteje se omenja normativizem in nezadostna razvitost nekaterih področij te discipline. Prav tako je čutiti potrebo po širši metodološki refleksiji.⁶⁸ Samokritični duh, ki ga srečujemo v nekaterih novejših diskusijah (npr. na 3. kongresu jugoslovanskih politologov, ki je bil januarja 1978⁶⁹ ali ob nekaterih drugih prilikah⁷⁰ ni izraz skeptičnega kvietizma, ampak vabilo k svežim pobudam.

Vsaj v peterih dejavnih vidimo odprte obete za razvoj politične znanosti: 1. interes družbene prakse za rezultate znanstvenih raziskav na splošno raste; 2. obstoje številne iniciative, da se izoblikujejo obsežnejši raziskovalni projekti v politični znanosti; 3. srečujemo se s tesnejšim sodelovanjem med politologi in neposrednimi »uporabniki« pri planiranju raziskovanja skozi »svobodno menjavo dela«; 4. na razvoj politične znanosti vplivajo pozitivno tudi težnje po demokratizaciji političnega sistema socialističnega samoupravljanja in 5. obstoje ugodne razmere za mednarodno znanstveno komuniciranje.

⁶⁸ O metodoloških problemih v politični znanosti glej npr.: Adolf Bibič in Pavao Novosel, *Politiška znanost*, op. cit.; Stojan Tomić, »Konstituisanje metoda istraživanja u političkoj nauci«, v: Radoš Smiljković in Miroslav Pečujlić (ured.), *Politiška sociologija*, Radnička štampa, Beograd 1978.

⁶⁹ Del prispevkov s tega kongresa je bil objavljen v: *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 3/1978.

⁷⁰ Med temi diskusijami naj omenimo prispevke, objavljene v revijah: *Gledišta* 3/1977, *Dijalog* 2/1977, *Teorija in praksa* 1—2/1978, *Naše teme*, 4/1979.

Profesionalna etika v javnem komuniciranju

I

Profesionalna etika ima poseben pomen na tistih področjih družbenega življenja, kjer opravljanje neke poklicne dejavnosti zahteva posebno občutljivost ljudi, ki se z njo ukvarjajo, občutljivost za medčloveške in družbene odnose in vrednote.*. Uveljavlja se predvsem kot notranji usmerjevalec človekovih odločitev v raznih situacijah in dilemah, pred katere ga postavlja njegovo poklicno delo. Izraža se kot moralna zavest o merilih dobrega in zla oz. dovoljenega in nedovoljenega, ki se je izoblikovala v praksi neke poklicne dejavnosti na podlagi splošnih človeških in družbenih vrednot in meril.

Posebnost profesionalne etike — kot etike nasploh — je v tem, da ni samo prohibitivna, da se ne omejuje le na to, da nekaj odsvetuje ali prepoveduje, ampak da tudi spodbuja, veleva, da navaja k dejanjem v imenu vrednot in ciljev, ki jih človek sprejema za svoje.

Ni naključje, da se je kot ena najstarejših uveljavila etika zdravniškega poklica. Razmerje do bolnika oziroma človekovega življenja je še posebno občutljiv odnos, ki zahteva visoko stopnjo človečnosti in poštvovalnosti, zlasti pa spoštovanje bolnikovega življenja in človeškega dostojanstva.

Tudi v nekaterih drugih dejavnostih, ki tako ali drugače pomembno posegajo v človekove in splošne družbene interese, so se izoblikovala posebna — pisana ali nepisana — merila in pravila poklicnega delovanja. Tako se je razvila profesionalna etika raznih poklicev, kot npr. pedagoška etika, znanstvena etika, etika delovnih odnosov in — ne nazadnje — novinarska etika.

Karakteristično za sodobno družbeno življenje je, da se profesionalna etika ne uveljavlja le kot sistem pravil za pripadnike nekega po-

---

* Objavljeni tekst je avtorjev prispevek k razpravi v mednarodni študijski komisiji za probleme komunikacij pri UNESCO, katere član je. Objavljen bo tudi v seriji dokumentov te organizacije — op. ur.

klica, ampak da vse bolj postaja element splošne družbene etike, ker njeno vsebino — v razmerah, ko je položaj posameznika vse bolj odvisen od življenja njegove ožje ali širše skupnosti — določajo ne le poklicni, ampak tudi splošni družbeni interesi.

Potrditev tega najdemo prav na področju množičnih komunikacij oz. novinarstva. Z razvojem tehnologije se je komuniciranje spremenilo iz obrtniške dejavnosti, v kateri je imel odločujočo vlogo en sam človek — tiskar in izdajatelj — v zapleten proces, ki ga opravljajo velikanski industrijski sistemi za zbiranje in razširjanje informacij, v katerih sodeluje veliko število novinarjev, tiskarjev, fotografov, radijskih in televizijskih tehnikov in drugih udeležencev. To ima za posledico nevarnost odtujevanja te dejavnosti od človeka in njeno podrejanje raznim monopolističnim političnim in ekonomskim interesom. Posamezni državljani skoraj nima možnosti, da bi vplival na te velike komunikacijske organizme, čeprav imajo velikanski vpliv na njegovo življenje, mišljenje in kulturo. Za ustanovitev in delovanje institucij, ki bi se lahko merile z njimi so potrebna velika finančna sredstva in draga tehnična oprema, česar dostikrat ne zmorejo niti velike politične stranke, kaj šele posamezni državljani.

Zato ni čudno, da se odtujevanje komunikacijskih sredstev od človeka in njegovih resničnih kulturnih, političnih in drugih potreb vse bolj kaže kot družbeni problem, ki vznemirja sodobno družbeno misel. Še toliko bolj je potrebno, da se tisti, ki delujejo v množičnih medijih, zavedajo odgovornosti, ki jo imajo s tem, da jim je poverjena dejavnost sredstev, ki tako zelo vplivno posegajo v življenje človeka in v vse družbeno dogajanje.

V spoznanju družbenega pomena in občutljivosti novinarskega poklica so se v zadnjih desetletjih v okviru profesionalnih organizacij novinarjev številnih dežel izoblikovala posebna pravila in kodeksi novinarske etike, ki postajajo vpliven faktor moralne zavesti v komuniciranju.

Pravila novinarske etike opozarjajo na nekatere posebno občutljive dileme, ki nastajajo v procesu javnega komuniciranja, ko gre za odločanje o tem, kaj naj se objavi in kaj ne, in govorijo, katerim elementom je v takih primerih treba dati prednost, da bi zaščitili osebno življenje in dostojanstvo človeka, pa tudi interese širše družbe. Prav tako opozarjajo na merila in vrednote dela v javnem komuniciranju, ki naj zagotovijo, da bo najbolje služilo svoji osnovni družbeni funkciji, tj. iskanju in širjenju resnice, ki je potrebna svobodnemu in odgovornemu javnemu mnenju in je prvi pogoj uresničevanja človekovih pravic in demokratičnih družbenih odnosov. Urejajo pa tudi nekatere odnose v okviru samega poklica. Ščitijo vestno in odgovorno delo in poštene odnose med samimi novinarji, kakor tudi med njimi in viri informacij.

Čeprav se v kodeksih in drugih pravilih profesionalne novinarske etike izražajo specifičnosti raznih dežel, pa je mogoče med njimi ugotoviti tudi veliko podobnosti glede vsebine in ciljev. Bistveno je, kako so ta pravila nastala in v kolikšni meri resnično izražajo zavest tistih, ki delujejo v novinarskem poklicu.

V nekatera izmed vprašanj, ki jih urejajo pravila novinarske etike, posegajo tudi razni drugi družbeni regulativi, zlasti pravo, ukrepi administracije, ustanovni akti množičnih medijev, statuti redakcij itn. Vendar to ne pomeni, da bi bila profesionalna etika zato nepotrebna ali odveč. Ona ima svojo specifično vlogo oz. vpliv kljub temu, da posega na nekatera ista področja in da se moralne norme dostikrat prekrivajo tudi z nekaterimi drugimi.

Še posebej se to dogaja v odnosu med etiko in pravom, zlasti v deželah, kjer je področje javnega komuniciranja dokaj podrobno urejeno tudi z normami t. i. tiskovnega prava. Tudi splošno kazensko pravo najpogosteje posega na področje informacij z normami, ki ščitijo pravice posameznikov in družbe kot celote pred zlorabo svobode v javnem obveščanju. Žalitev časti, kršitev avtorskih pravic, objava državne ali vojaške skrivnosti so tako največkrat na spisku kaznivih dejanj, za katera so predvidene družbene sankcije.

Vendar je treba poudariti bistvene razlike med naravo pravnih in moralnih norm in načinom njihovega uveljavljanja. Morala posega tudi na področja, kjer pravo še ni izoblikovano ali kamor sploh ne more poseči, ker gre za preveč subtilne in nepredvidljive oz. neponovljive pojave. Pravo precizno določa, kaj je obvezno in kaj prepovedano in to zagotavlja predvsem z grožnjo sankcije. Morala pa vpliva na človekovo opredeljevanje in vedenje predvsem tako, da ga opozarja na sistem vrednot, s katerimi mora meriti svoje odločitve in tako v njegovi zavesti krepí občutek lastne odgovornosti za to kar bo storil.

Vzemimo za primer zaščito privatnega življenja in časti. Vemo, da človek, ki je bil prek tiska, radia ali televizije, tj. pred milijonskim avditorijem, oklevetan, osumničen ali osmešen, težko dobi zadoščanje, čeprav pride do postopka pred sodiščem in naknadnega popravka novice ali komentarja. Vesten novinar mora zato dobro preveriti vsa dejstva in se rajši odreči temu, da bi objavil neko nepotrjeno ali dvomljivo vest, kot da bi nekomu prizadel osebno čast ali družbeni ugled. V nekaterih medijih, kot npr. na televiziji, je veliko odvisno že od same izbire trenutka in situacije, v katerih se nekdo prikaže. Tega ni mogoče pravno do potankosti urejati. Profesionalna etika nalaga še posebno obzirnost, kadar gre za poročila o sodnih obravnavah, preden je nekomu dokazana krivda. Prav tako narekuje vrsto premislekov in omejitev iz razloga humanosti, kadar gre za pisana ali celo vizualna poročila o boleznih, nesrečah ali zločinih, ko je treba upoštevati prizadetost žrtev ali njihovih najbližjih svojcev.

Vendar pa pride v odločanju o tem, kaj naj se objavi pogosto do konflikta različnih interesov ali vrednostnih meril. Treba se je, npr., odločiti, ali naj se nekaj iz osebnega življenja vendar objavi, če je zaradi nekih okoliščin — na primer nekega nesocialnega vedenja — to pomembno tudi za širšo javnost. Novinar mora sam pretehtati, kateremu interesu bo dal prednost: ali zaščititi osebnega življenja ali pravici javnosti, da je seznanjena z vsem, kar je družbeno relevantno.

Lahko bi še in še naštevali primere, ki dokazujejo, da je področje uveljavljanja profesionalne etike veliko širše in subtilnejše kot področje kazenskega in administrativnega urejanja. Opira se predvsem na zavest ljudi v pogojih, ki jim omogočajo svobodno opredeljevanje. Zlasti tam, kjer se v imenu svobode izogibajo poseganju države in prava na področje informacij, bi bilo treba spodbujati razvoj in kodifikacijo profesionalne etike v interesu človeka in družbe, da se svoboda uresničuje odgovorno in dobronamerno.

Potrebo po uveljavljanju profesionalne etike je čutiti tudi na področju mednarodnega komuniciranja, v poročanju o drugih deželah in o svetovnih dogajanjih. Hkrati z zahtevo po novi svetovni informacijski ureditvi se uveljavlja tudi zamisel o tem, da bi sprejeli poseben mednarodni kodeks profesionalne etike, ki naj bi se izoblikoval v sodelovanju samih novinarskih organizacij na podlagi spoštovanja obče človeških vrednot in interesov. Mednarodni kodeks profesionalne etike naj bi okrepil zavest o odgovornosti novinarjev, da prispevajo s svojim delom k razumevanju in zblizevanju med narodi, k demokratizaciji in preobrazbi mednarodnih odnosov in k osvoboditvi vsega človeštva.

Vloga kodeksov novinarske etike, zlasti pa zamisel o posebnem mednarodnem kodeksu, ima tudi svoje nasprotnike. Zlasti v nekaterih deželah menijo, da sprejemanje takih kodeksov vodi v podrejanje komuniciranja politični kontroli. Osnovno vprašanje, okrog katerega se glede tega duhovi razhajajo, je vprašanje združljivosti načel svobode in odgovornosti v množičnem komuniciranju. Zato se bomo posebej zadržali pri tem problemu.

II

Profesionalna etika in svoboda informacij

V strokovni in teoretični literaturi o javnem komuniciranju pa tudi med praktiki novinarskega poklica se vprašanje združljivosti načela profesionalne odgovornosti oz. profesionalne etike z načelom svobode informacij največkrat obravnava s stališča dveh nasprotnih doktrin, ki se med seboj izključujeta.

Po mnenju enih ne bi smela novinarjev utesnjevati nikakršna pravila vedenja oziroma družbene in profesionalne odgovornosti, niti profesio-

nalne etike. To stališče ima svoje korenine v liberalistični doktrini meščanske družbe iz dobe »laissezfaire«, ki je poveličevanje svobodnega trga prenesla na vsa področja in razglasila tudi »svobodni trg idej«. Doktrina, ki je v času, ko je nastala, s propagiranjem svobode izražanja in svobode tiska, odigrala napredno vlogo v boju proti fevdalnemu monopolu posvetne in cerkvene gosposke, danes, v razmerah, ko je celo na področju gospodarskih odnosov liberalistični individualizem presežen, prihaja v konflikt s sodobnejšim družbenim pristopom. Izkoriščajo jo kot ideološko izhodišče za utemeljevanje neomejene svobode na področju informacij na osnovah privatne lastnine nad sredstvi za komuniciranje.

Priznanje družbene odgovornosti novinarjev po tem gledanju vodi v omejevanje njihove svobode in v podrejanje informativne dejavnosti kontroli držav in vlad, kar je inkompatibilno z načelom svobode informacij.

Po drugem gledanju, ki je izraz novega, družbenega pristopa, pa je odgovornost bistveni element svobode, in načela svobode informacij ni mogoče uresničevati brez priznanja odgovornosti za posledice in vplive, ki jih ima javno komuniciranje na življenje človeka in družbe. Potrebno je potemtakem pravo ravnotežje obeh elementov — svobode in odgovornosti, kot dveh neločljivih strani istega načela, da bi se državljanom in javnemu mnenju zagotovila objektivnost in resničnost informacij, pa tudi spoštovanje avtentičnih kulturnih vrednosti, interesov demokratičnega družbenega razvoja, pravic vseh narodov in miroljubnega mednarodnega sodelovanja.

Tudi med tistimi, ki sprejemajo načelo družbene odgovornosti, se kažejo bistvene razlike v gledanju na vsebino tega načela in zlasti na to, kdo ugotavlja merila odgovornosti, v čigavem imenu in interesu, zlasti pa kdo in kako zagotavlja njihovo spoštovanje. Težave ustvarja dejstvo, da nekateri družbeno odgovornost izenačujejo s podrejanjem komuniciranja državi in z režimsko poslušnostjo novinarjev — lastnostmi, ki nimajo nič skupnega z novinarsko etiko, ampak so lahko zelo škodljive ne le za novinarsko delo, ampak tudi za uresničevanje pravic državljanov in razvoj demokratičnih družbenih odnosov.

Vprašanje, kako zaščititi uresničevanje svobode v komuniciranju pred možnimi zlorabami, da pri tem ni prizadeta sama svoboda, je večna dilema, s katero se sreča vsakdo, ki dela na tem poročju, in ki so jo dolgo vrsto let obravnavali tudi pred raznimi mednarodnimi forumi in v strokovnih krogih, pa še naprej buri duhove v vseh razpravah o javnem komuniciranju.

Že na konferenci o svobodi informacij v Ženevi l. 1948. je posebna podkomisija sprejela načrt poročila »O pravicah, obveznostih in pravilih, ki naj bi bila vključena v koncept svobode informacij«. Odgovornost je v njem opisana takole:

»Pravica na svobodo izražanja . . . nalaga vsem, ki jo uživajo, moralno obveznost, da govorijo resnico brez predsodkov in da širijo znanje brez zle namere, da prispevajo k reševanju ekonomskih, družbenih in humanitarnih problemov sveta kot celote, da prispevajo k uresničevanju človekovih pravic in osnovnih svoboščin brez vsake samovolje in diskriminacije, da prispevajo k vzdrževanju miru in varnosti in da preprečujejo širjenje lažnih ali popačenih poročil, ki zbujejo sovraštvo ali predsodke do držav, oseb ali skupin različne rase, jezika, vere ali filozofskega prepričanja . . .«

V okviru ekonomsko-socialnega komiteja OZN je bil pripravljen tudi osnutek posebnega mednarodnega sporazuma o svobodi informacij, ki sicer v generalni skupščini ni bil sprejet, vendar je s člani, o katerih je bilo že doseženo soglasje tudi v tretjem komiteju generalne skupščine OZN, ponudil nekatere formulacije, ki so zelo pomembne kot načelna stališča. Preambula, na primer, ugotavlja:

»Svobodna izmenjava točnih, objektivnih in popolnih informacij in mnenje, tako na domačem kot na mednarodnem področju je bistveni prvi pogoj za stvar demokracije in miru in za uresničevanje političnega družbenega, kulturnega in ekonomskega napredka . . .

Da bi mogla uresničevati te cilje, morajo biti sredstva informacij osvobodjena pritiska ali diktata, vendar nosijo ta sredstva, kot dejavniki, ki tako močno vplivajo na javno mnenje, veliko odgovornost pred narodi sveta in so dolžna spoštovati resnico in pospeševati razumevanje med narodi.«

Tudi v mednarodnem paktu o državljskih in političnih pravicah — sprejet je bil v generalni skupščini OZN 18. decembra 1966 in je začel veljati 27. aprila 1977, potem ko ga je ratificiralo 44 držav — je uresničevanje svobode informacij povezano z odgovornostjo. Člen 19. govori o tem, da uresničevanje svobode nalaga tudi »posebne obveznosti in odgovornosti« in da je lahko povezano tudi z nekaterimi omejitvami.

»Toda te so lahko samo take, kakor jih predvideva zakon in so potrebne:

- a) zaradi spoštovanja pravic in ugleda drugih;
- b) zaradi zaščite državne varnosti ali javnega reda, javnega zdravja ali morale.«

Člen 20. pakta posebej določa:

- »1. vsaka propaganda vojne bo prepovedana z zakonom,
2. vsako zagovarjanje narodnostne, rasne ali verske mržnje, ki spodbuja k diskriminaciji, sovraštvu ali nasilju, bo prepovedano z zakonom.«

Nekatere zahodne dežele so se ob ratifikaciji pakta omejele od prvega odstavka tega člena, ker se ne strinjajo, da se na področju informacij, kamor sodi tudi propaganda, uporabi zakon, ki nekaj prepoveduje. Verjetno pa bi bilo tudi v teh deželah težko zanikati potrebo, da se — če ne

drugače — vsaj z uveljavljanjem profesionalne etike preprečuje propagiranje vojne kot največjega zla, ki grozi z uničenjem ne le posameznim narodom, ampak tudi vsemu človeštvu.

Tudi v profesionalnih organizacijah novinarjev številnih dežel je mogoče opaziti prizadevanja, da se natančno določi odnos svobode in odgovornosti. Dokaz, da svoboda ni nezdružljiva z odgovornostjo, so ravno mnogi kodeksi profesionalne etike, ki so jih sprejele organizacije novinarjev ali razna nacionalna in regionalna združenja samih informativnih ustanov, kot tudi nekateri dokumenti, ki so jih kot svojo programsko podlago sprejeli v javnih telesih, ki v nekaterih deželah bdijo nad politiko informacij. Zlasti nekateri kodeksi novinarske etike in drugi omejnjeni dokumenti obravnavajo pravice in dolžnosti novinarjev prav s stališča njihove družbene vloge in odgovornosti.

Indijska federacija delovnih novinarjev je na primer leta 1971 v Ahmedabadu sprejela deklaracijo o profesionalnih dolžnostih in odgovornostih javnih komunikatorjev, v kateri je med drugim rečeno:

»Mi, delovni novinarji Indije, izjavljamo, da so cilji novinarskega poklica tesno povezani s širšimi družbenimi cilji, h katerim teži nacija. Ti cilji vključujejo tudi uresničenje take družbene ureditve, v kateri bo družbena, ekonomska in politična pravičnost vladala v vseh institucijah nacionalnega življenja. Tisk mora delovati kot integralni del pravične družbene ureditve, za katero je ljudstvo življenjsko zainteresirano. Delovni novinarji težijo k temu, da prispevajo k celostnosti družbenih pogledov, da upoštevajo najširše interese ljudstva in da delujejo vedno s smislom za družbeno »odgovornost...«¹

V belgijskem kodeksu tiska, ki je zelo izčrpen dokument o pravicah in dolžnostih novinarjev in o novinarski etiki, najdemo tudi tale načela:

»Novinar lahko zakonito dela za nekega človeka, skupino, stranko ali za neko drugo stvar, če ta zaposlitev ne nasprotuje njegovim lastnim nazorom in njegovemu dostojanstvu človeka in pisca. Toda kakršnekoli so že novinarjeve naloge in vloga v tisku, vedno mora služiti skupnemu dobru, resnici in svojemu poklicu.«

In dalje:

»(Novinar)... ima pravico, da napravi napako v dobri veri. Toda storil bo profesionalni greh, če opisuje dejstva, ne da bi si osebno prizadeval, da pride do pravih informacij ali če objavi brez pridržka trditve, ki ne prihajajo iz zanesljivih virov. Popolnoma nepošten pa je, če trdi nekaj, za kar ve, da ni točno, ali če odkloni, da bi popravil napako, brž ko se je zave...«

Če bi še naprej prelistavali kodekse novinarske etike, bi lahko našli še mnogo primerov, ki kažejo, da so ti in drugi podobni dokumenti v mnogih deželah nastali prav iz potrebe, da se oblikuje in okrepi zavest

¹ Ta citat — in vsi prihodnji — so iz komparativne študije J. Clement Jones: *Mass media codes of ethics and councils* (UNESCO, Reports and Papers on Mass Communications).

odgovornosti v množičnem komuniciranju v različnih situacijah, ki nastajajo pri novinarskem delu.

Vse to dokazuje, da kodeksi profesionalne etike ne ogrožajo svobode novinarskega dela. Nasprotno, nudijo novinarjem oporo, da se samostojno in odgovorno odločajo o tem, kako bodo najboljše uresničevali javno poslanstvo svojega poklica.

Pri vsem tem pa pomena in možnosti vpliva profesionalne etike tudi ne gre precenjevati. Moralna zavest sama dostikrat ne more preprečiti uveljavljanja drugih vplivov in pritiskov z raznih strani, zlasti materialnih. Svobodo novinarstva in njegovo družbeno poslanstvo v resnici ogrožajo razni vidni in nevidni dejavniki, ki so neposredno ali posredno navzoči v temeljih eksistence samega medija in v posameznih fazah komunikacijskega procesa. Po raznih kanalih in vplivih oz. s siti, ki niso pod javno kontrolo, tudi v deželah, ki se ponašajo s svobodo novinarstva, dostikrat prihaja do dejanske cenzure informacij in prefinjenega manipuliranja z javnim mnenjem.

Poseben problem za uresničevanje svobode informacij je koncentracija lastništva in razpolaganja s komunikacijskimi sredstvi. Zato v deželah, kjer so množična občila v privatni lasti, prihaja do raznih oblik omejevanja monopolov. Ustanavljajo tiskovne svete in razna druga javna telesa, s katerimi uvajajo neke vrste javni nadzor in usmerjanje politike razvoja množičnih medijev. Tudi to je dokaz več, da družbi ne more biti vseeno, v kakšni smeri gre razvoj množičnih medijev. Družbeni interes za vsebino sporočil in programov, ki jih ti mediji posredujejo, je vse bolj očit. Dokazuje namreč, da »svoboden trg idej« ni sam na sebi sposoben zagotoviti uveljavljanja vrednot, ki so bistvenega pomena za človekov napredek in duhovni razvoj, in da mora družba najti na tem področju določene korektive logike trga.

V nekaterih deželah se proti ekscesom komercialnih medijev borijo z ustanavljanjem nekomercialnih agencij ali z raznimi oblikami finančne pomoči tistim medijem, ki se poskušajo osvoboditi prevelike odvisnosti od naročevalcev reklame in drugih vplivov, ki jih odtegujejo od njihovega osnovnega poslanstva. V vrsti dežel pa je hkrati z drugimi revolucionarnimi družbenimi spremembami prišlo tudi do odprave privatne lastnine sredstev informiranja. Te dežele so zdaj soočene s problemi druge vrste: z nevarnostjo birokratizacije in s potrebo razvijanja novih oblik upravljanja, ki bodo stimulirale samostojnost in odgovornost novinarskega poklica v procesu resničnega podružbljanja javnega komuniciranja. Ta proces se uresničuje prek različnih strukturalnih sprememb in novih oblik upravljanja množičnih medijev, ki omogočajo, da se tudi novinarji enakopravno vključujejo v odločanje o vseh vprašanih njihove eksistence in uredniške politike. Samoupravljanja novinarjev v množičnih medijih ni samo izkušnja Jugoslavije, kjer se načelo samoupravljanja uresničuje na

vseh področjih družbenega življenja, ampak se uveljavlja v raznih oblikah tudi v drugih deželah ali celo posameznih novinarskih hišah.

Vse te izkušnje in procesi potrjujejo, da vprašanja svobode in odgovornosti pri množičnem komuniciranju ni mogoče rešiti samo z deklaracijami ali predpisi, niti enkrat za vselej, ampak da je stanje na tem področju odvisno od splošnih družbenih razmer in odnosov, ki vplivajo tudi na položaj ljudi v množičnih medijih.

Zato v prizadevanjih za krepitev vloge novinarske etike v javnem komuniciranju ni dovolj le proglašati načela in zahtevati od novinarjev, naj se ravna po njih. Potrebna so stalna prizadevanja za širjenje dejanskih možnosti za svobodno in odgovorno delovanje v medijih. Eden najbolj pomembnih pogojev za to je prav gotovo demokratizacija notranjih odnosov v množičnih medijih. Od načina vodenja ustanove, uredniške politike in mnogih drugih konkretnih razmer je odvisno, v kolikšni meri bodo tisti, ki v teh medijih delajo, lahko razvijali svoje kreativne sposobnosti in uveljavljali svoje moralne in profesionalne kvalitete.

Nepristranska analiza položaja novinarja v različnih družbenih sistemih bi pokazala, da praktično razlike, zlasti v velikih organizmih, niso tako velike, kakor se kažejo navzven in v luči filozofskih polemik, tako da so mnogi problemi in dileme, s katerimi se novinarji srečujejo ob svojem delu, zelo sorodni ali enaki. Povsod sama narava novinarskega dela tako rekoč vsak dan postavlja na preskušnjo novinarjevo človeško in profesionalno integriteto in zahteva tudi nekaj osebne tveganja.

Profesionalna etika se izraža v moralni trdnosti, s katero se novinar postavlja po robu raznim interesom in pritiskom, kadar ga ti navajajo, da bi svoja spoznanja in ugotovitve spremenil ali prikrojil, ali da bi se odrekel objavi resnice. Prav tako profesionalna etika novinarju pomaga, da v situacijah, ko se znajde v konfliktu med različnimi interesi in vrednotami, daje prednost tistim, ki jih v svojem razumu in svoji vesti sprejema kot višje s stališča vloge, ki jo ima javno komuniciranje za človeka in vso družbo.

Tako profesionalna etika ne prihaja v konflikt z načelom svobode informacij. Nasprotno, daje novinarjem in vsem, ki se svobode poslužujejo, oporo, da jo uresničujejo s polno zavestjo lastne odgovornosti za javno poslanstvo svojega delovanja.

III

Elementi profesionalne novinarske etike

Na podlagi že veljavnih kodeksov profesionalne etike in podobnih dokumentov kakor tudi izkušenj novinarskih organizacij v njihovem uresničevanju je mogoče dobiti dokaj slikovito predstavo, s čim se ukvarja profesionalna etika v komuniciranju in kakšna načela in norme zastopa.

Kot smo že ugotovili, je kljub različnosti razmer, v katerih ti kodeksi nastajajo, mogoče ugotoviti med njimi tudi dosti skupnih elementov.

Zadržali se bomo samo na nekaterih najbolj značilnih primerih brez namena, da jih predstavimo kot univerzalno sprejemljive vzorce.

1. *Odgovornost novinarjev za resnico.* V večini kodeksov se zahteva najvišja stopnja moralne odgovornosti novinarjev za resnico, točnost in objektivnost informacij, ki jih širijo ali razlagajo. Nekatera pravila to odgovornost podrobneje pojasnjujejo iz raznih vidikov. V pravilih danskega radia o službi vesti, npr., piše: »Služba vesti je dolžna dajati hitre in točne informacije, vendar točnost mora imeti vedno prednost pred naglico...« Kodeks etike avstralskega novinarskega združenja zahteva od novinarja, »da poroča in razlaga novice s tankovestno poštenostjo, da ne zamolči bistvenih dejstev in ne pači resnice z izpuščanjem ali napačnim in nepriernim naglašanjem«. Deklaracija o dolžnostih in pravicah novinarjev, ki so jo sprejeli predstavniki sindikatov šestih dežel Evropske skupnosti leta 1971 v Münchenu, ugotavlja, da je »bistvena naloga novinarja, da pri raziskovanju, opisovanju in komentiranju dogajanj spoštuje resnico, ne glede na to, kakšne posledice bo to imelo za njega, ker ima javnost pravico zvedeti resnico«. Kodeks Društva novinarjev Jugoslavije opozarja na odgovornost novinarjev, da posredujejo javnosti vso resnico o družbenem dogajanju oz. čimbolj popolne in točne informacije, ki so potrebne za samoupravno odločanje.

2. *Spoštovanje osebnega in privatnega življenja* je eno osrednjih vprašanj profesionalne novinarske etike. Večina kodeksov opozarja, da ni dovoljeno vdiranje v človekovo osebno življenje, samo da bi se zadovoljila neka radovednost, razen kadar zasebno vedenje neke osebe prizadeva javne interese in ima zato javnost pravico biti o tem obveščena. Zanimivo je opozorilo nemškega kodeksa (Zvezna republika Nemčija), da je treba v vsakem primeru pri odločanju o objavi upoštevati tudi, ali bo to prizadelo osebe, ki niso vpletene v dogodke. Še posebno odgovorno je treba ravnati, kadar se nekoga obtožuje ali kritizira. Vsakomur mora biti dana možnost, da se brani in odgovori. Novinarji ne smejo objavljati nepotrjenih govoric ali opravljanja. Kodeks novozelandskega novinarskega združenja opozarja svoje člane, da ni dovoljeno »vdirati v privatno žalost«. V pravilih britanske novinarske unije je rečeno med drugim: »Pri zbiranju vesti ali fotografij ne smejo reporterji in fotografi storiti ničesar, kar bi povzročilo bolečino ali ponižanje nedolžnih, oropanih ali drugače prizadetih oseb. Vesti, fotografije in dokumenti morajo biti pridobljeni le po pošteni poti.« Zaščita dobrega imena in družbenega ugleda ni le predmet kazenskega prava, ampak tudi novinarske etike, ki prepoveduje kleveto in javno žalitev. Novinar mora na svojo iniciativo objaviti popravek takoj, ko se zave zmote v informaciji, ki je nekomu povzročila krivico ali škodo, ali takoj, ko ga na to opozorijo.

Posebno obzirnost zahteva poročanje o nesrečah in zločinih, pa tudi poročanje s sodišč. Že omenjena pravila danskega radia zelo podrobno določajo: »Krivda se ne sme nikoli anticipirati; če se objavi informacija, da so nekoga aretirali ali zaprli, je treba navesti oblastni organ, ki je dal to informacijo; imena obtoženih oseb je treba izpustiti, če neki splošni interes ne zahteva, da so objavljena; imena se imenujejo samo, kadar obtoženec prizna krivdo ali kadar je bil kaznovan z najmanj enoletnim zapornom, ime oseb, starih manj kot 21 let, se nikoli ne sme objavljati; imen žrtev ali prič zločina se praviloma ne sme imenovati, zlasti pa nikdar, kadar gre za seksualne primere . . .«

Kodeks švedskega publicističnega kluba opozarja, da je objavljanje imen osumljenih ali obtoženih težak udarec ne le za imenovano osebo, ampak tudi za njegovo družino. Zato zahteva, da se imena praviloma ne objavljajo, dokler ni razglašena sodba, in tudi takrat ne, če je sodba le pogojna ali predvideva le zaščitni nadzor. Ni dovoljeno opozarjanje na nacionalno, rasno, profesionalno, versko ali politično pripadnost obtoženca ali obsojenca, če to ni bistveno za neko dejanje.

3. *Spoštovanje javnega reda in javne morale* oziroma npravstvenosti pogosto ureja že zakonodaja, vendar je prav tako tudi element novinarskih kodeksov. Novinarska etika zahteva lojalnost do lastne dežele. Novinar ne sme zlorabiti svojega vpliva za razpihovanje rasne, plemenske, narodnostne ali verske mržnje in netenja nasilja. Ni dovoljeno izzivanje nepotrebnega vznemirjanja in panike v javnosti, kar zahteva še posebno odgovornost ob poročanju o elementarnih neugodah, epidemijah in drugih kritičnih situacij. Poročevalec iz tujine mora spoštovati zakone dežele, v kateri se mudi. Še posebno občutljivo področje, ki ga ni lahko normativno opredeliti, je tudi zaščita javne morale oz. npravstvenosti. Na splošno velja pravilo, da mora novinar spoštovati npravstvene nazore javnosti, h kateri se obrača. Vemo, da so ti nazori v raznih sredinah različni in da se številni tradicionalni pogledi naglo spreminjajo. Zato tudi v novinarskih kodeksih najdemo le bolj splošne opredelitve, čeprav gotovo drži, da je prav v teh vprašanih največ odvisno od meril, ki jih zastopajo posamezne redakcije. Tako npr. italijanski kodeks pravi: »Publiciranje novic ali komentarjev ne sme žaliti moralnega čuta javnosti. Ne smejo se razvijati nezdravi instinkti . . .«

Take in podobne formulacije dopuščajo možnost za zelo različne interpretacije intenc in meril, kar je glede na občutljivost področja tudi nezogibno. Nekateri kodeksi govorijo o morali zlasti s stališča zaščite mentalnega zdravja otrok in mladine. Najdemo tudi priporočilo, da je treba zmanjšati obseg in povečati odgovornost poročanja o zločinih, zlasti seksualnih, o nasilju, mladinski delinkvenci, samomorih in drugih podobnih temah, ki jih dostikrat preveč izkorišča zlasti senzacionalistični tisk.

4. *Profesionalno poštenje in morala odnosov v poklicu.* Profesionalna etika zahteva od novinarjev, da se v zbiranju informacij, raziskovanju

in preverjanju dejstev vzdržijo nečastnih metod, pritiskov in izsiljevanja. Listina profesionalne integritete kanadskega združenja novinarjev s področja francoskega jezika pravi o tem med drugim:

»Vsak novinar, vreden tega imena, bo odbil uporabo nelojalnih sredstev, prevare, izsiljevanja in ustrahovanja, da bi prišel do dejstev ali spoznal resnico. Če to ne opravičujeje posebne okoliščine, ne sme prikriti ali falsificirati svoje identitete, da bi prišel do informacij, ki bi mu jih drugače odbili. Nikoli ne sme sprejeti podkupnine. Odbil bo usluge, darila ali osebne prednosti, ki bi lahko zmanjšale njegovo neodvisnost ali vplivale na njegovo svobodo misli in dejanj. Ne bo sodeloval v kakršnikoli komercialni aktivnosti, ki ni v skladu s svobodnim uresničevanjem njegovega poklica ali ki je nasprotna njegovemu poslanstvu. Ne bo s svojim podpisom potrdil teksta, katerega objava je plačana, in ne bo sprejemal reklamnih naročil.«

Najostreje je kot nečastno dejanje obsojen plagiat. Poljski kodeks novinarske etike predvideva celo kazen izključitve iz novinarske organizacije, če nekdo tuje novinarsko, literarno ali znanstveno delo, objavljeno ali neobjavljeno (tudi fotografije), objavi kot svoje. Isti kodeks predvideva kazen ukora ali prepovedi opravljanja novinarskega dela v določenem razdobju zaradi nekolegialnega odnosa, zlasti pa če nekdo brez soglasja avtorja spremeni vsebino njegovega manuskripta, publikacije ali fotografije. Novinarska etika zahteva, da se v poklicu razvijajo zdravi odnosi, v katerih bo vzpostavljeno pravo ravnotežje med tekmovanjem in solidarnostjo.

Novinar nosi vso moralno odgovornost za to, kar je objavil, in ima pravico zadržati skrivnost vira, iz katerega je dobil informacijo, razen če družbeni interes ne zahteva drugače. Če je, npr., novinar prej obveščen o zločinu, ima njegova državljanska dolžnost prednost pred profesionalno skrivnostjo. Novinar ne sme sprejeti neke nečastne naloge, čeprav to zahteva nekdo od njegovih predpostavljanih.

Določila novinarske etike o odgovornosti za objavo popravka so še posebno pomembna zlasti v tistih deželah, kjer ta obveznost ni urejena z zakonom.

5. *Krepitev mednarodnega razumevanja in miroljubnega sodelovanja.* Čeprav je večina kodeksov profesionalne etike nastala v nacionalnih organizacijah novinarjev, nekateri opozarjajo tudi na odgovornost poročanja o drugih narodih in svetovnem dogajanju. Na spoštovanje časti in pravic drugih narodov v komuniciranju opozarja, na primer, kodeks Društva novinarjev Jugoslavije, ki se zavzema tudi za to, da informiranje prispeva k razvijanju solidarnost z vsemi, ki se borijo za svobodo in neodvisnost. Listina o delu in etiki tiska v Egiptu naglašala nalogo tiska, da prispeva k miru in mednarodnemu sodelovanju v duhu listine OZN in mednarodnih sporazumov in pogodb. Nekateri drugi kodeksi priporočajo, da se ne objavljajo vesti, ki bi rušile prijateljske odnose z

drugimi deželami, kar seveda gotovo ne pomeni, da poročanje o teh deželah ne bi smelo biti objektivno in tudi kritično. V načrtu mednarodnega kodeksa etike, ki je bil pripravljen v ekonomsko-socialnem svetu OZN je še posebej poudarjeno, da je dolžnost vseh, ki opisujejo ali komentirajo dogodke v drugih deželah, da si pridobijo potrebno znanje o njih, da bodo lahko poročali točno in korektno.

Profesionalna etika in odgovornost za poročanje o mednarodnih odnosih in svetovnih dogajanjih je dobila močno spodbudo z deklaracijo UNESCO o temeljnih načelih, ki zadevajo prispevek množičnih medijev k okrepitvi miru in mednarodnega razumevanja, k uresničevanju človekovih pravic in preprečevanju rasizma, apartheida in spodbujanja vojne. Ta dokument je bil sprejet na XX. generalni konferenci UNESCA v Parizu 28. novembra 1971 s konsenzusom predstavnikov 146 dežel in pomembno prispeva k profesionalni etiki na področju mednarodnega komuniciranja. Deklaracija to odgovornost obravnava predvsem v pozitivnem smislu, s tem da opozarja na vrednote in cilje, h katerim mediji lahko prispevajo. Pri tem se predvsem obrača na ljudi, ki so v novinarskem poklicu, in na njihove profesionalne organizacije s težnjo, da spodbudi njihovo lastno zavest odgovornosti za uresničevanje idej Deklaracije.

Že ta dokaj bežni in nepopolni pregled nekaterih določil novinarskih kodeksov in podobnih dokumentov nam nazorno kaže, na katera področja posega novinarska etika in s kakšnimi načeli in normami se uveljavlja. Prav po teh konkretnih elementih lahko ocenjujemo tudi razliko med profesionalno etiko in pravom ali drugimi oblikami normativnega urejanja na področju javnega komuniciranja. Ugotovimo lahko, da je profesionalna etika specifična oblika odgovornosti, ki uveljavlja predvsem kot element zavesti, človeške in profesionalne integritete novinarjev.

Bilo bi seveda zanimivo proučiti, kako se načela kodeksov novinarske etike uresničujejo v praksi. Brez dvoma to ne gre vedno lahko in njihovega vpliva ne gre idealizirati, zlasti ker v komuniciranju marsikaj — kot smo že rekli — ni odvisno samo od zavesti in dobronamernosti samih novinarjev. Še posebno to velja za področja, na katera ima posamezni novinar vse manj vpliva ali pa nič, ki pa predstavljajo večji del dejavnosti množičnih občil, kot je npr. področje reklame in zabavnih programov. Problem etike na teh področjih, kjer se uveljavljajo predvsem komercialni interesi, bi zahteval posebno obravnavo.

Prav tako je treba upoštevati, da tudi v procesu obveščanja novinarji niso edini akterji oz. faktorji odločanja. Tu so poleg lastnikov, ustanoviteljev in izdajateljev še razni upravni organi, uredništva, selektorji programov, režiserji in tehnični oblikovalci itn., prav tako pa tudi člani raznih svetov in drugih teles, v katerih sodelujejo tudi ljudje, ki niso v novinarskem poklicu. Sodobna tehnologija komuniciranja omogoča, da se v proces javnega obveščanja neposredno vključuje veliko ljudi, ki niso

profesionalni komunikatorji. Čim širše odpiranje množičnih občil javnemu mnenju, ki omogoča tudi, da vse več ljudi lahko javno izraža svoje poglede in mišljenja, je temeljni pogoj demokratičnega družbenega razvoja. S tem pa se tudi odpira vprašanje etike javne besede nasploh in ne le etike profesionalnih novinarjev.

Vse bolj vplivajo na javno obveščanje tudi razne javne službe za zbiranje in posredovanje informacij, kot so t. i. službe za stik z javnostjo pri državnih organih, političnih strankah, gospodarskih in drugih organizmih. Med akterje na področju informacij lahko prištejemo tudi tiste, ki sodelujejo v zbiranju, čuvanju in uporabi podatkov v statističnih službah, raznih dokumentacijskih centrih in bankah podatkov. Vse večja koncentracija podatkov v računalniških sistemih na raznih področjih našega življenja in tako imenovana informatizacija družbe ustvarja nove probleme, ker gre za to, kdo in kako bo razpolagal s temi informacijami, ki imajo dostikrat ne samo izreden pomen za gospodarske, politične in druge odločitve, ampak posegajo tudi v osebno življenje državljanov.

Tako razvoj komunikacijskih sistemov v sodobni družbi potrjuje, da javno komuniciranje vse bolj postaja družbena dejavnost v pravem smislu te besede. Zato tudi problemi etike v komuniciranju niso le stvar novinarjev in njihovih profesionalnih organizacij, ampak stvar vseh zavestnih in zainteresiranih družbenih faktorjev. Revolucionarni razvoj tehnologije komuniciranja in informatike, ki človeštvu odpira neslutene možnosti napredka, zahteva, da se v projekcijah razvoja ne zgubi izpred oči faktor vrednot in ciljev, ki naj oplemenitijo tehnološke dosežke in jih postavijo v službo človeka. To pa pomeni tudi, da je nujno treba negovati in nadalje razvijati družbeno etiko na vseh področjih javnega življenja in še posebej na področju komuniciranja.

Mir, razvoj, znanje

Revija Teorija in praksa je vseskozi posvečala pozornost kongresom Mednarodnega združenja za politične vede. Zato smo tudi letos zaprosili nekatere naše udeležence XI. kongresa v Moskvi, naj za naše bralce spregovorijo o svojih vtisih in ocenah iz tega kongresa. Nekateri so se povabili že odzvali in njihove odgovore objavljamo v tej številki revije.

UREDNIŠTVO: Katere so po vašem mnenju specifične značilnosti 11. kongresa IPSA v primerjavi s prejšnjimi tovrstnimi srečanji politologov?

ADOLF BIBIČ: Odgovor na to vprašanje je lahko le približen, saj so svetovni kongresi politologov tako obsežni, razčlenjeni in pestri, da jih je brez globljega študija težko primerjati.

Najprej imam vtis, da je bila priprava programa za ta kongres temeljitejša kot za prejšnje. V njegovem oblikovanju so imeli pomembno vlogo Izvršni odbor IPSA, nacionalne asociacije politologov in politologi iz posameznih dežel ter posebna programska skupina, katere delo je zelo uspešno koordiniral profesor Richard Merritt. Na oblikovanje programa so v določeni meri vplivale nacionalne asociacije političnih ved in tudi politologi iz posameznih dežel, k njegovi strukturi in končni obliki pa so prispevali tudi politologi iz dežel v razvoju.

Mnogostranska aktivna priprava programa kongresa se je nujno odrazila tudi v splošni zgradbi glavnih tem kongresa, ki jih lahko na kratko formuliramo kot mir, razvoj, (politična) znanost. Zaokroženost celotne programske tematike okrog treh izredno pomembnih tem je morda dala temu kongresu več možnosti za osredotočenje na bistvene probleme sodobne politike in politične znanosti kot mnogi prejšnji.

Tretja posebnost tega kongresa je bila okolnost, da je bil to prvi kongres IPSA v neki socialistični deželi, tj. v Sovjetski zvezi. Sovjetska asociacija političnih znanosti si je prizadevala, da bi kongres, ki se ga je udeležilo doslej največje število udeležencev (cca 1600) kar najbolj gladko potekal. To se je v osnovi posrečilo. Tudi nekatera vznemirljiva vprašanja, kot je vprašanje viz za politologe nekaterih dežel, vprašanje odnosa sovjetskih oblasti do nekaterih »disidentov«, zaradi katerega so nekateri politologi predlagali celo bojkot kongresa — so bila razrešena oziroma

vkjučena v perspektivo dolgoročnega razvoja mednarodnega znanstvenega sodelovanja. Že samo dejstvo, da je bil kongres *političnih ved* v SZ, kjer so se dolgo časa mnogi obotavljali, da bi priznali politično znanost kot posebno disciplino, priča o marsičem.

ANTON BEBLER: XI. kongres IPSA je imel dve posebnosti: prvič, kongres te organizacije je potekal v neki socialistični državi in, drugič, deloval je v prestolnici socialistične velesile ZSSR. Nadalje: kongres je potekal v trenutku zastojev v medblokovskem detantu ter se je vključil v okvir izrazitih prizadevanj sovjetske diplomacije, da prikaže državo v pozitivni luči, da ublaži obstoječe strahove na Zahodu, ki jih povzročata porast sovjetske vojaške moči.

S temi dejstvi so bile povezane spremembe v sestavi udeležencev kongresa: zmanjšano število udeležencev iz severne Amerike in zahodne Evrope, bistveno povečano število udeležencev iz ZSSR in drugih socialističnih držav vzhodne Evrope, neznatno povečanje števila udeležencev iz Azije, hkrati pa zmanjšano število Afričanov in Latinoamerikancev, nobenega udeleženca iz Ljudske republike Kitajske in nekaterih drugih socialističnih držav.

V posameznih dejavnostih kongresa je bilo čutiti ublažene odmeve hladne vojne in medblokovega tekmovanja. Organizirano je nastopal le vzhodni blok (brez Romunije). Gostitelji so ponekod in občasno uporabljali neposredne politične potrebe. Najbolj izrazito se je izražalo v tistih dejavnostih kongresa, za katere je Sovjetska zveza posebej politično občutljiva (posebna seja o Leninu, obravnava vprašanj političnih svobodščin, narodnostnih manjšin, delovanja blokov in pojava hegemonizma v mednarodnih odnosih). Zunaj teh področij pa politične motnje niso občutno vplivale na potek kongresa.

Posebnost kongresa je bila v tem, da je bil veliko bolj zaprt za udeležence in študente v primerjavi s prejšnjimi kongresi, da so zelo skrbno filtrirali novice s kongresa v zunajkongresno javnost. Kongres je bil glede organizacije v marsičem bolje pripravljen in voden kot prejšnji kongresi. To še posebno velja za prostorsko zgoščenost, saj je večina dogodkov potekala v eni univerzni stavbi. Slabše kot na prejšnjih kongresih je bilo organizirano interno obveščanje (recimo, o spremembah v programu), najslabše pa je bilo s kroženjem in razmnoževanjem referatov.

IVAN KRISTAN: V kratkem bi na vaša vprašanja o vtisih z XI. kongresa IPSA v Moskvi odgovoril tole:

Med značilnostmi XI. kongresa IPSA se mi zdi pomembno poudariti, da so na kongresu obravnavali aktualne teme sodobnega sveta, predvsem problem miru v svetu, pa tudi vprašanja, ki zadevajo države v razvoju in posebej tudi politiko neuvrščenosti.

Glede na to, da je bil kongres v Moskvi, se je, razumljivo, na njem izrazilo prizadevanje Sovjetske zveze kot gostiteljice XI. kongresa, da se

bolj odpre ostalemu svetu in da tudi prek politologov pojasni svoj odnos do nekaterih aktualnih vprašanj v mednarodnih odnosih. Kongres IPSA je ena izmed značilnih priložnosti, ki kaže, da Sovjetska zveza učinkovito prebija svojo nekdanjo relativno zaprtost.

BOŠTJAN MARKIČ: V količinskem pogledu je bila v primerjavi s prejšnjimi politološkimi kongresi na letošnjem kongresu v Moskvi značilna zelo velika udeležba politologov iz različnih (tako v političnem pogledu, kot v pogledu politološkega izročila) dežel sveta. Sklepamo, da je tudi kraj kongresa vplival na izjemno veliko število sovjetskih udeležencev (in tudi udeležencev iz številnih vzhodnoevropskih držav), ki se ukvarjajo s političnimi vedami ali vsaj z njimi sorodnimi družboslovnimi disciplinami. Verjetno bo Moskva mejnik tudi za poglobljeno in še bolj dalekosežno prisotnost in težo sovjetske politologije v okviru Mednarodnega združenja za politične vede (IPSA). Sovjetski politologi so v Moskvi na kongresu nastopali zelo organizirano in pretehtano v številnih študijskih skupinah, na specialnih zasedanjih in v raziskovalnih komitejih. Kaj takega za zadnji kongres IPSA v Edinburghu 1976. leta za tamkajšnje domačine in taktne organizatorje (tudi glede na njihovo število in na cilje kongresa) vsekakor ne bi mogli reči.

S povedanim nočemo poenostavljeno trditi, da v Sovjetski zvezi pač znajo izkoristiti mednarodne »prireditve«, pa naj gre za XI. kongres IPSA ali za Olimpiado 1978. leta v Moskvi, za »nabiranje točk« v mednarodnem prostoru. Njihova organiziranost in vsestranska prisotnost v številnih razpravah pa nas opozarja, kako »mnogorazsežnostno« so pojmovali — sicer — znanstveno srečanje družboslovcev.

Na kongresu je bilo prisotnih tudi dosti politologov iz ZDA, čeprav so nekateri udeležbo na kongresu v Moskvi odklonili, oziroma še natančneje rečeno, demonstrativno zavrnili. Kot razlog so navajali, da Sovjetska zveza kot gostiteljica XI. kongresa ne spoštuje človeških pravic in to naj bi po njihovem mnenju dokazoval primer političnih oporečnikov.

Z vsem pravkar povedanim — na vaše vprašanje o svojskosti moskovskega politološkega kongresa — ne želimo trditi, da so sovjetski in ameriški politologi dajali temeljni ton XI. kongresu IPSA. To je preprečevala znanstveno angažirana in strokovna aktivnost velikega števila politologov iz evropskih in azijskih držav (deloma tudi latinskoameriških) in zdi se nam, da je v veliki meri prav to »diferentia specifica« glede na prejšnje kongrese. Že samo dejstvo, da je bilo predloženih nad 500 referatov in da je v razpravah sodelovalo blizu 900 udeležencev, govori o tem, da je bila v Moskvi velika večina takih, ki niso prišli samo »gledat na Kremeljsko uro«. To — kot čvrsto pravilo z rahlimi izjemami — velja tudi za jugoslovanske udeležence kongresa.

Za nas — čeprav seveda ne samo za nas — je bila ena izmed posebnosti moskovskega kongresa tudi v tem, da je posvetil posebno pozornost politološki razčlenitvi mednarodnih odnosov in v tej zvezi še zlasti po-

litiki neuvrščenosti kot dejavniku razvoja. Ta problematika je poleg jugoslovanskih politologov pritegnila tudi znanstveno pozornost številnih družboslovcev iz tretjega sveta in seveda tudi drugih. S prgiščem »svobodne razlage« bi lahko dejali, da je polarizacija v razpravi bila neke vrste »predhodnica Havane«, bila je »Havana v malem«, če aludiramo na zanimive dialoge, ki so se letos vodili na neuvrščenen vrhu v glavnem mestu Kube.

Seveda, čeprav sprašujete predvsem o posebnih značilnostih XI. kongresa IPSA v primerjavi s prejšnjimi tovrstnimi srečanji, pa naj vendarle navržemo, da je moskovski kongres v primerjavi s prejšnjimi imel tudi vrsto stičnih točk: a) določena je bila glavna téma kongresa (tokrat v Moskvi je bil to mir, razvoj, znanje), b) pretežno iste metode dela (v glavnem razdrobljeno glede na specifično problematiko na delo po komitejih in komisijah); v plenumu glede na veliko število udeležencev ni mogoče učinkovito delati, c) nekaj »standardnih«, mestoma tudi že rahlo obrabljenih tem, d) premajhno število referatov, slonečih na empiričnih izsledkih, e) nekolikanj utrujajoč uvodni in zaključni ceremonial kongresa, ki je imel letos, zlasti na zaključku, tudi nekatere »show« prvine.

GOJKO STANIČ: Pomembna specifika 11. kongresa IPSA je bila ta, da je bil kongres v Moskvi, in da se ga je zato lahko udeležilo zelo veliko število znanstvenih delavcev iz same Sovjetske zveze. Prišli so iz vseh inštitutov, tudi iz raziskovalnih ustanov iz republiških in oblastnih centrov. Sodelovali so z vprašanji in razpravami na vseh sestankih kongresa. Številni so pokazali tudi visoko raven obvladovanja sodobne raziskovalne metodologije. Zanimivo je, da so se aktivno, seveda iz svojih pozicij, udeležili razprav o politiki neuvrščenosti, medtem ko so predstavniki Zahoda v tej diskusiji izostali. Zelo so se zanimali za samoupravljanje.

STOJAN T. TOMIČ: Politologi-znanstveniki so se poskušali postavljati po robu sedanjemu političnemu svetu — se pravi svetu, ki zavira zgodovinski razvoj in ga poskuša potisniti nazaj; svetu, ki odlaša z napredkom in revolucijami, ki pripravlja in začenja s kontrarevolucijo celo tam, kjer do revolucij sploh še ni prišlo; svetu, ki se tudi danes upira razvoju politične demokracije, odlaga in zadržuje samoupravljanje; svetu, ki ima dominacijo za vzor političnega ponašanja, uravnavanja in integracije. Politologi-znanstveniki so se udeležili kongresa zato, da bi se vsemu temu — ali vsaj nekaterim pojavom, ki smo jih našli — uprli. Vendar so bili nemalokrat tudi sami del tega političnega sveta, včasih na strani progressa, žal pa tudi njegovega nazadovanja in človeške destrukcije. Ob prebiranju nekaterih sporočil in ob poslušanju diskusij nekaterih (ali celo mnogih) politologov nastaja vtis, da so oni sami — tako kot politične znanosti in teorije, ki jih razlagajo — najmanj tako nebogljeni kot celotna politična družba, ki je zašla v krizo. Zdi se kot da so kriza politike, politična kriza in kriza

posamičnih političnih teorij in ideologij vstopile v kongresne dvorane z roko v roki.

UREDNIŠTVO: Svetovni kongres IPSA v Moskvi je izostril pomen znanstvenega dialoga med politologi iz različnih držav. Katera so bila glavna sporna vprašanja in kako ocenjujete dialoge, ki so se vodili na XI. kongresu v Moskvi — in kaj pričakujete za razvoj političnih ved tudi od prihodnjih znanstvenih dialogov med politologi?

ADOLF BIBIČ: V Moskvi je potekal dialog o mnogih pomembnih vprašanjih. Pregleda nad celotnim dogajanjem sicer še ne moremo imeti, vendar naj omenim neposredno izkušnjo, ki sem jo dobil v sekciji o neuvrčenosti. V tej sekciji je potekala zelo živahna razprava, v kateri so prihajala na dan vsa značilna stališča, od zagovora načela »naravnega zaveznitva« do stališč, ki so poudarjala vlogo neuvrčenosti kot izvenblokovske, neodvisne in samostojne sile sodobnih mednarodnih odnosov. Razpravljajlasko atmosfero, ki je bila sicer strpna, so zdaj pa zdaj ogreli spremljevalni aplavzi, ki so se pojavljali predvsem ob določenih stališčih. Toda dialogi so potekali tudi v drugih skupinah, razgrela pa so se tudi v organih IPSA tj. v Svetu IPSA in Izvršnem odboru in v številnih neformalnih oblikah, kot se to pač dogaja na takšnih srečanjih. Poseben »dialog« se je razvil tudi zaradi razstavitve v okviru *politološke* razstave znanega pamfleta Cole Dragojčeve, naperjenega zoper identiteto madeonskega naroda.

ANTON BEBLER: Kolikor sem lahko ugotovil, je bila večina razprav o spornih vprašanjih jasno politično in pogosto blokovsko obarvana, premalo pa je bilo poglobljenih teoretičnih razprav, v katerih se ne bi jasno kazala politična pripadnost udeležencev. Kongres je nedvomno prispeval k večjemu pretoku spoznanj predvsem med tako imenovanim Zahodom in Vzhodom, manj pa v drugih smereh. Kongres bi utegnil okrepiti mednarodni nastop politologov iz socialističnih držav vzhodne Evrope ter v prihodnjih letih povečati relativno težo politoloških središč v Latinski Ameriki (zunanji kazalec za to je izvolitev Candida Mendesa iz Braziliije za novega predsednika združenja). Od prihodnjega kongresa v Rio de Janeiro pričakujemo, da se bo stopnjeval aktivni prispevek latinoameriških politologov, relativno pa zmanjšala udeležba politologov iz socialističnih držav vzhodne Evrope, kar pa zadeva teme, bo večja pozornost gotovo veljala problemom dežel v razvoju.

IVAN KRISTAN: Ta ugotovitev hkrati zadeva vaše drugo vprašanje. Kot sami poudarjate, je XI. kongres IPSA še posebej pokazal na pomen dialoga med politologi različnih držav. Menim, da je v tej zvezi zlasti pomemben dialog med politologi držav z različnimi družbenimi sistemi. To

po svoje afirmira politiko aktivne miroljubne koeksistence, za katero se močno zavzema Jugoslavija, ki pa v teh prizadevanjih že zdavnaj ni več osamljena. Končno je to razumljivo, saj so bile na dnevnem redu XI. kongresa IPSA žgoče teme današnjega sveta — politika miru, razvojne spremembe v svetu in tako dalje — ki jih z drugačnih pozicij tudi ne bi zmogli obravnavati.

Menim, da bo dialog med politologi o teh vprašanih prispeval k njihovemu hitrejšemu razčiščenju. Pomembna se mi zdi predvsem možnost, da nekatere aktualne teme na tej ravni razprave zgubijo pretežno blokovsko-propagandno ali celo konfrontacijsko naravo in jih je mogoče obravnavati realneje, upošteva je teže argumentov, in z večjo stopnjo strpnosti. Pri tem ne mislim samo na vprašanje svoboščin, ki je tudi na kongresu nekoliko dvignilo temperaturo razprave, ampak na druga aktualna vprašanja, kot je odnos med razvitimi in nerazvitimi, odpravljanje žarišč vojaških spopadov, vloga neuvrščenih držav, protikolonialni in osvobodilni boj številnih narodov itn.

BOŠTJAN MARKIČ: Različna dovzetnost za znanstveno besedo je prišla do izraza pri razpravah o pluralizmu, kar seveda ne preseneča, saj se na svetovnem kongresu političnih ved srečujejo politologi, ki prihajajo iz različnih šol mišljenja. V Moskvi so pluralizem obravnavali zlasti na črti posameznik — družba — pluralizem, pluralizem in človeške pravice, pluralizem v socializmu (z zornega kota pluralizma samoupravnih interesov). Tako zajet krog problemov pluralizma je glede na znanstveno in ideološko »različnost« in »drugačnost« politologov nujno vodil tudi v soočanja: od tega, da je partijski pluralizem izčrpal svoje možnosti v demokratičnem procesu, prek tega, da se je pluralizem v socializmu ocenjeval z nezaupanjem (tako z zornega kota partijsko pluralistične usmeritve kot tudi prek optike državnolastniških oblik socializma), do bolj ali manj znanstvene hvalnice pluralizmu »nasploh«.

Do soočanja misli je prihajalo tudi pri obravnavanju človekovih pravic, čeprav seveda ta téma (namerno smo stavili naglas na prvi zlog, da ne bi kdo dobil pri obravnavanju človekovih pravic miselno zvezo, češ da tu nasploh in povsod prevladuje témá) ni vedno vodila v strogo politološko znanstveno razpravo. In drži: tu so se znanstvena izhodišča mešala s propagandnimi vidiki. Čeprav so bile razprave o človekovih pravicah tudi »vroče« in so včasih kazale na »hladno vojno«, vendar do izlitja kaplje čez rob ni prišlo.

Država in njena vloga je politološko vprašanje, ki (tudi) danes vznemirja politologe. Čeprav po svoje »obrabljena«, je to vendarle tudi vedno živa tema, ki ne bo še kmalu doživela svojega labodjega znanstvenega speva, saj družbenoekonomske in politične razmere v številnih državah in na različnih straneh ideološke ločnice neprestano terjajo znanstveno osmislitev te trdožive in tudi različno pojmovane »univerzalistične« in-

stitucije. Ta je ponekod v svetu res tudi odmirajoča, zopet drugod anarhistično odklonjena ali utilitaristično razumljena.

Priče smo bili tudi živahnemu dialogu o evrokomunizmu. To temo so obravnavali na posebej pripravljeni okrogli mizi. Bodisi po naključju ali pa morda tudi »naključno« so sicer skrbni in organizacijsko spretni prireditelji kongresa razpravo o tej temi »naravnali« v pozne popoldanske ure, potem ko se je normalno delo kongresa že izteklo. O evrokomunizmu so križali svoja mnenja zlasti italijanska politologa Passigli in Pizzorno ter Lilly Marcon iz Francije in Juan Linz iz Španije. Bržčas bi udeležba kakšnega »evrokomunističnega« politologa, npr. iz Italije, nedvomno še bolj poživila razpravo in vnesla posebne razsežnosti v obravnavanje evrokomunizma. Sovjetski politologi v ta dialog niso posegali; značilna pa je bila, v glavnem do evrokomunizma odklonilna, razprava družboslovca iz Nemške demokratične republike.

Tudi moskovski kongres je izostril ugotovitev, da je soočanje idej in teoretičnih izhodišč še kako realni dejavnik našega sveta in kako to dejstvo odseva tudi v svetu politologije. Tudi prek znanstvenih dialogov so se politologi v Moskvi vzajemno znanstveno informirali o svojih pogledih in to utegne biti vzpodbudno tudi za bodoča soočanja.

Dialogi so se vodili seveda tudi ob glavnih, magistralnih temah moskovskega kongresa: o miru, razvoju, znanju. Čeprav seveda ni mogoče gojiti maksimalističnih utvar o vplivu politologije na vodenje politike, je seveda mogoče sklepati, da tudi politologija kot znanost pripomore k zagotavljanju miru, usmerjanju v družbeni razvoj in v uporabljanje znanja.

GOJKO STANIČ: Pomembno je, da so znanstveni delavci SZ in tabora socialističnih dežel posvetili precejšnjo pozornost vprašanju socializma in demokracije. Res pa je, da njihovi referati in razprave o tej temi ostajajo večinoma na ravni normativizma in na nivoju političnega poročanja. Premalo je bilo referatov in razprav, ki bi se naslanjale tudi na empirične raziskave o procesih uveljavljanja novih demokratičnih oblik sodelovanja državljanov pri upravljanju države.

STOJAN T. TOMIČ: Četudi je bil to svetovni kongres, je dialog čisto potekal na regionalni ali celo »provincialni« ravni. V mnogih napisanih sporočilih in ustnih nastopih so prevladovala regionalna izkustva, lokalne in »provincialne« prakse in ideologije, oprte zgolj na parcialne raziskave (lokalnih posebnosti, teorij, ideologij). Premalo je bilo upoštevano splošno, svetovno, raziskovanje obćih izkustev. V nekaterih komitejih in na specialnih zasedanjih so se poskušali prebiti na raven univerzalnega — in uspeh dejansko ni izostal; to so bile prave znanstvene razprave, oprte na znanstvene hipoteze in argumente, prek katerih so skušali priti do bolj univerzalne resnice, zastaviti bolj univerzalna vprašanja in nanje najti odgovore.

Če bi sodili po tem, kaj je v dialogih prevladovalo, potem bi lahko rekli, da so prišli nekateri na kongres zato, da bi kritizirali, drugi zato, da bi govorili afirmativno o politiki svoje dežele; da so se nekateri ukvarjali z destrukcijami, drugi s političnimi konstrukcijami, zato so nastopi nekaterih udeležencev bolj spominjali na politične ekspozije nacionalnih ministrov kot pa na znanstveno razmišljanje o politiki. Tako so parcialni pristopi in nastopi zniževali znanstveno raven in se včasih spustili celo na stopnjo politične informacije in referata. Pa naj so kritizirali ali hvalili neko politiko, se zdi, kot bi nekateri politologi pozabljali na to, »da ni kritika, marveč revolucija gonilna sila zgodovine« (Marx); tako se je dogajalo, da so revoluciji in samoupravljanju odmerili na kongresu tako skop prostor, kot ga ima dejansko v praksi posamičnih političnih kultur.

UREDNIŠTVO: 11. kongres IPSA je korak naprej v internacionalizaciji političnih ved. Vendar Mednarodno združenje za politične vede — kljub nasprotnim prizadevanjem njenih organov — še obremenjuje regionalna neuravnoteženost in nesomernost. IPSA precej »pokriva« Evropo, Kanado, ZDA, znatno manj pa Afriko, Latinsko Ameriko in nekatere dele Azije. Kaj bi bilo po vaši sodbi potrebno storiti, da bi se IPSA in politične vede čimbolj uveljavile v svetu?

ADOLF BIBIČ: Že v pripravah na moskovski kongres se je kazalo hotenje, da bi kongres storil korak naprej k univerzalizaciji političnih ved. To se je odrazilo tudi v strukturi programa, v katerem je bolj kot doslej prišla do izraza ne samo problematika politične znanosti v socialističnih deželah, marveč tudi, kot smo omenili, problematika dežel v razvoju. Tudi uvedba posebnega zasedanja, posvečenega politični znanosti v deželah v razvoju (ki ga je organiziral in vodil profesor Nirmal Bose iz Calcutte) je bila izraz te težnje. Več kot simbolično je, da je bil na moskovskem kongresu za novega predsednika IPSA izvoljen prvič politolog z južne poloble (prof. Candido Mendes iz Ria de Janeira). S teh vidikov je kongres dejansko pomenil korak naprej k večji internacionalizaciji politične znanosti. Toda daleč smo še od tega, da bi lahko govorili o tem, da je ta proces sklenjen. Predvsem je še vedno bilo opaziti, da so premalo navzoči politologi iz dežel v razvoju, razen iz nekaterih dežel Azije (kot je npr. Indija) in Latinske Amerike (npr. Mehika), od koder so prišle številne skupine itd. Še vedno ni jasno, zakaj se je moskovskega kongresa udeležilo tako malo politologov iz Afrike. Verjetno je eden izmed vzrokov ta, da organizatorji kongresa niso pravočasno zagotovili obljubljenih povratnih vozovnic, kar se je dogodilo tudi nekaterim udeležencem z drugih območij »tretjega sveta«. Popolnoma odsotna je bila doslej tudi

LR Kitajska, kar je verjetno povezano predvsem z njenim notranjim razvojem.

Kaj storiti? Treba bo pospeševati tudi bilateralno in multilateralno sodelovanje politologov. To velja zlasti za tista območja, v katerih so politične znanosti manj razvite. To je bil tudi poglavitni zaključek okrogle mize »Položaj in vloga politične znanosti v deželah v razvoju« (Ljubljana, oktober 1979) in specialnega zasedanja »Politične znanosti v deželah v razvoju« (Calcutta, november 1979), ki sta sprejela konkretne sklepe o sodelovanju med politologi in politološkimi institucijami neuvrščenih in drugih dežel v razvoju. Prav tako bo potrebno povečati število nacionalnih asociacij političnih ved in težiti po njihovi ustanovitvi tam, kjer jih še ni. V publikacijah IPSA naj bi dobila več prostora problematika političnih znanosti v deželah v razvoju in storiti bo potrebno marsikaj za dokaj težavni razvoj regionalnega sodelovanja med politologi, ki pa se ne bi smelo prekrivati z blokovsko delitvijo sveta.

Seveda pa bo potrebno tudi razmišljati o morebitnih organizacijsko-statutarnih spremembah IPSA, ki bi spodbudile razvoj politične znanosti na določenih območjih sodobnega sveta, kjer je politična znanost prešibko razvita. Posebna študijska skupina, ki naj bi organizirala vrsto medkongresnih srečanj v deželah v razvoju in o političnih znanostih v deželah v razvoju, bo dobila status stalne skupine, ki bi naj pripravila na prihodnjem, XII. kongresu IPSA, ki bo v Riu de Janeiru 1982, dovolj zaokrožen program, ki bi bil rezultat medkongresne aktivnosti in ki bi — na podlagi v Ljubljani sprejete in v Calcutti potrjene listine — pospeševala razvoj politične znanosti v desetletju, ki prihaja.

ANTON BEBLER: Neuravnoteženost v sestavi IPSA je v veliki meri posledica zelo neenakomernega razvoja ter stopenj organizacijske uveljavitve političnih ved v različnih delih sveta. Globljih virov teh neenakomernosti kratkoročno ni mogoče odpraviti. Dejansko neuravnoteženost v IPSA bi lahko ublažili le s tem, da bi organizacija pomagala vsem deželam, kjer so politične vede nerazvite ali sploh odsotne. S tem so mišljene tudi nekatere socialistične države. Takšno strokovno pomoč bi lahko nudili tudi prek UNESCO ali na dvostranski podlagi. Iz vrste razlogov bi lahko bil marsikje zelo dobrodošel neposredni prispevek jugoslovanskih politologov. Drugič, nekatere negativne posledice objektivne neuravnoteženosti v IPSA lahko omejimo in zmanjšamo z nadaljnjo demokratizacijo dela v sami mednarodni organizaciji.

IVAN KRISTAN: Regionalna neuravnoteženost in nesorazmernost v zastopanosti držav je ena izmed dosedanjih značilnosti IPSA, saj je v pretežni meri pokrivala predvsem razvite države, zlasti Evropo in Združene države Amerike. Moskovski kongres pa že kaže, da je za prihodnost IPSA nujno, da se odpre tretjemu svetu oz. nerazvitim državam. Prihodnji kongres IPSA bo glede tega že pokazal napredek.

BOŠTJAN MARKIČ: Res je, 11. kongres IPSA nedvomno pomeni močan premik v internacionalizaciji političnih ved. Vendar po naši presoji je »izvirni greh« izpričane regionalne neuravnoteženosti (pri čemer pojmujeemo regionalno neuravnoteženost v smislu razlik med državami pa tudi med kontinenti kot celotami) in nesomernosti že v različnem časovnem »začetku« razvoja političnih ved v posameznih državah in seveda tudi v različni dinamiki razvoja in kakovostne rasti politologije. Nazadnje ni tudi brez temelja za naše razmišljanje, glede na vaše postavljeno vprašanje, kako rastejo politološki kadri v posameznih državah. Ali so ponekod še povezani s pravno teorijo, ali s politično filozofijo in se (če sploh se?) povezujejo in »internacionalizirajo« v okviru teh disciplin in ne v okviru politologije kot samostojne in lastno profilirane znanstvene discipline.

Zdi se, da je poseben problem Afrika, ki je res v oči bodoča »bela lisa« v okviru svetovne politologije. Če je v rimskih časih veljalo, da »inter arma silent Musae«, potem bržčas tudi velja, da v (vsaj) nekaterih afriških državah vojaški režimi in drugi avtorski sistemi niso dobra podlaga za zgovornost (kot nasprotje molka) politologije. Očitno so razmere, ki jih danes preživlja Afrika, vplivale na manjšo udeležbo afriških politologov na kongresu v Moskvi in na (sedanjo) manjšo nagnjenost afriških politologov v smeri internacionalizacije političnih ved. Gotovo tudi ne moremo mimo vpliva neokolonializma in vpliva politoloških šol iz bivših metropol na oblikovanje politologije v Afriki. Postaja že anahronizem, da imajo na kongresih IPSA »glavni« referat o — denimo — političnih sistemih in procesih v Afriki evropski ali ameriški politologi, ne pa lastni znanstveni kadri teh držav, ki bi tudi živeli in znanstveno delovali v teh sredinah.

Da ne bo nesporazuma: kakorkoli je razumljivo, da se jugoslovanski politologi prav zato, ker smo aktivni v IPSA, nekako zavzemamo za internacionalizacijo političnih ved v okviru tega mednarodnega združenja, bi bilo napačno in neživljenjsko misliti, da se bodo vsi stiki odigrali prek Mednarodnega združenja za politične vede. Ne smemo se obnašati izključno »IPSA-centristično«. Mednarodno povezovanje (internacionalizacija, mondializacija) političnih ved ima tudi druge (ne)institucionalne oblike, ki jih ne kaže zanemarjati. In še: v IPSA je, rečeno nekoliko splošno, dosti »etabliranih« politologov, tu ni politološko »radikalnejših« struj. Pa tudi če vzamemo — ob pomanjkljivem poznavanju stanja politologije v drugih državah — za primer Italijo, Francijo, Zvezno republiko Nemčijo, Združeno kraljestvo, lahko ugotovimo, da v IPSA ni ali ni veliko politologov marksistične provenience. S tem seveda nočemo trditi, da so ideje politologije, ki jih je v zahodnem svetu razvijal zlasti italijanski politolog G. Sartori, prevladujoče, da imamo tedaj opravka s svojevrstno »sartorizacijo«. Opozarjamo pa na nujnost (vsaj postopnega) vključevanja v IPSA tistih politologov v svetu, ki bi v svetovno zakladnico politološke misli prinašali času (tudi glede na krizo kapitalizma) primerne ideje in te-

orije. Jugoslovanska samoupravno usmerjena politološka misel je za kaj takega prav gotovo znanstveno zainteresirana.

GOJKO STANIČ: Še sedaj se pozna, da so bili ustanovitelji IPSA znanstveni delavci iz zahodnih dežel. Danes je ta v bistvu že postala svetovna organizacija, toda obenem so v njej močno prisotne težnje, da že osvojene pozicije v njej zadržijo. Ključno za nadaljnji razvoj svetovne organizacije in za njeno demokratičnost je vprašanje razvoja političnih znanosti v deželah v razvoju in aktivnost politologov teh dežela tudi v svetovni organizaciji.

STOJAN T. TOMIČ: Sodobne politične ideje so se »preselile« iz zahodne razvite družbe v nerazvite predele sveta in zdaj tam »izvajajo« revolucije in politične spremembe. Razviti Zahod je ostal že zdavnaj brez času primernih političnih zamisli, tako da lahko trdimo, da ima ekonomsko razviti svet nesodobne politične ideje, medtem pa ko ekonomsko nerazviti svet vse bolj sprejema sodobne politične ideje in institucije. Tako stanje traja od Leninove Oktobrske revolucije vse do danes in je s tem politični misli, znanosti in praksi prepustilo ali zastavilo mnoga vprašanja, ki so ostala brez znanstvenega odgovora. Zares je prava škoda, da ima Zahod tudi na tem področju monopol — ima največ politologov, nima pa razvite sodobne politične znanosti, medtem ko imajo drugi razvit sistem političnih idej in institucij, ki pa niso dovolj teoretsko osmišljene. Če bodo tako stanje trajalo še naprej, bo nujno okrepiti regionalna združenja za politične znanosti — afriška, azijska, južnoameriška in druga, da bi s tem ta razkorak zmanjšali.

UREDNIŠTVO: Kako presojate sedanji razvoj političnih ved v svetu. Ali ste opazili nove razvojne usmeritve v politologiji in na katerih področjih. Kako ocenjujete stanje sodobne teoretične misli in empirične politološke raziskave?

ADOLF BIBIČ: Politična znanost dobiva domovinsko pravico v čedalje večjem številu dežel sodobnega sveta. V pripravah na moskovski kongres in na samem kongresu so bili predloženi številni referati, ki so skušali oceniti razvoj politične znanosti v zadnjih treh desetletjih, odkar obstoji IPSA. Lahko rečemo, da je v sodobni politični znanosti še vedno dokaj navzoč normativizem, ki je včasih bolj subtilen, včasih pa je bolj odkrit in grob. Vendar pa na splošno prodira spoznanje o potrebi po hitrejšem premagovanju normativizma in političnega pragmatizma. Po drugi strani pa je tudi res, da danes skoraj več ne slišimo zahtev po »čisti«, vrednotno nevtralni politični znanosti. Krize, ki pretresajo sodobni svet in politične sisteme, zahtevajo politično znanost, ki bo praktično

relevantna. Organska povezanost teorije in prakse postaja dandanašnji imperativ politične znanosti. Prav tako zahteva sam razvoj politične znanosti njeno tesnejšo naslonitev na ekonomsko znanost, na antropološko teorijo in na razvojne probleme in protislovja sodobnih družb in sodobnega sveta. V sodobni politologiji je čedalje več razprav o marksističnem prispevku k politični znanosti, ki postaja, kljub mnogim pragmatističnim maličenjem, vse pomembnejši. Vse to zahteva tudi nove razmisleke o metodologiji politološkega raziskovanja, ki naj bi znala zajeti zgodovinsko dialektiko politike v svetu velikih problemov in hitrih sprememb, v svetu socializma kot svetovnega procesa.

ANTON BEBLER: Kongres je — po mojem mnenju — nadalje razočaral s kvantifikacijskim formalizmom v političnih vedah, izpričal pa povečano zanimanje za politično teorijo in v tem okviru tudi za marksizem, širjenje organiziranih dejavnosti IPSA na nekaterih novih področjih (recimo, na področju politologije vojaštva), krepitev sistema organiziranega pretoka politoloških znanj z ustanovitvijo novega mednarodnega časopisa. Od teoretičnih novosti sem opazil lep poskus doseganega predsednika IPSA Karla Deutscha, da bi ustvarjalno uporabil tako imenovani komunikacijski pristop v politologiji za proučevanje delovanja javne uprave.

IVAN KRISTAN: Afirmacija političnih ved in s tem tudi IPSA bo napredovala med drugim, če bodo politologi dali pravočasno pravilne odgovore npr. na krizo političnih sistemov v posameznih državah, ki je izraz krize meščanskega parlamentarnega sistema.

BOŠTJAN MARKIČ: To vaše vprašanje je precej zahtevno in seveda močno presega vednost politologa samo kot udeleženca 11. kongresa IPSA. O tem vprašanju ni mogoče govoriti samo glede presoje tistega, kar se je dogajalo na samem kongresu v Moskvi. Poleg tega: razbitost politološkega kongresa na delo številnih komisij in ožjih skupin, ki zaradi tega, da se kongres ne bi časovno predolgo zavlekel, potekajo istočasno, onemogoča nadrobnejši vpogled, kaj šele temeljitejšo analizo politološkega »dogajanja«.

Omenimo naj, da so nekatera nacionalna politološka združenja za kongres v Moskvi pripravila zbornike svoje politološke misli, kjer so — bolj ali manj po merilih reprezentativnega izbora — prikazala znanstvene dosežke svojih članov. To je napravila tudi Zveza združenj za politične vede Jugoslavije, ki je izdala v angleščini zbornik o politični znanosti v Jugoslaviji (*Political Science in Yugoslavia, selected Works*) in iz katerega je razvidno, kakšna je usmeritev jugoslovanske politologije: analiza procesa odmiranja države, politična znanost in socializem, o družbeni naravi politike in o metodologiji njenega proučevanja, samoupravljanje kot proces podružbljanja politike.

Sovjetsko združenje za politične vede je politologom ponudilo zbornik z zanimivim naslovom Politika, posameznik in družbeni napredek. Poleg tega zbornika so sovjetski družboslovci pripravili še delo z naslovom Politična teorija in politična praksa. Tudi iz obeh teh del je razvidna postopna (čeprav včasih nekoliko sramežljiva in obotavljajoča se) politologizacija določenega dela sovjetskega družboslovja, ki je seveda še močno pod vplivom proučevanja države in prava, filozofije, zgodovine. Če bi izbrali pogloblitve teme, ki so se jih dotikali sovjetski družboslovci, bi mogli omeniti: marksistični koncept vloge človeka, družbeni vidiki znanstvenega in tehnološkega napredka, država in posameznik, odnos med politično teorijo in družbeno prakso, miti v zgodovini političnih doktrin, politika in ideologija, metodološki problemi kvantitativne analize, analiza političnega procesa, politična kultura kot dejavnik napredka, politološki aspekti avtomatizacije. Tudi problematika interesov se v sodobnem sovjetskem družboslovju politološko razčlenjuje. Saj je znani nemški politolog Klaus von Beyme v delu Sodobne politične teorije, ki je izšlo v Münchnu 1972. leta (pri nas v srbohrvaškem prevodu pa pri založbi Stvarnost v Zagrebu), izrecno omenjal, da so se v Sovjetski zvezi dolgo časa izogibali pojmu politični sistem, potem to danes — tudi to je pokazal moskovski kongres in sodobna sovjetska politološka literatura — resnično ne velja več.

Michael B. Stein in John Trent sta v zanimivem referatu prikazala značilnosti politične znanosti v Kanadi. Stvarno presojata vpliv ameriške politologije na kanadsko politologijo, pa tudi lastne dosežke zlasti pri vrednotenju politološke teorije federalizma. Nirmal Bose (univerza v Calcuti) je razčlenjeval razvojne usmeritve v indijskih političnih vedah, kjer se je zlasti zaustavil ob temah o indijskem nacionalnem gibanju za osvoboditev, o politični kulturi v Indiji, odnosu med religijo in politiko, sodobni indijski politični misli, (ne)nasilju in politiki v Indiji.

Tudi Poljaki, kjer ima politična znanost že dolgo izročilo, so za politološko Moskvo pripravili zbornik z naslovom Politična znanost na Poljskem. Ta kaže na smeri razvoja poljske politologije: proučevanje partije, politična kultura, marksistična teorija politike, interesi in politični odnosi, socialistična država in funkcija »države blaginje«. V zborniku se pojavlja nekaj znanih poljskih politoloških imen J. Wiatr, S. Zawadski, M. Sobollewski, K. Opalek.

Ameriški politologi so na moskovskem kongresu obravnavali »standardne« teme, med drugim futurologija in politika, kvantitativni in matematični pristopi k politiki, študije posameznih področij (area studies), izgrajevanje narodov (nation building), razvoj in politični sistem, modernizacija političnih sistemov, politične vrednote v sodobnem svetu, človeške pravice, preoblikovanje političnih sistemov, študije o miru (peace studies), sistemska teorija v političnih vedah, politične elite.

Kolikor lahko sodimo na temelju opaženega in poslušanega, na kongresu v Moskvi ni bilo razgrnjenih veliko empiričnih politoloških raziskav. Obsegale so proučevanje političnih partij, volilni proces, politično vzgojo

(political education), prosti čas in politiko, krajevno samoupravo in politiko, poznavanje političnih institucij.

In za zaključek: ali je v svetovni politologiji sploh kaj »pretresljivo« novega? Izgleda, kot da se je čas velikih idej in teorij že ospel in da gre marsikdaj in marsikje le za variiranje (že) povedanega in teoretično (že) osmišljenega.

GOJKO STANIČ: Politične vede so na tem kongresu pokazale, da so družbeno angažirane, da se ubadajo z osnovnimi problemi človeštva. Ne glede na to, da so politologi teoretično in ideološko zelo različno usmerjeni, pa predstavlja mednarodno sodelovanje politologov in sam svetovni kongres pomemben prispevek za preseganje razlik, za izmenjavo teoretičnih in praktičnih izkustev človeštva. To je relevantno, saj imajo človeške družbene skupnosti mnogo več skupnega, kot pa tistega, kar jih ločuje — in to je potrdil tudi ta kongres.

STOJAN T. TOMIČ: Za sodobno stanje političnih znanosti je značilna dokaj ostra ločenost med posamičnimi segmenti politične misli in znanstvenim procesom. Na eni strani so razvite politične teorije (največkrat spekulativne, torej teorije v ne preveč pozitivnem smislu), ki niso zasnovane na politoloških raziskavah — na drugi strani pa invazija raziskovanja, ki ga ne spremlja teoretska misel, osmišljanje in znanstvena razlaga rezultatov raziskav.

V posameznih političnih kulturah je tako rekoč nemogoče karkoli raziskovati; politologi nimajo možnosti, da bi se neposredno seznanjali s političnimi dejstvi (kot da je pozabljeno, da je v znanosti tisto, kar se neposredno spozna, mnogo bolj koristno kot pa tisto, o čemer sicer lahko stokrat slišiš, prebereš, kar pa sam ne moreš osebno preveriti). V drugih kulturah pa se zdi, kot da je povsem zanemarjen smisel za sintezo, za teorijo, zato se raziskovalci kratkomalo zadovoljijo z empiričnimi dejstvi. Zlasti je zanemarjeno področje filozofije politike in vprašanje razvoja posebnih metod in raziskovalnih tehnik, s katerimi je moč prodirati v globlje sloje zapletene družbene stvarnosti (ali ima politologija svoje posebne metode, ali pa so te identične metodam, ki jih spoznavamo v sociologiji?). Kdor je spremljal svetovne kongrese, bo le stežka dognal razlike med sociološkim kongresom na Švedskem in med tem politološkim kongresom v Moskvi (zelo nizka je raven profesionalnega poglobljanja, diferenciranega raziskovanja — sociološkega, politološkega socio-psihološkega). V celoti gledano je kriza odnosa med (politično) teorijo in prakso pripeljala prav tako do krize odnosa med tako imenovanimi teoretskimi in empiričnimi raziskavami (katerih delitev je seveda škodljiva). Tudi po končanem kongresu v Moskvi je ostalo nepojasnjeno, odkod tolikšna moč politike in političnih institucij, kako si je »politika izposlovala novi absolut« (H. Lefebvre), »zakaj je postala politika moderni asbolut«, zakaj država, »kadar se česa oprime, tega zlepa ne spusti iz rok« pač pa brez težav v nedogled

ustvarja videz magične moči v »pozitivnem in negativnem smislu«; zakaj se politične znanosti tako dolgo in vztrajno ukvarjajo z diagnozami, s proučevanjem stanja, s tistim kar je, ne upajo pa pogumneje in določneje spregovoriti o možnem — čeprav vemo, da »ni politične misli brez misli o možnem« (če za to priložnost vsaj pogojno sprejmemo nekaj misli francoskega analitika Henrija Lefebvra).

Namesto da bi se politične znanosti ukvarjale z znanstvenimi analizami možnega, s strategijo in strateškimi cilji (in z njihovo analizo), se zgublja v manj pomembnih vprašanjih, med katerimi so tudi taka, ki iščejo temeljno enoto politične analize in teorije: nekateri trdijo, da je ta enota skupina, drugi poudarjajo ravnovesje, tretji oblast, spet drugi navajajo akcijo, potem elito, pa volitve in politično odločanje, anticipirano reakcijo, politično funkcijo in tako dalje (Arnold Breht).

UREDNIŠTVO: Svetovni kongres IPSA v Moskvi je svojevrstni mejnik tudi glede nastopa jugoslovanskih politologov pred mednarodno politično javnostjo. Prvič smo nastopili dokaj dobro organizirani in pripravljeni. Kako ocenjujete delež jugoslovanskih politologov na moskovskem kongresu in prispevek jugoslovanske politologije v zakladnico svetovne politične misli?

ADOLF BIBIČ: Moramo reči, da se za noben dosednji kongres IPSA jugoslovanski politologi niso tako dobro pripravili kot za prejšnjega. S tem sicer nočemo trditi, da se ne bi stvar dala pripraviti še bolje in da se tudi iz pomanjkljivosti ne bi mogli ničesar naučiti. Prispevek naših politologov bi se dal povzeti v naslednjem:

Prvič, jugoslovanski delež je prišel do izraza že pri programiranju vsebine kongresa, ko je šlo za vključevanje takšnih tem kongresa kot je problematika razvoja, neuvrščenosti, federalizma, samoupravljanja, Lenineve politične misli itd.

Drugič, večje število naših politologov je sodelovalo v funkcijah organizatorjev oziroma soorganizatorjev posameznih sekcij ali posebnih zasedanj, ali so imeli funkcijo predsedujočega posameznih zasedanj. Moramo reči, da je skoraj v vseh primerih šlo za teme, ki so še posebej zanimive s stališča prispevka jugoslovanske politične teorije k sodobni politični znanosti.

Tretjič, na kongresu je aktivno nastopilo doslej največje število naših udeležencev z referati ali pripravljenimi diskusijami.

Četrtič, jugoslovanski politologi so v posebni publikaciji predstavili koncept politike in politične znanosti v Jugoslaviji. Prispevek naše politične znanosti so tudi skušali ponazoriti s tem, da so poslali na razstavo, ki je bila organizirana na moskovski univerzi ob kongresu, sicer skromen (organizator je določil za našo politologijo 20 enot), vendar pa hkrati dokaj indikativen izbor iz naše novejšje politološke literature.

Petič, priložnost na kongresu smo izkoristili tudi za konkretno podporo in dogovore glede sodelovanja med politologi neuvrščenih in drugih dežel v razvoju in sploh za navezavo tesnejših stikov s poklicnimi kolegi iz drugih dežel.

ANTON BEBLER: Udeležba jugoslovanskih politologov je bila doslej najbolj številna, vsebinsko tehtna in raznovrstna, vidna in tudi organizacijsko dobro izpeljana. Bila je v približnem sorazmerju s stopnjo razvoja političnih ved v SFRJ. Lahko pa bi bila še boljša, med drugim v primeru, ko bi bilo med člani številne jugoslovanske skupine več aktivnih udeležencev z referati.

IVAN KRISTAN: Strinjam se z vašo ugotovitvijo, da je bil kongres IPSA v Moskvi značilen tudi glede nastopa politologov iz Jugoslavije. Dejansko je bila naša udeležba v Moskvi v primerjavi s prejšnjimi kongresi veliko boljše organizirana, kar pa se je pokazalo tudi v številu naših prispevkov na kongresu. Prispevek jugoslovanskih politologov je bil pomemben predvsem na področju obravnavanja političnih ved, samoupravljanja, neuvrščenosti, nacionalnega vprašanja in federalizma.

Menim, da moramo opozoriti tudi na osebno delež, ki ga je k ugledu naših političnih ved in Jugoslavije sploh dal s svojim dosedanjim delom v izvršnem komiteju IPSA prof. dr. Adolf Bibič s Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani, ki je bil na kongresu v Moskvi tudi ponovno izvoljen v izvršni komite IPSA. Nedvomno je to veliko osebno priznanje prof. Bibiču, pa tudi priznanje jugoslovanskim politologom.

BOŠTJAN MARKIČ: Jugoslovanski politologi so na 11. kongresu IPSA nastopili dobro pripravljene in smiselno predstavili stanje in razvojne usmeritve jugoslovanske politologije. To se nanaša tako na razvoj znanstvene misli o samoupravljanju, na znanstveno utemeljevanje jugoslovanske politologije, kakor tudi na razčlenjevanje delegatskega sistema, federalizma, politike neuvrščenosti in vloge družbenopolitičnih organizacij v našem sistemu.

Pomanjkljivost nastopa jugoslovanskih politologov v Moskvi pa je bila v tem, da so v premajhni meri nastopili — s sicer teoretično utemeljenimi — empiričnimi raziskavami, ki jih imamo v Jugoslaviji že kar precej. Udeležba naših politologov iz posameznih univerzitetnih središč odnosno republiških in pokrajinskih združenj za politične vede na kongresu v Moskvi je bila ne samo v skladu z znanstvenim merili, ampak tudi v skladu z naravo jugoslovanskega združenja za politične vede Jugoslavije, ki deluje na federativnem načelu.

Ocenjujemo, da jugoslovanska politologija, tako na temelju svoje preteklosti dejavnosti, kot tudi glede na tvorno prisotnost na moskovskem kongresu in glede na izviren prispevek naše politologije v zakladnico sodob-

nih političnih ved, postaja vedno bolj vpliven dejavnik v teoretičnih iskanjih, znanstvenih politoloških dialogih in tudi v mednarodnih družboslovnih raziskovanjih. S teoretičnim utemeljevanjem procesa samoupravnega in delegatskega odločanja jugoslovanska politologija, ki se napaja ob problemih lastne družbene prakse, dokazuje in utemeljuje, da je samoupravljanje operativna alternativa v sodobnem (odtujenem) svetu in ne samo nekakšen novodoben rousseaujevski mit.

GOJKO STANIČ: Politologi iz Jugoslavije so to pot nastopili dobro organizirani. Predvsem so z vsebino svojih teoretičnih in empiričnih referatov prikazali vsa ključna vprašanja politike socialistične samoupravne družbe. Vodstvo društva je torej uspelo člane toliko organizirati, da smo uspeli predstaviti bogate in tudi kvalitetne materiale. Razen tega pa smo tudi dobro nastopili v razpravah in polemikah na kongresu.

STOJAN T. TOMIČ: Politične znanosti v Jugoslaviji ne delujejo več v provinci; napredovale so in se uvrstile na raven svetovnih lestvic; dokazali smo, da nismo začetniki v uporabi metod in tehnik (npr. faktorske analize in drugih inovacij), hkrati pa imamo tudi sodobno, marksistično zasnovano in razvito teorijo. Če k temu dodamo, da imamo še neko prednost — sodobno socialistično samoupravno družbo oziroma moderno politiko, potem ni pretirana trditev, da lahko marsikaj prispevamo na mednarodnih in drugih kongresih. Vendar še nismo tako večji in organizirani, da bi lahko tisto, kar imamo in kar vemo, posredovali in prikazali tudi drugim (nemalo tujih politologov je v kongresnih dvoranhah v Moskvi spraševalo: ali nam kolegi iz Jugoslavije lahko povedo, kako je z jugoslovansko politično družbo, kakšna so tamkajšnja izkustva). Toda komitejev in sestankov je bilo več kot 160, nas na petkrat manj. Če bi bili bolje organizirani in bolje pripravljene, bi lahko dosegli več, kot smo na kongresu dejansko dosegli. Zato se še bolje pripravimo na naslednji kongres!

BORIS VERBIČ

Ali gre res samo za zabavo?

V predlogu programov RTV Ljubljana za leto 1980 smo pri obravnavi radijskega glasbenega programa lahko med drugimi prebrali, da »zavestna nevtralizacija anglofonske preobremenjenosti zabavne glasbe daje prve rezultate«. Čeprav trditev ni dokazana s stvarnimi podatki, je temu verjetno res tako. Vendar pa z doseženim še vedno ne moremo biti zadovoljni, saj angloameriška glasba v zabavnoglasbenem sporedu še vedno močno prevladuje. Predvsem pa so nekatere oddaje, ki so namenjene zlasti mladini, zasnovane tako, da lahko govorimo o pojavu kulturnega janičarstva, mrcvarjenju materinega jezika in njegovega spreminjanja v privesek angleščine. Kljub temu, da so oddaje namenjene slovenskemu poslušalstvu, angleški naslovi pogosto ne samo niso prevedeni, ampak so na tak način vključeni v spremno besedilo, da včasih od slovenščine ostajajo samo še vezniki in kakšna angloslovenska skovanka.

Za ameriškim načinom življenja — ameriški način mišljenja

Ker ta pojav vpliva predvsem na mladino, ki je za tuje vplive najbolj sprejemljiv del prebivalstva, se mi zdi umestno v daljšem sestavku opozoriti na nevarnosti kulturne kolonizacije v zabavni glasbi. To ne pomeni, da te nevarnosti ne vidim na drugih področjih, ampak da se tukaj namenoma omejujem na področje, na katerem je ta pojav po mojem najbolj razširjen, a najmanj obravnavan.

Predvsem mislim, da je treba opozoriti na to, da prodor angloameriške zabavne glasbe ni naključen, ampak del načrtno zasnovane strategije ameriškega kulturnega imperializma. Že leta 1972 sta imela ameriški kongres in informacijska agencija USIA¹ razpravo o načinu prodiranja ameriške kulture v dežele v razvoju, med katero je tedanji direktor agencije Frank Shakespeare odgovoril na kritike zaradi uporabe neprimernih metod:

---

¹ USIA — United States Information Agency, ki v tujini deluje kot United States Information Servis.

»Če definiramo hladno vojno kot ideološki boj — torej kot vojno z drugimi sredstvi kot v vojaškem spopadu — potem je očitno, da hladna vojna še vedno traja in sicer kot boj za osvojitve duha . . .«² Potem ko so ZDA marsikam uspešno prenesle ameriški način življenja, prihajajo na boj za prenos ameriškega načina mišljenja. Pri tem uporabljajo najrazličnejša sredstva od tiska preko filmov do zabavne glasbe.

Nesprejemljivost kulturne uniformiranosti

Zaradi ameriškega monopola na mnogih področjih, zlasti pa na področjih informatike in komunikacij, se je težko upirati ameriškemu kulturnemu vdoru, čigar dolgoročni cilj je priprava terena za »novo planetarno zavest, ki bo odpravila trdno vkoreninjene kulture, razbila okope tradicionalnih religij in samosvojih nacionalnih identitet« in ki bo po mnenju Brzezinskega omogočila »novo enotnost sveta, ki počasi dobiva svojo strukturo, konsenz in harmonijo, na katere se bo opirala.«³ V svetu, kakršnega poznamo, pa takšna harmonija ne bo mogla biti nič drugega kot harmonija odtujenih transnacionalnih centrov moči ter človeško in narodnostno odtujenih ljudskih množic na vseh celinah sveta, ki bodo podrejene vsemogočnemu transnacionalnemu kapitalu. V svojem delu »Between two ages« (Med dvema dobama) Brzezinski pojasnjuje, po kakšni poti bodo Američani vsadili novo kulturno tkivo: »Danes ima ameriška družba največji vpliv na vse druge družbe in jih sili h globokim in kumulativnim spremembam njihovih aspektov in običajev . . . To je verjetno posledica dejstva, da ameriška družba komunicira z vsem svetom več kot druge družbe. Po približni oceni 65 % celotnih svetovnih komunikacij izvira iz ZDA, ki tudi največ delajo za zgraditev satelitskega sistema svetovnih komunikacij in ki so najdlje v izgradnji svetovne informacijske mreže . . .«⁴

Proces ustvarjanja nove planetarne zavesti pa obenem pomeni uničevanje narodnih kultur in vrednot ter širjenje nevarnega procesa kulturne uniformiranosti, to je podrejanje ekonomsko in komunikacijsko šibkejših, ne pa tudi manj vrednih kultur, enemu samemu kulturnemu modelu. Prav zabavna glasba je eno od področij, na katerih je ta proces najbolj očit. Zmaga teženj po kulturni uniformizaciji, ki je v neposredni zvezi s procesom uniformizacije svetovnega trga in potrošniških modelov za zadostitev potrebam transnacionalnega kapitala po množičnih proizvodnih serijah, bi pomenila osiromašenje sveta, saj je eno od njegovih najdragocenejših bogastev prav pestrost kultur in civilizacij.

² Une stratégie globale pour l'Amérique latine, Le Monde diplomatique, december 1974.

³ Une culture pour gérer la crise, Le Monde diplomatique, oktober 1979.

⁴ Istatom.

Obramba narodne zavesti, kulture in jezika ni starokopitno početje, kot to mislijo nekateri kulturni janičarji. Narod je res zgodovinska kategorija in bo nekoč odmrli. Toda svetla perspektiva, ko narodov ne bo več in si bodo vsi ljudje ne glede na jezik, barvo kože, vero itd. resnično lahko bratje, je še daleč. Zato je teptanje narodnih vrednot v imenu internacionalizma v današnjih pogojih reakcionarno početje, ker v svetu, kakršen je, neposredno služi interesom sil, ki teže po politični, ekonomski, kulturni in vojaški prevladi nad svetom.

Govorjenje o svobodnem pretakanju idej in informacij je liberalno slepilo, ki daje tistim, ki imajo monopol nad komunikacijskimi sredstvi, možnost, da preplavijo svet s svojim tokom idej in informacij, medtem ko narodi s slabše razvitimi komunikacijami ali brez njih nimajo možnosti zagotoviti povratnega toka. To trditev lahko ponazorimo s primerom s področja zabavne glasbe. Medtem ko angloameriška glasba preplavlja skoraj vse dežele sveta, pa je delež neameriške zabavne glasbe v ZDA samo 3 %.⁵ Dokler bodo v svetu vladali taki neenakopravni odnosi v gospodarstvu, na področju pretoka informacij in drugod, toliko časa bo potreben boj za nov mednarodni ekonomski red, za nov mednarodni informacijski red, pa tudi nov mednarodni kulturni red, oziroma če se omejimo na obravnavano področje, za nov »zabavnoglasbeni red«.

Kaj pomeni liberalno pojmovana svoboda in kakšne utegnejo biti posledice, nam kažejo tragične razmere v večini latinskoameriških dežel, kjer je naval ameriške zabavne kulture eden izmed pomembnih vzvodov ameriške politične in ekonomske dominacije. Razmere so tam seveda neprimerno slabše kot v Evropi, saj tam ameriški kapital bedi celo nad večjim delom radijske in televizijske mreže.⁶ Toda v mnogih evropskih državah se zdi, kot da evropski kulturni janičarji sami pridno skrbijo za uresničevanje ameriških ciljev, ker se bodisi ne zavedajo nevarnosti podtalnega in največkrat neotipljivega onesnaževanja narodne kulture, zavesti in jezika, bodisi naivno nasedajo govorjenju o planetarni zavesti in svetovljanstvu, ne da bi bili sposobni videti resnične dolgoročne interese, ki se skrivajo za takšnimi idejami.

Ne gre samo za nedolžno zabavo

O tem, da ne gre za nedolžno zabavno igro, priča čilska tragedija. Vsemu svetu je poznano, kako so ZDA izvajale ekonomsko blokado proti Allendejevi vladi in da so bile v ozadju vojaškega puča. Manj pa je znano, kako so že pred Allendejevo volilno zmago in zlasti po njej

⁵ L'impérialisme culturel, Le Monde diplomatique, december 1974.

⁶ Podrobnejši opis razmer in ameriške globalne strategije v Latinski Ameriki glej članek pod opombo 2.

izvajale pranje možgan. Medtem ko je levica spoštovala svobodo tiska in načelo svobodnega pretoka informacij, pa je CIA z izdatno finančno pomočjo čilski desnici organizirala sistematično in intenzivno kampanjo tiska in radiotelevizije proti Allendejevi vladi. Ob tem se je podvojil uvoz ameriških revij, TV-feljtonov in zabavne glasbe. Pojavilo se je nekaj novih publikacij za mlade, ki pod krinko nedolžne zabave niso ponujale nekih idej ali ideologije, ampak brezidejnost in jih na ta način odvrčale od razmišljanja in družbene angažiranosti. Ekonomski in vojaški pritisk od zunaj ter sistematično pranje možgan od znotraj so Čile po krvavem vojaškem udaru ponovno izročili neizprosному izžemanju s strani ameriškega kapitala. Čile je zgovoren primer čedalje tesnejše povezanosti politike, ekonomike in kulture v celovito strategijo, ki svetovljanstvo in planetarno zavest nosi samo kot parolo za razkrajanje narodne zavesti in jezika ter za izrivanje izvirnih kultur. Dolgoročni cilj takšnega procesa je ohranjanje odnosov izkoriščanja in tlačenja na višji transnacionalni ravni.

Nekaj primerov

Čeprav bi se marsikomu zdelo, da gre na področju zabavne glasbe le za nedolžno zabavo, bi mu pozornejše opazovanje naše družbene sredine zbudilo utemeljen sum, da temu ni čisto tako. S primeri bi lahko popisal več strani, zato naj omenim le dva. Na plakatu Djordja Balaševića in skupine Neoplant smo sredi Ljubljane lahko brali takšno vabilo na njihov nastop: »Jaz in moj frend, imava rock n'roll bend in ta bend se imenuje . . .« Ob prihodnjem nastopu v Ljubljani bomo morda že počaščeni z: »Mi end maj frend itd.«

Drugi primer naj bo iz Kopra. Kdor se še spominja koprške teden-ske oddaje na radiu Ljubljana »Vročih sto kilovatov«, se spomni, da so nam Koprčani v tej oddaji posredovali »vročo« glasbo z one strani Atlantika, čeprav bi od njih pričakovali, da bodo kot »most« med Italijo in nami z zanimanjem spremljali italijansko zabavno glasbo in bogatili kulturno izmenjavo med obema narodoma s predstavivami vrednejših italijanskih del s tega področja. Toda Koprčani sami priznavajo, da se v vedno večji meri usmerjajo na angloameriško zabavno glasbo in opuščajo italijansko. A to ne pomeni, da v Italiji ni izvernih in dobrih ustvarjalcev s področja zabavne glasbe, le da za njimi ne stoji moč kapitala, ker se kapital ne meni za ohranitev narodne biti in kakovost, ampak za dobiček in ohranitev kapitalističnega sistema. Proces mednarodnega prepletanja kapitala je že tako daleč in teža angloameriškega kapitala v procesu transnacionalizacije tolikšna, da ni redek pojav, ko si dobre zabavnoglasbene stvaritve drugih narodov utro pot v svet šele, ko jih prične izvajati katera od znanih ameriških ali angleških glasbenih skupin.

Pregled predvajane zabavne glasbe na II. programu Radia Ljubljana v dneh od 25. oktobra do 3. novembra 1979
po geografskih področjih

DATUM	DOMAČA		Od tega:				TUJA		Od tega:					
	(ocena) min.	%	slovenska min.	%	ost. jugoslov. min.	%	(ocena) min.	%	anglamer. min.	%	evropska min.	%	izvenevrop. min.	%
25. X.	160	26	100	16	60	10	445	74	330	55	105	17	10	2
26. X.	170	26	100	15	70	11	490	74	355	54	95	14	40	6
27. X.	125	20	70	11	55	9	500	80	320	51	120	19	60	10
28. X.	145	34	110	26	35	8	285	66	215	50	55	13	15	3
29. X.	125	21	70	12	55	9	460	79	345	59	90	15	25	5
30. X.	90	17	70	13	20	4	430	83	320	62	110	21	—	—
31. X.	200	32	110	18	90	14	420	68	300	48	120	20	—	—
1. XI.	praznični spored													
2. XI.	145	23	105	16	40	6	495	77	325	51	170	26	—	—
3. XI.	150	25	65	11	85	14	445	75	295	50	125	21	25	4

Z enosmerno naravnostjo ne gojimo razgledanosti, ampak zagledanost v en sam kulturni model, ki jo še pospešuje tudi nerazumljivo (in nerazumno) izrivanje drugih tujih jezikov z naših srednjih šol v korist angleščine, čeprav so naši kulturni, gospodarski in politični stiki z nemško in italijansko govorečimi sosedi nedvomno tesnejši od stikov z ZDA in Veliko Britanijo. Zagledanost v eno samo kulturno in jezikovno območje ter odvisnost takorekoč od enega samega jezikovnega vira na področju zabavne glasbe vplivata na proces kulturne kolonizacije kljub neuvrščeni politični usmeritvi.

Za neuvrščen pristop k zabavni glasbi

Čeprav dolgoročne posledice procesa kulturne kolonizacije danes še niso jasno razvidne, bi nas nekateri vznemirljivi pojavi morali zdramiti. Če v naši prestolnici v enem izmed kioskov na Terazijah prodajajo nalepke v obliki roke, posute z ameriško simboliko in z razprtim kazalcem in sredincem v znamenje »V« (Victory), se za to nihče ne zmeni, čeprav za to obliko propagiranja ameriške kulture in ideologije stoji največja imperialistična sila na svetu. Lahko pa si predstavljamo, kakšno bi bilo razburjenje, če bi poleg omenjenih nalepk prodajali tudi nalepke v obliki kljukastega križa.

Zaradi neugodnih družbenopolitičnih in narodnostnih posledic kulturne kolonizacije mislim, da bi se morali tudi na področju zabavne glasbe zavzemati za neuvrščenost, ki bi bila hkrati pomemben branik pred angloameriškim kulturnim imperializmom in prispevek k novemu mednarodnemu glasbenemu redu. To ne pomeni, da bi morali angloameriško zabavno glasbo nadomestiti z glasbo iz neuvrščenih dežel ali pa da bi se skušali zapirati pred tujimi vplivi, kar bi bilo zaradi naše majhnosti ne samo nemogoče, ampak tudi škodljivo. Gre za to, da bi bili odprti za vse dobre vplive in da bi se tako naši glasbeni ustvarjalci kot poslušalci napajali iz raznih virov, ki bi pritekali v naš prostor zaradi izvirnosti in kakovosti, ne pa zaradi moči kapitala, ki stoji za to ali ono glasbeno zvrstjo in za tem ali onim pevcem oziroma skupino.

Šele ko bi o odmevnosti neke zabavnoglasbene stvaritve odločali kakovost in izvirnost, ne pa moč kapitala, bi lahko govorili o novem glasbenem redu. Dokaz, da je takšno politiko mogoče voditi, nudi pariška založba »Le chant du monde« (Napev sveta), ki se pri svojih poslovnih odločitvah ozira prvenstveno na izvirnost in kakovost, ne pa na komercialne motive. Njen spisek izdanih gramofonskih plošč in kaset z nam v glavnem neznanimi imeni priča o bogati glasbeni ustvarjalnosti širom sveta, za katero pa naši glasbeni založniki in uredniki navadno ostajajo slepi in gluhi. Prav oni so tisto cedilo, ki lahko občutno ublaži pritisk angloameriškega vala vsaj z večjo mero kritičnosti glede kakovosti ponujane glasbe. Žal imam vtis, da se največkrat nekritično vdajajo pritiskom angloameriških monopolov na področju zabavnoglasbene industrije.

Nekritično prevzemanje ameriških prodajnih metod, ki gramofonsko ploščo obravnavajo na enak način kot pralni prašek in ne kot kulturno dobrino, ravno odpira prosto pot glasbeni plaži in kulturni kolonizaciji. Slepo posnemanje sistema uspešnic pomeni izbiro poti najmanjšega napore, saj za angloameriški uspešnicami stoji ogromna propagandna mašinerija, ki z revijami, časopisi, nalepkami, značkami, filmi, disko klubi, hit paradami itd. spreminja zabavno glasbo v cvetoč posel. Na dlani je, da se ponudniki zabavne glasbe iz drugih dežel ne morejo enakovredno kosati z angloameriški monopoli.

Zabavnoglasbeni industriji je glasbena vzgoja širokega občinstva deveta briga, saj je glasbeno nerazgledan in nevzgojen poslušalec najlažja žrtev manipuliranja. Lastnik ene največjih francoskih založb gramofonskih plošč Barclay je o morali zabavnoglasbene industrije v bistvu povedal vse, ko je dejal, da v dobrem studiu in z dobrimi inženirji lahko iz česarkoli naredite dobro popevko.⁷ Še več. Nadarjeni in izvirni glasbeni ustvarjalci so ji bolj napoti kot dobrodošli. »Položaj je resnično težak. Do potankosti organizirana proizvodnja duši ustvarjalnost, ki je niti ne upoštevajo niti ne spodbujajo. To je v skladu s sistemom, v skladu z načeli družbe velikih in majhnih kramarjev. Danes se zdi, kot da ne verjamejo več v »rentabilnost« talenta. Tudi se ne potrudijo več, da bi ga poiskali. In če ga slučajno odkrijejo, se ga boje, ga sumničijo in ga tišče k tlom. Z ozirom na ekonomsko organizacijo, kakršna je, ne more priti na dan noben talent, če ga na ta ali oni način ne spravita na trg radio in televizija. In mnogi se zgube. Drugi pa se brez obotavljanja prostituirajo, to je plavajo s tokom...«⁸

Odgovorna in težka naloga

Razmere, kakor jih opisuje ena najboljših poznavalk zabavne glasbe v frankofonskih deželah, hči violinista in dirigenta ruskega rodu Angele Guller, ki velja tudi za enega najbolj priznanih glasbenih kritikov, nalogajo vsem odgovornim v industriji gramofonskih plošč in v glasbenih uredništvih težko in odgovorno nalogo obrambe naših poslušalcev — potrošnikov zabavne glasbe pred kvarnimi vplivi. Toda ali bi lahko rekli, da so razmere pri nas boljše od razmer, kakor jih opisuje Angele Guller: »Radio je najpomembnejši medij za razširjanje zabavne glasbe, saj nanjo odpade do 80 % programa. »Bombardiranje« poslušalcev — potrošnikov ni samo dopustno, ampak je postalo stalna praksa. Odgovorni »disc-jockeyi« imajo večje dohodke kot generalni direktorji. Predstavniki industrije gramofonskih plošč vzdržujejo z njimi prijateljske in spoštljive odnose. Obstoj pa še drugi načini za pridobitev naklonjenosti glavnih pro-

⁷ Angèle Guller: *Le 9e Art*, éditions Vokaer, str. 23.

⁸ *Istotam*, str. 28.

gramatorjev zabavnoglasbenega programa, ki se pod pritiskom zabavnoglasbene industrije kmalu odpovedo svojemu osebnemu okusu, tveganju, da bi se podali z uhojenih steza in poiskali nove poti, odpovedo se uvažanju poslušalcev v skrivnosti glasbe ali njihovi vzgoji. Ker na nek način sami postanejo zvezdniki, jih skrbi samo še ohranjanje priljubljenosti in pridobivanje čim širšega kroga poslušalcev. Svojo priljubljenost pa plačujejo s podreditvijo komercialnim zahtevam, ki nadomestijo nekdanje ideale.

Občinstvo, zasičeno z istim vrtiljakom, ki ga poslušša cel dan in več dni zapored, brez težav verjame v množični uspeh neke popevke, čeprav se njen uspeh pričinja šele, ko se lahkoverni potrošniki zaženejo v trgovine in s tem je krog sklenjen. Proizvajalčevi trgovski potniki pa medtem letajo po prodajalnah in skrbe, da je nova plošča na dovolj vidnem mestu . . .

»Hit-parade«, iz katerih je izključeno skoraj vse, kar ima v sebi resnično vrednost, so najbolj nesporen primer pomanjkljivega obveščanja potrošnikov, propagandne manipulacije, vzgajanja podpopprečnega okusa in dokaz kapitulacije občinstva. Predstavniki zabavnoglasbene industrije se odločno branijo, češ da je treba občinstvu pač ponuditi tisto, kar zahteva. Toda prav to ni res. Povsem pozabljajo ali pa hlinijo nevednost, da občinstvo na začetku ne zahteva ničesar in da je sprejemljivo za vse. Toda ko je enkrat zastrupljeno s spretno manipulacijo, je očitno, da bo zahtevalo še in še.«⁹

Manipuliranje s potrošniki

O izredno učinkoviti tehniki manipuliranja s potrošniki priča prodor »disco« ritma, ki se je zdel naključen in kot povsem naravna posledica izrednega uspeha filma Vročica sobotne noči. Vendar je ameriški novinar Bernstein po skrbni anketi pri velikih ameriških firmah ugotovil, da je bila »disco vročica« skrbno načrtovana in spoznal, da so »založbe gramofonskih plošč postale mojstri v oblikovanju okusa občinstva in da z raziskavami omejujejo vpliv naključja na prodajo svojih izdelkov na najmanjšo mero«.¹⁰

To misel so potrdili tudi na »Borbini« okrogli mizi o glasbi in družbenih vrednotah, kjer je skladateljica in glasbeni kritik Ksenija Zečević med drugim povedala tudi tole: »Gre za osnovno stvar — za obstoj množičnega neznanja. Znanje je osredotočeno v nekem zaprtem krogu. Toda obstoji veliko, široko področje, kjer vlada neznanje, ki odločilno vpliva na množice, na javnost, ker ljudje brezmejno verjamejo televiziji in radiju ter mislijo, da je vse tisto, kar se napiše in reče — resnica. To se pravi,

⁹ Isti vir, str. 28 in 29.

¹⁰ Peter W. Bernstein: *The Record Business: Rocking to the Big-money Beat*, Fortune, 23. april 1979.

če mi nekdo streže s to in to zvrstjo glasbe, mislim, da je to dobro in tako moram misliti, ker nekdo stoji izza tega, ta nekdo pa menda ima znanje in je odgovoren.«¹¹

Velika resnica je, da je radio danes za večino edini glasbeni vzgojitelj in da je večina poslušalcev na začetku zanj nepopisana knjiga. To samo še poudarja težavnost in družbeno odgovornost dela glasbenega redaktorja, za katero ni dovolj samo temeljito glasbeno znanje (čeprav bi nam že tudi izpolnitev samo tega pogoja prinesla velik napredek), ampak tudi izostren družbenopolitični, kulturni in narodnostni posluš. Kajti ni mogoče sprejeti teze o čisti zabavi. Tudi zabavna glasba nastaja v določenem času in prostoru in ne zunaj njih.

Funkcionalnost zabavne glasbe

To pa pomeni, da se je treba jasno zavedati, da ima množična proizvodnja zahodne zabavne glasbe poleg pridobitniške tudi točno določene družbene funkcije: vzgajanje ubogljivega potrošnika in obrambo obstoječega družbenega reda. Že prej smo omenili, da med uspešnicami navadno ni prostora za resnične vrednote. To potrjuje dobro znano dejstvo, da popevke, ki izpadejo iz razvrstitve, hitro izgube uporabno vrednost in običajno izginejo v večni pozabi. Toda potrošniki so že na lovu za novimi uspešnicami in z množičnimi nakupi potrjujejo razvrstitve, ki so plod manipulacije, ne pa demokratičnega odločanja potrošnikov. Sistem uspešnic tako spodbuja prodajo, usmerja izbiro in daje vrednost nečemu, kar bi bilo sicer večinoma brez vsake vrednosti, obenem pa pomirja potrošnike z javnim potrjevanjem njihovih odločitev pri nakupu. Tako se z manipulacijo ustvarja ogromen standardiziran trg.

Razen tega je množična proizvodnja zabavne glasbe tudi pripomoček za reševanje kapitalizma v krizi. Serijska zabavna glasba je postala temeljni hrup za množice, za njihovo usmerjanje k potrošnji in za prisiljevanje k molku. Obenem je tudi zgovoren primer, kako v potrošniški družbi blago govori namesto ljudi. Tranzistorji prisilijo k molku tiste, ki znajo peti, in jim omrtvičijo del telesa (glasilke). Glasba postaja pretveza za nekomunikativnost, osamljenost in molk, ki se vsiljujejo z navijanjem glasbe. Najbolj značilen primer so disco klubi, kjer oglušujoča glasba onemogoča besedo tistim, ki je itak nočejo ali ne morejo vzeti. Toda prisiljevanje k molku zahteva tudi njeno podtikanje, kjer je le mogoče; v veleblagovnicah, hotelih, dvigalih, avtomobilih, na postajah in drugod. Molk, izsiljen z glasbo, govori o sodobni družbi in ni potrebno veliko napora, da se v serijski glasbi odkrijeta zatiranje in nasilje.

Na koncu velja opozoriti še na kanalizacijsko funkcijo zabavne glasbe. Z ustvarjanjem navideznih dogodkov, kot so hit parade, s kopičenjem podatkov o studijih za snemanje plošč, o njihovih nakladah, o oble-

¹¹ Borba, 12. 11. 1979, stran 5.

kah izvajalcev in podobnem, kar samo po sebi nič ne pove, in s ponujanjem poceni konfekcijskih sanj zabavnoglasbena industrija odvrta ljudi od razmišljanja in kanalizira ogromno psihične energije v prazno. Res je, da se z njo ne vsiljuje idej, vendar se ponujajo brezidejnost, nepolitične vrednote in zlagane podobe o nekonfliktnem in idealiziranem svetu.

Čeprav zabavnoglasbena industrija meri na vse družbene sloje, pa je njen glavni cilj le mladina (ki ima danes preko staršev tudi veliko kupno moč), kateri ponuja od druge družbe ločeno istovetnost z ustvarjanjem njene lastne kulture z lastnimi heroji in bitkami. Določanje istovetnosti po idolih kot kalupu, ki ga naj mladina v vsem posnema, in ne po ustvarjalnosti, je posredno priznavanje nemoči pri spreminjanju sveta in družbe. Zabavna industrija tako vzgaja odtujena bitja, ki se nehote in podzavestno odpovedujejo razpolaganju s samim seboj, samostojnemu odločanju o svojem delu, uporabi svojega časa in svobodnemu mišljenju. Sprejemanje brezidejnosti in nepolitičnih vrednot pa je pot, ki mladino vodi v nekritično sprejemanje obstoječe družbe ali pa v pasivno sprizajznenje z njo.

Redki so pevci, ki se samokritično zavedajo svoje vloge. Eden od njih je Antoine: »Tako kot vsi zvezdniki imam tudi jaz nalogo, da uspavam ljudi. Ko so se ob nastopu svojega idola nakričali in naploskali, so porabili energijo, ki bi jo sicer lahko uporabili za upor proti usodi polža lazarja, ki so jim jo vsilili.«¹² Še bolj redki so pa tisti, ki vztrajajo in si utirajo svoja pota ter se nočejo poslušno pokoravati zahtevam zabavnoglasbenega kapitala. Teh seveda ne boste našli na lestvicah uspešnic, saj je njihov glavni cilj glasbena izpoved ali sporočilo, ne pa uvrstitev med hite, ki bi zanje v bistvu pomenila razvrednotenje njihovega dela.

Odsotnost kritike

Vtis, da se pri nas mnogi glasbeni uredniki premalo ali sploh ne zavedajo, kakšno vlogo ima večji del zabavnoglasbene ponudbe z Zahoda, in da so pri izbiri tuje, pa tudi domače zabavne glasbe premalo kritični, potrjuje zagrebška šansonjerka Lada Kos kot dobra poznavalka razmer v naši zabavnoglasbeni sredini: »Glasbeni uredniki so ljudje in tako kot vsi kritiki so zelo subjektivni. Toda sprašujem se, ali so sposobni dojeti vrednost neke glasbe. Kajti sodeč po tistem, kar vrtijo, dobite vtis, da bodisi niso sposobni spoznati, kaj je vrednost, ali pa imajo kak osebni interes. Tretje možnosti po mojem ni.«¹³

Takšne razmere z opisanimi večstranskimi kvarnimi vplivi naravnost kličejo po temeljitem proučevanju pojavov v zabavni glasbi. Toda niti politologom niti sociologom se ne zdi vredno globlje zaorati v to ledino. Morda zato, ker zabavna glasba velja za nekaj manjvrednega. Toda če

¹² La machine à abêtir, Le Monde diplomatique, februar 1979.

¹³ Odlomek iz radijskega pogovora.

upoštevamo, da dobiva čedalje več prostora, da vedno bolj širi svoj vpliv in da je danes postala eden glavnih načinov izražanja mladih, potem takšna opravičila niso več sprejemljiva.

Z ozirom na omenjeno pa je še bolj nerazumljiva odsotnost glasbene kritike. Opomnimo naj na izredno ugoden vpliv filmske kritike tako na filmsko ustvarjalnost kot na vzgojo gledalcev. Na zabavnoglasbenem področju pa prave kritike takorekoč sploh ni in tisk prav gotovo tudi nosi del odgovornosti za žalostne razmere na tem področju. Ob »Borbini« okrogli mizi je bilo to še posebej poudarjeno: »Velike redakcije naših dnevnikov imajo navadno enega honorarnega glasbenega kritika, medtem ko v športni redakciji piše o športnih dogodkih vsaj deset, če ne več novinarjev. Res je šport množična zadeva, glasba pa nekoliko manj. Toda ni res, da je glasba tudi po vrednosti manjša,«¹⁴ je menil dr. Krešimir Kovačević. Ksenija Zečević pa je takole ocenila kritike zabavne glasbe: »Kritiko zabavne glasbe pišejo neki samozvani kritiki, ki z glasbo nimajo »blage« zveze, razen da so v otroških letih zbirali plošče in si ustvarjali disko-teke. To pomeni, da glasbo poznajo od zunaj — tako kot poznajo vse naj-novejše skupine v svetu in pri nas — toda glasbene biti ne poznajo.«¹⁵ Verjetno je prav tu mogoče najhitreje učinkovito ukrepati, vzgoja dobrih kritikov zabavne glasbe pa je dolgoročno gledano najboljši porok, da se bodo razmere v prihodnosti izboljšale v korist nas vseh.

---

¹⁴ Glasba in družbene vrednote, Borba 12. 11. 1979.

¹⁵ Borba, 4. 11. 1979.

CVETA MLAKAR

Ekonomski problemi naše graditve socializma

Knjigo dr. Cvete Mlakarjeve, redne profesorice za področje politične ekonomije na Ekonomski fakulteti Borisa Kidriča v Ljubljani, sta leta 1978 izdali založbi Delavska enotnost in Mladinska knjiga. Ker obravnava v njej avtorica osrednje teoretične in praktične družbenoekonomske probleme naše socialistične graditve, knjiga ni namenjena le ozkemu krogu strokovnjakov, marveč širšemu krogu bralcev. Zato smo zaprosili dr. Mlakarjevo, da bi za naše bralce odgovorila na nekaj vprašanj o vsebini knjige, čemur se je ljubeznivo odzvala.

UREDNIŠTVO: Knjiga zajema izbor vaših že objavljenih del in na novo napisanih del. Kateri kriterij ste uporabili pri izboru že objavljenih razprav?

C. MLAKAR: V knjigo sem uvrstila skupino tistih prejšnjih razprav, ki po svoji vsebini bistveno sodijo v tematski okvir knjige in ki po moji presoji tudi vsebujejo pomembne teoretične ugotovitve ali pa metodološke sklepe za obravnavo vprašanj, ki jih zajema knjiga. Seveda sem smiselno omejila število teh vključenih razprav. Poleg tega sem s 1. delom knjige želela razgrniti bralcu tudi svojo dolgoletno teoretično pot, ki me je na danem tematskem področju vodila do pomembnih teoretičnih sklepov. Naj jih na kratko navedem.

Tematsko področje moje knjige je *področje menjave* v tržnem gospodarstvu. Dolgoletne teoretične raziskave tega področja so me vodile k ugotovitvi, da temeljnih vprašanj menjave ni mogoče uspešno obravnavati v ozkem okviru same menjave. Takšen metodološki sklep se na prvi pogled ne zdi utemeljen. Toda prav v to smer me je vodila predvsem marksistična metodologija pri analizi vprašanj tržnega področja in še posebno študij celotnega Marxovega ekonomskega opusa. Do sklepov sem prišla po tej poti: menjava je sestavni del družbeno reprodukcijskega procesa; ta proces neprestano teče in prehaja skoz svoje faze: proizvodnja, delitev, menjava in potrošnja. Analiza organske celote teh faz pokaže, da menjava ni primarni člen; primarni člen in osnova v družbeni reprodukciji

je proizvodnja. Vrh tega iz analize navedenih faz *kot celote* izhaja tudi to, da je treba obravnavati temeljna vprašanja menjave v okviru te celote, se pravi, v okviru reprodukcijskega procesa.

Tako sem se z 2. delom knjige lotila svojega novega dela: oblikovanja sintetične sheme reprodukcijskega procesa. Po moji presoji je mogoče v kompleksni reprodukcijski shemi neposredno ugotavljati poleg drugega tudi to, da tržni pojavi nimajo svojega vira na samem področju menjave, temveč v reprodukcijskem procesu kot celoti, v temeljnih zakonitostih reprodukcijskega procesa in v njegovih glavnih materialnih proporcijah. Prav za te izsledke sodim, da so temeljno pomembni za obravnavo problemov našega plansko tržnega gospodarskega sistema in njegovih odprtih vprašanj.

Tako je jedro moje knjige prav v tem, tj., v 2. njenem delu, ki ima naslov »Družbeno reprodukcijski proces«. V njej torej skušam utemeljiti in razviti *izhodiščno teoretično usmeritev* za obravnavo konkretnih vprašanj našega tržnega gospodarstva. To je seveda neločljivo povezano z našimi socialističnimi samoupravnimi odnosi.

UREDNIŠTVO: V prvem delu knjige se ukvarjate s problemi tržnega gospodarstva in cen v našem ekonomskem sistemu. Ali so bili izsledki vaših analiz upoštevani pri snovanju in izgrajevanju sistema cen?

C. MLAKAR: Na to vprašanje ne bi mogla pritrdilno odgovoriti. Na sploh je od teoretičnih ugotovitev do praktične uporabe večkrat dolga in zapletena pot. Političnoekonomska teoretična analiza lahko pokaže smeri reševanja, realni razsodnik pa je družbenoekonomska praksa, čestokrat šele v daljšem razdobju.

Sedanje razmere na našem tržnem področju kažejo izredno poudarjeno administrativno poseganje. Pri večletnih pripravah zakona o sistemu cen so se vztrajno kazala precej različna mnenja o nekaterih osrednjih vprašanjih. Več vprašanj je še vedno odprtih, med njimi tudi vprašanje glede izpeljave nekaterih izhodiščnih ekonomskih pogojev, da bi mogel predvideni sistem cen učinkovito delovati v našem reprodukcijskem procesu.

UREDNIŠTVO: Ko obravnavate inflacijo v našem gospodarstvu, ste omenili zlasti emisijo denarja in delitev narodnega dohodka. Verjetno je drugo bolj pomembno kot prvo. Ob tem pa nastopa vprašanje, kako in s kakšnim instrumentarijem ekonomske politike urediti delitev?

C. MLAKAR: Ena mojih teoretičnih tez je v tem, da imajo naša neurejena tržna gibanja svoje temeljne vire v reprodukcijskem procesu in tu najprej v jedru tega procesa, tj. v temeljni delitvi narodnega dohodka (novo ustvarjene vrednosti), ki je pomanjkljivo urejena, posebno z vidika celote, celote družbeno reprodukcijskega procesa. Tu gre najprej za

temeljno *namensko* delitev družbenega dohodka na glavne vrste njegove porabe: skupna poraba, splošna poraba, osebna poraba in akumulacija. Akumulacija se porablja za razširjanje reprodukcijskega procesa.

Urejati temeljno delitev vsekakor ni preprosto. Menim namreč, da se morajo pri temeljni delitvi uresničevati glavne ekonomske zakonitosti reprodukcijskega procesa in hkrati naši socialistični samoupravni odnosi. Samoupravni odnosi tu pomenijo najprej to, da je združeno delo suvereni *subjekt* te delitve, da je torej delitev v naših lastnih rokah. Pri tem pa objektivno ekonomski zakoni neodločljivo zahtevajo od nas, da jih v polni meri upoštevamo, da torej ne delimo samovoljno. Tako bi, na primer, morali upoštevati, da normalni potek reprodukcijskega procesa zahteva usklajanje celotne proizvodnje in potrošnje; da torej poskusi prehitavanja s potrošnjo ne morejo biti uspešni. V danih razmerah pa nas trg neusmiljeno korigira in prisiljuje z inflacijskimi gibanji cen.

Naš družbenoekonomski razvoj planiramo in zavestno usmerjamo. Za *uresničevanje* naših razvojnih planov je neizogibno potrebna akumulacija. A mi večkrat preprosto »pozabljamo«
nanjo, kot da bi bilo mogoče kar najhitreje povečevati neproduktivno porabo dohodka, ne da bi se pri tem zmanjševale realne možnosti za akumulacijo. Pri tem pa se ne morem pridružiti takšnim mnenjem, ki glavno krivdo za premalo uspešno uresničevanje planskih nalog in za prekoračevanje dogovorjene politike cen — vidijo samo v našem gospodarstvu, pri naših OZD v gospodarstvu. Pri vse bolj intenzivnem administrativnem poseganju si gospodarstvo ne more več krojiti svojih lastnih razmer in pogojev, ki jih potrebuje za uspešno poslovanje. Že dalj časa čutimo, da zmanjševanje deleža gospodarstva v družbenem proizvodu in rastoče izgube delujejo izrazito nespodbudno na proizvodnjo in zavirajo tudi uveljavljanje samoupravljanja.

Po takšnih poteh analize sem prišla do sklepa, da bi bilo treba priti do skupnega samoupravnega dogovora v merilu naše celotne družbe in celotnega združenega dela o skupnih in za vse enako obveznih *kriterijih* za temeljno delitev družbenega dohodka.

Prav tako kot nezadovoljivo urejena temeljna delitev tudi prekomerna emisija denarja »proizvaja«
inflacijo. Če se dodatna nepokrita plačilna sredstva uporabljajo za financiranje negospodarske potrošnje, to *neposredno prerazdeljuje* družbeni dohodek na škodo gospodarstva in na škodo drugih deležev v delitvi. Takšnih ukrepov pa ne vidimo s prostimi očmi in tako se prav lahko izmikajo dosegu združenega dela, njegovemu vplivu in nadzoru. V takih položajih tudi urejena delitev sama nikakor ne bi mogla zadrževati cen.

Tekoča ekonomska politika naj bi spremljala, opozarjala in zagotavljala, da bi se glavni agregatni tokovi reprodukcijskega procesa učinkovito usklajali med seboj. Toda tudi ekonomska politika tega sama ne more zagotavljati, če se hkrati na mnogih mestih, v gospodarstvu in negospodarstvu, razdeljuje dohodek in oblikujejo osebni dohodki tudi po neekonomskih merilih. — Šele skupno in hkratno prenehanje ali vsaj poje-

manje *vseh* glavnih inflacijskih izvirov (predvsem na področju temeljne delitve in emisije denarja) — lahko vodi v postopno stabilizacijo gospodarstva in cen.

UREDNIŠTVO: *V svoji knjigi navajate, da je temeljno namensko delitev mogoče učinkovito izvajati s pomočjo samoupravne organiziranosti združenega dela v celotnem družbenem obsegu. Zanima nas, kako si to zamišljate, zlasti še zato, ker vemo, da samoupravni sporazumi o delitvi dohodka in osebnih dohodkov niso dovolj učinkoviti?*

C. MLAKAR: V preteklih letih smo se navadili premalo skrbnega in premalo odgovornega odnosa do našega skupnega reprodukcijskega procesa. Naše OZD kot tržni proizvajalci sicer morajo obdržati pravico, da težijo predvsem k svojemu lastnemu poslovnemu interesu, čim večjemu tržnemu dohodku. Ekonomske celice v tržnem gospodarstvu same niti ne morejo neposredno videti zakonov skupnega reprodukcijskega procesa. S svojega zornega kota ne morejo ugotavljati neskladnosti ali skladnosti tekočih razmerji med agregatnimi tokovi. To kažejo šele obravnave v makroekonomskem merilu, strokovne in znanstvene analize ob širših podatkih itn. Vrh tega zakonitosti skupnega reprodukcijskega procesa in delnih gospodarskih področij niso identične; tu so realna tudi nasprotja in razlike v interesih. Družbeno gospodarstvo ni le preprosta vsota svojih delnih področij. Številne OZD se med seboj sicer povezujejo, vendar to povezovanje samo od sebe ne more voditi do predvidenega gospodarskega ravnovesja, do stabilnosti agregatnih reprodukcijskih tokov.

V sistemu samoupravnega planiranja imamo tudi skupni družbeni razvojni plan. Prav tako se *tudi pri uresničevanju* planskih nalog kaže potreba, da se vsi udeleženci reprodukcijskega procesa skupno družbeno organizirajo. Družbeno reprodukcijski proces je *sistem* organske povezanosti, ki se ne omejuje samo na gospodarstvo, temveč zajema tudi negospodarstvo in vse vrste porabe, skratka *celotno družbo*.

Možna alternativna rešitev temeljne namenske delitve bi bila v tem, da družbeni oziroma državni organi na temelju znanstvenih analiz in naših planskih razvojnih zamisli preprosto predpišejo obvezne kriterije za delitev. Toda takšna alternativa očitno ne bi ustrezala naši sedanji stopnji samoupravljanja. — Tu navajam Kidričevo zamisel o temeljnih gospodarskega sistema v času zgodovinskega prehoda k samoupravljanju: družba obvladuje glavne agregatne proporce v družbenem gospodarstvu in jih že vnaprej zagotavlja, v povezanosti s temeljno namensko delitvijo in seveda v odvisnosti od družbenega razvojnega plana. Kidrič je prišel do svojih spoznanj na podlagi marksistične teorije; s teh stališč je oblikoval teoretična izhodišča in ustrezne poti za takratne razmere. Po moji presoji je Kidričeva zamisel o potrebnem usklajanju blagovnih in kupnih fondov *veljavna še danes*. Pač pa načini in sredstva za zagotavljanje tega usklajanja ne morejo več biti enaki. Državno urejanje je že prenehalo biti

glavna oblika urejanja gospodarstva. Oblikovati moramo drugačna, našemu samoupravljanju ustrežna sredstva in poti za zagotavljanje tega, kar zahteva skupni reprodukcijski proces.

Pri razmišljanju o možnih poteh do naših spoznanj in do oblikovanja skupnega samoupravnega sporazuma o kriterijih delitve — se mi vrača v spomin uspešna in obsežna družbenopolitična akcija pred sprejetjem zakona o združenem delu. Sodim namreč, da vprašanje postopne stabilizacije gospodarstva in razvoja nikakor ni samo ozko ekonomsko, ampak *prav v enaki meri tudi družbeno politično* vprašanje. Od tu bi sledila odgovornost in velika naloga zavestnih družbenih sil v smeri graditve naše pripravljenosti, da se sporazumemo v celotno družbenem merilu in skupno urejamo družbenoekonomsko jedro v našem reprodukcijskem procesu. Za to imamo prav vsi skupaj, naša celotna družba, a ne samo gospodarstvo, neizogibne dolžnosti. V tej smeri teče pot naše ekonomske svobode, ki temelji na spoznanju in upoštevanju objektivnih ekonomskih zakonov.

V tej smeri nadalje sodim, da je v našem samoupravljanju potrebno poleg političnega izobraževanja v nič manjši meri tudi obravnavanje ekonomskih problemov in s tem široko ekonomsko izobraževanje. Zdi se, da smo zanemarili obravnavo predvsem makroekonomskih vprašanj skupnega reprodukcijskega procesa. Spoznavanje skupnih družbenoekonomskih vprašanj na temeljih marksistične ekonomske analize, s pomočjo širših diskusij in obravnjav o možnih skupnih rešitvah — bi delovnim ljudem utrjevalo razumevanje in povečevalo našo pripravljenost, da se samoupravno dogovarjamo v družbenem merilu, v našem lastnem in skupnem interesu; da spoznane in nato skupno dogovorjene obveznosti tudi izpolnjujemo, če res hočemo, da bo naš reprodukcijski proces bolj urejen in s tem tudi naše gospodarstvo.

UREDNIŠTVO: V eni izmed vaših prejšnjih razprav, ki jih niste vključili v knjigo, obravnavate dogovorjene cene. Uvajanje dohodkovnih odnosov in široko zasnovano dogovarjanje verjetno sodi k sistemu dogovorjenih cen. Ali ni v tem tudi nevarnost negiranja trga v celoti? Mislimo, da to nevarnost tudi vi poudarjate v knjigi. Kaj sodite torej o dogovorjenih cenah?

C. MLAKAR: Tu najbrž mislite na mojo razpravo »Sistem cen in normalna cena«, ki sem jo objavila v letu 1975; v njej sem se zavzemala za družbeno dogovorjeno normalno ceno. V pojasnilo bi navedla, da normalna ceno ne pojmuje kot konkretno tržno ceno. Pač pa je to notranja os tekočih tržnih cen v daljšem razdobju, v razmerah popolne konkurence. Normalna ceno vsebuje v svoji strukturi elemente prenešene vrednosti (materialne in amortizacijske stroške) in poleg tega elemente, ki izhajajo iz temeljne delitve družbenega dohodka.

Morebitni družbeni dogovor o kriterijih te delitve bi torej pomenil družbeni dogovor o oblikovanju osnovnih elementov normalne cene, kar obenem pomeni jedro tržnih cen. Torej tu sploh ne gre za dogovore o konkretnih cenah. — V problematiko normalne cene sodi še vprašanje delitve družbenega dohodka med gospodarskimi panogami. O tem so več let potekale med jugoslovanskimi ekonomisti ostre, a neuspešne diskusije. Kasneje sem opustila obravnavo problemov delitve z gledišča normalne cene.

Vsekakor pa še vedno sodim, da zgoraj obravnavana vprašanja temeljne delitve, ki se uresničujejo v strukturi cene, ne moremo prepustiti igri tržnega mehanizma. Tu gre za temeljne rešitve v našem reprodukcijskem procesu. Zato naj bi jih skupno družbeno oblikovali; ne le planirali, temveč se o njihovem uresničevanju tudi dogovarjali v družbenem merilu; po takšnih poteh in oblikah, ki ustrezajo samoupravljanju. — Glede končne in konkretne višine cene pa sodim, da je smiselno in potrebno, da bi jo v mnogo večji meri prepustili delovanju tržnega mehanizma, sil ponudbe in povpraševanja.

Glede dogovorjenih cen v številnih samoupravnih sporazumih menim, da imajo te lahko tržno ali pa administrativno naravo. To je odvisno od *kriterijev* in poti, po katerih se oblikuje konkretna cena, ki se nato vključuje v samoupravni sporazum.

UREDNIŠTVO: Zadnji del knjige ste posvetili vprašanjem meščanske in marksistične teorije cen. Ob tem seveda obravnavate tudi naš ekonomski sistem in sodite, da graditev dohodkovnih odnosov lahko paralizira monopolne možnosti. Sodimo, da je za pogoje, ki jih navajate v svoji knjigi, ta trditev točna. Toda pogosto v praksi ni pogojev, ki jih navajate, in se lahko dohodkovni odnosi izrodijo in pripeljejo do monopolnih pojavov. Kaj sodite o tej možnosti?

C. MLAKAR: Celotna zgodovina tržnega gospodarstva nam kaže, da trg vsebuje zelo pomembne funkcije oziroma spodbude za razvoj produktivnih sil. V tem je tudi eden glavnih razlogov, da trg še vedno potrebujemo, da je tudi naše gospodarstvo tržno gospodarstvo. Na današnji stopnji razvoja produktivnih sil pa trg neredko oblikuje, ponuja in tudi vsiljuje monopolne položaje. Vsekakor so monopolni in najrazličnejši oligopolni položaji negativen sodobni tržni pojav, toda objektivno pogojen. Tega ni mogoče preprečiti. To pa ne pomeni, da proti monopolom ne bi mogli ničesar uspešnega storiti.

Tudi v prihodnje bodo nastajali nekateri monopolni položaji v našem tržnem gospodarstvu. Skušali se bodo uveljaviti tudi v dohodkovnih odnosih, četudi so prav dohodkovni odnosi način premagovanja takšnih položajev. Vendar menim, da to ni pretirano dramatično, ker tu nismo brez moči. V našem socialističnem samoupravnem sistemu imamo bistveno bolj realne možnosti za uspešnejši boj proti monopolnim pojavom kot

pa v kapitalističnih sistemih. S poskusi odpraviti vse možnosti nastajanja monopolnih položajev sicer ne bi uspeli; pač pa imamo realne možnosti v tem, da zavestno oblikujemo in zboljšujemo samoupravne mehanizme v dohodkovnih odnosih. Z njihovo pomočjo je mogoče v čimvečji meri zavirati konkretne primere in poskuse, da bi se dohodek neupravičeno preliv k takšnim proizvajalcem (OZD ali TOZD), katerih ekonomski oziroma tržni položaj je monopolne narave. — Na eni preteklih razprav o naših monopolnih položajih je nekdo iz gospodarske prakse pripomnil: še premalo imamo ekonomskih »monopolov«, ker integracija v gospodarstvu prepočasi raste; pač pa so zaenkrat najbolj škodljivi in trdovratni takšni posebni ugodnejši položaji, ki so nastali po administrativnih poteh, se pravi, z administrativno oblikovanimi ugodnejšimi razmerami za nekatere proizvajalce (OZD).

Boj proti primerom okoriščanja s posameznimi monopolnimi položaji naj bi se uveljavljal predvsem znotraj naših dohodkovnih odnosov. Poleg tega se kaže, da je potreben še posebni družbeni nadzor. Med drugimi sem se tudi sama vztrajno zavzemala za to, da se v zakon o sistemu cen vključi tudi družbena protimonopolna politika (z možnostjo poseganja). — Omenila bi še obsežno področje raznih rent, ki nastajajo v tržnem gospodarstvu (obravnavam jih v 3. delu knjige).

UREDNIŠTVO: Na koncu še vprašanje o graditvi sistema cen v našem gospodarskem sistemu. Na kakšnih teoretičnih koncepcijah bi bilo po vašem mnenju treba graditi sistem cen v našem gospodarskem sistemu?

C. MLAKAR: Svoja teoretična izhodišča za obravnavo sistema cen sem pravzaprav že zajemala v dosedanjih odgovorih (v knjigi jih torej obravnavam predvsem v 1. in 2. delu).

Vsekakor sistem cen sam po sebi nikakor ne more zagotoviti stabilnejših cen. Takšno sodbo opiram na pojmovanja, ki sem jih navajala pri 1. vprašanju. Zaradi tega menim, da bi bilo treba najpoprej izpolniti tiste ekonomske in družbene pogoje, ki so podlaga za večjo stabilnost cen: tu mislim najprej na ureditev naše temeljne namenske delitve. Iz kriterijev namenske delitve družbenega dohodka se neposredno oblikujejo glavni delitveni elementi v strukturi cene: to so elementi za skupno porabo in splošno porabo, osebni dohodki in akumulacija. — Naslednji bistveni pogoj za večjo sprostitev naših cen je po mojem to, da ima združeno delo zagotovljeno možnost dosega in vpliva na glavne tekoče ukrepe ekonomske politike, predvsem emisijske politike, uvozno izvozne politike itn.

Po moji presoji je treba takšna izhodišča sistema cen ne samo navesti v zakonu, temveč že poprej tudi izpeljati v naši ekonomski in družbeni praksi. Bolj prosto oblikovanje naših cen bi lahko uspešno zaživelole pri izpolnjenih takih bistvenih pogojih. V predlogu zakona o sistemu cen je namreč predvidena znatna sprostitev tržnega mehanizma in vpliva tržnih sil na oblikovanje cen. Takšno usmeritev podpiram. Pri tem pa se seveda

lahko takoj pojavi pomislek, da bi sproščene cene zelo porasle in kar naprej vztrajno naraščale. Sodim, da bi v sedanjem položaju (in tudi pri izpolnjenih navedenih pogojih) — sproščene cene res porasle, vendar le do takšne ravni, ko se uveljavi normalno ekonomsko načelo (v poprečju daljšega razdobja): da cena praviloma pokriva vse normalne elemente v ceni, se pravi, poleg elementov prenešene vrednosti (materialnih in amortizacijskih stroškov) tudi vse tiste elemente, ki izhajajo iz delitve dohodka (skupaj z akumulacijo).

Kriterije za oblikovanje cen v samoupravnih sporazumih obravnava posebni člen v predvidenem zakonu o sistemu cen. Te kriterije presojam najprej z gledišča teorije vrednosti. Za velikost vrednosti je odločilna povprečna produktivnost dela v proizvodnji proizvoda, v danih razmerah. A vrednost oziroma normalna cena ostaja notranja tendenca cen, jedro tržne cene. Konkretno in končno višino tržne cene oblikujeta še ponudba in povpraševanje. V našem sistemu cen naj bi se torej odločilno uveljavljal tudi vpliv tržnega mehanizma. (Seveda za tiste proizvode, za katere v sistemu cen velja relativno prosto oblikovanje cene.)

Zelo pomembno se mi zdi nadalje to, da bi se v naš sistem cen izrecno vgradila institucija posebnega dohodka. To pomeni posebno tržno nagrado in spodbudo za vsak uspešni korak tržnega proizvajalca (naših OZD) v smeri povečanja produktivnosti dela in razvoja produktivnosti sil. To spodbudo sicer vsebuje že sam tržni mehanizem, če pretežno prosto deluje.

Med vsebinska vprašanja sistema cen sodi tudi opredelitev kriterijev za ekonomske odnose med gospodarskimi panogami. V teoriji se ta vprašanja obravnavajo v okviru problema normalne cene. Navajala sem, da je jugoslovanska ekonomska misel na tem področju še vedno zelo neenotna. Tako ostaja odprto vprašanje tovrstnega kriterija pri oblikovanju cene oziroma, točneje, kriterija za oblikovanje ustreznih elementov v ceni. S tem je povezana opredelitev zgodovinske oblike, v kateri deluje zakon vrednosti v našem tržnem gospodarstvu.

VALENTIN JEŽ

Komplementarnost ali nekomplementarnost tehnologije in samoupravljanja

V razvoju človeške družbe kot celote in posebej njene podlage — produkcije — je bil zadnja stoletja temeljni vzvod »notranji nagon in stalna težnja kapitala, da povečuje produktivno silo dela zato, da bi pocenil blago«. ¹ V tej težnji je kapital naredil »preobrat v tehničnih in družbenih pogojih delovnega procesa, torej v samem načinu proizvodnje«² in si tako podrejal delo. Med preobratom pogojev delovnega procesa se na vseh področjih delovanja v družbi kaže ideal učinkovitosti. Ta ideal, za katerim se skriva želja po povečanju presežnega dela (in s tem profita), pa s poglobljanjem delitve dela nadalje deli družbo in posameznike v njej.

Manufakturna delitev dela je kot prva stopnja novega načina proizvodnje dala temelje in načrtala smer za nadaljnjo delitev dela, ki naj bi povečevala produktivnost dela in s tem ustrezala notranjim težnjam akumuliranega kapitala, težnjam po oplajanju. Tako je ta težnja postopoma pripeljala k temu, da je prvotno celostne dejavnosti (rokodelca) razkosala najprej na posamezne faze, nato na operacije in dalje na posamezne gibe. To poenostavljanje človeškega dela z razčlenjevanjem je na eni strani razčlenilo tudi delavca, vendar je hkrati s tem omogočilo razvoj stroja. Kajti šele ko postane delo tako poenostavljeno, da postane ne vredno človeka, ker zahteva od njega le najenostavnejše spretnosti, njegov ostali del pa pušča ob strani, ga zanemarja, je možno to delo prenašati na mehanizme. In kot je kapital sprva usklajeval z različnimi organizacijskimi prijemi parcialno človeško živo delo, poenostavljeno delo mnogih delavcev, tako je pričel pozneje usklajevati tudi posamezne človeške operacije, ki so zaživele v mehanizmih. To organiziranje posameznih delavčevih operacij je dajalo nove, kompleksnejše stroje. Potekalo je v drugačni smeri, kot je potekala delitev rokodelčevega dela. Eno od vodil pri tem je bilo največkrat — odstraniti iz proizvodnega procesa

---

¹ K. Marx: *Kapital I*, Prosveta, Beograd 1973, str. 278.

² *Ibid.*, str. 283.

vpliv »človeškega faktorja«, ki je neredko povzročal veliko variabilnost proizvodnje. Stroji namreč delajo v manjšem področju negotovosti, saj je mogoče tolerance njihovega delovanja natančneje določiti, zastoje pa bolje predvideti. Stroji namreč ne izostajajo z dela zaradi bolezni in drugih vzrokov, ne fluktuirajo, ne zavlačujejo dela in ne štrajkajo.

Težnja po odstranitvi »človeškega faktorja« postopoma postaja resničnost: delavec pri ročnih opravilih je dequalificiran in razosebljen do največje možne mere, oni ob stroju pa postaja njegov privesek — stroj vedno bolj prevzema delavčeve funkcije. K temu so na eni strani prispevale organizacijske teorije, ki so z implicitno ideologijo profita izoblikovale nove pristope. »Načelo, da se vsak produkcijski proces kot tak in ne glede na človeško roko razčleni na sestavne dele, je ustvarilo popolnoma moderno znanost, tehnologijo. Pestre, na videz nepovezane oblike družbenega produkcijskega procesa se reducirajo na zavestno, načrtno in z vsakokratnim nameravanim koristnim učinkom skladno sistematično specializirano uporabo prirodoznanstva. Tehnologija je odkrila tudi maloštevilne velike osnovne oblike gibanja, v katerih nujno poteka sleherna produkcijska dejavnost človeškega telesa, kljub vsej raznolčnosti uporabljenih orodij.«³ Kot se specifičnost kapitalističnega produkcijskega načina sprva kaže v produkciji sami, se pozneje pokaže v njenih proizvodih. Tako danes ugotavljamo, kakšni so rezultati tega procesa v organizaciji dela nasploh, posebej pa še v konkretizaciji znanstvenih in tehničnih dosežkov v strojih in napravah.

Tehnična delitev dela, delitev dela znotraj tovarne ni ostala le na ravni neposrednega proizvodnje. Razširila se je najprej po celotni proizvodni organizaciji, nato pa preseгла meje produkcije in opredelila celotno družbo. Kot je družbena delitev dela določala to posebno delitev dela, zdaj ta deluje s povratnim učinkom. Posega v vse dejavnosti v družbi. Rezultat tega širjenja je: 1. cel niz delavcev, ki opravljajo enolično, nesmiselno, enostavno in osiromašeno »delo«; 2. posamezni stroji ali celi kompleksi strojev, ki so kot produkt pohabljenega dela; pohabljen produkt, ki pohablja delavca; 3. organizacije s svojo hierarhijo pristojnosti, odgovornosti, kontrole in okrnjenega komuniciranja; 4. znanost, ki se ji kot »izkrivljeni« zavesti izmika njen lastni substrat in zaradi te svoje ideološke danosti ne vidi negativne totalitete⁴ in, skratka, 5. meščanska družba kot celota s svojimi vrednotami, ki so posledica brezobzirne tekme za profitom, česar posledica je tudi taka delitev dela. Neposredno ročno ali strojno delo, tehnika in znanost, vsa človekova dejavnost služi istemu gospodarju — kapitalu.

Tu nas zanima poseben rezultat tega procesa: tehnologija. Če izhajamo iz tega, da tehnologijo definiramo kot uporabo znanstvenih in tehničnih dosežkov na podlagi nekih organizacijskih principov, ki jih

³ B. Despot: »Um i sreća u relativno udruženom radu,« Gledišta 1978, št. 10, str. 904.

⁴ K. Marx: *Kapital I*, CZ, Ljubljana 1961, str. 547—548.

usmerjajo produkcijski cilji dane družbe, tedaj se pred nas postavlja vprašanje, ali socialistični družbi, posebej še socialistični samoupravni družbi, ustreza tehnologija, ki jo je razvila meščanska družba. Kot smo doslej videli, tehnologija ideološko ni nevtralna. V naših industrijskih delovnih organizacijah je prisotna enaka tehnologija, kot jo srečujemo za Zahodu in na Vzhodu. Taka tehnologija je prišla k nam po več poteh:⁵

1. Podedovana tehnologija skupaj s podedovano filozofijo organizacije, ki izhaja iz načina proizvodnje že navzočega v tistih tovarnah, ki so po revoluciji ostale nedotaknjene, ali pa smo jih obnovili v prejšnji obliki.

2. Prenos pojmovanja tehnologije in organizacijske filozofije na mlajše generacije; to so opravili kadri, ki so se šolali v predvojnem času. Ti so namreč videli v tehnoloških in organizacijskih konceptih, ki so jih takrat poznali, edino možno obliko dela. Te svoje poglede so prenašali na mlade generacije s svojim praktičnim delom ali pa z usposabljanjem novih strokovnjakov.

3. Prenašanje organizacijskih konceptov iz tujine in nabava licenc. Tu gre za naše strokovnjake, ki so se šolali v tujini, ali za tuje strokovnjake, ki delajo pri nas kot konzultanti, za pobiranje idej iz tuje literature ali pa (najobsežnejše) za uvoz organizacije skupaj s tehnologijo.

Ugotavljamo pa,⁶ da je tehnologija precej divergentna s težnjami samoupravljanja. Njeni učinki so močno subtilni, zveze z raznimi dejavniki niso velike, vendar moramo upoštevati, da se te srednje zveze kažejo pri mnogih dejavnikih. Tako delovanje pa se lahko (in kot kaže, se zares) krepi, zaradi česar je učinek precej močnejši, kot ga kažejo dobljene statistične zveze.

Delo, kot kažejo podatki,⁷ postaja s stopnjo tehnologije vse bolj odtujujoče. Toda ne samo to, podatki potrjujejo tudi domnevo, da se stopnja tehnične opremljenosti delovnega procesa zaenkrat vedno bolj ujema s taylorističnimi principi organiziranja dela. Ne gre torej le za tehnično stopnjo razvitosti proizvodjalnih sredstev kot nečesa, kar ni povezano z ljudmi, pač pa tudi za tehnološko stopnjo v smislu prejšnje definicije tehnologije.

Taka narava dela vsekakor negativno vpliva na delavčevo socialno aktivnost, pa naj gre tu za odnose s sodelavci ali pa družbeno aktivnost

⁵ Iste točke sem podobno že obravnaval v delu: Samoupravne delovne skupine, JM 59, Ljubljana 1977, str. 40.

⁶ V zadnjem času je bilo v Jugoslaviji več posvetovanj na temo Tehnologija in samoupravljanje, ki so ugotovila divergentnost današnje tehnologije s samoupravljanjem. Tudi več raziskav kaže na to. Glej npr.: R. Supek, Avtomatizacija i radnička klasa. Zg. 1965; J. Obradović: Djelovanje tehničkog nivoa proizvodnje i učešće u organima upravljanja na stavove radnika, Naše teme, Zg. 1967; V. Jež: Avtomatizacija in delavci v samoupravljanju, v Tehnologija in samoupravljanje, Ljubljana 1978.

⁷ Podatki so iz nacionalnega dela mednarodne raziskave »Avtomatizacija in industrijski delavci«, v kateri je avtor sodeloval v letih 1973—1978; poročilo o raziskavi bo izšlo letos v izdaji Pergamon Press.

Razpredelnica 1: Zveze med tehnologijo in nekaterimi odtujočimi vidiki dela*

Vidiki narave dela	Kazalci povezanosti s stopnjo tehnologije		
	r	η	F
enoličnost dela	.54	.66	44.502
odvisnost od nalog drugih	.66	.36	34.317
vezanost na stroj	.80	.76	83.504
vezanost na delovno mesto	.29	.33	7.273
potrebna pazljivost	.14	.41	12.750
nestrukturiranost dela	— .50	.51	20.104
časovna omejenost dela	— .15	.40	10.491
odgovornost	— .16	.27	4.785
motenost pri delu	— .57	.76	81.194
zahtevani stiki s sodelavci	— .53	.53	23.418
omogočeni stiki s sodelavci	— .46	.52	22.109

* Pri $p < 0.01$ je kritična vrednost za $r = .19$, kritična vrednost $F = 3.88$

Razpredelnica 2: Tehnologija in zadovoljstvo delavcev*

Zadovoljstvo delavca	Kazalci povezanosti s stopnjo tehnologije		
	r	η	F
z delom	— .30	.48	18.133
z delovno skupino	— .20	.30	5.802
s predpostavljanim	— .07	.27	4.913
z osebnim dohodkom	— .23	.32	6.783
z možnostjo napredovanja	— .13	.22	3.211

* Merila statistične značilnosti so enaki kot pri razpredelnici 1

v okviru organizacije združenega dela ali v širši družbi. Precej je verjetno, da so negativni vplivi, ki izhajajo iz take narave dela in delujejo negativno na delavčevo zadovoljstvo pri delu ter zožujejo delavčevo možnost komuniciranja, se pravi sprejemanje razpoložljivih informacij, latentna podlaga za konflikte. Ti konflikti se lahko zaradi različnih povodov začenejo na medosebnih, pa tudi na medskupinskih ravneh — tudi tako sklepanje nam hkrati sugerirajo različne sociološke in psihološke teorije in empirično dobljeni podatki. Trditev, da narava dela vpliva na zadovoljstvo delavcev, so nam podkrepili tudi podatki iz iste raziskave, toda še bolj je zanimivo, da obstajajo zveze že pri koreliranju stopnje tehnologije s posameznimi vidiki zadovoljstva delavcev.

Predvidevanja o vplivanju zadovoljstva delavcev na njihovo aktivnost v organih samoupravljanja in delo v družbenopolitičnih organizaci-

jah temelje tu predvsem na špekulacijah, da pa odtujujoča narava dela vpliva na te in druge oblike vedenja, so ugotovile nekatere druge raziskave.⁸⁻⁹ Pri prej omenjeni raziskavi ugotavljanje povezanosti družbeno-politične aktivnosti s stopnjo tehnologije, v kateri delavec dela, med obema spremenljivkama ni dala nobenih statistično pomembnih zvez. Pokazalo pa se je, da stopnja tehnologije nima zveze niti s pripravljenostjo posameznika za odločanje niti z njegovo dejansko aktivnostjo v procesu odločanja. Prav tako se ni pokazalo, da je tehnologija povezana z družbeno angažiranostjo, družbeno aktivnostjo in aktivnostjo v političnih organizacijah. Na takšno vedenje delavca delujejo bolj druge spremenljivke, odvisno je bolj od izobrazbe, delovnih izkušenj in starosti delavcev. Toda če upoštevamo, da so delovna mesta »naprednejše« tehnologije taka, da se z njo spreminja njihova zahtevnost po izobrazbi (v primerjavi za nižjo stopnjo tehnologije) in da je delo enako malo kreativno, spodbudno itn., tedaj se ta povezanost z izobrazbo pokaže v drugačni luči.

Del podatkov, ki smo jih dobili v omenjeni raziskavi, kaže, da tehnologija izboljšuje delovne pogoje, obenem pa večja obremenitve na delovnih mestih. Zaradi povečevanja proizvodnje se obremenjenost delavca kljub številnim tehničnim izboljšavam še vedno večja. Tako naraščajo fizične obremenitve delavcev, ket ti vse bolj pogosto dvigajo in prenašajo predmete, pa tudi druge fizične aktivnosti so zaradi večjega pretoka materiala skoz posamezno delovno fazo znatno pogostejše. Obenem s tem se večja tudi obremenjenost čutil, k čimer predvsem prispevajo dodatne informacije, ki jih delavec potrebuje za uravnavanje procesa, pri čemer mora prav zaradi narave tehnologije te informacije predelati, da postanejo ustrezne za neposredno rabo.

Kljub izboljšanju delovnih pogojev v samem delovnem procesu pa se mnogokrat slabšajo ekološki pogoji v bližnji okolici tovarne.¹⁰ Taki negativni vplivi niso samo neposredna posledica višje stopnje tehnologije in s tem povečanja produkcije, ampak nanje pogosto vpliva tudi tehnokratsko gledanje na možnosti izboljševanja produktivnosti posamezne delovne organizacije. V mnogih primerih bi bilo možno preprečiti ekološko polucijo, če bi dodatno investirali v čistilne naprave, če ne bi investitorji že ob projektiranju nove tehnologije menili, da je to dejavnik postranski. Posledica takega gledanja in omejenosti investicijskih sredstev je preseganje standardov količine žveplovega dioksida in drugih plinov v zraku nekaterih naših mest, posipanje okolice tovarn z raznovrstnim prahom iz tovarniških dimnikov (npr. cementarne), onesnaževanje rek in drugih voda z industrijskimi odplakami, obsežno neposredno in posredno uničevanje rodovitnih zemljišč, gozdov in drugih naravnih življenjskih

⁸ Glej dela Friedmana, Touraina in drugih.

⁹ J. Obradović: »Djelovanje tehničkog nivoa proizvodnje i učesće u organima upravljanja na stavove radnika«, Naše teme, Zagreb 1977, str. 7.

¹⁰ SR Slovenija med VII. in VIII. kongresom ZKS, Zavod SR Slovenije za statistiko, Ljubljana 1978, str. 170—173.

virov. Slovenija je po svojih naravnih lepotah res bogata dežela, vendar ne tako bogata, da bi jo bilo mogoče brez večjih posledic prepustiti takemu uničevanju.

Iz vsega opisanega lahko sklepamo, da tehnologija na stopnji razvoja, kot jo v glavnem srečujemo v našem gospodarstvu, ni taka, da bi se ujemala ali komplementirala s cilji samoupravljanja. Velika stopnja delitve dela, ki jo označuje, in vsi odtujujoči dejavniki, ki iz nje izhajajo, potrjujejo to domnevo. Cilj samoupravljanja je razodtujitev človeka na vseh področjih njegovega udejanjanja. Ne gre le za razodtujenje na ekonomskem področju, ampak tudi na drugih. Prav gotovo je eden osrednjih problemov odtujenosti tudi tisti, ki izhaja iz neposrednega odnosa človeka do narave, odnosa, ki ga ima pri proizvodnji dobrin. Ta pa ostaja pri nas še vedno enak odnosu v kapitalističnem načinu produkcije. V nekaterih primerih je celo zaostren; kako bi si sicer mogli drugače razlagati hvalo, ki jo pojejo v časopisju in ljudje v delovnih organizacijah, ko izjavljajo, da pri njih bolj presegajo norme kot na Zahodu, tehnološki prijemi in tehnična opremljenost pa sta ob tem enaki. Pri tem prav gotovo ne gre pozabiti na računice o profitu, ki ga na Zahodu pričakujejo v tovarnah, od katerih so naše organizacije prevzemale tehnologijo in z njo delovne norme.

Razvoj tehnične opremljenosti v naših industrijskih delovnih organizacijah je še vedno prepočasen. Vse preveč računamo na intenziviranje delavčevega dela, premalo pa na izkoriščanje znanja in tehničnih dosežkov. Kljub temu, da se na področju celotnega gospodarstva nekaj premika, pa industrija le ne napreduje zadovoljivo. Vse preveč ostaja na ravni individualnega ročnega dela.

Število in struktura delavcev po nekaterih področjih dejavnosti in vrsti dela v letih 1966 in 1976¹¹

		Skupaj	Ind. ročno delo	Verižno povezano roč. delo	Strojno delo	Delo s transp. sredstvi	Splošno delo	Strokovno delo	Delo sp. vodstva
Skupaj	1966	100	41.42	8.22	12.92	4.11	13.20	17.71	2.39
	1976	100	37.88	1.57	16.44	5.83	12.46	22.92	2.90
Gospodarstvo	1966	100	69.24	2.53	5.13	3.03	6.68	11.32	2.09
	1976	100	41.86	1.83	18.97	6.67	11.02	16.95	2.88
Industrija in rudarstvo	1966	100	35.71	15.15	24.14	1.82	8.80	12.69	1.66
	1976	100	35.26	3.12	30.97	4.15	8.41	15.74	2.34

Očitno je treba spremembe pospešiti s smotrnejšim investiranjem v delovnih organizacijah in na podlagi tega tudi s spreminjanjem organiziranosti (delitve) dela v proizvodnem procesu. Ne gre namreč za to, da

¹¹ Zavod SRS za statistiko: Rezultati raziskovanj 112, str. 25 in naprej, in interno gradivo Zavoda SRS za statistiko — podatki za leto 1966.

tehnologijo, ki smo jo prevzeli od meščanske družbe, zavržemo in se vrnemo na rokodelsko raven proizvodnje. To tehnologijo je treba presejati. Klice preseganja so v samem razvoju proizvodnih sil, ki postajajo protislovne glede na odnose, v katerih so v njihovem razvoju nastali, in vedno bolj komplementarne proizvodnim odnosom, v katerih jih uporabljamo. Obenem s tem pa je potrebna zavestna akcija v smeri takega preseganja.

Drugi vidik je vodenje v industrijskih in drugih delovnih organizacijah. Hierarhična poslovodna organiziranost, ki še vedno obstaja v organizacijah (ob nehierarhični samoupravni organiziranosti) predstavlja dvojno protislovje. Eno izhaja iz interesov, katerim objektivna podlaga je položaj posameznika v tako strukturirani organizaciji, drugo pa protislovnost med obema organizacijskima strukturama: centralistično-tehnokratsko poslovno organizacijsko in decentralistično demokratično samoupravno strukturo. Gre za različen družbenoekonomski položaj (v mikro-sociološkem pomenu), v prvem primeru povezan z različno količino moči in različno možnostjo prisvajanja rezultatov dela celotne organizacije, v drugem primeru pa za relativno egalitarnost oziroma diferenciacijo na podlagi delovnega prispevka. Ta drugi vidik, vodenje poslovnega in proizvodnega procesa, se zdi ločen, nepovezan s tehnologijo. Toda nekatere raziskave, opravljene v zadnjih dvajsetih letih, kažejo, da gre za zvezo med tehnologijo in organizacijsko strukturo.¹² Čeprav so številne med temi raziskavami metodološko slabše zastavljene, pa njihovih bolj ali manj enoznačnih ugotovitev ni zanemariti. Najbrž med obema spremenljivkama res ne gre za vzročno-posledično zvezo, toda precej poveže to, da sta v medsebojni zvezi. In navsezadnje, ali ni morda povezanost teh dveh spremenljivk pogojena z istim ideološkim ozadjem? Pravzaprav pa neredko tudi tretji element — odnos organizacije do okolja — vznikne iz enakih ali vsaj podobnih ideoloških korenin. Kako bi si drugače mogli pojasniti obsežno ekološko polucijo, ustvarjanje umetnih potreb prek reklame itn., kar je tako značilno za meščanski pristop k proizvodnji dobrin in ki ga, žal, mnogokrat občutimo tudi pri naših organizacijah združenega dela. Eno je gotovo: za vsem tem ne tiči ideologija samoupravljanja in ti pojavi prav zares nimajo enakih teženj kot socialistično samoupravljanje. In ker prav verjetno tiči za tem taka ideologija, kot je v ozadju zvez, dobljenih v zahodnih raziskavah, se moramo vprašati, kaj ta išče v naših organizacijah združenega dela.

Kot vemo, je razvoj proizvodnih sil temeljni pogoj za spreminjanje družbe. Toda te spremembe brez spreminjanja proizvodnih odnosov same po sebi ne spreminjajo družbenoekonomske biti neke družbe. Vendar pa je res, da morajo spremembe proizvodnih odnosov prepojit vse

---

¹² J. Woodward, *Management and Technology*, H. M. S. O., London 1958; S. H. Udy: *Organization of Work*, Hraf Press, New Haven 1959; W. L. Zwerman, *New Perspectives on Organization Theory*, Greenwood Publ. Co, Westport 1970, in drugi.

(ali vsaj vse glavne) pore družbe. Prepojiti morajo vso njeno vrhno stavbo in še prej — njeno bazo, tj. produkcijo samo. Odsevati morajo v vseh njenih institucijah in nazadnje oblikovati nov način produkcije. Gre torej za novo vsebino, a tudi za novo formo.

Nepredne subjektivne sile lahko vplivajo, kot je naša lastna zgodovina potrdila, na spreminjanje produkcijskih odnosov v družbi. Toda znotraj najmanjših celic družbe, v organizacijah združenega dela, še vedno lahko prihaja do odporov. Odsev teh odporov je med drugim tudi težnja po ohranjanju starih odnosov. Ob formalni samoupravni organizaciji se ohranja njen antipod. Namesto da bi še naprej intenzivno razvijali samoupravne odnose, pogosto ostajamo le na ravni nujnega. Preseganje starega ostaja le na ravni tistega, kar določajo uzakonjene družbene norme, organizacija poslovanja in dela pa ohranja stare ideale. Tehnika in njeni dosežki pa še naprej ostajajo v njihovih okvirih.

Ko govorimo o tehnologiji, torej ne moremo reči, da tehnologija ni nekomplementarna s samoupravljanjem. Toda to ne velja za kakršnokoli tehnologijo. Le tehnologija, ki nastaja v okviru novih proizvodnih odnosov in katere vodilo so ideali teh odnosov, je lahko tista, ki omogoča njihovo poglobljanje in perpetuiranje. Dokler pa ni presežena stara, meščanska tehnologija, pa je pričakovati, da bo to cokla nadaljnjemu poglobljanju novih proizvodnih odnosov. Taka tehnologija je samoupravljanju nekomplementarna.

ZDENKO ROTER

Politika in religija v socialistični deželi*

(O njenem porevolucijskem razmerju)

Tematiki konfliktov med politiko in religijo v socialistični družbi sem posvetil že nekaj prejšnjih sestavkov.¹ Pri tem je bila v vsem mojem delu implicitno navzoča tale predpostavka: »Vse dotlej, dokler bo v objektivnem svetu še priznано stanje nasprotnosti in odvisnosti, vse dotlej dokler bo svetu vladala politika, si ni mogoče zamisliti, da bi se svet osvobodil okovja nebeške politike. Religija in politika skupaj stojita in padata, ker notranja duhovna nesvobodna, tj., nebeška politika, podpira zunanjo in narobe. Kakor si ni mogoče v komunizmu kot stanju skupnosti zamisliti religije, saj je religija načelo nasprotnosti in nesvobode, tako si tudi v ateizmu kot stanju duhovne svobode ni mogoče zamisliti politike«. ²

Po tem nazoru naj bi bili potemtakem objektivno določeni tako religija kakor politika, pri čemer vzdržuje politiko kot posebno in človeku odtujeno družbeno dejavnost, institucije in družbeno silo stanje nasprotnosti in odvisnosti v realnem, dejanskem družbenem življenju kot stanje gospodstva, družbene hierarhije in manipulacije. Religija kot duhovna nesvoboda pa naj bi z vsemi svojimi institucijami rasla na takšnih socialnih tleh. Po mojem trdnem prepričanju dogajanja v socialističnih deželah še vedno aktualizirajo eksplicirani teoretični model ne glede na to, kako je vprašljiv, kakšne so njegove enostranosti, in ne glede na njegovo navidezno in ne dejansko protireligiozno in protipolitično ost, saj gre vsaj po mojem mnenju za medsebojno odvisnost med tradicionalno politiko in tradicionalno religijo.

---

* Besedilo sem predložil XV. mednarodni konferenci za sociologijo religije (CISR) in so ga organizatorji objavili v Actes de la 15e conférence, CISR, Lille, 26—30. avgusta. Na željo uredništva slovenskemu besedilu dodajam pod črto nekatera pojasnila.

¹ Naj mi bo dovoljeno opozoriti na članke: Politika i religija, v zborniku *Religija i društvo*, Stvarnost, Zagreb 1969, str. 123—141; »Razvoj odnosov med katoliško cerkvijo in državo v socialistični Jugoslaviji, I., II., III., v *Teoriji in praksi*, 1970, št. 8—9, str. 1237—1286; 1970 št. 11, str. 1575—1585; 1974, št. 7—8, str. 793—807.

² Moses Hess, citirano po B. Bošnjak, *Filozofija i kršćanstvo*, Zagreb 1966, str. 433.

anatemizirati - izobčiti, izključiti iz verske skupnosti

Razmerje med politiko in religijo v socialistični deželi³ tudi danes še vedno in v veliki meri presojajo pod vplivom dramatičnih konfliktov v času revolucije in neposredno po njej, ko se je zdelo, da se politična in religiozna institucija popolnoma in načelno izključujeta in da je konflikt mogoče razrešiti le tako, da popolnoma uničimo eno ali drugo. Na eni strani je prevladalo prepričanje, da ni mogoče uresničiti progresivnih ekonomskih, socialnih in kulturnih sprememb in družbenih temeljev za srečo ljudi, dokler bo v njihovem osebnem življenju — kot organizacija pa tudi v socialnem življenju — imela vlogo religija, še zlasti krščanstvo. Neprestano so poudarjali neločljivo zvezo med religijsko institucijo in nazadnjaškimi družbenimi odnosi ter politiko. Na drugi strani pa so na strani religije izobčali socialistični družbeni sistem, češ da je a priori protireligiozen, ker jemlje človeku in človeštvu duhovno ter kulturno razsežnost, ga zato bistveno siromaši ter vodi človeštvo v moderno vandalstvo in barbarizem.

Pri tem mislim predvsem na dogajanja med drugo svetovno vojno in neposredno po njej predvsem v vrsti vzhodnih evropskih dežel ter v Jugoslaviji. Ta verskopolična dogajanja so bila izpolnjena s tolikšnimi strastmi, silovitostjo, brezobzirnostjo, pa tudi včasih z zaslepljenostjo tako na eni kakor na drugi strani, da je celo po tridesetih letih težko konstruirati objektivno analizo, ki ne bi izzvala čustveno-obarvanih polemik ali drugih čustvenih ter ideoloških reakcij tako z religiozne, kakor tudi s politične strani.⁴ Pa vendarle bo treba s tem delom nadaljevati in se poskušati izogniti skrajnostim v analizah. Kot ena skrajnost se je namreč uveljavljala razlaga, ki je vso odgovornost za medsebojno izključevanje in anatemiziranje politike in religije v socialistični deželi vračala na kon-

³ Opozorili so me, da je zaradi mnogih posebnosti posameznih socialističnih dežel zelo težko dajati zanesljive ocene za celoto, da so zato včasih sklepanja zelo formalna. Prav tako, da razvoja v socialistični Jugoslaviji ni mogoče obravnavati v sklopu socialističnih dežel nasploh ter da se tega našega razvoja ne da izraziti z nekaj opombami oziroma stavki. V svoji analizi ne zanikam vseh teh posebnosti, saj gotovo so razlike med socialistično Poljsko in Albanijo, da ne omenjam socialistične Jugoslavije. Toda te posebnosti ne odpravljajo tistih splošnih značilnosti, ki so bolj ali manj izrazite v vseh deželah — seveda le glede religije in v t. i. postrevolucijskem obdobju. Ne nazadnje se tudi stalinizem kaže v tem okviru v posameznih deželah v različnih obdobjih v različnih oblikah, vendar pa je kljub temu še zmerom stalinizem. Pri posploševanju sem se opiral na obsežno gradivo in dokumentacijo, ki ju deloma navajam. Na posebno jugoslovansko pot zlasti po razdoru k Kominformom leta 1948 opozorim dovolj jasno in razločno. Teoretično in metodološko torej ne more biti sporno, če konstruiramo model socialistične dežele in ga uporabimo za analizo razmerja med politiko in religijo v njej.

⁴ Opozorili so me še, da bi lahko bilo v mojih nazorih o čustveni vpletenosti v verskopolične konflikte tako z ene kot z druge strani preveč navzoče stališče moralnega relativizma, česar seveda ne morem sprejeti. Teh očitkov sem bil deležen tudi že svoj čas. Naj opozorim le na to, da sem že v delu Katoliška cerkev in država v Jugoslaviji 1945—1973, Ljubljana 1976, zelo jasno izoblikoval model primarnih in sekundarnih dejavnikov, ki vplivajo na odnose med religijo (cerkvijo) in politiko (državo). S pomočjo tega modela ni mogoča npr. le analiza našega povojnega verskopoličnega dogajanja, marveč je mogoče z dokajšnjo stopnjo verjetnosti sklepati tudi na vlogo (in s tem na moralno odgovornost) tistih, ki so vpleteni v ta dogajanja. Toda navzlic vsemu temu ostaja trajna naloga znanstvene analize, da odkriva nove razsežnosti in podrobnosti teh dogajanj, kar pa zelo otežkočata prav izjemno velika čustvena prizadetost vseh ljudi, ki so bili vpleteni v te konflikte, in pa doktrinarni ekskluzivizem.

kretno religijo in njeno organizacijo, ki so ju obtoževali popolnega kulturnega nazadnjaštva, politične protirevolucionarnosti in zavzemanja za socialni status quo ante. Kot druga skrajnost pa so se uveljavljale razlage, ki dolže vsega zla revolucijo oziroma komunistično stranko, ki praviloma prej ali slej (odvisno od posameznih dežel) postane glavni protagonist socialnih sprememb; krivda komunistične stranke naj bi izvirala iz njenega brezboštva, iz tega, da ne spoštuje kulturne dediščine in da razlašča zasebno lastnino.

Ta razdelitev je nekoliko shematična, a vendar ponazarja stanje v teh raziskavah. Veliko opravljenih analiz ima tako izrazito ideološko naravo in cilje, ne glede na to, ali se razglašajo za zgodovinske, sociološke ali politološke, in ne glede na to, da številnim raziskovalcem v splošnem sicer ne gre odrekati znanstvene dignitete.⁵ Po mojem mnenju je prav področje teh raziskav pod vplivom stereotipov raznih vrst od »cerkve molka«, »cerkve za železno zaveso«, do »religije kot sredstva imperialističnega boja« in »cerkve kot sredstva v rokah sovražnikov socializma«. Zato sem prepričan, da pravo delo sociologe in politologe šele čaka.⁶

I

Preiskava razmerij med religijo in politiko (ter vice versa) v socialistični deželi mora, po mojem mnenju, vključevati preiskave vrste odnosov med religijskimi in političnimi institucijami, organizacijami ter drugimi oblikami religioznega in političnega izražanja, iz česar lahko potem sklepamo tudi glede njunega medsebojnega temeljnega razmerja, pa tudi glede njunega globalnega položaja v deželi. Na tej podlagi pa je mogoče tudi predvidevati prihodnji razvoj.

V nadaljevanju bom poskusil te odnose v najbolj splošni obliki tudi eksplicirati. Pri tem sem implicitno ali eksplicitno upošteval nekatere odnosne (relevantne) kazalce (indikatorje), ki z njimi po mojem mnenju lahko izvajamo tudi ustrezna socialna merjenja v posameznih socialističnih deželah (v deželah, ki se razglašajo za socialistične), jih primerjamo in prihajamo do posplošitev. Kot takšne kazalce sem upošteval:

(a) *Oblike ločitve religije in njenih institucij od države in drugih družbenih ter političnih institucij.* Meščanska družba je, kot to vemo, uveljavila nekatere modele t. i. ločitve države od cerkve, pri čemer je običajno (pre)pustila religijskim organizacijam in institucijam nekatere po-

⁵ Tu naj vendarle opozorim vsaj na nekatera poučna dela: B. R. Bociurkiw, J. W. Strong, *Religion and Atheism in the USSR and Eastern Europe*, London, 1975; Th. Schreiber, *Le Christianisme en Europe, Orientale*, Paris 1961 itn. Ne navajam posebej druge bogate sociološke in politološke literature in dokumentacije, ki mi je rabila pri mojem delu. Vsaj nepopolni pregled lahko zainteresirani najde v moji knjigi *Katoliška cerkev in država v Jugoslaviji 1945—1973*, Ljubljana 1976.

⁶ Pri tem naj omenim svoje veliko spoštovanje do dela prof. dr. A. Fiamenga, ki je s svojim nedogmatičnim pristopom med prvimi sociologi v Jugoslaviji zastavil obetajočo raziskovalno orientacijo, pa ga je bolezen pri tem prekinila. Glej npr. članek »Depolitizacija cerkve i privatizacija religije« v: *Politička misao*, št. 2, Zagreb 1967, str. 166—182.

sredno ali neposredno izražene javne vloge na političnem in socialnem področju. Zdi se, kot da hočejo socialistične družbe politiko veliko radikalneje ločiti od religije. Zakaj prihaja do razlik med meščanskimi in socialističnimi družbami? Ali se lahko zadovoljimo z oceno, da so razlogi za to v posebni »ideološki« določenosti socialistične države? Ali je vredna upoštevanja hipoteza, da meščanske družbe iščejo kompromise z religijami zato, ker stopa na socialno prizorišče delavski razred, ki meščansko družbo hkrati soustvarja in je njen grobar? V kolikšni meri in kako se uresničujejo Marxove domneve, da emancipirana država za legitimiranje ne potrebuje nikakršne religije? Oblike in »globino« te ločitve tedaj ugotavljamo hkrati s tem, da preskušamo različne hipoteze, za katere se sicer zdi, da so že zdavnaj potrjene, a jih družbena praksa znova aktualizira. Model ločitve politike od religije (in vice versa), torej ne more biti dan enkrat za vselej, marveč mora raziskovalec upoštevati tudi razvoj in neponovljivost zgodovinskega dogajanja.

(b) Oblike ločitve religije od šole kaže upoštevati posebej. Tudi tukaj vemo, da so meščanske revolucije prinesle koncept laične šole, ki se je uveljavljala hkrati z prodorom šolske demokracije, ki je prišla do formalnega vrha, ko so vsaj za osnovno šolo vpeljali splošno obveznost, ki jo jamči in organizira laična država. Zdi se, da tudi tukaj socialistične revolucije in prevrati prinašajo prav tako bolj radikalno uveljavljanje koncepta laičnosti. Ali je mogoče domnevati, da dopuščanje konfesionalnih šol in različnih oblik verouka v osnovni šoli in v srednjih šolah v meščanskih družbah že sodi v okvir »kompromisov« med meščansko politiko in religijo, ker sta obe strani spoznali, da imata nekatere skupne interese? Ali k temu, kako socialistične družbe razumejo laičnost šole, sodi tudi to, da je eminenten cilj vzgoje in izobraževanja, kakor jo razume država, prav ateizem? Kako so se doslej kazali konflikti med religijsko organizacijo in socialistično državo na tem področju, za katero tako religija kot politika pravita, da je zanju temeljnega pomena tudi zaradi reprodukcije ideologij, ki ju branita?

(c) Oblike ločitve nedržavnih političnih in socialnih organizacij in institucij od religije. Na eni strani gre za obseg in načine, kako politike različnih družbenih institucij kulturne, socialnokaritativne, ekonomske in druge vrste trgajo vezi z religijskimi institucijami in se izmikajo njihovemu vplivu. Na drugi strani pa gre za novo konstituiranje različnih političnih organizacij, ki v svojih programih in delovnih orientacijah izrecno odklanjajo kakršnekoli religiozne vrednote in argumente. Ali to, da laična država potrga vezi, ki so jo priklepale na religijo, državo res osvobodijo od sleherne religije, hkrati pa osvobodijo sleherno religijo od te države in tako obojnimi institucijami zagotovi avtonomijo? Ali je to, da v meščanskih družbah obstajajo politične in socialne organizacije, ki temeljijo na religioznih vrednotah, že v nasprotju s tako razumljeno svobodo politike od religije in religije od politike. Ali pa je v nasprotju s to svobodo to, da v socialističnih družbah z ustavo in zakoni prepovedujejo sleherno

politično in sindikalno organiziranje na religiozni podlagi ali pa dopuščajo le »okrnjeno« prisotnost takšnih organizacij? Ali je zaradi socialne narave religije mogoče, da se človek iz religioznih pobud socialno in politično progresivno angažira in se zavzema za družbeni napredek samo v obliki posebnih političnih ustanov in strank, ki se razlikujejo od drugih strank? Ali stališče o privatizaciji religije utemeljuje tudi zahtevo, da se verujoči državljani odrečejo sleherni religiozno utemeljeni politični in socialni aktivnosti?

d) Dejanski položaj verujočih in neverujočih državljanov v socialističnih družbah. Zdi se mi sicer pomembno, da proučimo ustavno in zakonsko določene človeške pravice in s tem povezane možnosti širšega ali ožjega pojmovanja t. i. verske svobode že v zakonskih aktih, ki prav tako lahko posredno ali neposredno dajejo prednost ateizmu ali teizmu. Toda bolj od pravno razglašanih pravic je zanimiv dejanski položaj verujočih in neverujočih državljanov. Tega določajo resnične možnosti socialne in politične promocije ljudi (ne) glede na (ne)religioznost. Ali je percepcija verujočih, da so v družbi zapostavljeni, in mnenje neverujočih, da imajo v družbi prednost, že tudi dejansko stanje stvari? Kaj vse vpliva na (ne)razpoloženje ene in druge socialne skupine? Kako vplivajo konflikti med cerkvijo in državo tudi na pravice verujočih? Je mogoče zožiti pojmovanje verske in cerkvene svobode na svobodo individualnega in skupinskega verskega kulta? Je mogoče utemeljiti trditev, da družbeno nazadnjaška usmerjenost religijske organizacije v neposrednem postrevolucijskem obdobju vpliva tudi na socialno in politično prepričanje verujočih?

e) Odnos komunistične organizacije do religije in religioznih državljanov. V vseh socialističnih družbah so organizirani komunisti vodilna družbena skupina, ki odločilno določa družbeni razvoj. Ker se hkrati s tem tudi marksizem uveljavi kot vodilna družbena ideologija, je za globalno razmerje med politiko in religijo temeljnega pomena, kakšno je v konkretnem primeru razumevanje marksizma. Iz kakšnih razlogov so nastale razlike v razumevanju religije v različnih komunističnih organizacijah in kaj te razlike pomenijo? Je res, da izključevanje možnosti, da bi bili religiozni državljani člani komunistične organizacije, te državljane prikrajšuje za politične pravice in jih potiska v politično opozicijo?

II

V svoji analizi izhajam iz splošnega in v sociologiji že sprejetega spoznanja, da živimo v svetu, v katerem prevladuje sekularna družba, v kateri se je politična skupnost osamosvojila od religiozne skupnosti in v kateri nobena izmed tradicionalnih religij nima več posebnih pravic — pa naj gre pri tem za meščansko družbo, ki v njej dominira blagovna proizvodnja, temelječa na zasebni lastnini proizvodjalnih sredstev, ali pa za socialistično družbo, za katero je prav tako značilna bolj ali manj razvita proizvodnja za trg, ki praviloma temelji na državno birokratični

oziroma včasih tudi na družbeni lastnini. Zato je po mojem mnenju ustrezno, da predstavimo nekatere hipoteze, s katerimi želim ugovarjati številnim dosedanjim analizam ali vsaj problematizirati njihova temeljna izhodišča in zaključke.

1. Čeprav so bili odnosi med religioznimi in političnimi institucijami v socialističnih deželah vsaj do konca šestdesetih let večji del izrazito konfliktne narave in so imeli večkrat zelo grobe, brutalne ali dramatične oblike, ni mogoče sprejeti za edino interpretativno hipotezo, da so vzroki teh konfliktov le v nekakšnem specifičnem in le za marksizem značilnem zavračanju religije, katerega orodje je socialistična država s svojo državno-obvezujočo protireligiozno ideologijo. Ti konflikti so lahko imeli — vsaj kar zadeva državo — povsem empirično pragmatične vzroke ali povode brez globljih teoretičnih temeljev. Pri tem je veliko vlogo igral državopartijski birokratični aparat na vseh ravneh zaradi svojih specifičnih interesov, da brani svoj politični monopol in da na tej poti odstranja vse dejanske ali domnevne nasprotnike ali tekmece. Danes je po tihkih pričevanjih o stalinističnem modelu birokratičnega socializma in po številnih analizah, ki so jih naredili tako v Sovjetski zvezi kot tudi v drugih vzhodnih deželah, popolnoma jasno, da so bili grobega nasilja, fizičnega uničevanja in vsakršnega zatiranja v večji meri kot cerkev, duhovniki ter verniki deležni vsi tisti marksisti in komunisti, ki so bili na poti birokraciji in so se tako ali drugače upirali njeni vladavini.⁷

2. Veliko vlogo pri uveljavljanju popolnoma zanikovalnega odnosa do vsake religije ima tedaj v socialistični deželi stopnja istenja oziroma razlikovanja ali ločevanja med državno birokratično organizacijo in komunistično stranko.

Kadar komunistična stranka kot edina v deželi prevzame nase neposredno odgovornost za vodenje družbenih zadev, kadar šefi stranke postanejo edini poglavarji države in državni aparat od lokalne do najvišje ravni analogno sestavljajo in vodijo partijski uradniki, kadar o vseh družbenih zadevah dokončno sklepajo v partijskih forumih in ima morebitni parlament le formalno vlogo lutke v navidezni demokratični igri, kadar je treba manipuliranje z ljudskimi množicami bistveno poenostaviti, postane pri tem religijska organizacija s svojimi uradniki praviloma velika ovira, ovira, ki jo je treba odstraniti. Partijski (državni) aparat zahteva brezpogojno poslušnost le do sebe, oblast je nedeljiva, gospodje in njeni interesi na zemlji izključujejo Gospoda na nebu in seveda tudi njegove podložnike.

3. Sleherni revolucionarni prevrat, pa naj poteka v oblikah globokega in avtohtonega socialnega vrenja ali pa je na pomemben, celo odločilen način povezan z impulzi od zunaj (kakor v vzhodnoevropskih socialistič-

⁷ Prim. npr. R. Conquest, *The Great Terror*, London 1968; R. Hinglex, *Joseph Stalin: Man and Legend*, London 1974; A. Ulam, *Stalin*, New York 1973; R. McNeal, *Lenin, Stalin, Khrushchev*, New Jersey 1957; J. Deutsher, *Stalin — A. Political Biography*, London 1967.

nih državah), vključuje tudi veliko ideologijo obetov, obljub in upanja na boljši, srečnejši jutrišnji dan, v katerem bodo zginila socialna zla, neenakost, izkoriščanje in se bo oblikoval višji tip družbene organizacije, v kateri bo prostor le za srečo in srečne ljudi. Komunistična stranka je nosilec teh progresivnih utopičnih elementov, v katerih imenu, izražajoč pri tem želje in pričakovanja velikanske večine vseh ljudi, revolucija podira institucije starega družbenega reda in vzpostavlja temelje veliki ekonomski, duhovni in kulturni preobrazbi.

* V avtohtonih revolucijah je skladje med cilji komunistov ter cilji ljudskih množic v prvi, lahko bi jo imenovali tudi herojski fazi revolucije, optimalno. Religiozne obljube o boljši prihodnosti, politični programi religijskih organizacij so popolnoma nekompetitivni z etosom revolucionarne utopije, ki povzroča velike eksplozije ljudske energije in pričakovanj.

Toda vsaka revolucija se je doslej vsaj deloma končala z utrujenostjo, izčrpanostjo, pa tudi z večjim ali manjšim razočaranjem revolucionarnih množic zaradi materialne in duhovne nemoči, da bi velike sanje o socialno pravični družbi uresničili takoj in neposredno. Nove države zaradi velikanskega materialnega in duhovnega uničevanja v svetovni vojni, revoluciji in (ali) državljanski vojni vendarle nastajajo v sencah revščine, lakote in velikega samopremagovanja, ki ga je sicer mogoče nekaj časa opravičevati, a končno le povzroči začasen ali trajnejši prepad med partijo in ljudskimi množicami.

* S tem nastanejo nove možnosti za igro med politiko in religijo. Religijska organizacija lahko obnovi svojo politično ponudbo bodisi neposredno ali v zvezi z drugimi protirevolucijskimi političnimi skupinami, ki vidijo zdaj možnost za obnovo prejšnjega socialnega in političnega reda. V tem primeru je konflikt s partijo, ki ne more abdicirati, saj bi s tem odpravila velike pridobitve revolucije, silovit in neogiben. Partija pa lahko kljub velikanskim težavam v deželi vnese v socialni razvoj nove pobude, ki sicer lahko delno spreminjajo revolucijske cilje, a vendarle obnovijo zaupanje ljudskih množic v možnost novega socialnega reda. To se je po mojem mnenju posrečilo partiji v Jugoslaviji, ko je dala pobudo za samoupravljanje; to vodi v demonopolizacijo njene ideologije in v ekonomsko ter duhovno demokracijo. Lahko pa partija ne obnovi zaupanja ljudskih množic, spremeni sebe in svojo organizacijo v ozkosrčno, hladno in brezobzirno avtokracijo in dvigne svojo ideologijo na raven državne religije oziroma teologije z vsemi posledicami. To se je zgodilo prav posebej v Sovjetski zvezi pod Stalinom. Partijska doktrina, privzdignjena in varovana kot državna religija, ne trpi nobene »konkurence« in v končni posledici vodi do poskusov fizičnega odstranjevanja tradicionalne religije.

4. Socialna, politična in religiozna dogajanja v socialističnih deželah v postrevolucijskem obdobju pa dopuščajo tudi domnevo, da vodilnost marksizma kot družbene ideologije in t.i. vodilna družbena vloga komunistične stranke sama na sebi še nista odločilni dejavnik, ki privede

do zaničujočega in represivnega odnosa socialistične države do religije, religioznosti in cerkve. Vodilnost družbene vloge stranke in njene ideologije namreč lahko zagotavljamo na različne načine. Komunisti so lahko odločujoča družbena skupina tako, da svoj ugled in moč uresničujejo z močjo argumentov in ne z argumenti moči, kar zahteva neki idejni, mišljenjski pluralizem tako v komunistični organizaciji kakor tudi »zunaj« nje. To zahteva nadalje relativno samostojnost političnih institucij in množično participacijo državljanov v političnem sistemu. Marksizem se mora odreči monopola resnice tega, da bi njegove rešitve bile za vse in za vsakogar obvezne. Komunistična organizacija pa mora odstopati od načel klasičnega strankarskega življenja, da bi omogočila oblikovanje političnih skupnosti, ki delujejo za skupne cilje ne glede na osebno svetovno-nazorsko opredeljenost članov, se pa v splošnem opredeljujejo za socializem kot pravičnejši družbeni red. Zdi se, kot da dosedanja praksa te možnosti izključuje, a vendar prav primer jugoslovanske samoupravne družbe kljub nihanjem in protislovjem v razvoju dokazuje, da take prihodnosti ni mogoče izključevati.

5. Težko bi rekli, da se represivni odnos socialistične države do religije pojavlja kot edini represivni element družbene politike, pač pa se navadno povezuje s celoto politike zatiranja kulturne in duhovne svobode. Vendar je teoretični odnos marksistov kot vodilne družbene skupine do religije praviloma pomembna indikacija tako glede religiozne svobode kakor tudi glede vseh drugih oblik človekovega svobodnega življenja. Tam, kjer so sprejeli opredelitev, da je religija »opij ljudstva«, in to opredelitev razglasili za teoretični aksiom, so hkrati ustvarili tudi vse pogoje, da zaničujejo sleherno pozitivno družbeno ali osebno vlogo religije in religioznosti in da jo v bolj ali manj vidnih ter grobih oblikah zatirajo.

Teza o »opiju ljudstva« je le en del dogmatičnega konstituiranja marksizma, ki je dosegel vrh v stalinistični kulturni vladavini. Proces dogmatičnega konstituiranja marksizma se je tako v Sovjetski zvezi kot tudi v ostalih delih in članicah kominterne začel po Leninovi smrti. V nasprotju z Marxovo, Engelsovo in Leninovo doktrino, ki je bila v bistvu eksperimentalna in sociološka, so marksizem spremenili v vrsto »kanonskih« določil in poenostavljenih priročnih strateških in taktičnih napotkov za »odrešitev človeštva«, določil, v katera je treba verovati, za uresničevanje ciljev pa odstranjevati vse in vsakogar, ki bi bil v napoto. Religiozni in drugi, ki mislijo drugače, kakor zapovedujejo uradno razglášena stališča ter njihove aplikacije na ravni lokalnih partijskih voditeljev, so potisnjeni v položaj državljanov druge vrste, prikrajšani so za vrsto svoboščin, nekateri poklici so jim (bili) nedostopni (berufs-verbot) in na vsak način jih želijo prevzgojiti in »rešiti religiozne nesvobode«.

6. Obdobje tako imenovanega izrazitega kulta osebnosti (do šestdesetih let) je v večini socialističnih dežel praviloma tesno povezano z izrazito napadalno politiko države do religije, religioznosti in cerkve ne glede

na nekatera »ljubimkanja«, do katerih je prišlo npr. med Stalinom in rusko pravoslavno cerkvijo med drugo svetovno vojno. Mislimo, da to ni le v zvezi z že obravnavanim popolnim istenjem države in partije, državne in komunistične organizacije, državnih in partijskih voditeljev, marveč je tudi v zvezi z »religioznim« konstituiranjem stalinistične države, s sekularno teološko naravo državne ideologije, z religiozno hierarhičnim statusom stalinističnih voditeljev in z religioznim odnosom med državo in državljani.

Tako je kult Stalinove osebnosti, ki ima svojo posebno vlogo in mesto, dobil prav neverjetne absurdne razsežnosti, ki jih lahko primerjamo s faraonsko teokracijo. Stalina častijo kot »očeta ljudstva«, »največjega misleca v zgodovini človeštva«, »bleščeče sonce človeštva« in tako naprej. Takih kulturnih spoštljivk je polna politična publicistika in celo literatura in njegova glorifikacija izpolnjuje večino političnega življenja. In če so absolutistični državni vladarji vladali tudi po milosti božji, so stalinsko vladarstvo utemeljili z »milostjo zgodovine« in njegovo rojstvo se slavi tako kot »rojstvo božje«. Toda ne ostaja le pri njegovem oseb- nem kultu. V njegovi »senci« se razvršča v skladu z določenim hierarhičnim redom na tisoče, stotisoče večjih ali manjših »svečnikov«, ki so razlagalci besede »velikega učitelja« in izvrševalci njegovih sklepov. Tako ekskluzivno usmerjena »svečeniška« organizacija pa ne trpi nobene kompeticije in zato uničuje vse, kar se ji upira, zlasti v času, ko utrjuje svojo oblast in moč.

7. In vendar je treba reči, da so v tej deželi mogoče tudi prese- netljive »spravljivosti« med socialistično državo in religijsko organizacijo ter da je v njej možna nekakšna kooperacija med socialistično politiko in religijo. Upravičeno lahko domnevamo, da pri tem »igrajo« določeno vlogo odnosi med politično birokracijo in hierokracijo na drugi strani. Kakor ti odnosi načeloma vključujejo konflikte iz prestižnih razlogov vladanja nad ljudmi, prav tako iz istih razlogov dopuščajo tudi možnost sporazumevanja in tradicionalne delitve interesnih sfer med oblastema. Reprezentativni primer te vrste je Stalinova rehabilitacija pravoslavne cerkve septembra 1943 skoraj hkrati z razpustitvijo kominterne (komu- nistične internacionale) in v okviru renesanse nacionalizma in tradiciona- lizma v Sovjetski zvezi.

Razlogi so bili zelo pragmatične narave, saj je bilo Stalinu zaradi velike vojaške stiske in »domovinske vojne« nujno potrebno v notranjih odnosih popolno »politično premirje«; tako so vsaj začasno odstranili ovire med vlado in religioznim delom prebivalstva in religijsko organiza- cijo so vgradili v politične mehanizme vladanja nad ljudmi. Ruska pravo- slavna cerkev se je tudi zaradi privajenosti na sodelovanje s (carsko) oblastjo dokaj hitro sprijaznila z »zakonsko zvezo« s komunistično državo, čeprav ni mogla vedeti, koliko časa bo ta zveza trajala. Ali niso »sporazumi« med katoliško cerkvijo in vladami v nekaterih socialističnih deželah v petdesetih letih podobni temu zgledu?

8. Ni mogoče niti razumeti, še manj pa sociološko razložiti dogajanj v odnosih med politiko in religijo v socialistični deželi postrevolucijskega obdobja, ne da bi upoštevali družbeni položaj religij in religijskih organizacij v tej deželi pred revolucionarno spremembo v družbenih odnosih. Čeprav se v predrevolucijskem obdobju religijska organizacija ni povsod — kakor v carski Rusiji — odkrito in neposredno istila z vladajočim razredom in vladavino, je vendarle v polmeščanski in polfevdalni ali razviti meščanski družbi uživala izrazite družbene prednosti. Povsod so religijske organizacije bile ustanove z javnopравnim položajem, povsod so bile med najbolj premožnimi lastniki, zlasti zemljiškimi; svečeniški poklic je imel politične ter materialne prednosti pred drugimi poklici, predvsem pa je vladalo obojestransko razumevanje in medsebojno dopolnjevanje med religijsko organizacijo in državo.

To je pomenilo, da dejanje zoper državo ni povzročilo le državnih sankcij, marveč tudi religiozne sankcije, in narobe. Splošno je znano, da je prišlo po letu 1945 (in 1917 leta tudi v Rusiji) do socialnopolitičnih ter ekonomskih sprememb v znamenju socializma v nerazvitem delu Evrope, v katerem niso bile razvite niti ustanove meščanske družbe, pa tudi fevdalni odnosi še niso bili odpravljeni. Pri tem pa velja, da je družbena vloga religijske organizacije naraščala sorazmerno z nižjo stopnjo ekonomskega in družbenega razvoja. Zato je, vsaj deloma podobno kot v meščanski francoski revoluciji, v socialističnih prevratih hkrati z obračunom s starimi ustanovami in odnosi prišlo tudi do čelnega soočanja z družbenimi prednostmi in nereligioznimi vlogami religijskih organizacij.

9. Lahko domnevamo, da bi bile neposredno po revolucionarnih spremembah družbene in politične reakcije religijskih organizacij na nove družbene režime prav tako dramatično silovite in ostre, četudi bi nove socialistične oziroma ljudskodemokratske vlade uporabljale manj nasilna in manj radikalna sredstva pri odpravi družbenih privilegijev, povezanih s statusom religije in cerkve v predrevolucijski družbi. Religijske organizacije krščanskega pa tudi islamskega tipa so bile od meščanskih revolucij 18. stoletja vse do šestdesetih in celo sedemdesetih let tega stoletja izrazito družbene konservativne institucije, ki jim je bil na eni strani pogled obrnjen nazaj v fevdalno obdobje, na drugi strani pa so socializem in komunizem nedvoumno opredelile za svojega in za vsega človeštva najhujšega sovražnika, zoper katerega je potreben boj z vsemi možnimi sredstvi.

Družbeno nazadnjaštvo religijskih institucij se je še povečalo v nerazvitih deželah (vzhodna Evropa), kjer so dominirale tudi politično okrutne vladavine najbolj okostenelih monarhij ali drugih oblik politične in socialne diktature različnih oligarhičnih skupin. Protikomunistično in protisocialistično razpoloženje svečeniških skupin se je neposredno pred drugo svetovno vojno še povečalo v večini teh dežel, jih prignalo tudi med drugo svetovno vojno v različne protikomunistične politične koalici-

cije ter takoj po vojni med dejavnike stopnjevanja hladne vojne med velesilami nekdanje protifašistične koalicije. Religijske organizacije so bile tako miselno kot psihološko in politično popolnoma nepripravljene na revolucijske spremembe, ki so nanje delovale dobesedno šokantno in nepričakovano.

10. Do najhujših, najbolj presunljivih, brutalnih in nečloveških konfliktov med religijskimi in političnimi institucijami je prišlo zaradi vzajemnega učinkovanja dveh popolnoma nasprotujočih si organizacijskih, političnih in ideoloških teženj. Na eni strani sta bili socialistična država in partijska ideologija stalinističnega tipa, ki v imenu revolucije in njenih interesov nista okrutno uničevali le vseh preživelih ideologij, ustanov in odnosov, marveč sta v imenu »nove religije« odstranjevali tudi vse tradicionalne religije. Ta država je razpolagala z veliko fizično silo in vsaj nekaj časa tudi z množično podporo ljudskih množic, ki so nestrpno pričakovale uresničenje »obljubljene dežele socializma« ter so bile pripravljene obračunavati z vsemi, ki bi jih država označila za nasprotnike in zaviralce teh pričakovanj. Na drugi strani pa je bila družbeno nazadnjaško usmerjena religijska organizacija, v kateri so odločno prevladovali protikomunistični ter protisocialistični stereotipi, triumfalistično prepričanje o »začasnosti komunističnih režimov« ter pripravljenost, da z vsemi in vsakomer sodeluje pri tako imenovani kontrarevoluciji, kar je bilo skupno ime za vse revoluciji nasprotne skupine, udeleženske te ali one oblike državljanske vojne ali vsaj organiziranega vojaško-političnega upora proti novi komunistični oblasti.⁸

Religijske organizacije niso razpolagale s sredstvi fizične prisile kakor nova država. Razpolagale pa so s sredstvi psihične prisile, ki so lahko prav tako učinkovita in razkrajajoča. Pri članih religijske organizacije so svečeniki spodbujali občutke o nelegitimnosti nove oblasti ter njenih ukrepov in v nekaterih primerih celo z grožnjami najhujših cerkvenih kazni (izobčenje) zahtevali od vernikov državljansko neposlušnost. Trčenje teh antagonističnih teženj je bilo čelno in silovito ter je imelo hude fizične in psihične posledice za daljši čas.

11. Tudi po mojih dosedanjih izvajanjih sodeč se zdi, kot da je v postrevolucijskem obdobju šlo v prvi vrsti za antagonistične konflikte med novo socialistično državo in katoliško cerkvijo. Res je sicer, da so

⁸ Opozorili so me tudi, da v konfliktih »enačim« socialistično državo, komunistično partijo in religijsko organizacijo, cerkev. Tako naj bi se (ne)hote postavljali na načelo ekvidistance (enake razdalje). Država, partija in cerkev so družbene ustanove, ki se razlikujejo med seboj tako glede na svoj nastanek, kakor tudi glede na sedanje vloge in funkcije v družbi. Če sledimo Marxovemu konceptu odtujitve, pa so si te tri ustanove vendarle zelo podobne kot ustanove človekove bolj ali manj odtujene moči. V analizi mi vseeno ne gre za nikakršno politično, pravno in še manj vrednostno enačenje, kar bi bil lahko morda rezultat drugačne in ne sociološke analize. Vsekakor pa opozorim na to, kako zlohotno in katastrofalno se na človeku kot posamezniku in osebnosti »lomijo« učinki delovanja socialistične države in partijske ideologije stalinističnega tipa in protikomunistične, protirevolucionarne religijske organizacije, ki se hočejo človeka polastiti in ga spremeniti v svoje poslušno orodje pri uresničevanju svojih povsem samoljubnih ciljev.

bili spopadi vsaj na manifestni ravni najbolj trdi prav med političnimi institucijami nove ljudske (socialistične) demokracije in katoliško cerkvijo. To bi lahko še posebej trdil za tiste dežele, v katerih je katoliška cerkev ali prevladovala ali pa je bila med vodilnimi religijskimi organizacijami.

Primerjalna analiza različnih krščanskih religijskih skupin bi nadalje pokazala, da se tudi narava katoliške cerkve nekoliko razlikuje npr. od protestantov vseh vrst, pa tudi od pravoslavnih. Že »internacionalnost« katoličanov v nasprotju z »nacionalnimi« protestanti in pravoslavci govori o teh razlikah. Poleg tega pa so razlike tudi v socialnopolitičnih aspiracijah enih in drugih. Ne nazadnje ima le katoliška cerkev razvito in sistematizirano socialno ter politično doktrino. Kljub tem posebnostim katoličanov pa je vsaj neposredno po revoluciji prišlo do konfliktov med novopolitiko in prav vsemi religijskimi organizacijami od protestantov do pravoslavnih in islamistov, da ne omenjamo še posebej različnih krščanskih sekt, ki jim je pretilo celo fizično uničenje, ker niso spoštovale državnih simbolov in državljskih obveznosti.

Ti antagonistični konflikti z vsemi religijskimi organizacijami so se nadaljevali povsod tam, kjer se je sistem ljudske demokracije »razvil« v oligarhično diktaturo stalinističnega tipa. Res pa je, da so vse religijske organizacije razen katoliške precej prej »popustile« in so bile pripravljene, da tudi z novo oblastjo sklepajo različne kompromise.

12. Površna analiza konfliktov med političnimi in religijskimi institucijami v novih socialističnih deželah bi lahko navajala k zaključku, da gre doslej (pa tudi poslej) za začarani krog medsebojnega bolj ali manj doslednega zanikanja navzlic občasnim kompromisom in različnim vrstam *modus vivendi*. Ateistična narava vladavine komunistične stranke naj bi to medsebojno izključevanje eksplicitno potrjevala in vzdrževala kot trajno določilnico. Ateističnost socialističnega in komunističnega družbenega reda utemeljujejo včasih s tem, da je ateizem kot zanikanje vsake religije sestavni del marksizma, ki je vodilna družbena ideologija. Če že morajo pustiti svobodo tradicionalnim verovanjem starejših generacij, naj bi z vzgojo in izobraževanjem teh ostankov preteklosti popolnoma »osvobodili« mlajše rodove.

Svoj čas se je koncept obvezne ateizacije družbe najmočneje izrazil v znameniti trditvi, da je (vnaprejšnja) odprava religije *conditio sine qua non* graditve komunistične družbe (polemika Iljičev-Garandy). Zato morajo biti tudi vse politične institucije (država, stranka itn.) ateistične. To včasih utemeljujejo tudi z mnogo bolj izdelano teoretično konstrukcijo, ki se šklicuje na Marxa in Engelsa in napoveduje konec vsaki religiji (njihovo odmiranje) sorazmerno z razvojem in izpopolnjevanjem socialistične družbe, z odpravo vsakršnega gospodstva, družbenih neenakosti, hierarhičnih odnosov podrejenosti in nadrejenosti in vsakršnega zla v medčloveških odnosih. Religiozni ljudje naj bi z vključevanjem v graditev

socializma praktično sodelovali pri jutrišnji odpravi tistega, kar jim je danes smisel življenja in s čimer presegajo omejenosti vsakdanjega življenja. V teh razumevanjih marksizma in njegove aplikacije v ustvarjanju nove družbe je konfliktni krog prav gotovo določen in ga ni mogoče preseči. Moramo pa dodati, da se v sklenitev popolnega kroga vključujejo tudi tista ideološka strinjanja v različnih religijah, ki vsako obliko nereligije (ateizem je kot negativna religija le ena izmed teh oblik) razglašajo za pomembno pomanjkljivost človeka (še celo ne za znamenje pristno nečloveškega), ki jo je mogoče sicer vsaj začasno tolerirati, toda končno jo je treba le odpraviti v imenu človeške sreče. S takimi pojmovanji se povezujejo tudi nazori, da družbeni red, ki ne izhaja iz religioz-nih vrednot, ne more biti trden in trajen, predvsem pa ne more dajati zadovoljivega okvira za uresničevanje polne človekove svobode ter v končni posledici vodi v družbeno in človeško nazadovanje.

13. In vendar je po mojem mnenju možen optimizem, ki se opira na prepričanje, da je mogoče tradicionalno konfliktno odnose med politiko in religijo v socialistični deželi preseči. Ta optimizem se opira tudi na nekatere socialne izkušnje v razvoju vsaj nekaterih socialističnih dežel, med njimi tudi Jugoslavije. Prepričan sem, da je v socialistični družbi mogoče preseči tradicionalne odnose med osrednjima institucijama politike in religije — med cerkvijo in državo kot dvema oblastema, ki so jima podložniki (državljeni, verniki) skupni objekt vladanja. Ti tradicionalni odnosi vključujejo tudi konflikte oziromačasne kompromise, ki izražajo prestiž institucij in njune interese. Če bi torej prišlo do podružb-ljanja države in hkrati do spreminjanja cerkve v skupnost enako mislečih, bi postale nepotrebne tudi posebne (danes zelo množične) poklicne skupine politikov na eni strani in duhovnikov (svečnikov) na drugi strani. S tem pa bi zgubili svoje socialne in psihološke temelje posebni posvetni interesi osrednje religiozne institucije (in njenih poklicnih skupin) in posebni nadosebni ter religiozni interesi osrednje politične institucije (države in njenih poklicnih skupin). V tem primeru bi dobili sicer današnji, včasih zelo obskurni pomeni t. i. depolitizacije cerkve in privatizacije religije v politični publicistiki socialističnih dežel nove in drugačne razsežnosti. Ali je prevelika utopija misliti, da bi današnje univerzalne religije (krščanstvo, pa tudi islam in budizem) kot religije »absolutne prihodnosti« ne zmogle v primeru deinstitucionalizacije na nove načine osmisлити svojega zanimanja tudi za individualne in skupinske socialne cilje, zanimanja, ki bi ga vključile v trajno aktivnost svojih članov za preseganje socialne danosti, za progres, ne pa za konformno obrambo socialnega status quo? Ali je prevelika utopija premišljati o prihodnosti, v kateri bi se tako nereligiozni kot religiozni humanizmi zlili v enoten tok prizadevanj za človeško družbo, v kateri bi bilo prostora za neskončno število človeških različnosti tako v duhovnem kot v tvarnem ustvarjanju in v kateri bi prenehali prestižni boji za božje ali človeško gospodovanje (vladanje) nad ljudmi?

»Spoštljivost« (gospodarske) kriminalitete in reakcija nanjo

*Družba ima take kriminalce,
kakršne zasluži.*

Lacassagne

V literaturi, ki obravnava kazniva dejanja, ki jih delajo ljudje iz višjih družbenih plasti, se često srečujemo z izrazi, kot so kriminal belega ovratnika, poklicni kriminal, gospodarska kriminaliteta, spoštljivi kriminal, podjetniška kazniva dejanja, poslovni kriminal, strokovna kriminaliteta, trgovski kriminal itd. Pisci pri tem pogosto ne razločujejo, kaj od tega resnično kaj pomeni, včasih pa uporabljajo posamezni izraz zato, da bi nekaj natančno določili in razmejili od drugega. Pestrost pojavoslovja ponazoruje prenekatero pojme, ki predstavljajo področja, ki jih opisujejo, največkrat pa gre za uporabo izrazov, ki imajo v ospredju kot nosilce pojavov ljudi, ki se razločujejo od storilcev konvencionalne kriminalitete. Za nosilce pojavov t. i. konvencionalne kriminalitete zlasti v zahodni kriminologiji ugotavljajo, da najpogosteje izhajajo iz neugodnih družbenih razmer oziroma ožjega okolja, kot so slaba socializacija v mladosti, neustrezne nastanitvene razmere, odraščanje v kulturi spodnjega razreda, subkulturni vzorci nasilja itn., kar naj bi pozneje prispevalo h kriminalnosti v odraslosti in k nezmožnosti prilagajanja konkretnim družbenim razmeram.

Za »homo economicus« seveda to ne more veljati, ker pretežno ni rasel v neugodnih gospodarskih in družbenih razmerah. Zaradi položaja v družbi ne dela konvencionalne kriminalitete. Ker tega torej ne počenja, marveč se njegova odklonskost izraža drugje in drugače, zanj torej ne morejo veljati ista izhodišča kot za berače in potepuhe, delomrzneže in narkomane, posiljevalce in morilce ter nasilneže na ulici. Pri zgoraj omenjenih izrazih gre za druge ljudi, ki sodijo v gornje družbene plasti in ki zlorabljajo svoj poklic, znanje svoje stroke, ugled ter moč, ki ju imajo, za pridobivanje prednosti, čeprav iz koristoljubnih namenov.

Namen tega sestavka je, ukvarjati se »s častljivostjo« (respectability) ljudi in njihovimi dejanji, ki jih štejejo kot take in jih tako vrednotijo tam, od koder pojem prihaja. Hkrati pa bi radi odprli razmišljanje, kako pa je s podobnimi procesi pri nas in kje smo glede tega. Pri tem nas »kriminal belega ovratnika« in vse drugo, kar prihaja v poštev, zanima le toliko, kolikor gre za »spoštljivost« in kar je še z njo v zvezi. Pri tem pa gre vnaprej poudariti, da je ta plat kriminologije in sociologije močno zanemarjena, bolje rečeno, s tem se je znatno bolj ukvarjala »politika« kot s pomembno nujnostjo, s katero se je treba boriti z vsemi dosegljivimi sredstvi, hkrati ko se je znanost izogibala razmišljanju, zakaj do tega prihaja in kako je z zlom, ki se razrašča. Politika se je s problemi, ki jih posredno načenjamo, — tudi s tem sestavkom — ubadala ob preganjanju liberalizma, tehnokratizma, birokratizma, managerstva itn. tja do akcij zoper gospodarski kriminal in birokracijo ter nezakonitost različnih vrst, zlasti v družbeno gospodarskem življenju.

Toda vse to ni značilen jugoslovanski pojav, niti nov, res pa je, da mu »politika« kjerkoli po svetu daje svoje razsežnosti, odvisno od tega, za kakšno družbeno politično ureditev gre, kdaj in kakšen je njen vpliv na vedenje ljudi, pa četudi so iz višjih družbenih plasti.

Leta 1872 je že londonski kongres za preprečevanje in zatiranje kriminalnosti obravnaval (E. C. Hill) pomembnost kaznivih dejanj podjetij, trgovcev, posredovalcev za nepremičnine in drugih »poštenih« oseb. Prvi, ki se je domislil izraza »kriminal belega ovratnika«, je bil E. A. Ross leta 1907. Albert Morris je 1935 načel vprašanje storilcev iz visoke družbe, ki so policiji težko dosegljivi in ki jih je imenoval »kriminalci gornjega sveta«. V ZDA pa je ameriško društvo za sociologijo s Sutherlandom (izraz kriminaliteta belega ovratnika pripisujejo njemu, ker ga je znova uvedel in znanstveno prepričljivo utemeljil z raziskovanjem) razpravljalo o nezakoniti dejavnosti ljudi iz višjih družbenih gospodarskih krogov v zvezi z normalnim delovanjem pri opravljanju njihovega poklica. Po letu 1940 pa se razcveto razmišljanja o »kriminaliteti belega ovratnika«¹. Danes vemo že marsikaj, pojav tudi različno imenujemo, še več nepoštenosti v »gornjem razredu« pa slutimo.

Zagotovo je v zgodovini marsikdo imel možnost; s pomočjo svojih družbenih vlog je marsikdo izkoristil možnost zase ali za druge oziroma za tiste, ki jim je to namenjeno. Toda znanost se dokaj pozno začne obračati od uličnega (tudi počestnega) kriminala k višjim slojem, kar se najbrž ni dogajalo brez vzroka. »Spoštljivost« je vsekakor odigrala tudi tu pomembno zgodovinsko vlogo.

¹ Glej več o tem: Normandeau (str. 332/3), Geis, (str. 3), Reid, (str. 217), in drugi.

1. Spoštljivost (respectability) neke kriminalitete in njenih storilcev

S spoštljivo kriminaliteto ali s spoštljivimi storilci kaznivih dejanj so v kriminologiji 40 let tega stoletja začeli označevati ljudi in dejanja, ki so jih napravili posamezniki z ugledom. Šlo je (ali gre) za kriminalnega belega ovratnika, za katerega je dejal Sutherland, da »so to dejanja, ki so jih storili ljudje, ki imajo ugled in visok družbeni položaj, dejanja pa so storili v svojem poklicu.«² Od tedaj naprej zlasti v zahodni kriminologiji pogosto uporabljajo izraz »spoštljivost« in ga neposredno povezujejo ne samo z gospodarskim in s političnim življenjem in z ekscesivnostjo, do katere prihaja na teh dveh področjih, marveč tudi z odklonskostjo, ki jo ugotavljajo v nekaterih drugih družbenih plasteh in sploh pri ljudeh z gospodarsko močjo, s prestižem, privilegiji, z vplivom, s pomembnimi položaji v družbi itn.

Takšna kriminaliteta in ljudje se bistveno razločujejo od tradicionalne in konvencionalne odklonskosti, posebno tudi zaradi tega, ker je njeno izhodišče v opravljanju poklica ali neke (z gospodarstvom povezane) pridobitvene dejavnosti. Kolikor se kazniva dejavnost ne rojeva v poklicu in kolikor ni v zvezi s »spoštljivostjo« in z uglednostjo nosilca, seveda ne sodi sem. Ključno zanje je to, »da v življenju občasno kradejo denar drugih ljudi ali, kot je odgovoril A. Dumas na vprašanje: Kaj je poslovnost? To je lahko. To je denar drugih ljudi.«³

Poslovnost, visok družbeni položaj, poznanstva in zveze, delovanje v čislani poklicu in podobne lastnosti so pomembne za določanje spoštljivega kriminala ali, kot je dejal Schur: »Spoštljiva kriminaliteta je predmet izbrane nepozornosti ameriškega življenja, ki je sama po sebi največji kriminal v naši (ameriški — op. pisca) družbi.«⁴ In če je tako, ali je potem tam, od koder prihaja pojem, iskati v družbenih in pravnih pogojih razloge za pojav in vedenje ljudi, ki jih poimenujejo s tem izrazom? Ali je to samo tam, ali pa velja domnevno spoštljivost kriminalnega sveta iskati še kod drugod in v drugačni družbenopolitični ureditvi?

Nekatere lastnosti torej določajo »spoštljivost« kriminala, ki pa je povezan z nekim določenim krogom ljudi in z dejavnostjo, ki jo ti opravljajo. S tem se razmejujejo od drugih, zlasti od ljudi, ki spoštljivosti nimajo. Spoštljivost in ugleden družbeni položaj, ki omogočata škodljivo delovanje ob hkratnem opravljanju poklica, sta bistveni sestavni odklonskosti katerekoli poslovne skupine.

Pri tem pa gre še za eno posebnost. »Spoštljivi« se največkrat ne štejejo za kriminalce oziroma za poneverljivce, goljufe, tatove, nepoštenjake itn., marveč vse prej kot to. Ker gre hkrati za ljudi, ki niso na dnu družbene lestvice, opravljajo poklice z lastnimi standardi solidarnosti,

² Sutherland v navedbi Aubert; *Delinquency, Crime and Social Process*, str. 91.

³ Hartung: *The white collar thief*, prav tam, str. 1109.

⁴ Watkins, str. 296.

poslovnosti, morale, varovanja pred drugimi, in ki imajo šibko »vidljivost« glede svoje sumljive dejavnosti itn., se pogosto prikrivajo pred nadzorstvom. Na splošno in predvsem se v poklicu ukvarjajo z dopustno in zaželeno dejavnostjo, pa hkrati od nje služijo še zase, za ožje skupine, za podjetja itn. To pa je, čeprav je lahko prepovedano, hkrati za prenekatere (in ne samo zanje) koristno, prijetno, gospodarno, ugledno, če ne tudi vznemirljivo in tâko, da zahteva sposobnost, iznajdljivost, pogum, inteligenco, posluh, pravočasnost itn. tja do bistrovidnosti in predvidevanja, to pa so lastnosti, ki jih nima vsak. Tistega, ki pa to ima, pa gre spoštovati tudi v njegovi nečednosti in nepoštenosti, še posebno v filozofiji »napraviti si čim več denarja«, kar je temeljna premisa kapitalističnega (poslovnega) sveta. »Kriminalne tehnike jim dopuščajo neprijemljivost, do katere prihaja zaradi nesposobnosti drugih, ki naj bi jih odkrivali.

Ker se največkrat ne prištevajo med kriminalce, menijo, da je nekaj narobe s pravom, ki ureja njihovo delovanje in jim ga omejuje.⁵ Prav ta okoliščina pa je lahko kazalec njihove osebne dezorganizacije. Kršijo namreč pravni red, namesto da bi ga spreminjali z zakonitimi sredstvi, motiv za delovanje je koristoljubnost, ki zapušča dopustno poslovnost, rezultat je okoriščanje namesto pridobitnosti, temelječi na zakonitosti.

Toda — tudi družba jih pogosto ne vrednoti kot take, ne glede na to, kakšna pravila kršijo. Če že ne miži pred njihovo nezakonnostjo, je do nje tolerantna ali pa jo često celo omogoča, kar je drugo vprašanje v sklopu razmišljanj o spoštljivosti. Ker se često ugotavlja: »poslovnost je pač poslovnost«,⁶ je to druga stran takega nenormalnega izhodišča.

2. Naša dejanskost in odklonskost »gornjih« družbenih plasti

Kakšna je sploh kriminaliteta gornjih družbenih plasti pri nas, če posameznik ni lastnik proizvodnih sredstev in če je razlika med tistimi, ki nimajo nič, in tistimi, ki vendarle nekaj imajo, razmeroma majhna in je na splošno ni mogoče primerjati z družbo, v kateri je zamisel o »spoštljivosti kriminalitete« sploh nastala, in s tistimi političnimi ureditvami, v katerih je »kriminal belega ovratnika« drugačna vsakdanjost od naše?

Največ najbolj kritičnih ocen o tem je nedvomno pri nas prišlo od vodilnih družbeno političnih organizacij in njihovih vodstev v bližnji preteklosti, organizacij, ki niso oklevale razgaljati različnih pojavov ljudi s »spoštljivostjo«, z močjo in ugledom, le da z drugega zornega kota, kot se to dogaja v kapitalističnih družbah. Če so družbene kritike in hkrati z njim tudi ustrezne akcije potekale ob napadih na »privatizacijo« družbenega premoženja prilaščanje pravic delavcev, nezakonnost in neodgovornost pri pojavih neupravičenega bogatenja in pri nastajanju socialnih razlik, razraščanju birokratizma in liberalizma ter tehnokra-

⁵ Sutherland: *Crime of corporations*, v *White Collar Criminal*, str. 70.

⁶ Clinard, str. 264.

tizma itn., gotovo ni šlo za dogodke in procese, katerih nosilci bi bili spodnji družbeni sloji. To ni šlo le zaradi tega, ker tudi porazdelitev moči in možnosti prilaščanja nista enaka med vsemi plastmi, marveč je to lahko atribut samo nekaterih skupin, ki imajo često privilegirane pozicije. Te jim omogoča tudi kriminal, povezan z opravljanjem poklica, ne glede na to, ali gre za gospodarsko poslovnost, možnost razpolaganja z družbenim premoženjem, za dominacijo nad ljudmi ali kaj drugega.

Ali to ne pomeni, da *premise kriminala belega ovratnika obstajajo tudi v socialistični družbi* in njene sestavine zbuja dvom o strukturalni moralnosti, čeprav naj bi bilo izkoriščanje odpravljeno. Svet, ki je torej višji od povprečja, ni imun pred kriminalom samo zaradi egalitarne narave družbe same po sebi, marveč ta družba prav tako poraja želje po tem, da bi človek imel toliko več, kolikor višje je na družbeni lestvici in kolikor lažje mu je dostopno prilaščanje družbenega premoženja spričo priložnosti, ki se mu za to ponujajo.

Kriminal gornjih plasti je torej drugačen, manj viden, teže dosegljiv, bolj prikrit, tesneje med seboj povezan in prav zato bolj zamotan, bolj nevaren in škodljiv, ter nanj pogosto vpliva še inflacija predpisov, pravna nestabilnost, reorganizacije itn. Ne nazadnje mu daje svoj ton tudi boj za prihodek, ki pozna neoljalno konkurenco, korupcijo, zavajajočo reklamo, neodvajanje dajatev, nebrzdano naraščanje cen na eni strani, pa restrikcije in razne prepovedi, administrativne omejitve ter državne posege s carino in prometnim davkom itn. na drugi strani. V boju za obstanek, v prizadevanjih za boljši in ugodnejši položaj, tja do pridobivanja prednosti za sebe — osebno, nastajajo pojavi, katerih nosilci so tudi ljudje z ugledom, spoštljivostjo in močjo, ne glede na to, ali gre za gospodarsko, politično ali kako drugo področje. Zato bi tudi v naših razmerah lahko rekli, da »določene stopnje družbene strukture rojevajo okoliščine, v katerih so kršitve družbenih pravil normalni odgovor.«⁷

Zato ni odveč ugotoviti, da takšna kriminalnost načjenja moralne vrednote, spremembe v poslovnem življenju, hipokrizijo družbe, porazdelitev moči⁸ tja do neenakih možnosti v prilaščanju dobrin, vštevši s pravicami. S tem v zvezi se pridobivajo premoženjske ali kake druge koristi za posameznika, za posel, za kolektiv ali ožjo politično skupnost, da ne omenjamo, da je takšna škodljiva dejavnost neredko sestavina poslovnosti in jo često spodbujajo zveze izven naše družbe, od tam, kjer je naraščanje dobička drugačna kategorija kot ustvarjanje prihodka pri nas. Toda prvo kot drugo je »primarni namen poslovne podjetnosti, kolikor ni njen izključni namen,«⁹ ta podjetnost je z nevarnostmi, čermi in ovirami, prek katerih se ustvarja z večjo dobičkanostjo tudi možnost za kršitve poslovno moralnih in pravnih norm.

⁷ Merton v navedbi Newman: *White collar crime*, v *White Collar Crime*, str. 52.

⁸ Prav tam, str. 18 in 19.

⁹ Conklin, v Geis/Meier: *White Collar Criminal*, str. 41.

S tem so ogroženi temelji pridobivanja sredstev po delu, načela materialne zainteresiranosti, ustvarjena je neenakost v materialni varnosti, začenja se družbeno razločevanje, delitev mimo dela in poleg in »mimo deklariranih socialističnih odnosov in postuliranih norm«.¹⁰

Vzroki za takšen »spoštljivi« kriminal so torej dokaj zamotani in prepleteni. Čeprav ne gre za strpnost do pojava v naši družbi, vendar povzroča gmotno in politično škodo velikih razmerij, še posebno, ker posameznika v njegovem vedenju često podpirajo norme kakih skupin, ki z njim dele enake poglede na svet v poslovnem življenju.¹¹

3. Osebnostno okoriščanje ali »boj« za večji prihodek

Na splošno v meščanski sociologiji sodijo, da je kriminal belega ovratnika odklonsko vedenje, ki ima v ozadju vedno uresničevanje povečanih pridobitniških, če ne gospodarskih želja, zagotavljanje večjega dobička, največkrat nezasluženo in brez dela, kolikor sploh ne gre za kaznivo dejavnost brez vednosti delodajalca, toda na račun posameznikov, ki svoje delovne položaje zlorablajo tudi zato, da si kaj pridobe. Glede na to se takšna odklonskost višjih družbenih plasti razteza od kriminala podjetij do čisto osebnega zlorabljanja vloge delovnega mesta, ki omogoča nenadzorovane priložnosti za bogatenje. Ključna pri tem je kršilčeva poklicna vloga oziroma možnost, ki iz nje izhaja. V tem se kriminal belega ovratnika razločuje od kateregakoli drugega kriminala, zato dobiva svojo posebnost in izjemnost med drugimi kršitvami in s tem v zvezi tudi tolikšni razločki med konvencionalno kriminalnostjo in zlorabljanjem poklica pri kaznivih dejanjih.

Pogosto tudi ne ugotavljajo zaman, da poslovnost ustvarja nepregledne možnosti za odklonskost, ne nazadnje tudi zato, ker je preveč regulative. Slabo pravo ustvarja želje po kršitvah — te pa so lahko posebna oblika protesta zoper omejitve, ki jih svobodnost gospodarstva težko prenaša.¹² Ker gre v gospodarstvu pa tudi drugod največkrat še za tekmovanje, boj za premoč nad drugimi, za utrditev položaja na trgu ali za prodor nanj, kolikor ne za golo obdržanje, četudi z zgubami in za vsako ceno (ker naj bi morda prihodnost prinesla večje upanje itn.), je nujno, da gre pri tem tudi za individualizem, dobiček, prekoračitve dovoljenega in često za nizke udarce, s katerimi naj bi uničili ali onesposobili tekmeča (nasprotnika). Morda je socialni darvinizem prav v gospodarsko-poslovnem življenju najbolj neizprosna.

Odtod tudi nujnost podkupovanja, industrijskega vohunstva, neloyalne konkurence, spotakljive reklame, črnih fondov, tja do tatvin podatkov in agresivnosti pri sklepanju pogodb ter vezane trgovine in podobno.

¹⁰ Glej: Černe, str. 98.

¹¹ Glej tudi: Aubert v *White collar crime and social structure*, str. 92.

¹² Glej o tem tudi Schur, str. 162.

Kajti treba se je boriti ali omagati, doseči posel ali popustiti, udariti ali se umakniti.

Glede na to tudi razločki v vrednotenju nepoštenosti, ali je do nje prišlo v organizaciji ali zunaj nje, toda v njeno korist. Tisto, kar se dogaja glede nepoštenosti v gospodarski organizaciji, so poneverbe, zlorabe, ponarejanja in podobni načini, izzvani s klasičnimi motivi osebne koristoljubnosti. Toda podjetje kot pravna oseba v gospodarski dejavnosti ima nešteto obveznosti, ki jih mora izpolnjevati tako do svojih ljudi kot do subjektov zunaj nje. Vsi zahtevajo izpolnjevanje dolžnosti, pravic pa ni mnogo. Zlasti ne takih, ki bi prinašale denar, ki je potreben za obstoj.

Odgovorni ljudje so zato pod pritiski od vseh strani. Če niso dovolj trdni, sposobni, prekaljeni (politično ali strokovno), padejo pod vpliv priložnosti in težav, ki neredko zahtevajo hitre reakcije, pravočasne odločitve in kvalitetno vodstvo. S tem v zvezi pa prihaja tudi do »družbene neodgovornosti in neetične prakse«¹³ bodisi z osebnim okoriščanjem, bodisi s kolektivno neodgovornostjo za slabe izdelke, pokvarjeno blago, poviševanje cen, neustreznost standardov, neizpolnjevanje pogodb, zamujanje rokov itn., ne glede na to, ali so vzroki objektivna ali subjektivna posledica delovanja trga (tudi mednarodnega) ali osebne oziroma skupinske nesposobnosti. »Dogaja se celo, da je del organizacij celo zainteresiran, da bi bil storjen prestop ek proti družbi, in da v tej smeri vpliva na ustrezne organe ali člana, da store kak prestop ek.«¹⁴ Niso redki tudi nasprotni pojavi, ko odgovorni organi pritiskajo na delovno organizacijo, da jih podpre v nezakonitosti, ali da delajo malverzacije z njenim pristankom. Odtod tudi plačevanje kazni iz družbenih sredstev v upravljanju delovnih organizacij in potegovanje za obsojene odgovorne ljudi iz gospodarstva itn. *Med obsojenci za gospodarski kriminal pri nas pa je največ poslovodij, generalnih, komercialnih in finančnih direktorjev, šefov skladišč in računovodstev, komercialistov*¹⁵ in podobnih uglednih ter »spoštovanih« poklicev.

Toda včasih tudi gospodarska ureditev sili, da so delovne organizacije izkoriščevalske, da se odgovorni ljudje vedejo neustrezno, da obhajajo pravna načela (npr. predpisi veljajo za nazaj), da se dopušč a monopolni položaj, da se izločajo zadeve iz sodne pristojnosti, zato da bi se izrazila politična stališča¹⁶ itn.

Zato tudi storilce gospodarskih kaznivih dejanj pogosto štejejo bolj »za kršitelje prava in manj za kriminalce«,¹⁷ še zlasti, če pri njih ne gre za osebno okoriščanje, marveč za ustvarjanje prednosti za kolektiv, za kate-

¹³ Clinard/Yaeger, str. 262.

¹⁴ Lukić, str. 179.

¹⁵ Glej natančne podatke Jovović, str. 23.

¹⁶ Glej več o tem »Krogla miza komunista: O odgovornosti v socialistični družbi«, *Komunist*, 9., 16. in 23. 3. 1979.

¹⁷ Clinard, str. 263.

rega delajo, in v katerem žive pod vplivom »profitabilnosti«. S tem v zvezi tudi posnemanje drugih ni sestavina, ki bi jo bilo mogoče zane-mariti in ki je hkrati dokaj nalezljiva.

4. Fenomenološka in etiološka vprašanja

Čeprav reakcija zoper »častitljiv« kriminal in storilce včasih tudi ni odvisna samo od tega, komu kradeš, marveč tudi in predvsem od tega, kdo si, če kradeš, je v strokovni literaturi dosti bolj jasno pojavoslovje kakor etiologija pojava. Toda tej, čeprav je v tako ali drugače obarvani individualni ali kolektivni koristoljubnosti, ni mogoče odrekati še nešte-tih drugih primesi. Te so prav tako slabo raziskane in jih gre iskati, ne samo v družbenih pogojih gospodarskega življenja katerekoli družbe, ampak tudi v osebnostih storilcev in podpori neposrednega okolja. Okolje se različno vede do takšne kriminalitete — ali docela odklonilno in zavračujoče na eni skrajnosti in dopuščujoče ali celo ohrabrujoče in pričakujoče na drugi. In ker imajo »spoštljivi« tudi ugled in vanje naj-pogosteje zaupajo, jim je često zagotovljena, če ne olajšana, podpora oziroma vsaj solidarnost. Solidarnost zlasti zaradi tega, ker v primerih podjetniškega kriminala (pri tem mislimo na razne malverzacije v korist podjetij) hodijo storilci po kostanj v žerjavico tudi za druge in ne (in predvsem ne) zase. Tudi v tem gre iskati razločke v dojemanju podjet-niške kriminalitete (glej npr. Mrtve duše v zdravstvu, Delo 7. 4. 1979, str. 34 in sicer članek z naslovom »Beograjski zdravstveni delavci si izmišljajo bolnike in koristnike in na podlagi tega kradejo denar zdru-ženemu delu«), ki jo moramo že zaradi kolektivne moralne odgovornosti razumevati mileje kakor pa posamično zasebno prilaščanje, posebno v škodo fizičnih oseb. Ker pa gre pri tem še v mnogih primerih za imagi-narne (to je nevidne) žrtve (pri nas družbeno premoženje ali »združeno delo«), se tudi nihče ne čuti neposredno osebno ogrožen. Kajti prilaščanje v okviru pojma kriminala belega ovratnika nikomur ne povzroča vidnega zmanjševanja premoženjskih vrednosti, s katerimi razpolaga. Oškodovani smo vsi, toda tega največkrat ali ne vemo ali ne občutimo, še posebej pa ne moremo »dojemati resnične škode«. ¹⁸

Pojavne oblike gospodarske kriminalitete se neprestano prilagajajo gospodarskemu utripu katerekoli družbe. Več ko je omejitvev, več je kršitev. To poznamo že iz razumevanja družbenega interakcionizma v kriminologiji. Razgibanost gospodarjenja, proizvodnje, menjave, denar-ništvu itn. — vse to često težko prenaša nesvobodo v poslovnosti. Toda vsaka družba po svoje uvaja red tudi v ta pomembna področja, ki so ji temelj njenega obstoja, moči in ugleda. Norme v poslovnem (ali katerem-koli drugem) življenju so skupaj s tistimi mehanizmi, ki zagotavljajo

¹⁸ Conklin, str. 18.

njihovo uresničevanje, sredstvo za doseganje družbenih ciljev, ki niso samo gospodarski, marveč tudi politični, pa če gre za kapitalistično ali socialistično ureditev. Odtod tudi boj zoper poslovni (gospodarski, podjetniški, poklicni, »spoštljivi« ali kak drug podoben) kriminal. Zato *ni področja, v katerem ne bi bilo izigravanja in obhajanja predpisov, vnaprejšnjega pripravljanja možnosti za kršitve, ponarejanja in prenejanja listin, navajanja neresničnih dejstev, predrugačenja podatkov zaradi doseganja milejših obveznosti ali sploh izogibanja dajatev itn. Zato prihaja do sklepanja dogovorov in sporazumov, za katere že pri podpisovanju vsi vedo, da se jih podpisniki ne bodo držali, pa naj gre za cene, delitev dela, združevanja sredstev itn., da sploh ne omenjamo posebej sankcioniranega nezaželenega ravnanja po našem kaznovalnem pravu. V fenomenološkem smislu se zadnji čas takšnemu kriminalu pridružuje zlasti še računalniški kriminal in kriminaliteta zoper človeško okolje, medtem ko so delikti zoper porabnika, monopolizem, gospodarsko vohunstvo, izigravanje pravic delavcev in zanemarjanje varnostnih ukrepov pri delu itn., že doživeli večji poudarek v nadzorstvu nad gospodarsko dejavnostjo.*

Kršitve prava imajo svoje »osebne, situacijske in poklicne«¹⁹ razloge. Mills sodi, da ima kriminal belega ovratnika svoje vzroke v strukturalni nemoralnosti.²⁰ Sutherland pa je trdil s svojo teorijo o diferencialni asociaciji, da do poslovne kriminalitete prihaja predvsem zaradi posnemanja drugih. Danes dokaj poudarjajo »splošno ideologijo o dobičku...«²¹ ki je značilna za kapitalistični svet in zasebno lastništvo proizvodjalnih sredstev. Spričo tega se za nas kar ponuja vprašanje, v čem so ta pojav in ljudje kot njegovi nosilci — drugačni, zlasti ob splošni zahtevi o rentabilnosti in poslovni uspešnosti za vsako ceno, povečevanju produktivnosti in prodoru na svetovno tržišče? Kaj če se takšen kriminal pojavlja tudi zaradi »stimulirajočih pogojev, nad katerimi ima možni storilec le malo kontrole«?²² Ali se bistveni razlogi zlasti morda za podjetniško odklonskost ne pojavljajo drugje, kot nastajajo njihove posledice? Kje torej iskati genezo pojava? Kaj če so v kriminološkem smislu storilci kdaj pa kdaj tudi žrtve razmer, njihovih napeljujočih in spodbujajočih okoliščin?

To znova kaže na to, da *teorij o vzročnosti za konvencionalno kriminalnost ne moremo uporabljati za poslovno odklonskost »spoštljivih«.* Etiološka vprašanja so torej dosti bolj zapletena, kot mislimo. Toda zanemarjeni sta obe plati: osebnost deviantov in družbeni vzroki za nastajanje gospodarske kriminalitete.

¹⁹ Clinard, str. 264.

²⁰ Conklin, str. 80.

²¹ Prav tam, str. 83.

²² Leonard/Weber v *White Collar Crime*, str. 141.

5. Dojemanje »spoštljivosti« in (družbenopolitične) posledice

Družbenopolitične organizacije so v zadnjih letih pri nas v družbeni praksi razvile močno razredno gledanje na gospodarsko kriminaliteto. Vendar ne samo nanjo, marveč tudi na druge pojave, kot so liberalizem, tehnokratizem, birokratizem itn., ki se dostikrat povezujejo z odklonskostjo v gospodarskem življenju in z raznimi težnjami zlorabljanja moči pri pridobivanju koristi bodisi za posameznika bodisi za ožje skupine. Ob razmišljanjih o razredni porazdeljenosti kriminalitete moramo nujno priti do ustreznih protiakcij, posebno spričo tega, ker so *posamezni družbeni sloji nagnjeni k zanje značilni kriminalnosti* in manj kakšni drugi. In če je kaka kriminalnost povezana s poklicem, delom in dejavnostjo, ki izhajajo iz stroke, potem ni dvomov, da na teh področjih ne bi mogli naleteti na ekscesivnost.

O tem nam pričajo številna javna obsojanja in zgražanja nad škodljivimi pojavi v gospodarstvu, resolucije, sklepi in priporočila za boj s kriminalnostjo višjih družbenih plasti (čeprav o tem ne pišejo neposredno) in ne nazadnje tudi akcije družbe za izboljšanje zakonitosti, za ugotavljanje neupravičenega bogatenja (posebej ustanovljene komisije v ta namen in drugi samoupravni mehanizmi za nadzor, ki delujejo poleg državnih itn.) ter zlasti preganjanje »koristnih malverzacij« ter obvezovanje državnih organov represije za učinkovitejšo in pravočasno reagiranje zoper škodljive pojave v gospodarstvu.

Še več, v političnem življenju poudarjamo, »da je gospodarski kriminal usmerjen proti idejnim osnovam naše družbe. Obenem ko slabi njeno ekonomsko bazo, zamegljuje in skrivlja osnovne principe socialističnega samoupravljanja in povzroča nezadovoljstvo delovnih ljudi«. ²³ Še posebej se ostrina politične akcije uperja zoper posameznike in skupine, »ki so zasedli položaje in oporišča, prek katerih lahko pomembno vplivajo na gospodarska gibanja v državi«. ²⁴ Kolikor niso vpleteni v nepoštenost poslovodni in drugi podobni dejavniki, pa se je kriminal v delovnih organizacijah ponekod tako razmahnil, »da so začeli podpisovati dovoljenja za odnašanje blaga, nekateri organi upravljanja pa so to celo regulirali z odloki«. ²⁵ Ni mogoče kar tako reči, da gospodarsko kriminaliteto spodbuja razredni sovražnik, vsaj ne globalno, čeprav kakšen primer tudi kaže nasprotno. Toda gotovo je, da se naša družba glede zlorabljanja poklica, dejavnosti, stroke, poslovnosti in hkratnega individualnega ali skupinskega prilaščanja ne razločuje od drugih podobnih pojavov v drugih družbenih ureditvah.

Pri nas smo verjetno glede tega na boljšem predvsem v dveh smereh:

²³ »Boj proti gospodarskemu kriminalu — del idejnega boja«, s seje predsedstva CK ZK, Komunist, 28. 4. 1975, str. 29.

²⁴ Prav tam.

²⁵ Delo, 22. 12. 1977, str. 6.

— zaradi drugačne »kontrolizacije« in samoupravljanja so možnosti za kriminal močno zožene glede na stanje v kapitalističnem svetu. Poleg tega pa lastnik (kapitala in) proizvajalnih sredstev ni zasebnik in je zato motiviranost za »profitabilnost« pri možnih storilcih dosti manjša. To pa ima lahko tudi nasprotni učinek. Namreč indolentnost, nezainteresiranost in druge pojave, ki povzročajo zgube;²⁶

— nekazensko, predvsem pa politično obravnavanje kriminalnosti te vrste, preganjanje pojavov in oblikovanje preprečevalne miselnosti, poudarjanje politične odgovornosti, zmanjševanje »spoštljivosti« itn. ustvarja drugačno podobo »kriminalca belega ovratnika« od tiste, ki jo poznajo zlasti v zahodnem svetu. To pomeni tudi manj ugodno javno mnenje o tistih storilcih, ki niso iz spodnjih družbenih plasti, kadar so odklonski v poklicu. Čeprav tudi tu ne gre izražati splošnega zadovoljstva, se tudi glede tega počasi spreminja družbena zavest, ki bo nekoč pomemben preprečevalni dejavnik.

Še vedno pa gre računati s tolerantnostjo do pojava in ljudi, ki omogočajo ali spodbujajo, da več porabimo kot ustvarimo, da imamo preveč dolgov, da smo preveč razsipni in zapravljivi (samo lani je bilo za proslavljanje porabljenih 2,5 milijarde dinarjev, *Komunist* 2. 2. 1979, str. 4: »Dve milijardi in pol skozi dno«), da ni mogoče obrzdati inflacije (ki je največji družbeni kriminal, ki najbolj jemlje spodnjim slojem, pa zanjo nihče ne odgovarja), da »zgubarje« še naprej podpiramo (pri čemer pa imajo pogosto v delovnih organizacijah z izgubami nadpovprečne osebne dohodke), da gospodarski prestopki naraščajo itn.

Pri tem ostaja dosti prikritega in za mnoge pojave sploh ne vemo, kako nam ustvarjajo škodo, da bi se zoper njo borili. »Nevidnost« je ključno vprašanje odklonskosti v gospodarstvu, ki vzvratno negativno deluje na strpnost in indiferentnost.

6. Povezanost s procesi družbene dezorganizacije

V našem — in to ne samo gospodarskem — življenju se pogosto kaže precejšnja stopnja nespoštovanja prava. Morda je prav nespoštovanje prava v obratnem razmerju z njegovo inflacijo (glej *Komunist* 9. 3. 1979, str. 8). Kajti prevelike želje po popolni urejenosti nujno porajajo nasprotno težnjo, to je procese breznormnega oziroma anomičnega stanja. Hkrati ko nezadostno skrbimo za to, da bi »spoštovali doslej družbeno priznana sredstva za doseganje ciljev, ne skrbimo dovolj za nova primernejša sredstva«.²⁷ In ker družba prepogosto postavlja pred nas nove cilje in nove naloge, ko marsikdaj še starim nismo zadostili, jih skušajo

²⁶ Leta 1978 je bilo v Sloveniji 64 delovnih organizacij z več kot 10.000 delavci, ki so ustvarile 616,6 milijonov izgub, *Delo*, sobotna priloga, 24. 3. 1979, str. 22.

²⁷ Goričar, str. 22.

zlasti v gospodarstvu prenekateri dosega z nezakonitimi in nesprejemljivimi sredstvi.

Takšno stanje vplivov pogosto imenujemo dezorganizacijo ali deorientacijo, ki je lahko tudi pozitivna, ker nas spodbuja k spreminjanju razmer na boljše z novimi sredstvi, ob novih spodbudah, toda prevečkrat z istimi ljudmi. Ti so neredko že dotlej pokazali, da padajo pod vplive, ki jih često povzročajo tudi sami (causers of the causes). Premalo poznamo tudi morebitna protislovja med proizvajalnimi silami in proizvodnimi odnosi in iz njih nastajajoče pojave, ki marsikdaj sploh niso v nasprotju z obstoječim pravom, toda ne prinašajo nobenih koristi, ali vsaj ne takšnih, ki jih pričakujemo. Tako npr. narašča zaposlovanje ljudi v neproizvodnih področjih, delovni kolektivi imajo pred očmi predvsem svoje, manj pa družbene koristi (te niso vedno identične), odgovornost ni razvita, pojave neodgovornosti preveč posnemajo, komunikacije s tujino, predvsem z zahodnim svetom, ustvarjajo konflikte, kajti ni nujno, da je nekaj, kar je drugje dovoljeno, tudi pri nas dopustno. Ni redkost, da se nosilci negativnih pojavov povezujejo z nadzorovalci ali oblikovalci kake lokalne politike. »Veliko je rešitev, ki ne bi vzdržale kritike, to pa pomeni, da od ljudi ni mogoče pričakovati, da bi se do takih rešitev odgovorno obnašali.«²⁸ Napake se prikrivajo z »novimi rešitvami, reorganizacijami, prestavljanjem posameznih osebnosti, posledice pa ostajajo v breme ožje ali širše skupnosti.«²⁹ Skoraj ni delovne organizacije, ki ne bi kršila predpisov,³⁰ solidarnost je često potuha izgubam.³¹ Delovne organizacije se odločajo za naložbe brez enega samega lastnega dinarja,³² V treh letih tekočega srednjeročnega načrta smo dosegli predvideni petletni obseg dolgov v tujini,³³ hkrati ko gre za nešteto pojavov razsipništva, korupcije, prilaščanja družbenega premoženja, nepotrebna in preštevila potovanja v tujino itn. Neskladno z rastjo produktivnosti se povečujeta splošna in skupna poraba, načrtovani celoletni stopnji inflacije pa se približujemo že v prvem polletju letošnjega leta. Dohodek v večini delovnih organizacij se ne oblikuje v skladu z rezultati dela.

Ti in podobni pojavi vplivajo na ozračje nezaupanja, dvom o pravni varnosti, obhajanje samoupravno pretehtanih odločitev, spodbujajo nesamoupravna razmerja in ustvarjajo možnosti za zadovoljevanje osebnih in skupinskih interesov.³⁴

Ali bi do takih dezorganiziranih procesov in škodljivosti, da ne omenjamo kriminalnih pojavov, lahko prihajalo, če ne bi šlo za spoštovanja vredne in ugledne ljudi, ki imajo moč in vpliv, če ne bi šlo za poveza-

²⁸ Stanovčić, *Komunist*, 9. 3. 1979, str. 9.

²⁹ Prav tam, str. 8.

³⁰ Glej: »Vsak drugi krši predpise«, *Delo*, 13. 3. 1979, str. 3.

³¹ *Delo*, 31. 1. 1979, str. 16.

³² *Delo*, 27. 1. 1979, str. 5.

³³ Prav tam, iz intervjuja Djuranovića, predsednika ZIS.

³⁴ Glej tudi Najman, str. 93.

nost v podobni naravnosti in istovrstno razumevanje družbenih procesov in njihovega zlorabljanja za individualne interese? Ali torej tudi pri nas lahko »povzroči ista situacija različne učinke pri ljudeh z različnimi nagnjenji«, ³⁵ ali pa so nemara pojavi v gospodarstvu lahko normalen odgovor na neke nenormalne razmere? Ali gre za več interesov posameznih kolektivov in družbe in s tem v zvezi delitev po načelu vsakemu nekaj, vendar komu bolj po pravu, drugemu pa mimo njega? Ali gre vedno za premišljena ravnanja ali pa tudi za neznanje, za nesposobnost, nestrokovnost in podobno?

Po svetu ugotavljajo (in pri nas prav tako, vsaj nekatere politične ocene), da *finančne škode, storjene z gospodarsko kriminaliteto, ni mogoče primerjati s škodo, ki jo povzroča v družbenih odnosih.* ³⁶ To pa tudi zaradi tega, ker se s takšnimi pojavi in procesi oblikuje in razvija na nekem področju neustrezna morala. »Spoštljivi« so s svojimi položaji in vlogami člani premnogih drugih skupin, in ne samo tistih, v katerih s svojim poklicem in močjo, ugledom in prestižem izrabljajo svoj položaj za odklonskost. Ali prinašajo takšno nevarnost tudi vanje? Konvencionalna kriminalnost nima dosti učinka na druge. Ali vsaj zdaleč ne toliko kot nezakonitost, nepoštenost, dvoličnost, koruptivnost, posnemanje in sploh patologija v gospodarskem in poklicnem življenju.

Ali je potemtakem socialna patologija v gospodarstvu »barometer za strukturalne konflikte« ³⁷ ali zgolj priložnost za občasno odklonskost? Raziskav o tem še ni, najbrž so še pred nami.

7. Težavnost odkrivanja, preiskovanje in preprečevanje

Za kriminaliteto v gospodarstvu še posebej veljajo spoznanja o njeni *nedosegljivosti, splošni neprijemljivosti storilcev in vsestranski prikritosti.* Ker se neredko povezuje še z inozemstvom, kolikor se marsikdaj sploh ne dogaja kar tam (toda storjena na škodo našega družbenega premoženja), toliko bolj vpliva na to, da ne vemo, koliko je je v resnici. »Nevidnost« je njena najbolj bistvena lastnost, ki močno ovira pravočasno ugotavljanje. Dosti odkritih primerov dokazuje, da je poteklo precej časa, preden je prišlo do reakcije pristojne državne represije. Z obilico samoupravnih nadzornih mehanizmov skušamo sicer dodatno odpravljati pomanjkljivosti, ki nastajajo z neučinkovitostjo obravnavanja možnih deviantov, toda ni dosti upanja, da bi bila prihodnost boljša.

Prav tako še vedno ugotavljamo, da se v boju z gospodarsko kriminalnostjo daje več poudarka represiji kakor preprečevanju, hkrati ko v resocializaciji takšnih deviantov ne poznamo nobenih drugačnih metod, kot so tiste, ki jih uporabljamo za (ali zoper) konvencionalno kriminal-

³⁵ Morton v navedbi Goričarja, str. 659.

³⁶ Geis/Meier, str. 46.

³⁷ Aubert: White collar crime and social structure, v *Delinquency, Crime and Social Process.*

nost. Odkrivanje in preiskovanje takšnega kriminala je »izredno težavna in intelektualna dejavnost«. ³⁸ »Toda moramo vedeti, da zanj ne potrebujemo orožja, da bi kradli družbi, niti ne potrebujemo orožja, da bi prijemali storilce. Pri kriminaliteti belega ovratnika potrebujemo zato, da bi prijemali storilce, dosti več, kot je orožje«. ³⁹

Nadzorovalci najpogosteje ne prihajajo v neposredni stik z možnimi devianti, ker ne sodijo v njihove skupine. Zato je tudi način pridobivanja podatkov drugačen od tistega, ki je v rabi z drugimi družbenimi plastmi, ki jim je imanentna še »vidnejša« kriminalnost.

Možni devianti na raznih gospodarskih področjih, kot so banke, skladi, carinarnice, upravni organi do najvišjih institucij, ⁴⁰ zaradi domnevne moči često ustvarjajo ozračje, da ne odgovarjajo za napake, ki so jih storili. Dogaja se, da posamezne dejavnosti opravljajo diskretno, kolikor ne pod plaščem tajnosti.

V takih in premnogih drugih podobnih primerih niso dosegljivi preprostemu nadzorovalcu s ceste, kajti doslej znane ekološke korelacije pri kriminalu belega ovratnika (če prenesemo ta pojem v našo dejanskost) sploh ne drže. Njegova porazdeljenost v »prostoru« namreč pozna docela drugačne zakonitosti. Višji družbeni položaj, zaprte skupine, skupinski interesi, poklicne navade in solidarnost (npr. zdravniki — bele kuverte, o čemer je toliko govora, pa nič jasnosti), varovanje skupinskega ugleda pred drugimi itn., pa varujejo deviante pred dosegljivostjo nadzorstva.

Dosti dejavnosti in sklepanj kupčij je povezanih s tveganjem, pravočasnostjo, iznajdljivostjo, podkupovanjem, poneverjanjem ali spreminjanjem listin. V gospodarskoposlovnem življenju ni verjetno prehod med dopustnostjo in nedovoljenostjo nikjer tako jasen, arbitraren in odvisen od ocenjevalca. To pomeni, da je med pozitivnim in negativnim lahko široka zona dvomljivega in diskrecionarnega vrednotenja. Kriminal v gospodarstvu pa je sploh negativna plat sicer na splošno dopustnega, zaželenega in strokovno potrebnega delovanja. Prav to pa mu daje možnost nevidnosti in prikritosti, kot mu ugled in moč nosilca omogočata odvracanje splošnega sumničenja in nezaupljivosti.

Spičo tega kaznovalno pravo tudi najbrž ni vedno najbolj primerno sredstvo za uravnavanje gospodarskega delovanja, ⁴¹ čeprav se mu zaradi varstva vrednot, ki jih takšna kriminalnost ogroža, ni mogoče odreči. Toda prenekateri položaji, ki nastajajo s tem v zvezi, niso vedno najbolj jasni in jih je zato mogoče tudi različno razlagati. Različnost o razlagi pa povzroča dvom o krivdi odgovornih. In ne samo to. Tudi dvom o upravičenosti pregona. Gospodarsko kriminalne zadeve zatorej niso preproste

³⁸ Zaleski, str. 60.

³⁹ Prav tam, str. 61.

⁴⁰ Glej »Jednaki pred slovom zakona«, Vjesnik, 26. 3. 1979, str. 11.

⁴¹ White collar crime and the criminal process, v *Delinquency, Crime and Social Process*, str. 211.

in raziskovanje ne poceni, izidi pa često vprašljivi, še zlasti dokler ne bomo več vedeli o pojavu in o njegovi družbeni določenosti, ki ga oblikuje. Prav odtod izhajajo nekatere ugotovitve v zahodnem svetu, da storilci te kriminalitete ne potrebujejo resocializacije, ker niso obremenjeni s protidružbenimi navadami in nimajo o sebi kriminalne podobe in zato bolj priporočajo spremembe v vzorih organizacij družbe kot pa spletkarjenje s posameznimi ljudmi.⁴²

Tega seveda ne gre posnemati, ne bo pa odveč razmišljanje o naših etioloških razlogih za nastajanje pojavov, še posebno, ker je to pomembno za preprečevanje. Družbeni razlogi za nastajanje gospodarske kriminalitete pa so dosegljivi in jih je mogoče preprečiti. In če je to res, zakaj bi čakali na posledice, ki nastajajo zaradi delovanja ljudi, ki jih je težko prijeti.

To se zdi kot utopija vse dotlej, dokler bo dobiček temeljno gibalno »kriminala belega ovratnika« in dokler bo dejavnost v poklicu omogočala tudi osebno korist. Toda preprečevanje bo pri nas vedno prinašalo prednosti pred pregonom.

8. (Žgoč) nadzorstveni problem

V razmerjih gospodarska kriminaliteta — družbeno nadzorstvo nikjer na svetu, kjer jih tare kriminal »spoštljivih«, niso zadovoljni z mehanizmi, ki naj se ukvarjajo z odkrivanjem in preprečevanjem kaznivih dejanj te vrste. Ne samo, da obupujejo nad nadzorstvom, marveč tudi često ugotavljajo, da je razloge za gospodarski kriminal iskati tudi v posledicah neustreznega prava. In če je že pravo slábo, kako naj potem zlasti (državno) nadzorstvo učinkovito opravlja svoje delo.

Povsod imajo le malo uspehov v »kontroli« gospodarskih tokov in kriminalitete v njem še posebej. Gospodarjenje je preveč živahna dejavnost, da bi bilo mogoče nadzorovati vse procese, ki v njem nastajajo. Gre torej za svet, ki je preveč dinamičen, da bi uspevali s starimi metodami nadzorstva. Gospodarski kriminal nastaja v različnih oblikah in načinih, ki jih najpogosteje spremlja ponarejanje in prenarejanje listin, izdajanje lažnih listin, obhajanje predpisov, izigravanje določil, navajanje neustreznih dejstev, da ne omenjamo različnih drugih oblik protipravnosti. Toda pod to navidezno sprejemljivo dokumentacijo, ki jo največkrat nadzorujejo razne inšpekcije, se skriva perfiden kriminal, do katerega je mogoče prihajati z drugačnimi metodami, kot so tiste, ki veljajo za konvencionalno kriminaliteto, ne glede na to, da vseh človeških dejavnosti sploh ni mogoče nadzorovati.

Poleg tega pa gre tudi upoštevati, da je *gospodarski dinamiki tuje utesnjevanje, državno interveniranje in omejevanje, predpisovanje vedenja*

⁴² Conklin, str. 115.

in neprestano spreminjanje predpisov. Če je narava prava na tem področju značilno restriktivna, ima ta okoliščina dve pomembni posledici:

— Na strani možnih kršiteljev ustvarja anomičnost, nezaupanje in vtis dezorganizacije, ki spodbuja diskrecionarnost ali iznajdljivost ter selektivnost, kaj upoštevati in česa ne, zaradi učinkovitosti pri pridobivanju dobička.

— Na strani nadzorstva pa vpliva na nesposobnost zaradi neprestanega spreminjanja in malodušje (v dosegljivost deviantov), ker se v obliki predpisov težko znajde. Nadzorstvo v gospodarstvu zahteva neprestano izobraževanje. Če so »klasične« oblike kriminalitete v gospodarstvu še kolikor toliko dosegljive, je *manj dostopna tista kriminalnost, ki nima v ozadju neposrednega osebnega okoriščanja*, marveč pridobitnost za kolektiv, manjšo skupnost in podobno. Neznanje ali šibko znanje nadzorstva pa je ključno vprašanje za učinkovitost v boju zoper kazniva dejanja v gospodarstvu, katerih storilci imajo često upoštevanja vreden intelektualni potencial, da ne govorimo o izkušeniosti. To dvojje se večkrat primerja s sposobnostmi nadzorovalcev in odkrivalcev kaznivih dejanj na drugi strani. V tem smislu je že Sutherland ugotovil tole: »Tisti, ki so odgovorni za sistem kazenske justice, se ogibajo izzivati poslovneže«. ⁴³

Učinkovitost odkrivanja je torej odvisna od javnosti, od policije in drugih kontrolnih mehanizmov. Za naše razmere nam ni znano, kakšen zastraševalni vpliv imajo pravo in kazni na možne storilce gospodarskih negativnih pojavov. Javno mnenje skušamo v preprečevalnem smislu pogosto oblikovati s političnimi akcijami in sploh s politizacijo preprečevalne dejavnosti doseči neke izide na splošno. Zato se ni mogoče opirati na nič bolj oprijemljivega, kar bi nam kazalo zanesljivo predstavo o vrednosti vsega, kar smo doslej storili. Domneve o tem so različne, toda ker jih kroje predvsem tisti, ki so za stanje nadzorstva tudi odgovorni na različnih ravneh in v raznih organih, dopuščajo dvom zlasti zato, ker so lahko statistike eno, dejanskost v gospodarstvu pa drugo. Prevelika pričakovanja pa nujno tudi vplivajo na pojasnila in ustrezne utemeljitve, kajti razočaranja vedno prinašajo čustvene reakcije tudi kar zadeva nadzorstvo. V tem se tudi naša družba ne razločuje od drugih. Nadzorstvo pa je pogosto grešni kozel in plačuje za napake, ki jih ni storilo samo. Če sicer ne poraja zla, pa ga često slabo odkriva. Vendar mu tudi to lahko štejejo v napako.

Zato je nujno, da *pri nas poudarjamo pomen notranje kontrole, ki je bližja virom takšne odklonskosti*, hkrati ko so ji tudi »spoštljivi« pred očmi. Če jih uspeva nadzorovati, je sicer drugo vprašanje, vendar psihični učinek navzočnosti kontrole ni zanemarljiv; sicer ne odstranjuje priložnosti niti ne blaži želja po dobičku in donosnosti, toda celoten sistem »notranje kontrole« je pomemben preprečevalni dejavnik. Zmotno bi bilo

⁴³ Geis v *White collar criminal*, str. 1103.

pričakovati izide od splošnega sumničenja in zato velja bolj poudarjati zaupanje, vendar ob izbiri — komu »kontrola« in kdaj je za koga priložnost vendarle nevarna.

Pri nas se je zaradi političnih akcij zoper gospodarski kriminal nadzorstvo močno okrepilo,⁴⁴ hkrati ko sklepi 10. seje predsedstva CK ZKJ naročajo odločnost pri nezaposlovanju tistih, ki so že bili kaznovani za takšen kriminal, na odgovorna mesta v gospodarstvu. Prav tako naj bi s političnimi akcijami preprečevali vse oblike pritiskov, uveljavljanja podjetniških ali skupinsko lastniških interesov, zanemarjanja skupnih interesov in ciljev . . .⁴⁵ itn., poleg drugih pomembnih političnih ukrepov.

S tem je ustvarjeno stanje, ko »spoštljivi« ne ostajajo več tisto, kar naj bi bili glede na nedotakljivost, šibko prijemljivost in ugled, tudi če so devianti. Legitimna družba jih ima za take, kakršni so, če jih seveda doseže.

Sklep

Prenekateri kriminal se navezuje na ljudi, ki ne sodijo med spodnje družbene sloje. Spričo položajev in poklicnih dejavnosti ter možnosti imajo posamezniki na številnih delovnih mestih večje priložnosti za zlorabljanje kot drugi. Meščanska kriminologija je zlasti okoli kriminalitete belega ovratnika razvila veliko znanja, ne samo o vzročnosti in družbenih posledicah, marveč tudi o nekaterih spremljajočih vprašanjih, kot so ugled, moč, strpnost in ne nazadnje tudi spoštljivost, kar so često med seboj delujoče lastnosti ljudi višjih družbenih plasti.

S »spoštljivostjo« se ukvarja tudi ta sestavek, posebno z zornega kota naše družbe, v kateri ima ta »lastnost« drugačen prizvok, zdaleč ne tako izrazit in strpen, toda z njo je treba v neki meri vendarle računati. Ker se često srečujemo s primeri, ko celotni kolektiv ali vsaj vodilni ljudje skupaj s posameznimi organi upravljanja z nepoštenostjo pridobivajo prednost (in s tem prihodek in »dobiček«), dobiva tudi »spoštljivost« in z njo odgovornost za kriminal drugačen položaj od individualnega prilasčanja s »klasično« koristoljubnostjo in konvencionalnimi načini storitev. Zato tudi ni čudno, če imajo *to in podobno nepoštenost bolj za iznajdljivost kot pa za kriminal*, ki bi ga glede na podobnost ali celo večjo škodo, toda ob drugačnem »modusu« vrednotili drugače.

Zato se res ponekod uveljavlja popustljivejši odnos do marsikaterih nepravilnosti, nezakonnosti, nekorektnosti, izigravanja itn., ki jih često etiketiramo drugače od tistega, kar v pravniškem izrazoslovju pomeni določenost kršitev z njihovo zavrženostjo. Ta izhaja iz kaznovalnega prava, vsako drugo poimenovanje pa največkrat olepšuje in prikazuje pojave drugačne, kot so v resnici (npr. »privatizacija« družbenega pre-

⁴⁴ Jovović, str. 25.

⁴⁵ Sklepi 25. seje IK predsedstva CK ZK Slovenije, Komunist, 28. 8. 1975, str. 9.

možnja, antisamoupravni pojavi, antisocialistični procesi, politična diverzija, prevratništvo itn.). Ali se ne zdi, da bi že z uporabo izrazov radi omiljevali posamezna vprašanja in spreminjali njihovo vsebino, pogosto odvisno od namena?

Pojav zlorabljanja poklica (kjerkoli že) za zasebne, skupinske ali kake druge namene, razen tistih, ki so vnaprej določeni in pričakovani, vabi na raziskovanje ob sodelovanju raznih znanosti. Kriminologom očitajo, da so morda preveč prispevali k ustvarjanju javne podobe tistega kriminalca, ki je — često iz spodnjih družbenih plasti, največkrat reven, osamljen, družbeni slabič prežet s kriminalno subkulturo — izšel iz pomanjkljive socializacije in ki največkrat krade in vlamlja,⁴⁶ hkrati ko ugotavljajo, da so zanemarili kaj drugega, dosti bolj pomembnega in družbeno nevarnejšega.

Pri nas prav s tega področja premoremo le malo raziskav, ki bi nam za našo ureditev (in ta je drugačna od tistih, od koder znanje o kriminalu belega ovratnika predvsem prihaja) prinesla več jasnosti v pogledih na kriminalnost v poklicu in na gospodarski kriminal, ki pogosto nastaja kot »izraz protislovij«⁴⁷ naše družbe in kot njena posledica, ne pa vzrok.⁴⁸ Zato pogledi na pojav (tudi spoštljivosti) niso le pravni, gospodarski, politični in moralni, marveč predvsem tudi sociološki, kriminološki, psihološki, socialnopsihološki in ne nazadnje — preprečevalni.

V zadnjih letih je bilo ustvarjeno znatno primernejše ozračje za obravnavanje takšnih pojavov in za pregon storilcev, čeprav je znatno več pričakovati v prihodnje, ko naj bi predvsem onemogočali posledice teh pojavov, še preden so nastale. V to se uravnava tudi celotna politična akcija, ki se načeloma ni potegovala za zaostrovanje kaznovalne politike kot zadnjega sredstva, preden odpovedo vsi drugi.

Gospodarski kriminal moramo šteti kot sestavino družbene ureditve in sicer kot negativni del. Gospodarstvo in poslovnost sta okolje, v katerem se poraja odklonskost in vse, kar je pomembno za iskanje vzročnosti ter preprečevanje. Odtod seveda tudi zamisli, da bi spremenili tisto, kar ga poraja, kar se seveda zdi prej utopija kot realnost. Zato gre dati domiselnosti deviantov v poklicu in sploh značilni jugoslovanski nekonvencionalni kriminaliteti v marsičem večji poudarek — in ne le pregonu.

Rokopis končan 31. 3. 1979

Uporabljena literatura:

¹ Babaev M. M./Sljapočnikov, A. S.: »Ekonomičeskije faktori v mehanizme prestupnogo povedenija«, Sovetskoe gosudarstvo i pravo, 1979, 2, str. 60—67.

² Clinard, Marshall: *Sociology of Deviant Behavior*, New York 1965, 698 str.

⁴⁶ Clinard/Yeager, str. 262, Hess, str. 103 in drugi.

⁴⁷ Kobe, str. 392.

⁴⁸ Prav tam (nekoliko drugače).

- ⁵ Clinard, Marshall/Quinney, Richard: Ed. *Criminal Behavior System — a Typology*, 1967, 498 str.
- ⁶ Clinard, Marshall/Yeager, P.: »Corporate crime«, *Criminology* 16, 1978, 2, str. 255—271.
- ⁷ Corboz, Bernard: »Les criminals en col blanc«, *Revue internationale de criminologie et de police technique*, 29, 1976, 2, str. 115—119.
- ⁸ Conklin, John: *Illegal But Not Criminal*, 1977, 153 str.
- ⁹ Courakis, N. C.: »Réflexions sur le problème de la criminalité en col blanc«, *Revue pénitentiaire et de droit penal*, 1976, 2, str. 263—278.
- ¹⁰ Cressey, Donald/Ward, David: Ed. *Delinquency, Crime and Social Process*, New York 1969, 1151 str.
- ¹¹ Černe, France: »Moralni problemi v našem gospodarstvu«, *Anthropos*, 1977, 5—6, str. 93—99.
- ¹² Geis, Gilbert, ed.: *White Collar Criminal*, New York 1968, 448 str.
- ¹³ Geis, Gilbert/Meier, Robert: ed. *White Collar Crime*, 1977, 356 str.
- ¹⁴ Goričar, Jože: »Teoretični pogledi na socialno dezorganizacijo (po novejši zahodni sociološki in socialno psihološki literaturi)«, *Anthropos*, 1970, 2, str. 22—35.
- ¹⁵ Hepburn, John: »Social control and the legal order: legitimated repression in a capitalist state«, *Contemporary Crises*, 1, 1977, 1, str. 77—90.
- ¹⁶ Hess, Henner: »Repressive crime and criminal typologies: some neglected types«, *Contemporary Crises*, 1, 1966, 1, str. 91—107.
- ¹⁷ Jovović, Ilija: »Problemi odkrivanja i suzbijanja privrednog kriminaliteta«, *13. maj*, 30, 1977, 2, str. 18—28.
- ¹⁸ Kobe, Peter: »Gospodarski kriminal iz pravnega in kriminalno-političnega zornega kota«, *Naši razgledi*, 8. 8. 1975, štev. 15, str. 392—393.
- ¹⁹ Kostić, Branko: »Aktivnost organa unutrašnjih poslova na suzbijanju privrednog kriminaliteta u SR Srbiji (van SAP)«, *13. maj*, 30, 1977, vanredni broj, str. 35—39.
- ²⁰ Lukić, Radomir: »Sociološki vidovi odgovornosti u radnim organizacijama«, *Arhiv* 1976, 1, 2, str. 177—185.
- ²¹ Mergen, Armand: »La personnalité du 'criminal à col blanc'«, *Revue internationale de criminologie et de police technique*, 24, 1970, 4, str. 265—270.
- ²² Najman, Velizar: *Sociopatologija u socijalističkom društvu*, Beograd 1973, 248 str.
- ²³ »Neka zapažanja i mišljenja o »privrednom kriminalitetu sa savetovanja udržanog u Cavtatu«, 7.—9. septembra 1977, *13. maj*, 30, 1977, 2, str. 15—18.
- ²⁴ »Odgovornost v socialistični samoupravni družbi«, *Komunist*, 9., 16., 23. in 30. marca 1979.
- ²⁵ Pepinsky, Harold: »From white collar crime to exploitation: redefinition of field«, *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 65, 1974, 2, str. 225—233.
- ²⁶ Reid, Sue, Titus: *Crime and Criminology*, 1976, 740 str.
- ²⁷ Robin, Gerald: »White collar crime and employee thefts«, *Crime and Delinquency*, 20, 1974, 3, str. 251—262.
- ²⁸ Schur, Edwin: *Our Criminal Society*, 1969, 244 str.
- ²⁹ Short, James, ed.: *Modern Criminals*, 192 str.
- ³⁰ Sklepi 25. seje IK predsedstva CK ZK Slovenije, *Komunist*, 28. aprila 1975, str. 9.
- ³¹ Sykes, Gresham: *Criminology*, New York 1978, 631 str.
- ³² Szabo, Denis: ed. *Deviance et criminalité textes*, 1970, 378 str.
- ³³ Tiedemann, Klaus: »La criminalité d'affaires dans l'économie moderne«, *Revue internationale de criminologie et de police technique*, 28, 1975, 2, str. 147—158.
- ³⁴ Tiedemann, Klaus: »Wirtschaftskriminalität und Wirtschaftsrecht in der USA und in der Bundesrepublik Deutschland«, *Recht und Staat*, zvezek 480/481, 1978, 45 str.
- ³⁵ Tuškej, Franc: »Nekatere škodljive oblike v zunanjetrgovinskem poslovanju«, *RKIČ*, 29, 1978, 1, str. 15—20.
- ³⁶ Watkins, John: »White collar crime, legal sanctions, and social control«, *Crime and Delinquency*, 23, 1977, 3, str. 290—303.
- ³⁷ Zaleski, Michael: »It takes more than guns: white collar crime enforcement«, *Police Chief*, XLIV, 1977, 9, str. 60—61.

SAVA ŽIVANOV

Nova ustava ZSSR

(in temeljne smeri razvoja sovjetskega političnega sistema)

Novi vidiki v interpretacijah demokratizacije

Sprejetje nove sovjetske ustave oktobra leta 1977, četrte ustave po vrstnem redu, je bil pomemben dogodek v življenju sovjetske družbe in v razvoju sovjetskega političnega sistema.¹ V dokumentih in referatih, ki so nastajali ob sprejemanju nove ustave, na političnih in znanstvenih sestankih, na katerih so jo oblikovali in pojasnjevali, ter v znanstvenih in publicističnih delih, v katerih so razčlenjevali in popularizirali njene poglobitve teze, so zlasti poudarjali njen pomen in prispevek k »teoriji in internacionalni praksi graditve socializma« (Brežnjev). Tak pomen in vlogo nove ustave največkrat utemeljujejo takole:

prvič nova ustava strnjuje in akumulira šest desetletij sovjetskega izkustva;

drugič, to je prva ustava tako imenovane razvite socialistične družbe in vseljidske socialistične države;

tretjič, študije o ustavi in sama ustava so »obogatili zakladnico sovjetske teoretične misli« in dvignili »na novo raven razumevanje temeljnih problemov teorije države in prava«.²

Dokajšnjo pozornost so posvetili novi sovjetski ustavi tudi v mnogih drugih deželah in ob njej izrekli v študijah cel spekter različnih in protislovnih ocen.

V izjemno številnih delih so sovjetski avtorji o novi ustavi in ob njej načeli in razčlenjevali številna vprašanja teorije in prakse socializma v ZSSR, njenega ekonomskega in političnega sistema, položaja in pravic

---

¹ Sprejetje nove sovjetske ustave je bilo že dolgo pred tem napovedana, vendar kljub temu nepričakovana poteza. Pripravljanje nove ustave so napovedovali že na XXI. kongresu KPSZ leta 1959., ko so ocenili, da je bila v ZSSR dosežena popolna in dokončna zmaga socializma. Na vseh naslednjih kongresih so ugotavljali, da ustavo pripravljajo, vendar niso pojasnjevali, zakaj začeto delo še ni končano. Tudi na zadnjem XXV. kongresu KPSZ leta 1976 je bilo v referatu generalnega sekretarja rečeno, da poteka delo okoli nove ustave »temeljito in brez naglice«, z ničemer pa niso napovedali, da bi bilo delo lahko kmalu končano. Zato je bila objava besedila predloga nove ustave leto dni po kongresu celo za tiste, ki spremljajo politično življenje v ZSSR, pravo presenečenje.

² Sahnazarov, prispevek v reviji »Sovjetskoe gosudarstvo i pravos«, št. 1/1978, str. 3.

posameznika itn. V teh delih je še vedno opazna različnost v pristopu, v interpretaciji in oceni posameznih vprašanj, različnosti, ki se je kazala že v prejšnjih obdobjih, vendar je moč opaziti tudi *tendenco zmanjševanja teh razlik in zблиževanje stališč* sovjetskih znanstvenikov.

Osrednje mesto v teh študijah in razpravah o novi sovjetski ustavi zavzema prvo poglavje ustave z naslovom *Politični sistem*.³ Pa tudi druga splošna vprašanja se v bistvu križajo in se strnjujejo v temeljnem vprašanju — katere so osnovne značilnosti in magistralne težnje sovjetskega političnega sistema, opredeljenega v novi ustavi. V odgovor na to ključno vprašanje navajajo sovjetski voditelji in znanstveniki oceno L. I. Brežnjeva ob sprejetju ustave, namreč, da je bistvena novost nove ustave »širjenje in poglobljanje socialistične demokracije«.

V mnogih delih sovjetskih znanstvenikov so opazna prizadevanja, da bi opredelili tisto, kar je v sovjetski ustavi in v političnem sistemu, ki ga uzakonja, novega. Pri tem se pogosto opirajo na formalne kriterije — navajajo nova stališča in nove institucije, ki jih dosedanje ustave niso vsebovale. Toda leto dni po sprejetju nove ustave že lahko nakažemo, kaj je v oblikovanju in delovanju sovjetskega političnega sistema *bistveno novega*. V razlagah bistva in perspektiv sovjetskega političnega sistema in njegove glavne institucije — države, in ključnega vprašanja, demokracije — kako jo dojemajo in uresničujejo v sovjetski družbi, so se pojavili novi elementi, ki pomenijo nove poudarke, nove interpretacije in morda napovedujejo tudi nove koncepcije. To je opazno posebej pri tistih sovjetskih znanstvenikih, ki imajo pomembna mesta tudi v političnem aparatu, ki imajo večji delež v oblikovanju ustavnih tekstov in ki so bliže »izvirnemu tolmačenju« njenega bistva in perspektiv.

Kaj je tisto *novo* in kakšen domet ima to novo?⁴

Na to vprašanje ne moremo popolnoma in v celoti odgovoriti, kajti iz številnih sovjetskih del ga je moč komaj naslutiti. Zato bo lahko natanč-

³ To je prva sovjetska ustava, ki uporablja izraz *politični sistem*. V sovjetski terminologiji so začeli uporabljati izraz politični sistem v kontekstu s socialističnimi državami šele nekaj zadnjih let, toda vpeljuje ga le manjše število avtorjev. Nova ustava, kot poudarjajo tudi sovjetski avtorji, natančneje opredeljuje strukturno političnega sistema ZSSR. Njegovi temeljni elementi so: vseljudska država, KPSZ, družbene organizacije in delovni kolektivi. Njegova osnovna načela pa so: vodenje s strani KPSZ, demokratični centralizem in socialistična zakonitost. Njegove osnovne metode: predstavniška in neposredna demokracija v medsebojni organski povezanosti, pri čemer ima prednost predstavniška demokracija. Glavna smer razvoja je nadaljnje širjenje socialistične demokracije.

⁴ Ker obravnavamo v tem prispevku le tisto, kar je v sovjetskem političnem sistemu novo, opuščamo iz razprave mesto in vlogo Komunistične partije Sovjetske zveze, ker se njeno mesto in vloga v ustavi v ničemer ne spreminjata. Neposredna vodilna vloga KPSZ na vseh področjih družbenega življenja je bila in je še vedno postavljena kot temeljna zakonitost razvoja socializma in graditve komunizma. Zato ustava tudi poudarja, da, KPSZ »določa generalno perspektivo razvoja družbe, uravnava notranjo in zunanjo politiko ZSSR, vodi veliko ustvarjalno dejavnost sovjetskega ljudstva in daje plansko, znanstveno zasnovano vsebino njegovemu boju za zmago komunizma«. V razpravah o ustavi ZSSR poudarjajo ne le vodilno vlogo KPSZ, marveč tudi naglašajo, da je »vladajoča partija« (gl. prispevek B. N. Topornina v zborniku *Konstitucija razvito socializma*, IPL, Moskva 1978, str. 50).

neje odgovorilo šele nadaljnje spremljanje in proučevanje te problematike. Vendar je vprašanje tako pomembno, da je treba na te nove elemente takoj opozoriti, četudi niso do kraja in povsem razločno izraženi in pojasnjeni.

Na prvi pogled se zdi, da je smisel novega v spreminjanju nekaterih rokov, v odlaganju nekaterih pomembnih procesov, v novih poudarkih pri posamičnih elementih in sestavnih delih teh procesov, v aktualizaciji enih vidikov in dezaktualizaciji drugih vidikov razvoja družbeno-političnega sistema. Vendar vse te navidezno nepomembne spremembe vnašajo v dosedanje koncepcije nekatere določene *korekture*.

Če hočemo razumeti te spremembe, se moramo vrniti nazaj v čas, ko so bile te koncepcije uveljavljene.

Po XX. kongresu KPSZ in v kontekstu boja proti tako imenovanim negativnim posledicam kulta Stalinove osebnosti in hkrati z odklanjanjem nekaterih elementov Stalinove koncepcije socialistične države, začno v uradnih dokumentih ponovno govoriti o odmiranju države. V gradivu za XXI. kongres KPSZ leta 1959 so posebej obdelali vprašanje politične organizacije družbe, državne organizacije in njenega vodenja — predvsem glede na usmeritev k »razvejani graditvi komunizma« v ZSSR. Tedaj je Hruščev nastopil s tezo, da je »vprašanje o odmiranju države, če ga pojmujemo dialektično, pravzaprav vprašanje o razvoju socialistične državnosti v komunistično družbeno samoupravljanje«. Še pred tem je na vprašanje dopisnika United press Shapira, kdaj bo začelo odmiranje sovjetske države, Hruščev odgovoril: »Natančneje povedano, ta proces že poteka«. Tudi na XXII. kongresu KPSZ leta 1961 so poudarili, da proces odmiranja države že poteka, v programu KPSZ, ki je bil na kongresu sprejet, pa je obdelan koncept procesa odmiranja države kot preraščanje socialistične državnosti v komunistično družbeno samoupravljanje. Kot so takrat ocenjevali v ZSSR, je KPSZ z novim programom »obogatila teorijo znanstvenega socializma« — in sicer z razrešitvijo vprašanja o zgodovinski usodi diktature proletariata na prehodu iz socializma v komunizem, z razvojem socialistične državnosti v komunistično družbeno samoupravljanje, z odkrivanjem pogojev, konkretnih poti in oblik odmiranja države. Avtorji programa so razen tega določili tudi tempo teh revolucionarnih sprememb, konkretne naloge in roke za njihovo uresničevanje. Program KPSZ se zaključuje z izjavo: »Sedanji rod sovjetskih ljudi bo živel v komunizmu!« Tak programski cilj je izveden iz nalog, ki jih je KPSZ določila za dve desetletji po sprejetju programa. »V obdobju prvega desetletja (1961—1970) bo Sovjetska zveza z ustvarjanjem materialnotehnične baze komunizma glede na proizvodnjo na prebivalca prehitela najmočnejšo in najbolj bogato deželo kapitalizma — ZDA . . . Konec drugega desetletja (1971—1980) bo že dosežena materialno-tehnična baza komunizma, ki zagotavlja obilico materialnih in kulturnih dobrin za celotno prebivalstvo; sovjetska družba se bo povsem približala uresničitvi načela delitve po potrebah, nastopil bo prehod k splošni vseljudski lastnini. Po tej

poti bo v ZSSR v glavnem vzpostavljena komunistična družba. Dokončna izgradnja komunistične družbe bo zaključena v naslednjem obdobju.«⁵ Če se je torej predvidevalo, da bo v dveh desetletjih v glavnem zgrajena komunistična družba, potem je bil tudi proces *odmiranja države* in njeno preobrazanje v *komunistično družbeno samoupravljanje bližnja in neposredna perspektiva*. To ni bila zgolj *aktualna naloga*, marveč hkrati tudi proces, ki se je začel in ki bi moral potekati z ustreznim tempom vzporedno z graditvijo komunizma. »Vsestranski razvoj in izpopolnjevanje socialistične demokracije, aktivna udeležba vseh državljanov v upravljanju z državo in v vodenju gospodarske in kulturne graditve« so opredeljeni kot »temeljna smer razvoja socialistične državnosti v obdobju graditve komunizma«, ki bo postopno pripeljala do »spreminjanja organov državne oblasti v organe družbenega samoupravljanja«.⁶

Po odstranitvi Hruščova oktobra 1964. leta je postalo ob kritiki njegovega subjektivizma in voluntarizma hkrati tudi očitno, da nalog pri uresničevanju materialno-tehnične baze komunizma ne bo moči uresničiti v rokih, ki jih predvideva program KPSZ, četudi o tem niso javno govorili. Hkrati ko so pomikali roke za dograditev materialno-tehnične osnove komunizma v daljšo perspektivo, so začeli ponovno proučevati tudi obstoječe koncepcije ter oblikovati nove interpretacije razvoja socialistične demokracije. Te po eni strani pomikajo roke za uresničevanje procesa preraščanja socialistične državnosti v komunistično družbeno samoupravljanje v daljnjo prihodnost, vzporedno s tem pa tudi uveljavljajo drugačno pojmovanje aktualnih procesov razvoja političnega sistema. V tem ponovnem preskušanju sta pomembni dve fazi. Prva je povezana s sprejetjem koncepta razvite socialistične družbe na prehodu iz šestdesetih let v sedemdeseta leta, druga pa s sprejetjem nove sovjetske ustave leta 1977.

Sprejete koncepta razvite socialistične družbe vnaša, kot so poudarili na konferenci znanstvenikov socialističnih dežel Vzhodne Evrope, »v naše predstave o graditvi nove družbe, o njenih etapah in kriterijih nekatere bistvene izostritve«.⁷ Za kakšne natančnejše opredelitve gre? O tem pravi profesor Butenko takole: »Praksa socialistične graditve kaže, da doseganje razvitega socializma nikakor ne pomeni, da so možnosti socializma izčrpane in da s tem neposredno prerašča v komunizem«.⁸ Po izgradnji

⁵ Program Komunistične partije Sovjetske zveze, Moskva 1961, str. 64. V skladu s temi splošnimi cilji je program KPSZ določil tudi konkretne naloge partije za ti dve desetletji na vseh področjih. Tako je med drugim predvidena »občutna prednost v produktivnosti dela pred najbolj razvitimi kapitalističnimi državami«, »znatno preseganje industrijske proizvodnje v SZ nad industrijsko proizvodnjo v ZDA«, postavitev kompleksne mehanizacije in avtomatizacije, največji življenjski standard na svetu, odprava stanovanjskega vprašanja in zagotovitev brezplačnih stanovanj za vse državljanke, občutno skrajšanje delovnega časa, postopen prehod na brezplačno družbeno prehrano itn. (ibid., str. 65, 67, 69, 88, 91, 92, 96).

⁶ Ibid., str. 98.

⁷ Problemi razvitja socializma, Medžunarodne diskusii marksistov, Praga 1972, str. 51.

⁸ A. P. Butenko, Socializem kak občestvenyj stroj. Politizdat, Moskva 1974, str. 215.

razvitega socializma pride etapa njegovega vsestranskega razvoja. »Razviti socializem ni kratkotrajno družbeno stanje, ampak dolgotrajna etapa socialistične faze«, med katero se »v procesu izpopolnjevanja socialistične ureditve izčrpajo možnosti, ki jih odkriva razviti socializem, in nastajajo nujne predpostavke za prehod na višjo stopnjo družbenega razvoja, v komunizem«. ⁹

Po oceni L. I. Brežnjeva je »etapa zrele, razvite socialistične družbe neobhodni člen socialnih transformacij« za vse socialistične dežele in »relativno dolgotrajna etapa razvoja na poti od kapitalizma h komunizmu... Graditev temeljev socializma... še ne dopušča, da bi se začel neposreden prehod v komunizem... Šele razvita socialistična družba omogoča prehod h komunistični graditvi«. ¹⁰

S temi izostritvami je prehod v komunizem spet pomaknjen v daljnjo prihodnost. ¹¹ V skladu s tem uvajanjem pojma razvite socialistične družbe kot posebne etape razvoja socializma dobiva proces preraščanja socialistične državnosti v komunistično družbeno samoupravljanje nove razlage. Obveljala je sicer ocena, da je prehod iz socializma v komunizem generalna orientacija; toda ker se hkrati predvideva dolgotrajna etapa razvite socialistične družbe, je predvidena transformacija obstoječe državnosti v prihodnje družbeno samoupravljanje možna šele v daljnji prihodnosti; pri tem pa še vedno velja ocena, da se je ta proces začel in da je v teku.

Do novih tovrstnih precizacij in novih razlag teh preobrazbenih procesov je prišlo v Sovjetski zvezi med sprejemanjem in pojasnjevanjem nove ustave.

S sprejetjem nove ustave kot »ustave vseljudske države« se predvideva, da bo predstavljal obstoječi socialno-ekonomski in politični sistem, ki je bil sankcioniran in zakoličen z ustavo, dolgotrajno perspektivo. Toda četudi je nova ustava, kot so poudarjali, programske narave, v njej o odmiranju države ni nič zapisanega. Ustava razglša: »Najvišji cilj sovjetske države je graditev brezrazredne komunistične družbe«, in v njej se bo razvijalo »družbeno komunistično samoupravljanje«. V številnih tekstih, ki so bili objavljeni ob sprejemanju nove ustave, o odmiranju države ¹² in o njenem preraščanju v komunistično družbeno samouprav-

⁹ *Ibid.*, str. 215—216.

¹⁰ L. I. Brežnev, *O konstituciji SSSR*, IPL, Moskva 1957, str. 51, 49.

¹¹ V obdobju graditve socializma v 20-tih in 30-tih letih je prevladovalo v ZSSR pripričanje, da bo sledil neposredno po izgraditvi socializma prehod v graditev komunizma. Zato so tudi na XVIII. kongresu sovjetske partije leta 1939 na podlagi uspešno zaključene druge petletke (1933—1937) ugotovili, da je stopila ZSSR v obdobje »dokončanja graditve brezrazredne socialistične družbe in postopnega prehoda iz socializma v komunizem«. Kot smo že omenili, sta XXI. in XXII. kongres KP SZ ta prehod premaknila v 80-ta leta ko bo ustvarjena materialna baza komunizma. Na začetku 70-tih let pa KPSZ ugotavlja, da po izgraditvi razvitega socializma ne nastopi takoj prehod v komunizem, marveč dolgotrajnejša etapa razvoja socializma.

¹² Ko govorijo sovjetski avtorji o Leninovih pojmovanjih odmiranja države, največkrat navajajo le eno stran teh pojmovanj, namreč, da je to dolgotrajen proces in da bo država odmrla šele v zrelejši fazi komunizma — kdaj pa se ta začena, o tem praviloma ne govorijo. V 60-tih,

ljanje ne govorijo več kot o aktualni temi, kot se je dogajalo dotlej. Iz tega bi lahko skleпали, da to niso več vprašanja in procesi, pri katerih bi bilo treba vztrajati in jih spodbujati. Hkrati se mnogo manj govori o konkretnih poteh in oblikah teh procesov. To ostaja perspektiva, ki se navezuje na daljnjo komunistično fazo. Zdaj je poudarek na *krepitvi in izpopolnjevanju socialistične državnosti*. To je ena izmed najbolj pomembnih sprememb v interpretaciji sedanjih in prihodnjih procesov v sovjetski družbi. Iz tega pa izhajajo tudi nekateri drugi pomembni poudarki o teh procesih.

Širjenje in poglobljanje *socialistične demokracije* so opredelili že na XX. kongresu KPSZ kot bistveno obliko in magistralno usmeritev razvoja sovjetskega političnega sistema. Program KPSZ opredeljuje smisel razvoja socialistične demokracije — pojmuje jo kot temeljno naravnost in glavno vsebino odmiranja države in njenega preobražanja v komunistično družbeno samoupravljanje. Pri tem pa govori o razširjanju tako *posredne kot tudi neposredne demokracije*.

Ko opredeljuje *vsebino socialistične demokracije*, postavlja program KPSZ na prvo mesto aktivno udeležbo *vseh* državljanov v upravljanju države in vodenju drugih družbenih zadev. Smisel tako opredeljene demokracije naj bi bilo postopno preobražanje državnosti v komunistično družbeno samoupravljanje. V tem času so poudarjali, da je prav »vsestranski razvoj demokracije notranja vsebina in bistvo procesa odmiranja politične organizacije. Država, ki prerašča v komunistično samoupravljanje — je prav odmirajoča socialistična država«. ¹³ V tem preobrazbenem procesu odmirajo vsa tista specifična obeležja, po katerih se socialistično upravljanje kot politična organizacija družbe razlikuje od komunističnega samoupravljanja — nadalje pa se razvijajo, spreminjajo in se napolnjujejo z novo vsebino tisti elementi komunističnega samoupravljanja, katerih zametki so prisotni že v socialistični demokratični organizaciji družbe.

Tedaj so bili v Sovjetski zvezi mnenja, da se na podlagi dotedanjih izkustev »mногоstranskega, dolgega in postopnega uresničevanja procesa« odmiranja države in njenega preobražanja v komunistično samoupravljanje, že razkrivajo »konkretne značilnosti« tega procesa, ki se kažejo v vidikih: »1) odmiranje nekaterih funkcij države; 2) prenašanje nekaterih pomembnih funkcij z države na družbene organizacije; 3) vse te funkcije postopno izgubljajo politično naravo.« ¹⁴ V takem razvojnem

70-tih letih je zelo malo sovjetskih avtorjev navajalo, in še to nepopolno, znano Leninovo tezo iz *Države in revolucije*: »Vsi oportunisti, socialni šovinisti in kautskijanci ponavljajo, da proletarijat potrebuje državo, in zatrjujejo, da je tako učil Marx; »pozabljajo« pa dostaviti, prvič, da po Marxu proletarijat potrebuje samo odmirajočo državo, t. j. tako urejeno državo, da bo takoj začela odmirati in da bo tudi morala odmreti... (Lenin, PSS, zv. 33, str. 24). Na to Leninovo stališče spet »pozabljajo«! Celó v posebnem prispevku, posvečenem 60-letnici Leninevega dela *Država in revolucija*, docent filozofije M. M. Filipova sploh ne omenja te fundamentalne Lenineve teze (gl. njen prispevek v reviji »Naučnjij komunizm«, št. 3/1978).

¹³ A. K. Belyh, *Upravljenje i samoupravljenje*, izd. »Nauka«, Leningrad, str. 128.

¹⁴ A. P. Butenko, *Programma KPSS i učenje o diktature proletariata*, Gosudarstvo i komunizm, Moskva 1963, str. 192.

procesu bi se v višji fazi komunizma spojili »sovjeti, sindikalne in druge množične organizacije delovnih ljudi« v »enotne organe komunističnega družbenega samoupravljanja«. ¹⁵

Pri tem moramo poudariti, da so v začetni fazi razmišljanj o teh problemih v ZSSR, pri sprejemanju programa KPSZ leta 1961, nekateri sovjetski znanstveniki zastopali stališče, da komunistično samoupravljanje ne nastaja na temelju državnosti, marveč na podlagi različnih oblik družbenega (samo)upravljanja, ki obstajajo in se razvijajo v socializmu. »Država se ne spreminja v komunistično samoupravljanje, marveč jo bo samoupravljanje nadomestilo. Družbeno komunistično samoupravljanje praviloma ne izrača iz države, je plod družbe, njen produkt, ustvarjen s pomočjo države«. ¹⁶ V skladu s tem tudi gledajo na oblikovanje enotnih socialističnih norm skupnega življenja v komunizmu kot na zamenjevanje pravnih norm z moralnimi normami.

V skladu s tako zamislijo poudarjajo nujnost, da se vzporedno z razvojem posredne demokracije vse bolj razvija tudi *neposredna demokracija*, ki mora že v tem času dobiti enako veljavo kot posredna demokracija, in da mora neposredna demokracija celo postopno prevladati nad posredno demokracijo. ¹⁷ Res je, da so take poglede že takrat ostro kritizirali v uradnem partijskem glasilu kot enostranske in antidialektične — vendar so se vztrajno ohranjali, četudi so tudi kasneje doživljali kritiko. ¹⁸

Širjenje in poglobljanje socialistične demokracije tudi zdaj v Sovjetski zvezi ocenjujejo kot bistveno značilnost tako nove ustave ZSSR kot tudi realnih procesov, do katerih prihaja. Vendar prihaja v razlagah njenega smisla in vsebine zdaj do nekaterih novih pogledov. Za kaj gre?

Po sedanjih interpretacijah poteka razvoj demokracije v dveh smereh. Prva je širjenje udeležbe delovnih ljudi v upravljanju države in družbenih zadev in je imela podporo že od prej. Druga temeljna usmeritev je »izpopolnjevanje *državnega mehanizma* in optimalizacije celotnega *upravljalvskega procesa*«. Ob tem zdaj tudi prvo smer — udeležbo množic v upravljanju — tolmačijo kot »učinkovito sredstvo za izpopolnjevanje upravljalvske dejavnosti državnih organov«. Ti dve med seboj prepleteni usmeritvi ocenjujejo zdaj kot temeljna procesa, ki opredelujeta prihodnost političnega sistema socializma. ¹⁹

¹⁵ Program KPSZ, str. 106.

¹⁶ N. A. Kudinov, *Sovetskaja demokratija i ee formy*. (Razvitie sovjetskoj demokratii i ukreplenie zakonnosti, zbornik statej, Minsk 1961, str. 6).

¹⁷ Safarov P. A., *Razvitie neposredstvenoj demokratii v SSSR*. V knjigi: Voprosy razvernutoj stroitelstva kommunizma, Moskva 1960, str. 240. Kvarcev B. P., *Sovetskaja demokratija na novom etape*, v knjigi: Demokratija i kommunizm, str. 86—87.

¹⁸ Revija »Komuniste v številkah 4/1962, 5/1965, 5/1966 in 5/1976 in revija »Sovetskoe gosudarstvo i pravo« v številkah 10/1966 in 2/1976 sta objavljali prispevke M. Piskortina, B. Lazareva, D. Gaidukova, V. Katoka, V. Chikvazdea, N. Farberova, I. Samoščenko, v katerih avtorji kritizirajo omenjena stališča.

¹⁹ Šahnazarov G. H., *O nekotoryh tendencijah razvitiya političeskoj sistemy socializma*, »Sovetskoe gosudarstvo i pravo«, št. 1/1978, str. 4.

Za sedanje obdobje sovjetske družbe in tudi za njeno daljnjo perspektivo pa ostaja *država osrednja institucija* ne le političnega sistema, marveč celotnega družbenega življenja. Po ustavi ZSSR je država »osnovno orodje . . . za graditev socializma in komunizma«. V tekstih, ki so nastajali ob sprejemanju ustave, poudarjajo, da je »država glavni instrument družbene preobrazbe«, »najvažnejši, najbolj učinkovit in določujoči instrument kardinalnih preobrazb v ekonomski, politični in duhovni sferi družbenega življenja«. ²⁰ Državo s tem opredeljujejo kot osrednjo institucijo celotnega družbenega življenja, kajti država »organizira, planira in vodi« vsa področja življenja sovjetske družbe. Država je »odločilni dejavnik preobražanja vseh sfer družbene proizvodnje, hitre rasti proizvodjalnih sil, revolucionarne rekonstrukcije celotnih družbenih odnosov. Ustvarja pogoje za njihovo nadaljnje izpopolnjevanje in za postopno preoblikovanje v komunistične odnose«. ²¹ Šahnazarov res mimogrede omenja tudi neko novo vlogo države, ki je doslej v sovjetski znanosti niso omenjali. Država postaja tudi regulator interesov različnih družbenih skupin. ²²

V teh razmišljanjih o sovjetski državi lahko pri sovjetskih znanstvenikih in vidnih osebnostih aparata CK KPSZ opazimo še nekatere nove vidike. »Pomen sovjetske države«, ki je vseobsegajoča in odločujoča sila v družbi, in njena narava »kot države principialno novega tipa, sta opredeljena z njenim socialnim poslanstvom in vlogo«. ²³ Opredeljena je torej samo s tem, kakšni so njeni cilji in komu služi, ne pa tudi s tem, kakšna je, kako je izoblikovana in kako funkcionira. ²⁴ Socialistično državo in demokracijo obravnavajo kot dva ločena pojavi, ki sta sicer resda povezana »v dveh osnovnih oblikah« — pa kljub vsemu ločena. V obeh oblikah tega spoja je država subjekt, in to subjekt, ki »nastopa v vlogi najvažnejšega mehanizma, sredstva za uresničevanje razvoja in poroka socialistične demokracije«. ²⁵ Kot temeljni subjekt nastopa država tudi v odnosu do vseh družbenih organizacij, ker mora po Šahnazarovu »upoštevati položaj asociacij, ki izražajo interese in mnenja različnih družbenih slojev«. ²⁶ Na kakšen način in v kolikšni meri država »upošteva« te interese, kakšna sredstva in metode so na voljo tem asociacijam, da svoje interese izrazijo, zagovarjajo in branijo — to ostaja zunaj horizonta teh razmišljanj. Sprijazniti se morajo torej z dejstvom, da bo država le upoštevala njihov položaj.

²⁰ *Konstitucija razvitogo socializma*, IPL, Moskva 1978, prispevek B. N. Totornina, str. 51.

²¹ Sevcov V. S., *Gosudarstvo razvitogo socializma*, Politizdat, Moskva 1978, str. 8, 97. To misel avtor ponavlja v številnih prispevkih, objavljenih med sprejemanjem ustave.

²² Šahnazarov G. H., *op. cit.* str. 5.

²³ Sevcov V. S., *op. cit.* str. 8.

²⁴ V knjigi *Leninizem i upravljenie social'nimi processami pri socializme*, (Moskva 1973, str. 58) je poudarjena misel, da se »demokratska narava oblasti v socializmu ne izraža samo v njeni razredni usmerjenosti, marveč tudi v medsebojnih odnosih objektov in subjektov oblasti in da je »treba pri analizi imeti pred očmi ne le politično naravo, ampak tudi strukturo« oblasti in upravljanja. Vendar ta formulacija ni bila sprejeta.

²⁵ Sevcov V. S., *op. cit.*, str. 8.

²⁶ Šahnazarov G. H., *op. cit.*, str. 5.

Potemtakem »zavzema država v političnem sistemu vodilno mesto, ker razpolaga z najmočnejšim političnim, materialnim, ekonomskim in organizacijskim potencialom.«²⁷ V tem smislu je sovjetska država opredeljena kot *politično-upravljalni sistem*, ki v imenu družbe upravlja z družbo.²⁸

Kakšna je perspektiva razvoja same države?

Prenašanje težišča dela z aparata in izvršilnih organov na plenum *sovjetov delovnih ljudi* in na širok aktiv njihovih družbenih organov so še pred nedavnim ocenjevali kot najvažnejši element procesa demokratizacije in preraščanja socialistične državnosti v komunistično družbeno samoupravljanje.²⁹ Sovjete pri tem ne obravnavajo le kot državne, marveč tudi kot družbene organizacije, kot oblike ljudskega samoupravljanja. Po nedavnih ocenah združujejo sovjeti v sebi lastnosti državne in družbene organizacije in izražajo s tem enotnost države in družbe. Na sedanji stopnji razvoja so sovjeti hkrati »organi državne oblasti in najbolj množična družbena organizacija«. Po svoji naravi so sovjeti že in vse bolj postajajo »delovni organi«, »delovne korporacije« samih delovnih ljudi; ker so sestavljeni na delegatsko-kongresnih načelih, so najpopolnejša posebljenost »načela tistega ljudskega samoupravljanja, ki mu je v prihodnosti naloženo, da zamenja državnost«. Ker sovjeti skrbijo za vse plati življenja in dejavnosti ljudstva, so potemtakem organi »samoupravljanja celotne družbe«. Vendar v sedanjih razmerah, ko je še nujna državnost, so sovjeti hkrati organi državne oblasti in ljudskega samoupravljanja«. V prihodnjem razvoju bodo sovjeti, kot poudarjajo, vse bolj zgubljali značilnosti državnosti in vse bolj izstopali v funkciji družbenih organizacij in organov samoupravljanja; kot rezultat takega razvoja se bodo sovjeti združili z drugimi asociacijami delovnih ljudi »v enotni sistem družbenega komunističnega samoupravljanja«. ³⁰

Dialektiko evolucije sovjetov na kratko označujejo takole: »Ustanovljeni kot množična družbena organizacija so se z zmago socialistične revolucije utrdili kot organi oblasti, ki združujejo v sebi državno oblast in samoupravljanje ljudstva in postajajo najbolj množična organizacija de-

²⁷ *Sovetskoe gosudarstvo v uslovijah razvitogo socialističeskogo občestva*, izd. »Nauka«, Moskva 1978, prispevek Ju. A. Tihomirova, str. 21.

²⁸ *Ibid.*, str. 18, 31.

²⁹ Ta proces se je v Sovjetski zvezi začel in se z občasnimi zastoji nadaljuje, vendar ni pripeljal do kvalitativnih sprememb. Težišče dela je še vedno na izvršilnih in administrativnih organih.

³⁰ Glej: D. I. Česnikot, *Ot gosudarstvennosti k občestvennome samoupravleniju*, Gospolitizdat, Moskva 1960, str. 20–22; *Sovety deputatov trudjaščihsja v period razvernuto go stroitelstva kommunizme*, sub. statej, izd. VPS in AON, Moskva 1961, str. 29–67; A. I. Lukjanov, B. M. Lazarev, *Sovetskoe gosudarstvo i občestvennye organizacii*, Gosjurizdat, Moskva 1963, str. 19–24; Ju. A. Tihomirov, *Sovety i razvitie gosudarstvennogo upravljenija v period razvernuto go stroitelstva kommunizme*, izd. Jurid. liter., Moskva 1963, str. 101–107; L. Karapetjan, V. Razin, *Sovety občšenarodnogo gosudarstva*, Politizdat, Moskva 1964, str. 152–158; L. A. Grigorjan, *Sovety-organi vlasti i narodnogo samoupravlenija*, Moskva 1963, str. 45–54 in 196–229.

³¹ L. A. Grigorjan, *op. cit.*, str. 47.

lovnih ljudi; s prehodom na razvito graditev komunizma se ob tem, da so še vedno organi državne oblasti, vse bolj spreminjajo v nedržavne družbene organizacije ljudskih množic ter se na tej poti v celoti preobražajo v organe komunističnega samoupravljanja.³¹ Tako postopno preobrazbo sovjetov so glede na ocene tempa graditve komunizma pojmovali ne le kot relativno bližnjo perspektivo, marveč tudi kot proces, ki se je že začel.

O teh lastnostih, značilnostih in perspektivah sovjetov govorijo zdaj vse manj. Zdaj poudarjajo njihovo povečano funkcijo predstavnjskih organov oblasti. Pri tem zanikujejo razlage, da povečevanje vloge plenuma sovjetov in njihovih aktivov (različnih komisij, ki na družbenih načelih delujejo pri sovjetih) pelje k zmanjševanju vloge izvršilnih organov in aparata. Nasprotno: poudarjajo, da sovjetska praksa v celoti »odklanja take mehanicistične poglede« ter potrjuje, da se mora povečevanje vloge predstavnjskih organov uskladiti z *ohranjenjem vseh osnovnih funkcij izvršilnih organov in aparata oblasti*.³²

Izvršilni organi in profesionalni upravljaljski aparat so ohranili — in bodo tudi v bližnji prihodnosti zadržali — vse osnovne funkcije in kompetence, ki so jih imeli. Še več: »zapletenost družbenega življenja«, pravijo, povečuje pomen in vlogo »profesionalizma v upravljanju«. Zato je ena glavnih teženj razvoja socialistične države »povečevanje socialno-upravljaljske moči države, kar naj bi ji omogočilo, da uspešno in v interesu družbe rešuje naloge pri vodenju gospodarstva, razvoju znanosti, tehnike, kulture itn.«³³

Demokratizacijo zdaj pojmujejo in uresničujejo kot enotnost dveh komponent. Prva je v »širjenju socialne baze državne oblasti« in v poglobljanju njene »družbene narave«, s čimer predpostavljajo, »da se državna oblast opira na vse ljudstvo«. Perspektiva demokratizacije v okviru socialistične družbe torej ni v tem, da začne vse ljudstvo uresničevati oblast, marveč da postane ljudstvo temelj državne oblasti.

Druga glavna komponenta demokratizacije je razvoj različnih oblik kontrole, širjenja njihovih funkcij in pristojnosti. V tem smislu se tudi

³¹ Šahnazarov G. H., *op. cit.*, str. 6. Z enakim metodološkim postopkom in z diskvalifikatorsko terminologijo (»mehanicistični pogledi« — »nekaj podobnega zakonu ohranjenja energije«) profesor Šahnazarov odklanja pojmovanje, da povečevanje vloge in pristojnosti lokalnih organov pelje k zmanjševanju pristojnosti centralnih organov. Zal profesor Šahnazarov ni pojasnil svojega »dialektičnega pogleda«, kako je možno, da se pri določenem številu funkcij in pristojnosti lahko povečajo funkcije in kompetence enih organov, ne da bi se zmanjšale pristojnosti drugih.

³² Tihomirov I. A., *op. cit.*, str. 49, 20. V številnih prispevkih se pojavljajo vztrajne zahteve po zvečanju učinkovitosti in produktivnosti državnega aparata, vendar je ugotovljeno le upadanje te učinkovitosti in produktivnosti. Uradniški aparat v ZSSR je naglo naraščal in je zavzel v primerjavi s celotnim prebivalstvom: leta 1924 — 4,4 %, leta 1939 — 16,7 %, 1970 leta — 22,3 %. Število nemanuelnih delavcev (uslužbencev, specialistov) se je v sovjetskem gospodarstvu absolutno zvečalo od 2,4 milijonov leta 1940 na 22,7 milijonov v letu 1975. V istem obdobju se kaže njihovo relativno naraščanje takole: leta 1940 pride na enega specialista 80 prebivalcev, leta 1975 pa 11 prebivalcev (*Ibid.*, str. 117).

³³ *Ibid.*, str. 23—24.

povečevanje vloge predstavniških organov v bistvu prevaja na povečevanje kontrolnih funkcij sovjetov nad delom izvršilnih organov in aparata oblasti. Hkrati je opazna težnja po vzdrževanju živih vezi med deputati in ljudstvom ter stalni kontroli volilnega telesa nad deputati. Demokratizacijo pojmujejo in jo skušajo uveljavljati kot povečanje kontrole delovnih ljudi nad svojimi deputati ter kontrole predstavniških organov nad izvršilnimi organi in organi, ki izdajajo odredbe, nad aparatom oblasti.³⁵ V tem smislu postavljajo zahteve po boljšem *informiranju državljanov* o delu organov oblasti in po večji *javnosti* njihovega dela. Po drugi strani terjajo *krepitev zakonitosti* v delu organov oblasti, ki je toliko bolj potrebna, kolikor je v preteklih obdobjih prihajalo do kršenja zakonitosti. Vendar tudi v tem primeru predvidevajo kot sredstvo zagotavljanja zakonitosti le krepitev »kontrolne nad državnim aparatom«. ³⁶ V Sovjetski zvezi imajo zelo razvejan sistem državne, partijske in družbene kontrole, ki opravlja pomembno družbeno funkcijo. Na različnih področjih družbenopolitičnega življenja dosega različne rezultate. Glede kontrole volilcev nad delom deputatov — zlasti v višjih organih oblasti — prihajajo šele do prvih resnejših izkušenj.

Razvoj socialistične demokracije so v času sprejemanja programa KPSZ pojasnjevali kot neprestan razvoj ne samo predstavniške, ampak tudi neposredne demokracije, ne samo kot posredno udeležbo delovnih ljudi v upravljanju, ampak tudi kot vse širše in celotnejše neposredno upravljanje z vsemi družbenimi in državnimi zadevami. V skladu z Leninovo tezo, da se »v socializmu množica prebivalstva povzpne do *samosvojne* udeležbe ne zgolj v glasovanjih in volitvah, marveč tudi v *vsakodnevem upravljanju*«, ³⁷ so mnogi avtorji tedaj na podlagi ocene o bližnji prihodnosti graditve komunizma predvidevali močan razvoj *neposredne demokracije* in postopno prevlado neposredne demokracije nad posredno in predstavniško demokracijo. ³⁸ Različne družbene organe pri organih oblasti, zlasti dejavnost družbenih organizacij in raznih oblik udeležbe delavcev v upravljanju podjetij so tedaj označevali kot glavne začetne oblike neposredne demokracije.

V tem času so zlasti poudarjali naraščajočo vlogo *družbenih organizacij* in njihovo vse širšo udeležbo v reševanju državnih in družbenih zadev kot »zakonit proces« preraščanja socialistične državnosti v komunistično družbeno samoupravljanje. ³⁹ Družbene organizacije, združujoče v sebi predstavniško in neposredno demokracijo, ne uveljavljajo samoupravljanja le pri notranjih vprašanjih svoje organizacije, marveč postajajo

³⁵ *Konstitucija razvitoga socializma*, prispevki I. A. Azovkina in B. M. Lazareva, str. 214—217 in 222—224.

³⁶ *Ibid.*, prispevek N. P. Farberova, str. 33.

³⁷ Lenin, *PSS*, zv. 33, str. 116.

³⁸ Glej: *Demokratija i komunizm*, Moskva 1962, str. 86—87.

³⁹ M. Z. Belova, *Vozrastanie roli obščestvennyh organizacijah v upravlennii gosudarstvom* Filozofija, vyp. IV, Leningrad 1963, str. 151.

zaradi svoje vse širše udeležbe v tem procesu pravi organi ljudskega samoupravljanja. Tedaj so ugotavljali, da bodo družbene organizacije vse bolj sodelovale v delu državnih organov — sovjetov, njihovih izvršilnih organov in komisij, s čimer bi prihajalo do prežemanja državnega upravljanja z družbenim samoupravljanjem.⁴⁰

Program KPSZ je predvidel prenašanje nekaterih državnih funkcij na družbene organizacije, »v naslednjih letih pa naj se prenese nanje pristojnost vodenja . . . kulturno-prosvetnih ustanov, ki so zdaj v pristojnosti države«. ⁴¹ V tistem času so ta proces ocenjevali kot najbolj plastičen primer začetega procesa preraščanja socialistične državnosti v komunistično družbeno samoupravljanje. S tem da se povezujejo s sovjeti, ki tudi »sami vse bolj nastopajo kot družbene organizacije«, sodelujejo v njihovem delu in prevzemajo nekatere njihove funkcije, prispevajo družbene organizacije k podružbljanju, t. j. k odmiranju države in k preoblikovanju obstoječe ureditve v »prihodnji brezdržavni sistem vodenja družbenih zadev — v komunistično družbeno samoupravljanje.«⁴²

Delovnim kolektivom so pripisovali pomembno vlogo v razvoju socialistične demokracije. Ocenjevali so, da obstaja »med razvojem upravljavskih funkcij delovnih kolektivov in nastajanjem komunističnega samoupravljanja naravna organska zveza«; to je bilo izhodišče za tezo, da je delovni kolektiv osnovna celica in enota prihodnjega komunističnega samoupravljanja kot celote, ali pa njegovih posamičnih delov in členov.⁴³ Delovni kolektivi nasploh, še posebej pa kolektivi v materialni proizvodnji so izraz in subjekt oblasti ljudstva, temeljne celice socialistične demokracije in prek njih delavski razred v pretežni meri uresničuje svoje »zgodovinsko poslanstvo vladajočega razreda«. Na podlagi že uresničenih sprememb v položaju in vlogi delovnih kolektivov in jasno izraženih nadaljnjih teženj so sovjetski avtorji sklepali, da je »ena izmed zakonitosti razvoja socialistične demokracije in oblikovanja komunističnega samoupravljanja tudi naraščanje upravljavskih funkcij socialističnega delovnega kolektiva.«⁴⁴

Tako so se iz obstoječih oblik neposredne demokracije in udeležbe delovnih ljudi v upravljanju, ki so jih ocenjevali kot obliko »socialističnega delavskega upravljanja« v Sovjetski zvezi,⁴⁵ nakazovale perspektive prehoda v komunistično samoupravljanje. Sámó bistvo »prehoda h komu-

⁴⁰ Glej o tem: Ju. M. Kozlov: *Leninski princip učestija trudjaščihša v sovetском gosudarstvennom upravlenii*, izd. MGU, Moskva 1962, str. 61—69; *Formy učestija občestvennosti v rabote mestnyh sovetov trudjaščihša*, Gosjurizdat, Moskva 1963, str. 19.

⁴¹ Program KPSZ, str. 105.

⁴² N. G. Aleksandrov, *Sovetskoe gosudarstvo i profesozjuzy*, Izd. MU, Moskva 1965, str. 30—31; Ju. M. Kozlov, *Učestie občestvennosti . . .*, str. 130—135.

⁴³ D. I. Časnikov, *Od gosudarstvennosti k občestvennomu samoupravleniju; K komunističeskomu samoupravleniju* (O komunizmu, knjiga dlja čtenija, str. 312—313); A. Motylev, *Po puti k komunizmu*, Moskva 1964, str. 286; *Razvitie form organizacii občestva v processe perehoda h komunizmu*, Vestnik LGU, No 11/1964, str. 52—63.

⁴⁴ Glej: A. K. Belyh, op. cit., str. 141—146.

⁴⁵ *Ibid.*, str. 144.

nističnemu družbenemu samoupravljanju zahteva zlasti in predvsem vseplošno udeležbo delovnih ljudi v upravljanju na vseh področjih družbenega življenja«. S tem »odpravlja socializem hkrati s socialnimi protislovji tudi bistveno nasprotje med ‚tistimi, ki vodijo‘ in ‚izvrševalci‘«. Sovjetski sistem je »že zdaj resnično razvejan sistem kanalov« poti in oblik udeležbe delovnih ljudi v vodenju »vseh plati družbenega življenja«. To so mnogotere oblike predstavniške in neposredne demokracije. Osrednji problem »izoblikovanja družbenega upravljanja v sferi proizvodnje je v tem, da postane uresničevanje socialnih funkcij upravljanja stvar celotnega kolektiva«. S tem bo v temeljnih družbenih odnosih premagana »bistvena razlika med ‚tistimi, ki vodijo‘ in ‚onimi, ki so vodeni,‘ — vsi postajajo hkrati eno in drugo, »to pa je tudi družbeno komunistično samoupravljanje«. ⁴⁶

Tudi zdaj so še avtorji, ki tako kot Tihomirov, predvidevajo »razvoj načela samoupravljanja in povečevanja skupnega deleža samoreguliranja«, kar naj bi v »perspektivi pripeljalo do večje vloge socialnih skupnosti — kolektivov in družbenih organizacij v uravnavanju sfer družbenega življenja«. ⁴⁷ Toda takih avtorjev je vse manj, njihove formulacije so zdaj previdnejše kot prej; sploh pa zdaj te procese opredeljujejo mnogo bolj posplošeno kot »generalno linijo razvoja« in časovno manj določno perspektivo. Razen tega pa tudi Tihomirov pojmuje samoupravljanje dokaj široko: obstoječo socialistično državo razlaga na podlagi stališč »tvorcev marksizma-leninizma«, ne pa na podlagi analize njene narave, načinov delovanja in njene zgradbe — kot »asociacijo delovnih ljudi« in kot »obliko političnega samoupravljanja«. ⁴⁸ Tudi on trezno opozarja, da bo »očitno ta razvoj nagleje potekal v sferi kulture kot pa v gospodarstvu«. ⁴⁹

Sama ustava, četudi je močno poudarjena njena programska narava ⁵⁰, določa družbenim organizacijam in delovnim kolektivom (čl. 7. in 8.) v obstoječem sistemu in tudi v perspektivi »razvoja političnega sistema sovjetske družbe« (čl. 9) mnogo skromnejše mesto. To se v nekaterih elementih te problematike še izraziteje pokaže v izjavah nekaterih znanih sovjetskih znanstvenikov-politikov. V primerjavi z interpretacijami iz 60-tih let so opazni v pojasnjevanju te problematike nekateri novi momenti.

Izraza *neposredna demokracija* v ustavi ni več, vse manj ga uporabljajo tudi ti avtorji — s tem pa plahnijo tudi zahteve po njenem širjenju

⁴⁶ Ju. E. Volkov: *Tak roždaetsja kommunističeskoe samoupravlenie*, »Misly«, Moskva 1965, str. 10, 75—76, 71, 28, 172.

⁴⁷ *Sovetskoe gosudarstvo v uslovijah razvitogo socialističeskogo občestva*, izd. »Nauka«, Moskva 1978, str. 35—36.

⁴⁸ *Ibid.*, str. 30.

⁴⁹ *Ibid.*, str. 36.

⁵⁰ Programsko naravo tudi te sovjetske ustave opredeljuje Ševcov kot specifičnost sovjetske ustave, ki se kaže v dejstvu, da se ustava »ne omejuje na to, da bi fiksirala tisto, kar je že uresničeno in kar obstaja v realnem življenju, marveč izraža prav tako cilje in težnje prihodnjega razvoja družbe in države« (Ševcov, *op. cit.*, str. 80).

in poglobljanju — četudi so v stvarnem življenju takšni organi še vedno navzoči in se bo njihova dejavnost — kljub možnim oscilacijam — ne prestando razvijala. Vendar sovjetski avtorji v svojih delih zdaj močneje poudarjajo, da v socializmu *sodelujejo delovni ljudje v upravljanju družbenih zadev* in v okviru teh tudi v reševanju gospodarskih vprašanj *predvsem prek predstavniških organov oblasti in ljudske kontrole*, ki jih izvolijo. Neposredno upravljanje prek organov družbenega upravljanja je prepuščeno obdobju komunizma. In ker je to daljnja prihodnost, vztrajajo predvsem pri tistem, kar je značilnost sedanje, socialistične faze — namreč državno vodenje in posredna, delno pa tudi neposredna kontrola nad delom upravljalvskega aparata.

Dejavnost *družbenih organizacij* in različne oblike *proizvodne demokracije*, prek katerih delovni ljudje posredno ali neposredno sodelujejo v upravljanju svojih podjetij, so prav tako v duhu nakazane usmeritve zožene na »kanale za zveze«⁵¹ med partijo in ljudstvom in na *kontrola* nad delom organov upravljanja na različnih sektorjih družbe, predvsem nad delom direktorjev in uprav podjetij. O teh organizacijah in organih vse manj govorijo kot o organih ljudskega samoupravljanja — tako v sedanosti kot tudi kot temelju prihodnjega komunističnega družbenega samoupravljanja.

Ko govori Šahnazarov o težnjah razvoja političnega sistema socializma, prvokrat spregovori o potrebi »nadaljnega izpopolnjevanja socialističnega sistema, udeležbe«⁵¹ delovnih ljudi v upravljanju podjetij, o razvoju »*proizvodne demokracije*«. V razmišljanju o teh problemih v okviru socializma izhaja Šahnazarov iz širših, globalnih okvirov sodobnega sveta, kajti »v našem času ima 'udeležba' eno izmed osrednjih mest v razrednem boju med delom in kapitalom in je predmet ostrega ideološkega boja«. V nasprotju s kapitalizmom »izhaja udeležba delovnih ljudi v upravljanju iz same narave socializma«. Vendar to udeležbo izvaja iz »stimulativnega vidika« in potrebe po optimalizaciji proizvodnih rezultatov, ne obravnava ga pa kot element razvoja in spreminjanja družbenih odnosov. Ko ugotavlja, da bo šla »socialistična praksa nedvomno po poti poglobljanja proizvodne demokracije«, hkrati opozarja, da to ne bo v ničemer okrnilo »principa jedinsonačelija v konkretnih vprašanih operativnega vodenja« in da se bosta »centralizirano planiranje in vodenje gospodarstva« brezpogojno ohranila tudi vnaprej. Razen tega po njegovem mnenju sodelujejo delovni kolektivi v upravljanju predvsem »prek partijske, sindikalne in mladinske organizacije« in potem prek splošnega zbora kolektiva. Konec koncev pa po mnenju Šahnazarova »sodelujejo delovni ljudje v vodenju družbenih zadev in v okviru tega v reševanju gospodarskih vprašanj predvsem prek predstavniških organov oblasti in ljudske kontrole, ki jih sami izvolijo«. Različne oblike proizvodne demokracije

⁵¹ Šahnazarov G. H., *op. cit.*, str. 7.

so po svojem pomenu dopolnilne oblike, ki so svetovalno-kontrolne narave.⁵²

Glede pristojnosti in perspektiv družbenih organizacij se dejansko napoveduje revizija tistih koncepcij, ki so bile sprejete s programom KPSZ v začetku 60. let. »Nekaj časa je prevladovalo mnenje« — pravi Šahnazarov, ne pove pa, čigavo je bilo to mnenje — »da bodo družbenim organizacijam postopno izročene funkcije državnih organov in da se bo po taki poti začel proces družbenega komunističnega samoupravljanja«. ⁵³ V nasprotju s temi koncepcijami vidi Šahnazarov najbolj perspektivno rešitev v tem, da »sindikate in druge družbene organizacije pritegujejo k sodelovanju z državnimi organi pri reševanju teh ali onih nalog«. ⁵⁴ Državni organi ostanejo potemtakem hrbtenica, središče in subjekt, ki koordinira, odloča, upravlja, družbene organizacije pa objekt, ki jih je treba »pritegovati« k sodelovanju z vseobsežnim in vsemočnim subjektom. S tem da sovjeti opravljajo tako funkcijo koordinatorja in združevalca med družbenimi organizacijami in delovnimi kolektivi, delujejo kot temeljni organi državne oblasti in kot »sredstvo prevladovanja odtujenosti države od družbe«. ⁵⁵ S tem da je Šahnazarov priznal »odtujenost države od družbe« — ker praviloma tako odtujenost v socializmu zanikujejo — je odprl tudi vprašanje poti za odpravljanje take odtujenosti. Očitno se ni mogoče strinjati s tem, da je s tem bežnim komentarjem celostno odgovoril na to veliko vprašanje socialistične teorije in prakse.

Vzporedno z odpravljanjem in zoževanjem vloge družbenih organizacij in organov za udeležbo delovnih ljudi v upravljanju podjetij na pretežno kontrolne funkcije narašča *pomen organov ljudske kontrole*. Ti organi, ki so »izjemnega pomena«, so po sedanjih razlagah glavna »novost socializma«; to so organi, po katerih se socialistična državna organizacija razlikuje od drugih državnih struktur. Po sedanjih ocenah so organi ljudske kontrole »učinkovita oblika demokracije«, najpomembnejši vzvod razvoja ekonomike, učinkovito sredstvo za reševanje gospodarskih in družbenih problemov, zato bo tudi v prihodnosti njihova vloga naraščala in se krepila. ⁵⁶

To so nekateri najbolj pomembni vidiki v interpretaciji sedanjega sovjetskega političnega sistema in njegove perspektive. Vloga in obseg tega prispevka ne dovoljujeta, da bi te vidike temeljiteje obdelali in opozorili še na nekatere druge. Razen tega so obravnavane razlage nastale v zadnjem času in so tudi nepopolne, premalo razčlenjene in ne vedno dovolj izostrene. Vendar lahko kljub temu sklepamo, da gre za *nove vidike* v interpretaciji bistva, mehanizmov in perspektive sovjetskega političnega

⁵² Šahnazarov G. H., *op. cit.* str. 8—9.

⁵³ *Ibid.*, str. 8.

⁵⁴ *Ibid.*, str. 8.

⁵⁵ *Ibid.*, str. 8. Ta misel Šahnazarova, zapisana v opombi kot bežni komentar podobne ugotovitve K. F. Serementa, je ostala v okrnjeni obliki.

⁵⁶ *Ibid.*, str. 11—12; Ševcov V. S., *Novaja konstitucija SSSR*, Moskva, 1978, str. 63.

sistema. Čas bo pokazal — na podlagi nadaljnjih razlag in stvarnega razvoja ter delovanja samega sistema — ali gre samo za nove poudarke v dosedanjih koncepcijah, ali pa za povsem *nove koncepcije*, ali gre torej za taktične inovacije ali pa za spremembo strateške orientacije v razvoju sovjetskega političnega sistema. Usmeritev je seveda že v teh novih dejavnikih jasno nakazana. Težišče se prenaša s procesa preraščanja socialistične državnosti v družbeno komunistično samoupravljanje na utrjevanje, modificiranje in učinkovitejše uresničevanje sedanje socialistične državnosti, sankcionirane z novo ustavo ZSSR. Razvoja demokracije ne pojmujejo več kot proces vzporednega razvoja državnega vodenja in neposrednega družbenega samoupravljanja in njunega postopnega spajanja v enotne organe komunističnega družbenega samoupravljanja, marveč kot *zakonitost v delu državnih organov oblasti* in kot posredno ter neposredno *kontrolno delovnih ljudi* nad delom državnih organov. To je odsev širšega koncepta teorije in prakse socializma in socialistične demokracije, kakršno sprejemajo in izvajajo v Sovjetski zvezi. Razredno in demokratično naravo celotnega sistema družbenih odnosov, pa tudi političnega sistema in sistema upravljanja z družbo in proizvodnjo pojmujejo in uresničujejo ne po tem, *kdo in kako upravlja*, marveč po tem, *v čigavem interesu* so upravljalvske odločitve, torej po socialnih ciljih upravljanja. V socialistični fazi razvoja pojmujejo in uresničujejo demokracijo kot partijsko vodenje in državno upravljanje v imenu in v interesu delavskega razreda, ne pa kot upravljanje razreda samega. Prek udeležbe v upravljanju lahko delavski razred v določenem obsegu izraža svoje zahteve, potrebe in interese, koliko in kako pa bo to sprejeto in uresničeno — o tem odločajo tisti, ki v njegovem imenu vodijo in upravljaajo družbo in proizvodnjo. Delavci in drugi delovni ljudje imajo možnost kontrole nad državnimi organi — in to možnost v »bazi« družbe (v podjetjih, ustanovah, v lokalnih organih oblasti itn.) v dokajšnji meri tudi uporabljajo, toda upravljanje je kljub temu v pristojnosti državnega upravljalvskega aparata. »Sovjetska država — glavno orodje graditve socializma in komunizma« — izvaja svoje temeljne funkcije v upravljanju družbe prek delovanja državnega aparata, »mehanizma, s katerim dosega praktično realizacijo teh funkcij«. ⁵⁷

Pojmovanje in uresničevanje demokracije v sovjetskem političnem sistemu je najbolj celostno podal profesor Tihonov. Po njegovem mnenju je »resnično demokratično načelo organizacije države v tem, da ima vsak državljani možnost sodelovati v obravnavanju zakonov, v volitvah svojih predstavnikov in v uvajanju zakonov v življenje«. ⁵⁸ Odločanje državljanov, njihovo neposredno upravljanje je zunaj dometa takega koncepta demokracije.

⁵⁷ Ševcov V. S., *Gosudarstvo razvitogo socializma*, str. 108—109.

⁵⁸ Tihomirov Ju. A., *op. cit.*, str. 23.

»Marksizem-leninizem je izoblikoval *osnovni kriterij*, ki nam omogoča, da presojamo o ravni razvoja *resnične demokracije*. To pa je *realna udeležba množic v vsakodnevnem upravljanju družbe in države*«⁵⁹ (podčrtal S. Ž.). Glede tega se lahko s profesorjem Ševcovim v celoti strinjamo. In prav na podlagi tega kriterija ter tu predstavljenih stališč o značilnostih sovjetskega političnega sistema lahko presojamo o vlogi, ravni in perspektivah razvoja socialistične demokracije v Sovjetski zvezi.

Sistem družbenih in političnih odnosov, kot smo jih podali v tem prispevku, je predviden za celotno socialistično fazo razvoja. Ker pa bo ta po najnovjših ocenah dolgotrajna faza razvoja sovjetske družbe, bo dajala taka narava družbenega političnega sistema trajnejši pečat v daljši perspektivi Sovjetske zveze.

V tekstih o sovjetskem družbenem in političnem sistemu poudarjajo, da je za ta sistem značilna dialektična enotnost trajnosti in dinamičnosti.⁶⁰ Sodeč po temeljnih značilnostih nove ustave in po novih akcentih v njeni razlagi dobimo vtis, da je vidik trajnosti prevladal nad dinamizmom sovjetskega sistema.

Praksa pa bo pokazala, koliko je ta sistem prilagojen ravni razvoja sovjetske družbe, njenim potrebam in možnostim in koliko bo prispeval k razvoju družbenega napredka, miru in socializma v svetu.

⁵⁹ Ševcov V. S., *Konstitucija razvitogo socializma*, str. 17.

⁶⁰ *Konstitucija razvitogo socializma*, prispevek B. N. Topornina, str. 40.

ANDRÉ GISSELBRECHT

V slovo Nicosu Poulantzasu

Nicos Poulantzas, sodrug v bojih na levi, profesor na Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales in na osmi pariški univerzi Vincennes, je nepričakovano umrl, star trinštirideset let. Za njim je ostalo veliko teoretsko delo: bil je marksistični raziskovalec z mednarodno kulturo in slovesom, neodvisen in samostojen, vendar pa se akademskim raziskovanjem na ljubo ni izogibal »razmeram«. Strastno je stal na strani političnih in sindikalnih sil, ki so predstavljale up, da se bo kaj spremenilo pred marcem 1978 in po njem. »Nikos«, tako smo ga klicali, je bil teoretskega duha in zahtevne pojmovne strogosti. Toda analitikov hladni pogled, kot se temu slikovito pravi, je le slabo prikrival naraščajočo tesnobo pred procesom avtoritarne involucije, ki je značilna za »napredni liberalizem«. V svoji zadnji knjigi ga je proučeval in imenoval »avtoritarna demokracija« oziroma »antidemokratičen liberalizem«. Te tematike se je lotil tudi na nedavnem kolokviju na Vincennesu o »novem notranjem redu«. Če smo za vedno zgubili moža izjemnega čara in silovite sle po življenju, po čemer je bil pravo nasprotje strogemu in suhemu kabinetnemu učenjaku, pa nam ostane njegov nauk in štiri glavne knjige: *Politična oblast in družbeni razredi* iz leta 1968, *Fašizem in diktatura* iz leta 1970, *Družbeni razredi v današnjem kapitalizmu* iz leta 1974 in *Država, oblast, socializem* iz leta 1978. Pridružuje se jim skupinsko delo *Kriza države* iz leta 1978, kjer je napisal uvodno razpravo in ga izdal v zbirki »Politiques«, ki jo je sam urejal. Takoj po padcu Salazarja in grških polkornikov je napisal krajšo študijo *Kriza diktatur; Portugalska, Španija, Grčija*, izšla je leta 1975.

Poulantzas, Francoz po svoji drugi domovini, je bil privrženec Gramscija, Althusserja in angleške »New Left«. Bil je eden predstavnikov »strukturalnega marksizma« in za naše dni že redke primer protistalinškega marksista, ki se ni nikoli v ničemer prepustil lahkotnosti antimarksizma niti antikomunizma. Komunistom je bil zahteven in pazljiv sobesednik. Vsi, ki imajo izkušnje s konformizmom v nekonformizmu, s to vse prepogosto značilnostjo univerzitetnih krogov, bodo razumeli, da sta bila za obrambo marksizma proti nasprotnemu toku, brezupnemu podjetju in »intelektualni žrtvi« z imenom »nova filozofija«, nujno potrebna

neodvisen duh in nemalokdaj tudi pogum. Enako je bilo tudi na levi proti reichovcem in drugim »anarhodesirantom«, za katere so fašizem »zahtevale množice«. Glede tega vprašanja si velja ogledati njegov prispevek k enemu izmed dveh zvezkov seminarja M. A. Macciocchijeve na Vincennesu v letu 1974/75 *Prvine za analizo fašizma* (v izdaji 10/18). Bil je vse prej kot mislec »mass-media«. S prijateljem Régisom Debrayem — z njim je v nekem trenutku ne brez ironije in vsekakor brez iluzij poskusil igrati »posredovalca« med levimi strankami, potem ko so se razšle, in s tem se nikakor ni sprijaznil — je občutil grozo pred zvezdništvom in pred »povprečnostjo«. Ostal je privrženec intelektualne etike tihega, neprizanesljivega in vztrajnega dela.

Svoja svarila, prava odporniška dejanja zoper val novega iracionalizma, zoper ta dogovorjeni napad na vsako pojmovno mišljenje, vsako racionalno vizijo in kritiko družbe, je objavljajal v listih, kot sta svobodna tribuna v časopisu *Le Monde* in v tedniku *Nouvel Observateur*, ni pa se oglasal v komunističnem tisku. Menil je, da bo prek njih doživel kar največji odmev, a je v njih neusmiljeno ostal v manjšini; lahko se vprašamo, kdo bi lahko uspešno prevzel njegovo povezovalno vlogo. Svoje raziskovanje in svoj boj je znal voditi tako, da ni porušil nobenega mostu oziroma vsaj tistih ne, ki kam vodijo. Od tod, na primer, njegov kritični pogled na analize oblasti, ki jih je naredil Michel Foucault. Njegovo strastno zavzemanje za enotnost ga je pripeljalo bliže k CFDT, pri kateri je bil nekaj časa »teoretik« njenih antihierarhičnih tez, ali k CERES, vsekakor bliže kakor h Komunistični partiji Francije. Po XXII. kongresu Komunistične partije in predvsem po začetkih »evrokomunizma« pa je sklenil, da je upravičen javno razpravljati s komunističnimi raziskovalci in aktivisti; tega dialoga o osrednjem predmetu svojega dela, to je o teoriji države, ni nikoli končal. Dialogiziral je s partijo, ki ga je, kar povejmo to, imela do takrat za človeka »z drugega brega« in ne za zaveznika, ki je nenehno pozoren za evolucijo partije; ta njegovim delom ni namenila kaj dosti pozitivnega zanimanja pač pa veliko več zavračanja in kritike, čeprav je bila kritika včasih upravičena, še posebej kar zadeva abstraktnost in teoreticističnost.

Poulantzas, demokrat iz Aten in grški komunist, je bil eden izmed »pridruženih« profesorjev francoskih univerz. Sodil je med tujce, ki jih ustrezno ministrstvo od leta 1968 dalje obravnava z omalovaževanjem, ki že meji na ksenofobijo. Na univerzi v Vincennesu, ki si jo je izbral in vanjo verjel, še posebej pa na oddelku za sociologijo, ki se ukvarja predvsem s študijem »ideoloških aparatov«, so ga tako kot veliko drugih političnih beguncev iz Evrope, Srednjega vzhoda in Latinske Amerike toplo sprejeli. Veliko je moral delati, da je obvladal pisano francoščino do tehnične popolnosti, značilne za politologijo. Grško poreklo, izvedenost v ustavnem pravu in izobrazba sociologa ameriške »funkcionalistične« šole, okrepljena bolj z izvrstnim filozofskim kakor ekonomskim poznavanjem Marxa in Lenina, so ga usmerili k dvema pojavoma, ki sta

bila stalna tema njegovih raziskav: k tezi, da je fašizem »država izrednega stanja«, in k tezi, da je država nasploh »blok na oblasti«. Pri tem ne gre za »državo enega razreda« oziroma »državo monopolov«, temveč za »državo razredno razcepljene družbe«. Tu je vir njegovega nasprotovanja teoriji o državi monopolnega kapitalizma (ki je doktrina KPF, op. prevajalca). Resnični namen vsega njegovega teoretskega prizadevanja je bil iztrgati marksistično teorijo o državi, teorijo, ki je ostala tragično pomanjkljiva, iz te dileme: ali država, ki se spaja z vladajočim razredom, kar je teza III. internacionale in »ekonomistična deviacija«, ali pa država kot avtonomni aparat »razsojanja« med razredi, kar je reformistična teza socialdemokracije. Želel je prevladati mehanicizem in »instrumentalizem«.

Danes bi imeli lahkó delo, če bi hoteli razbrati, v katerih točkah se teze Nicosia Poulantzasa vsaj do leta 1976 razhajajo s sedanjo ali nekdanjo teorijo francoskih komunistov o državi in razredih v Franciji in tem, kako to teorijo politično uporabljajo pri opredeljevanju zavezníštva. Za Poulantzasa je država zagotavljala razširjeno reprodukcijo družbene celote. Buržoazija je pri tem ostajala vladajoči razred. »Blok na oblasti« pa izhaja iz kompromisa, sklenjenega med finančno oligarhijo in »opornim razredom« (*classe-appui* — eden njegovih vprašljivih neologizmov), torej »drobno buržoazijo«, ki jo v bistvu utrjuje in povezuje njena ideologija. Poulantzas uvršča vanjo po vrsti uslužbenca, funkcionarje in neproduktivne delavce, v glavnem intelektualce. Iz tega izhaja, da zanj ne obstaja polarizacija okoli delavskega razreda proti »monopolom«. Delavski razred je precej izoliran pred »blokom na oblasti«, v katerem ima hegemonijo nedvomno veliki finančni kapital, ima pa jo na podlagi svoje zmóžnosti, da drobni buržoaziji ponuja kompenzacije. Gre za staro in za »novo« drobno buržoazijo. K slednji sodijo delavci, plačani za intelektualno delo. Kompenzacije pa ponuja seveda tudi privilegirancem monopolne države. Zato nadomešča »protimonopolistično strategijo« KPF s »protikapitalistično linijo«.

Na nekaterih pomembnih točkah pa je svoja stališča tudi evoluiral: glede poslabšanja realnega družbenega statusa »srednjih slojev«, katerih politična usmeritev je ostala njegova glavna preokupacija; glede vloge narodne države kot opore za internacionalizacijo kapitala, pa tudi kot opore bojov za spremembo; glede demokracije, ki jo je videl kot neposredno in predstavniško; predvsem pa glede »krize države« na Zahodu, kljub temu, da je »osupljivo odporna« (Gramsci), če upoštevamo, kako ostri so ljudski boji v njenem naročju. Vse to je v svoji zadnji knjigi strnil in začrtal resnično demokratizirano in samoupravljalno družbo, mimogrede pa tudi naznanil ovire, ki so jih po njegovem mnenju postavljale močne tehnokratske težnje socialistične partije. V debati, ki jo je objavila *France nouvelle*, je priznal, da je zagrešil metodološko napako, ko je s »formalistično koncepcijo instanc« ločil politično in ekonomsko sfero v monopolistični državi, in da je pretiraval, ko je preveč spolitiziral

njene funkcije. Dodajmo, da se mu je ta nezadostnost razkrila, ko se je približeval podrobnemu študiju francoske države v sedemdesetih letih (študijo nadaljuje skupina »krize države«). Sposobnost, da sebe postavi pod vprašaj in da hkrati ohrani bistvo svojih pozicij, taka sposobnost teoretika, da ima spreminjajočo se realnost rajši od svojih trditev, je postala preveč izjemna, da bi ne zaslužila, da jo pozdravimo. Toda kdo bi si upal zanikati, da Nicos Poulantzas nima nekaj zraven, ko je konec leta 1979 opaziti zboljšanje v teoriji KPF o državi? Ali je mogoče z gotovostjo reči, kdo se je komu približal, če je prišlo do zблиževanja? Bolj pravilno bi bilo govoriti o vzporednem razvoju. Mnogo napačnih ocen, ki smo jih zagrešili včeraj in se gibljejo okoli pojava »odpora proti spremembam«, lahko najde razlago v Poulantzasovih analizah o neproizvodnih delavcih, o delavcih zunaj delavskega razreda, o problemih karier in »namestitev«... Tudi če vprašanja o začetku upadanja partij in sindikatov, postavil jih je v *Monde diplomatique* (zadnji članek, ki ga je objavil, op. prevajalca), zahtevajo drugačnih odgovorov, se vprašanjem samim ni moči izogniti.

Bodi mi na tem mestu dovoljeno, da kot »vincenovec«, kot komunistični intelektualec in kot prijatelj izrečem Nicosu Poulantzasu, ki se je od nas poslovil veliko prezgodaj, poslednji in bratovski zbogom. Njegov boj je bil in je še vedno naš boj.

(Iz *France Nouvelle*, št. 1770 od 13.—19. oktobra 1979, prevedel C. B.)

IVAN IVEKOVIĆ

Politični testament Agostinha Neta

Po Eduardu Mondlaneju in Amilcarju Cabralu je za vedno preminil tudi Agostinho Neto, zadnji izmed zgodovinskih voditeljev protikolonialne in socialne revolucije v (nekdanjih) portugalskih kolonijah. Umrl je le nekaj dni pred svojim sedeminpetdesetim rojstnim dnevom (rodil se je 27. IX. 1922) in nepolna dva meseca pred proslavo četrte obletnice obstoja Ljudske republike Angole, katere tvorec je bil (neodvisnost je bila razglašena 11. XI. 1975).

I

Dr. Agostinho Neto je bil zelo tih, skromen, lahko bi rekli tudi vase zaprt in sramežljiv človek. Tudi s svojim zunanjim videzom in z dokaj skromnimi govorniškimi sposobnostmi ni ustrezal liku klasičnega ljudskega tribuna. Ni bil ne teoretik niti ideolog, pa vendar je bil idol zatiranih angolskih množic, strateg zmage Ljudskega gibanja za osvoboditev Angole (Movimento Popular de Libertacao de Angola — MPLA) v »prvi« in »drugi« vojni za neodvisnost, bil je arhitekt nove socialistične in nevrščene Angole.

V protislovnih tokovih novejšje angolske zgodovine, v katerih so se notranjim nasprotjem pogosto pridružili še najrazličnejši interesi in pritiski iz tujine, se je Neto s tem, da ni odstopal od temeljne strateške naravnosti gibanja, ki ga je vodil, izkazal tudi kot izreden strateg. S tem da je do maksimuma izkoristil vse slabosti in razpoke v vrstah domačih in tujih nasprotnikov, da je spretno usmerjal pomoč prijateljev iz tujine, se mu je posrečilo v najbolj kritičnih trenutkih razvoja MPLA ohraniti avtentičnost in integriteto angolske revolucije. S svojo načelnostjo in doslednostjo si je pridobil velik mednarodni ugled. Njegova odlika je bila, da je znal zbirati, spodbujati in usmerjati sodelavce, s čimer je kadrovsko utrjeval revolucionarno jedro, ki je strnjeno v sedanji Partiji dela in za katero lahko domnevamo, da bo nadaljevala njegovo delo. Tistim, ki prihajajo in ki bodo sprejemali odgovornost za nadaljnji razvoj, je zapustil bogato dediščino, predvsem pa izkustvo prehojene poti MPLA same.

II

Zgodovina nove Angole se začenja 10. decembra 1956. leta, ko se je v senci kolonialno-fašističnega terorja porajala v globoki ilegali MPLA. V začetku je bil to zarotniški krožek, v katerem so se zbirali maloštevilni »asimilirani« intelektualci glavnega mesta. Med njimi je bil tudi Agostinho Neto, sin protestantskega pastora, tedaj še študent medicine na Portugalskem. Nanj so posebej vplivale svobodnjaške ideje, ki so se po drugi svetovni vojni širile po Evropi. Mnogi med temi zarotniki so tedaj prek Komunistične partije Portugalske »odkrivali« marksizem in v partijskih priročnikih iskali navdih za lastno dejavnost. Neto se je že kot študent vključeval v akcije portugalske opozicije in si v njenih vrstah nabiral prve politične izkušnje.

V petdesetih letih je KP Portugalske — tako kot druge metropolitanske komunistične partije — zagovarjala tezo, da morajo kolonialni narodi svojo usodo povezovati z bojem evropskega proletariata, češ da bo socialni prevrat v metropolah samodejno pripeljal tudi do osvoboditve izkoriščanih množic v kolonijah¹. Koloniziranim narodom je bila dodeljena vloga strateške rezerve razvitejšega in bolj organiziranega delavskega razreda metropole; ti bi torej morali pritiskati na vladajočo buržoazijo, ki je odločala hkrati o usodi Portugalske kot tudi njenih »čezmorskih ozemelj«. Nacionalno prebujanje podjarmljenih ljudstev Azije in Afrike, na čelu katerega so bili elementi avtohtonih mladih buržoazij, so mnogokrat ocenjevali kot »buržoazni reformizem«, kar je nekatere komunistične skupine odvrčalo od tega, da bi se vključevale v plimo antikolonialne revolucije². Seveda je tako stališče — največkrat je bilo teoretično zasnovano na »dokazih«, da ni ne objektivnih niti subjektivnih pogojev za socialni prevrat v kolonijah — delovalo skrajnje destimulativno in je ljudi odvrčalo od boja.

Kljub temu so se temnopolti študenti, zbrani v »Domu imperija«, poskušali organizirati. Ustanovitev Centra za afriške študije leta 1951 je bil prvi korak k njihovi emancipaciji. Neto, Cabral, Mozambičan Dos Santos, Angolec Lucio Lara in mnogi drugi so se v burnih razpravah o razmerah v njihovih deželah skušali dokopati do lastnih stališč. Podoben proces osveščanja je potekal tudi v kolonijah. Tako je nekje v začetku petdesetih let angolska sekcija KP Portugalske prerasla v Komunistično partijo Angole (KPA). Toda kmalu se je pokazalo, da je njen program preozek; z vključitvijo nekaterih nemarksističnih skupin leta 1953 je KPA prerasla v Partijo združenega boja Afričanov Angole (PLUA).

¹ Ko G. Padmore razpravlja o načelnosti politike V. I. Lenina do koloniziranih narodov, se loti hkrati tudi neprizanesljive kritike stalinističnega pristopa h koloniziranim in »drugopoltim« narodom, kar je v svojem delu *Pan-Africanism or Communism?* (Dennis Dobson, London, 1955, str. 289—381) utemeljil z natančno faktografijo.

² Glede odnosa do antikolonialnih gibanj v lastnih deželah sta najbolj značilna primera KP Indije in KP Italije, lahko pa bi navedli še nekatere druge primere.

Hkrati so se izoblikovale v ilegali in v emigraciji tudi druge skupine in ko so se pridružile k PLUA, je leta 1956 nastala MPLA, ki je prinesla bistven preobrat v zgodovini Angole.

III

Pot do lastnih ideoloških koncepcij, ki bi bile zasnovane na družbeni stvarnosti Angole, ni bila preprosta niti kratkotrajna. To izpričuje tudi manifest antikolonialnega gibanja (MAC), ki so ga leta 1957 v Parizu objavili predstavniki gvinejskih, angolskih in mozambiških organizacij in v katerem je bila stara komunistična dogma preprosto »afrikanizirana«. Manifest je namreč razglašal, »da pripada proletariatu vloga mobilizatorja in organizatorja množic in voditelja boja proti kolonializmu«³. Nadaljnji razvoj pa je pokazal, da maloštevilno in neosveščeno angolsko delavstvo, ki nima tradicij v razrednih in političnih bojih, z dokajšnjim nezaupanjem sprejema program MPLA, medtem ko se nekateri drugi sloji, predvsem »uporniška« drobna buržoazija in mestni polproletariat, veliko bolj živahno odzivajo na prve pozive gibanja. Razen tega je tudi stopnjevano nasilje v kolonijah zmanjševalo možnosti za agitiranje in nadaljnje širjenje vrst MPLA. Prijeli so predsednika MPLA Ilido Machado, kmalu zatem tudi Agostinha Neta, ki je od 1959. leta vodil mestno organizacijo v Luandi. Tisti, ki jim je uspelo pobegniti, so v emigraciji kmalu obnovili direktivni komite MPLA, ki se je leta 1960 naselil v Konakriju. Njen predsednik je postal Mario de Andrade, generalni sekretar pa Viriato da Cruz. Neta, ki so ga Portugalci konfinirali na Zelenortske otokih, je komite imenoval za »častnega predsednika«.

Tako se je začela trnova pot emigrantske MPLA, katere naslednja pomembnejša etapa je bila »vstaja« 4. februarja 1961 v Luandi. Organizirali so jo mestni aktivisti, ki so bili še na prostosti, njen neposredni vodja pa je bil Tomaz Fereira (ki pa je na dan vstaje sedel v zaporu). Namen vstaje je bil, da bi z njo pritegnili pozornost svetovne javnosti, začela pa se je z ugrabitvijo portugalske potniške ladje, ki se je polastil Henrique Galvao. Upor je bil slabo pripravljen in se je končal z vesplošnim pokolom ne le aktivistov, ki so v uporuh sodelovali, marveč tudi vseh osumljenih, predvsem »asimiliranih« intelektualcev. Ilegalna mreža v Luandi in v drugih mestih je bila popolnoma uničena in čakati je bilo treba na leto 1974 in na padeč fašističnega režima, da je MPLA spet zaživela.

Hkrati se MPLA sooča z afirmacijo Zveze prebivalstva Angole (UPA), ki je delovala iz Leopoldvilla in ki je na pobudo alžirskega poslanika v Kongu Frantza Fanona marca 1961. leta sprožila »vstajo« v vaških naseljih severne Angole; tedaj so voditelji MPLA v Dakarju

³ Navedeno po M. de Andrade v zborniku *La lutte de liberation nationale dans les colonies portugaises* — La Conference de Dar Es Sallame, CONCP, Alger, 1965, str. 37.

leta 1961 prvič objavili celosten program gibanja, v katerem pozivajo k enotnosti »vseh političnih partij« in k skupnemu boju »vseh afriških družbenih razredov«⁴.

Vodstvu MPLA se je šele oktobra 1961 posrečilo, da je svoj glavni štab premaknila iz Konakrija v Leopoldville. S tem je dobila končno možnost, da je začela s političnim delom med vse številnejšimi angolskimi ubežniki iz nekdanjega belgijskega Konga. Vendar je prišla zaradi tega v spopad z Robertom Holdenom in njegovo UPA, ki sta imela Kongo in severno Angolo za svoj rezervat. Vse ponudbe MPLA, da bi prišlo do usklajevanja akcij z UPA, so se druga za drugo izjalovile. Roberto je izvajal pravo rasistično-plemensko vojno, katere žrtve niso bili le aktivisti MPLA, marveč tudi mešanci in pripadniki nekongoanskih etničnih skupin⁵. Na pobudo Alžircev je osnoval Roberto 1962. leta tako imenovano Začasno revolucionarno angolsko vlado v begunstvu (GRAE), ki jo je kmalu priznala Organizacija afriške enotnosti. UPA pa je prerasla v Fronto za nacionalno osvoboditev Angole (FNLA). Med večinskim tokom v MPLA in generalnim sekretarjem Viriato da Cruz je prihajalo do vse pogostejših razhajanj. Ko je prišel dr. Neto, ki je medtem pobegnil iz Portugalske, konec leta 1962. v Leopoldville, je bilo gibanje že v hudi notranji krizi, na afriškem kontinentu pa je bilo popolnoma osamljeno.

IV

S prihodom dr. Neta, ki je bil decembra izvoljen za novega predsednika, so se odprle za MPLA nove perspektive. Vendar se tudi Netu ni posrečilo doseči sporazum z Robertom in FNLA niti izgladiti spora s frakcijo da Cruza; pač pa je začel sistematično izbirati kadre in iz temelja prenavljati organizacijo gibanja. Kljub težavam in nasprotovanju FNLA je ponovno vzpostavil zveze z notranjostjo dežele. V hribovitem predelu Dambo, severovzhodno od Luande, je nastalo žarišče odpora, ki so ga vodili kadri gibanja; to je bilo prvo vojaško-politično okrožje MPLA, ki se je tam ohranilo vse do konca vojne. Za to okrožje je bilo v tem časovnem obdobju — kot je kasneje pisal eden od poveljnikov MPLA — značilna »pasivna defenzivna strategija«.⁶ Ni bilo niti vojaške organizacije niti koordinacije, medtem ko se je na političnem področju »neomejeno uveljavljala kmečka ideologija, z vsemi svojimi negativnimi posledicami«.

Novembra 1963 so kongoške oblasti prepovedale delo MPLA na vsem svojem ozemlju in štab gibanja se je preselil v sosednji Brazzaville, kjer

⁴ MPLA — Programa (londonska izdaja 1961, str. 8).

⁵ Kongoška etnična skupina naseljuje področje severne Angole, jugozahodnega Zaira in južnega Konga (B). UPA je zrasla iz plemenskega združenja angolskih Kongožanov, ki so našli zatočišče v Belgijskem Kongu (Zairu). Kljub popolnemu angolskemu videzu, ki ga je gibanju hotel vtisniti Roberto Holden, je ostala UPA vse do konca organizacija z močnimi značilnostmi tribalizma.

⁶ Comandante Jika (Gilberto da Silva): *Reflexoes sobre a Luta de Libertacao Nacional*, MPLA-DOP, Luanda 1976, str. 53—69.

so nekaj mesecev pred tem potolkli neokolonialni režim, na oblast pa je prišla garnitura progresivnih politikov.

Prehod v nekdanji francoski Kongo je gibanju MPLA omogočil, da je začelo z gverilskimi operacijami v enklavi Kabinda (sestavni, vendar ozemeljsko ločeni del države, eno od 15 okrožij Angole — op. prev.), ki je postala njeno drugo vojaško-politično okrožje. S tem se je začela faza »aktivne defenzivne strategije«. Kabinda je praktično postala šola narodnoosvobodilnega boja, skoz katero so šli vsi nadaljnji voditelji gibanja.

Za brazzavillsko obdobje MPLA je pomembna tudi »druga« vojna za neodvisnost sosednjega Konga, v katero so se vključevale zelo pestre mednarodne sile: Kitajci, Rusi, Kubanci in afriške države, članice »skupine Casablanca«, ki so podprle lumumbiste, hkrati pa prihaja med njimi tudi do nasprotij. V Brazzavillu so bili posebej aktivni Kubanci, ki niso poskušali odtod na osebno pobudo Che Guevare presajati »žarišč« (foco) protiimperialistične vojne samo v Čombejev Kongo, pač pa tudi v Angolo in Kamerun. Odtod je odposlala MPLA v severno Angolo nekaj kolon gverilcev, ena med njimi se je imenovala »Cienfuegos« po kubanskem narodnem junaku. Nekako v tem obdobju se je znašel v Pekingu Viriato da Cruz, ki je odigral v prvih javnih kitajsko-sovjetskih polemikah dokaj pomembno vlogo in je bistveno prispeval k poslabševanju odnosov med LR Kitajsko in MPLA. Hkrati pa je prišlo v tem obdobju do prvih tesnejših stikov med MPLA in Jugoslavijo.

Ameriško-belgijski desant na Stanleyville in vojaški udar polkovnika Mobutuja v novembru 1965 sta zapečatila usodo »druge vojne« za kongoško neodvisnost in dokončno onemogočila, da bi gibanje uporabljalo teritorij Zaira. Po drugi strani je postala FNLA od teh dogodkov dalje orodje zairske politike.

V

Neodvisnost Zambije je bila razglašena oktobra 1964. leta; to je MPLA omogočilo, da je začela s pripravami na odpiranje Vzhodne fronte. Ker si je nabralo dovolj izkušenj iz preteklih napak, se je vodstvo gibanja lotilo naloge zelo premišljeno in metodično. Diplomatske, politične in vojaške priprave so bile res temeljite, kar vse je prispevalo k temu, da se je po prvih gverilskih akcijah v okrožju Moxico v marcu 1966 vstaja zelo naglo razplamtela. Ustanovili so tretje vojaško-politično okrožje, dr. Neto pa je leta 1967 narodno-osvobodilno vojno razglasil za »generalno« linijo gibanja.

MPLA je končno prešla iz defenzive v strateško ofenzivo in v letih 1966, 1967 in 1968 doživlja narodno-osvobodilni boj velike uspehe. Zaostale množice se spontano vključujejo v gibanje. Ustanavljajo prve organe nove oblasti, organizirano nastaja specifična vojno-gospodarska proizvodnja, gibanje odpira šole in ambulante, v Centru za revolucionarno izobraževanje (CIR) šolajo na stotine in stotine prihodnjih kadrov

MPLA. »Za mnoge aktiviste iz mestnih naselij — je pisal Gilberto da Silva — je bilo to zgodovinsko doživetje: seznanili so se z ‚mato‘ (goščavo), živeli so z množico . . ., spoznali so, da jim ta množica posreduje izredno bogato izkustvo, da je to socialna baza, na katero se lahko opre, da je to agens revolucije . . .« Po drugi strani je »gverilsko jedro revolucioniralo kmečke množice, jih osvobajalo tradicionalnih predsodkov . . . jih silovito vključevalo v nove oblike eksistence, v nov svet, v katerem so prevladovale drugačne vrednote . . .«.⁷ Skratka, antikolonialna revolucija je prodrla do samega socialnega temelja in se je odtlej tudi opirala na celotno ljudstvo.

To je tudi obdobje, ko MPLA oblikuje lastno ideologijo, pri čemer ji Cabralove analize in nekateri vietnamski teksti le potrjujejo izkušnje, do katerih je prišla MPLA sama v soočanju z na novo razkrito stvarnostjo lastne dežele. V nekem tekstu MPLA iz leta 1967 je dobesedno zapisano: »Kolonializem je v bistvu samo ena izmed oblik eksploatacije človeka po človeku. Boj za nacionalno neodvisnost je boj eksploatiranih množic proti eksploataciji. Staro eksploatatorsko družbo mora po nacionalni neodvisnosti zamenjati nova družba, v kateri ne bo več krivic stare družbe . . .«⁸ Hkrati pa v tekstu ugotavljajo, da je MPLA »mikrokozmos, v katerem odseva makrokozmos angolske družbe«, ki združuje Angolce dokaz raznoličnega socialnega izvora.⁹ Skupaj z dogmo o avantgardni vlogi proletariata odklanja tekst tudi Fononovo tezo o avantgardni vlogi kmetstva, pa tudi guevaristični koncept, ki je nasploh zanemarjal politično delo med množicami in je vse podrejal spontanistični akciji, ki so jo začenjali profesionalni gverilci. Izkustvo angolske revolucije je bilo predvsem praktične, manj teoretske narave: ta vzorec se je izražal v medsebojnem prežemanju in revolucioniranju zavesti večine ljudstva, ki se je vključevalo v oboroženo vstajo, in profesionalnih revolucionarjev, ki so se od ljudstva učili in ga hkrati usmerjali. Taka skupnost je nastajala tudi v MPLA, ki je dejansko prerasla v široko vseljudsko fronto, ki je vključevala dokaj raznolične družbene skupine in sloje.

Avgusta 1972 je angolsko osvobojeno ozemlje obiskala tudi delegacija SZDL Jugoslavije.¹⁰ V tem času je MPLA neposredno obvladovala približno 100.000 kvadratnih kilometrov ozemlja v vzhodni Angoli, njene kolone pa so prodirale proti severozahodu in okrožju Malanje ter proti središču in okrožju Bie.

VI

Vedno daljše poti za oskrbovanje, obsežnost osvobojenega ozemlja ter različni pogoji boja v Kabindi in na vzhodni fronti ter različna med-

⁷ Prav tam, str. 63.

⁸ »Vitoria ou Morte«, Brazzaville, september 1967.

⁹ Navedeno delo, Comandante Jika, str. 47.

¹⁰ Delegacija, ki je med prvimi obiskala »vzhodno fronto«, je vodil član sekretariata predsedstva ZK SZDL Jugoslavije Jože Božič.

narodna vpletanja so bili potencialna nevarnost za enotnost gibanja. Že leta 1972 so najprej na vzhodni fronti potem pa 1973. leta v Kabindi vpeljali »gibanje za usklajevanje« (Reajustamento); z njim naj bi predvsem izgladili ideološka nesoglasja v MPLA in odpravili vse bolj očitne pomanjkljivosti v vojaški in politični organizaciji. »Gibanje za usklajevanje« je potisnilo iz anonimnosti frakcijske skupine, ki so nasprotovale glavnini gibanja in legalnemu vodstvu, zbranemu okoli dr. Neta.

Prvi se je začel upirati Daniel Chipenda, član najožjega vodstva, ki je potegnil na svojo stran več soplemenjakov iz etnične skupine Ovimbundu, kateri je pripadal. Njegova frakcija (imenovana »vzhodni upor«) je poskušala ob aktivni podpori dejavnikov iz tujine — vključno s pomočjo iz Zambije — prevzeti vodstvo gibanja. Organizirala je celo atentat na predsednika Neta, ki pa ni uspel.

Druga frakcija z nazivom »aktivni upor« se je porajala v Brazzavillu. Okoli sebe je zbirala intelektualce, ki so zaradi nesoglasij že v prejšnjih obdobjih zapuščali gibanje. Za svojega vodjo je izbrala Joaquina Pinta Andradea, ki so ga v času, ko je sedel v portugalskem zaporu, proglasili za »častnega predsednika« frakcije. Med njimi so bili tudi člani nekdanje Cruzove frakcije — pa tudi Mario de Andrade. Ta skupina je uživala neuradno podporo brazzavillskega režima, dr. Neta pa je obtoževala za »prezidencializem«.

Med tem časom je prišlo v Lizboni do vojaško-demokratskega prevrata (25. V. 1974), zato so postali pritiski na glavnino gibanja MPLA vse bolj pogosti. Od Neta so zahtevali, da se brezpogojno »združi« s frakcijami. To je bila enotna zahteva Zambije, Konga, Zaira — pa tudi Tanzanije, iz ozadja pa se je tej zahtevi pridružila tudi Sovjetska zveza in še druge sile.

Hkrati so iz Zaira ponovno aktivirali FNLA in njenega voditelja Roberta, ki si je prizadeval, da bi si v najkrajšem času pridobil mednarodni ugled (obiski v LR Kitajski, Romuniji itn.); iz kolonialnega naftalina so potegnili tudi Jonasa Savimbija, katerega Unija za popolno neodvisnost Angole (UNITA) je zadnja leta sodelovala s portugalskimi oblastmi v boju proti MPLA. Oživele so tudi separatistične skupinice v Kabindi, združene sicer v tako imenovani Fronti za osvoboditev enklave Kabinda (FLEC), ki so se politično opredeljevale za Zair in Kongo.

Avgusta 1974 je dr. Neto moral pristati na sklic »tripartitnega kongresa« — skupaj z »vzhodnim« in »aktivnim« uporom, in sicer na ozemlju Zambije. Čeprav so režiserji »kongresa« že vnaprej pripravili »kompromisno rešitev«, je Neto stoično odbijal vse pritiske. Ponudil je sicer odstop, ni pa niti za korak odstopil od strateške naravnosti revolucije niti od svojih temeljnih načel. Delegati večine so končno ta zrežirani »kongres« zapustili in imeli na osvobojenem ozemlju v okrožju Moxico od 12. do 20. septembra lastno medregionalno konferenco aktivistov. Na njej so ponovno potrdili načelo neodvisnosti in avtonomnosti gibanja, določili pogoje za pogajanja z novo vlado v Lizboni ter trdno podprli stališča

svojega predsednika. Po vrnitvi MPLA v domovino se je pokazalo, da tam frakcije dejansko ne obstajajo oziroma da so samo tiste frakcije, ki jih podpirajo iz tujine. V času dogodkov, o katerih pišemo, je že vsa Angola vzklikala MPLA in dr. Netu. Ob njegovem zmagoslavnem prihodu v Luando 4. februarja 1975 se je zbrala na prostoru med letališčem in središčem mesta več stotisočglava množica, najštevilnejša množica, ki je kdajkoli preplavljala mestne ulice Angole.

VII

Četudi se poskus z likvidacijo MPLA ni posrečil, so bile njene mednarodne pozicije dokaj oslABLJENE; to je omogočilo reakcionarnim krogom v vrhovih lizbonskega režima, da so MPLA degradirali na »eno izmed treh angolskih osvobodilnih gibanj« (poleg FNLA in UNITA), s katerimi naj bi se Portugalska pogajala. Sporazume o premirju je sklepala vlada z vsemi tremi organizacijami po vrsti: najprej z UNITA, potem s FNLA in nazadnje z MPLA. Toda še preden je bil podpisan sporazum med portugalsko vlado in MPLA, je prišlo na zelenortske otoku Sal do nenadnega sestanka med generalom Spinoło in predsednikom Mobutu-jem, ki ga je spremljal Roberto Holden. Nikoli se ni zvedelo kaj bolj zanesljivega o rezultatih teh pogovorov, vendar je dokaj upravičena domneva, da so razpravljali o usodi Angole in njene kabinske enklave ter o tem kako stišati vpliv MPLA. Kmalu zatem je moral Spinoła odstopiti. Vendar se zdi, da so se nekateri njegovi načrti uresničevali tudi po odstopu: 15. XI. 1974 so v Luandi pričakovali državni udar, ki naj bi ga izvedli vojaki FNLA, ki so se zbirali v glavnem mestu. Puč je z odločno akcijo preprečil portugalski visoki komisar Rose Coutinha, ki je z oklopnimi vozili zasedel vse strateške točke v mestu. Radio Kinshasa, ki ni bil obveščen o tej akciji visokega komisarja, je emitiral vest, da je FNLA »iztrgala oblast iz rok lopovov, avanturistov in komunistov«.

Drugi del načrta, ki se je nanašal na Kabindo, v kateri so bogata ležišča nafte, so poskušali izpeljati veliko kasneje: načrt so preprečili s skupno akcijo Gibanja oboroženih sil in borcev MPLA. Portugalci so zajeli in z letalom prepeljali v Lizbono lokalni štab svoje armade, Angolci pa so pregnali prek meje združene zairske in kvizlinške formacije.

Toda MPLA je bila prisiljena v sporazumevanje s FNLA in UNITA; o tem je bil v začetku leta 1975 dosežen tudi formalen dogovor v kenijskem mestu Mombasa. Na podlagi skupaj sprejete platforme za pogajanja je bil v Alvoru (južna Portugalska) 15. I. podpisan s Portugalsko sporazum o neodvisnosti dežele. V sporazumu je bilo zapisano, da so vsa tri gibanja »edini legitimni predstavnik angolskega ljudstva«; določena je bila paritetna sestava koalicijske vlade za prehodno obdobje, 11. XI. 1975 pa je bil določen kot dan neodvisnosti. Zadnje dni januarja je bila v Luandi svečano ustoličena nova vlada, na čelu katere je bil predsedniški »kvartet«: novi portugalski visoki komisar Silva Cardoso (prejš-

njega komisarja Coutinha so zaradi njegovih simpatij do MPLA odstavili), predstavnik FNLA Johnny Eduardo, predstavnik MPLA Lopo do Nascimento in predstavnik UNITA Jose Ndele.

VIII

Že prve dni delovanja nove vlade se je pokazalo, da bodo nastopili veliki problemi. MPLA je sicer mobilizirala prebivalstvo, njena vojaška moč pa je bistveno zaostajala. Na drugi strani je FNLA prek Zaira kopičila v deželi velike količine vojaške opreme, medtem ko so bogati Portugalci in nekateri elementi portugalske armade oboroževali UNITA. MPLA je nadzorovala urbana središča, Kabindo in pušče vzhodne Angole, vsak dan bolj pa jo je ogrožala finančna in vojaška premoč njenih koalicijskih partnerjev. FNLA je s severa začela z vojsko zasedati ozemlje, UNITA pa se je vgnezdila v središču dežele. Toda do prvega resnejšega spopada je prišlo s Chipendino skupino, ki so jo organizirali in oborožili Zairci.

V marcu 1975 je prišlo v sami Luandi do neposrednega spopada s FNLA, ko je ta začela obračunavati s spontano nastajajočimi organi ljudske oblasti. Nekako v istem času se v bojih na strani FNLA pojavlja vse več zairskih vojakov, konec aprila pa so prišle nepotrjene vesti, da so prvi južnoafriški vojaki vdrli na ozemlje južne Angole. UNITA se v tem času uradno sicer postavlja v položaj »nevtralnosti«, vendar pa aktivno deluje za razširitev svojega vpliva v središču in na jugu dežele. Ko je konec aprila priplula v pristanišče Luande ladja »Postojna« (Splošne plovbe iz Kopra) z pošiljko jugoslovskega orožja za MPLA, se je razmerje sil v glavnem mestu spremenilo. Ta pošiljka orožja je MPLA omogočila, da je v spopadih, ki so trajali vse do julija, potisnila iz Luande sile FNLA.

Nadaljnji dogodki so si naglo sledili kot na filmskem platnu. Zairske enote so pod zastavo FNLA izvedle okupacijo celotne severne Angole in prodrle do Caxita, ki je oddaljen približno 50 kilometrov od Luande. V juliju se je začela z juga ofenziva Južnoafričanov, ki so se jim pridružile sile UNITA in Chipende, ki je medtem prešel k FNLA. V avgustu je prišlo med FNLA in UNITA tudi do farmalnega zavezništva. Namen enih in drugih je bil, da do 11. novembra 1975 — torej do napovedanega datuma neodvisnosti Angole — vkorakajo v Luando. MPLA, na katero so pritiskali s severa in juga, se je vendarle posrečilo, da je vzdržala v glavnem mestu in celo nadzorovala koridor, ki jo je povezoval z Zambijo. S tem je preprečila, da bi se lahko južnoafriške in zairske enote združile. Medtem ko se je vse to dogajalo, ko je potekal boj za življenje in smrt, so angolske delegacije odhajale v svet in iskale pomoč. Za MPLA ni bil največji problem boj z domačimi kvizlingi — v tem boju je lahko zmagovala; zdaj se je soočala z veliko močnejšim vojaškim

strojem združenih sil Južne Afrike in Zaira, za katerim so stali tudi zahodni interesi. Izid teh obiskov je znan: odzvali so se Kubanci in njihova množičnejša intervencija se je začela šele potem, ko je bila slovesno oklicana LR Angola in njena neodvisnost. Vemo tudi, da so sprva prihajali brez orožja in da je šele kasneje začelo prihajati orožje iz ZSSR in drugih držav. Mimogrede naj omenimo, da je mala republika Gvineja-Bisao poslala februarja 1976 v Angolo vsa svoja oklopna vozila. Prepeljala jih je ladja Splošne plovbe, na kateri je bila tudi prva pošiljka jugoslovanske vojaške pomoči. Tedaj je bil zairski invazijski korpus že v popolnem razsulu, medtem ko so se južnoafriške enote organizirano umikale proti jugu.

IX

V »drugi« vojni za neodvisnost Angole se je v polni meri pokazal radikalizem ljudskih množic, zlasti v urbanih središčih, ki so se večinsko odklepale MPLA. Gibanje pravzaprav ni bilo niti organizacijsko niti kadrovsko in ne vojaško pripravljeno na velike poskušnje, s katerimi se je srečevalo. Toda te njegove pomanjkljivosti je nadomestilo spontano gibanje ljudskih množic, ki so začele že v zgodnejšem obdobju koalicijske vlade samoiniciativno ustanavljati svoje organe ljudske oblasti (Poder Popular). Prebivalstvo, ki so ga zmobilizirali četrtni komiteji v Luandi, je pravzaprav izbojevalo boj za glavno mesto in zaustavilo invazijske enote pri Caxitu. MPLA v tem času ni imela svojih političnih struktur, medtem ko je bila moč Ljudskih oboroženih sil za osvoboditev Angole (FAPLA) še vedno dokaj skromna. Popolnoma razumljivo je, da so se v na novo ustanovljene organe ljudske oblasti vključevali najrazličnejši elementi — od povratnikov iz Portugalske in Evrope, ki so prinašali s seboj polno bisago za Angolo neuporabnih idej, pa do lumpenproletarskih elementov milijonskega mesta. Posebej so bile aktivne razne trockistične, maoistične in druge ultralevičarske skupine, o katerih dejavnosti pričajo številni pamfleti, razglasi in teksti v časopisju. V razmerah državljanske vojne in agresije od zunaj je bil tudi njihov prispevek v boju s skupnim sovražnikom zelo dragocen. Toda od trenutka, ko se je situacija razčistila, je bilo treba njihovo energijo usmeriti v bolj konstruktivno smer. Pokazalo pa se je, da je to zelo težavna naloga.

Novi režim se je znašel v nezavidljivem položaju. Na eni strani so prenehali z dejavnostjo vsi gospodarski mehanizmi, razpadel je notranji trg, ustavil se je promet, administracija ni delovala; po drugi strani pa so bile nestrpne in radikalizirane ljudske množice, ki so pričakovale od svoje oblasti nujne spremembe, boljše življenjske in stanovanjske razmere, kaznovanje kvizlingov in črnoborzijancev, odpiranje šol in bolnišnic — pa tudi hrano, kajti pretila jim je lakota. Že v času vojne je v Angoli krožila parola, da pomeni proizvajati isto kot boriti se z orožjem. Ven-

dar pa je kljub vsem prizadevanjem in transfuziji kadrov proizvodnja stala. Čeprav so brez večjih težav odstranili tiste levičarske skupine, ki so se izoblikovale zunaj MPLA (npr. »komiteji Amilcarja Cabrala« ali samozvana »Organizacija komunistov Angole«), so se tudi znotraj MPLA začele z levičarskimi frazami oglašati sile, ki so se postopno strnjevale okoli Nita Alvesa, tedanjega člana politbiroja in ministra za notranjo administracijo.

X

Alves ni bil nova in neznana osebnost. Čeprav je bil relativno mlad, je bil že več let politični komisar Prvega vojaško-političnega okrožja in se je po vrnitvi iz Portugalske prvi pojavil v Luandi. Zelo naglo je postal priljubljen ljudski tribun. Kot minister za notranjo administracijo je bil avtor prvega zakona, ki so ga izglasovali v svobodni Angoli — zakona o ljudski oblasti. Že tedaj se je eksponiral z javnimi kritikami »birokratske buržoazije« in maoističnega odklona vodstva, ki mu je pripisoval antisovjetizem.¹¹ Pri tem je uporabljal rasistično argumentacijo, kajti pod udar njegove kritike so prišli mešanci in to prav najbližji Netovi sodelavci. Alvesa so oktobra 1976 odstranili s položaja ministra, kmalu potem pa izključili tudi iz centralnega komiteja in končno tudi zaprli. Toda pokazalo se je, da Alves ni bil osamljen. Pridružili so se mu številni kadri iz nekdanjega Prvega okrožja, ki so bili na pomembnih položajih v FAPLA in v generalnem štabu. Sedemindvajsetega maja 1977 se jim je posrečilo dvigniti dele devete oklopne brigade, prve regularne vojaške formacije v Angoli, del vojaške policije in enot protiletalske obrambe mesta in poskušali so izpeljati vojaški udar. Ni se jim pa posrečilo, kot so načrtovali, dvigniti tudi prebivalstva Luande. Kasneje se je pokazalo, da so bili v pripravljanje udara vmešani tudi nekateri tuji interesi, kar je bilo mogoče ugotoviti po izgonu nekaterih portugalskih državljanov in uslužbencev nekaterih ambasad vzhodnoevropskih držav. Proti zarotnikom so z majhno zakasnitvijo nastopile kubanske enote in udar je bil zlomljen. V boj s pučisti so se popolnoma spontano in nekoordinirano vključevali mnogi elementi FAPLA; posebej so se izkazali »stari borci« z vzhodne fronte.

Dogodek z Alvesom je pokazal, v kolikšni meri je novi režim ranljiv tudi od znotraj. Ta izkušnja je pripomogla k temu, da se je oblast bolje organizirala ter izoblikovala popolnoma jasno ideološko platformo, ki ni dovoljevala nobenih dvoumnosti glede svoje razlage. Tak program so sprejeli na kongresu MPLA decembra 1977. leta, ko je gibanje preraslo v Partijo dela.¹²

¹¹ O tem več v njegovem govoru na mitingu 5. VII. 1976 (tekst je natisnjen v posebni brošuri).

¹² Obširneje o kongresu v našem članku »Osnivanje Partije rada« v reviji Politička misao št. 3/1978, str. 391—411.

Kongresni sklepi so tudi uradno potrdili vse tisto, kar se je začelo s protikolonialno in socialno revolucijo, se še jasneje izoblikovalo v »drugi« vojni in ob spremembah, do katerih je prišlo po razglasitvi neodvisnosti. MPLA se je jasno in glasno opredelila za znanstveni socializem in za marksizem in napovedala preobrazbo v partijo delavskega razreda, v katerem mora priti do najtesnejše zveze med delavci, kmeti in revolucionarno inteligenco. S tem množično gibanje ni bilo likvidirano, pač pa so bili izoblikovani transmissijski mehanizmi med partijo oziroma kadrovskim jedrom, ki je v MPLA vedno obstajalo in se je v končni fazi bojov strnjevalo v oboroženih silah — in med širšim gibanjem oziroma ljudskimi množicami, ki so se na najrazličnejše načine vključevale v boj proti kolonializmu in neokolonialni koaliciji. V na novo izvoljeni centralni komite so prišli sami »stari borci«, ki so sodelovali v »prvi« in »drugi« vojni za neodvisnost in ki so skupaj z dr. Netom prebrodili vse krize v razvoju MPLA in narodnoosvobodilne vojne.

Precej pozornosti so na kongresu posvetili tudi območjem, ki jih je »druga« vojna najbolj prizadela in na katerih so v tem času še vedno delovale izolirane kvizlinške formacije, ki so jih tja pošiljali iz tujine. Uradno je bila razglašena politika selektivne nacionalizacije opuščenih posestev in tovarn. Napovedali so razvoj državnega sektorja gospodarstva, vendar v sodelovanju s tujim kapitalom. Ponovno so potrdili tudi neuvrščeno in neodvisno usmeritev LR Angole.

Slabo informiranemu tujemu opazovalcu se lahko zdijo nekatere formulacije v kongresnih besedilih in tudi v kasnejših izjavah dokaj poenostavljene. Ko ocenjujemo njihov pravi družbeni pomen, pa moramo upoštevati vsaj tri temeljna dejstva: 1. da je MPLA končno prišla do takega programa socialistične graditve, ki je razumljiv tudi širšemu krogu aktivistov; 2. da so se tudi poprejšnji programi MPLA — tako kot programi drugih narodnoosvobodilnih gibanj v deželah v razvoju, namenjeni družbeni bazi — vedno omejevali na nekaj razumljivih parol in revolucionarnih pesmi; 3. da mora LR Angola rešiti nekaj eksistenčnih problemov: prvič, konsolidirati svojo neodvisnost, ki jo neprestano ogrožata agresija iz tujine in notranja subverzija, drugič, zadovoljiti najbolj elementarne potrebe prebivalstva in slojev, ki so sodelovali v narodnoosvobodilni vojni, in tretjič, v skladu z novimi izhodišči in prioriteta oživiti zaustavljene gospodarske mehanizme ter doseči leta 1980 raven proizvodnje iz leta 1973.

Uspehi, ki jih je dosegla Angola do danes, so impresivni, četudi so bolj kvalitativne kot kvantitativne narave. Uveljavila se je nova družbena organizacija, ki je radikalno prekinila s kolonialno-kapitalistično prakso. Nacionalizirala je šole in potrojila število učencev, ki so zajeti v enotni program osnovnega izobraževanja. Prav tako je nacionalizirala bolnišnice, ki so postale s tem prvokrat dostopne tudi za vse preproste Angolce. Velik

korak je napravila dežela v emancipaciji žena in mladine, ki so se iztrgali iz spon tradicionalne patriarhalne družbe. Zaživeli so novi gospodarski mehanizmi. Naglo se razvija nova družbena zavest.

Ostalo pa je nerešenih še veliko resnih problemov, s hitrim razvojem angolske družbe pa se porajajo tudi novi. Drobnoblagovna proizvodnja, katere ni moči izkoreniniti z nikakršnimi nacionalizacijami, stalno poraja socialne razlike, enako pa se dogaja tudi z razvojem etatiističnega sektorja . . .

XII

Če bi hoteli povzeti vse, kar smo doslej povedali, potem bi lahko nenapisani politični testament Agostinha Neta strnili v nekaj temeljnih imperativov.

Na prvem mestu bi bila vsekakor neodvisnost LR Angole in MPLA — partije dela, kar pomeni njun neprestan boj za samostojnost, za pravico do proste izbire poti razvoja, za ohranitev nacionalne identitete in ozemelske integritete Angole, za neprestano odbijanje vseh pritiskov iz tujine in imperialistične agresije, skratka, da bo dežela svobodna, neodvisna in neuvrščena.

Drugi imperativ je s prvim tesno povezan: v Angoli se je že med protikolonialno revolucijo začel proces radikalnih socialnih preobrazb, ki so se nadaljevale tudi v »drugi« vojni in v boju proti neokolonialističnim silam in tudi z uradno opredelitvijo za socialistično pot razvoja. S te poti ni možno nikakršno preusmerjanje k »nekapitalistični naravnosti razvoja«, ki ji ga s strani vsiljujejo, niti k »afriškemu« socializmu, ki bi pomenil kapitulacijo pred pritiski neokolonializma.

Tretji imperativ je čisto praktične narave, toda brez tega lahko postane neodvisnost dežele popolnoma brezsmiselna, socializem pa gola deklaracija. Angola mora, kot vse druge nerazvite nekdanje kolonizirane dežele, pospešeno reševati življenjske probleme svojega prebivalstva — lakoto in podhranjenost, bolezni, osnovno izobraževanje in zdravstveno zaščito. To je moči doseči le z novo valorizacijo družbenih potreb, pri čemer mora imeti kategorija družbene rentabilnosti prednost pred kategorijo ekonomske rentabilnosti. Napredek na tem področju pa je možno doseči tudi s skromnejšimi finančnimi, tehničnimi in kadrovskimi sredstvi; predvsem pa je pomembno to, da na tej poti postopno odpravljajo »notranji kolonializem«, pregrajo med »modernim« in »tradicionalnim« družbenim sektorjem. Namesto da »tradicionalni« sektor še vedno podpira »moderni« sektor, bi morali vrstni red popolnoma zamenjati.

Netovi sodelavci so si nabrali dovolj izkušenj in to izkustvo je celo dolgotrajnejše kot pri številnih »starejših« afriških državah, tako da bodo znali nadaljevati njegovo delo.

Jose Eduardo dos Santos, ki je s soglasnim sklepom CK MPLA prevzel vse funkcije preminulega Neta, ima kljub relativni mladosti¹³ dovolj izkušenj in sodi v vrsto »starih borcev«. Že 1961. leta je prišel v Leopoldvill in postal eden izmed voditeljev mladinske sekcije MPLA, katere borbeno pot je vseskozi spremljal. Kot uravnovešena osebnost je bil eden izmed najožjih sodelavcev preminulega predsednika, in ta se je nanj, zlasti zadnja leta, kar najbolj opiral. S funkcijami je prevzel tudi odgovornosti in probleme; seveda nima in si tudi še ni mogel pridobiti tolikšne avtoritete, kot jo je imel njegov prednik. Ima pa prav kakor dr. Neto zveste sodelavce, ima sposobno in preskušeno ekipo, ki je šla skoz »sito in rešeto« revolucije.

STANE PAVLIČ

OPEC, inflacija in države v razvoju

OECD — organizacija za gospodarsko sodelovanje in razvoj napoveduje po ženevski podražitvi nafte (junija 1979) padec rasti bruto narodnega dohodka v obdobju enega leta za približno 2 odstotka in povečanje kombinirane stopnje inflacije do konca leta 1979 na 10 % (en odstotek nad programirano) ter povečanje stopnje nezaposlenosti od dosedanjih 5,2 % na 6 %. Primanjkljaj plačilnih bilanc vseh štiriindvajset držav članic se bo povečal na 40 milijard dolarjev (po tekočih cenah), vendar se bo že v naslednjem letu zmanjšal za deset milijard dolarjev zaradi načrtovane podražitve proizvodov (opreme, tehnologije, orožja), ki jih prodajajo državam članicam OPEC (Organisation of Petrol Exporting Countries — organizacija dežel izvoznic petroleja).

Na tokijskem sestanku velike sedmerice konec julija 1979 je bila energetska problematika v središču pozornosti. Čeprav so vzroki za strukturno krizo kapitalističnega sistema znani, so predstavniki vodilnih zahodnih držav tudi tokrat valili odgovornost za sedanje in prihodnje težave v svetovnem gospodarstvu na proizvajalke in izvoznice nafte; poudarjali so, da se jim je posrečilo, da so po poprejšnjem vrhunskem sestanku v Bonnu julija 1978 dinamiko inflacije upočasnili, zdaj pa se ta zaradi pritiska zadnjega občutnega povečanja cene nafte spet hitro krepi. Voditelji sedmerice niso pokazali pripravljenosti, da bi se spopadli s pravimi

¹³ Dos Santos ima 38 let in je najmlajši član politbiroja. V času Netove smrti je bil vršilec dolžnosti šefa države in je na položaju ministra za plan vodil seje vlade. Zastopal je LR Angolo na vrhunskem sestanku neuvrčenih v Havani. Pred tem je opravljal dolžnost ministra za zunanje zadeve in podpredsednika vlade.

vzroki krize/inflacije in z dejstvom, da so prav oni sami uveljavili obstoječe mednarodne odnose. V Tokiu dogovorjena strategija, namreč zmanjšana poraba nafte in pospešitev razvoja alternativnih energetskih virov je le skromen korak k izboljšanju svetovnega energetskega stanja, nikakor pa ne rešuje temeljnih problemov, ki pretresajo svetovno gospodarstvo oz. svetovni tržni sistem.

I

S takšno politično-propagandno oceno (tokijskega vrha) se ne strinjajo številni zahodni publicisti. Raymond Aron npr. piše v pariškem *L'Expressu* (14. julija 1979), »da se je večini zahodnih držav v letih 1976 in 1977 res posrečilo zmanjšati stopnjo inflacije, da pa je ta začela spet naraščati še pred ženevsko podražitvijo nafte — v ZDA že leta 1978. Podražitev nafte je posledica, ne pa vzrok inflacije«. Pisec ugotavlja, da so se realne cene nafte v letih od 1974 do 1978 celo znižale, kar na Zahodu zavestno pozablja.¹ »Inflacija ni nevidno in učinkovito sredstvo za zmanjšanje bremena uvoza nafte. Indeks cene nafte se bo gibal v razmerju s stopnjo inflacije na Zahodu, oziroma točneje, v razmerju s cenami ključnih proizvodov, ki jih uvažajo države članice OPEC.« Tokijski vrh ni odgovoril na vprašanje, ali gre le za ponovljeno krizo iz leta 1974 ali pa za uporabo nafte kot političnega orožja; opozarja na grožnjo šejka Gamanija ministra za energetiko Saudske Arabije — da bi lahko prišlo do resnih težav, vključno s potapljanjem tankerjev v Sueškem prekopu, če Američani ne bodo prisilili Izraela, da se umakne iz okupiranega ozemlja. Poudarja, da bodo posledice podražitve nafte za približno 60 % v letu 1979 najbolj prizadele dežele v razvoju, ki niso izvoznice nafte. Da si bodo zagotovile vsaj minimalno stopnjo gospodarske rasti, se bodo te dežele morale na novo zadolževati — če se jim bo sploh posrečilo najti upnike-kreditorje — vsekakor s težkimi posojilnimi pogoji. Morgan Guaranty Trust Company napoveduje povečanje primanjkljaja DVR v plačilni bilanci leta 1979 na 38 milijard dolarjev, leta 1980 na 42 milijard dolarjev (stanje leta 1978: 27,5 milijard dolarjev).

Carterjev gospodarski svetovalec Alfred Kahn govori o katastrofi (Time 9. julija), čeprav je stopnja inflacije v ZDA v prvem četrtletju 1979 — torej še pred aprilsko in junijsko podražitvijo nafte — dosegla rekordno višino 13,4 %! Time pričakuje še 15 % podražitev nafte do konca leta 1979 — predvsem zaradi rastoče inflacije, pa tudi zaradi razvrednotenja dolarja. Poudarja, da se je raven sistema baznih cen OPEC povečala od januarja 1979 za 50 % in za 1.000 % od začetka sedemdesetih let, ko je stal sodček nafte 1,80 dolarja.

Londonski *Financial Times* in glasilo ministrstva za finance ZDA napovedujeta v tem letu pomembne spremembe v finančnem položaju

¹ Henry Kissinger v svojih (pravkar objavljenih) spominih piše, da se je realna cena nafte v letih 1974—1978 zmanjšala za 15 odstotkov.

držav OPEC v primerjavi z letom 1978, ko so države članice OPEC končale z neto primanjkljajem. Države OPEC naj bi v letu 1979 realizirale z izvozom nafte okoli 181 milijard ameriških dolarjev, leta 1980 pa okoli 205 milijard — in sicer ne glede na morebitne nove podražitve cene nafte. Dohodki držav OPEC so leta 1978 dosegli le 129,2 milijarde ameriških dolarjev. Predvidevajo, da bo trgovinski presežek članic OPEC leta 1979 znašal okoli 81 milijard dolarjev; od tega naj bi realiziral Kuwait 12,2, Irak 10, Saudska Arabija 8,9, Združeni arabski emirati 6 in Libija 5,5 milijard ameriških dolarjev.

Bilten OPEC (april 1979) ugotavlja, da uvažajo razvite industrijske države nafto ceneje, kot so jo uvažale konec leta 1973, in sicer glede na izredno podražitev industrijskih izdelkov, opreme, tehnologije, oborožitve in tudi glede na visoko stopnjo inflacije ter razvrednotenje dolarja, ki je glavno plačilno sredstvo za nafto. Kupna moč 20 dolarjev za sodček komaj ustreza ceni nafte konec leta 1973. Dežele v razvoju so prizadete zaradi podražitve nafte kot tudi podražitve opreme, tehnologije, oborožitve itn. Kancler Schmidt je izjavil, da bi pomanjkanje nafte lahko pripeljalo celo do vojne, do oboroženega spopada med porabniki in proizvajalci nafte. To dajejo slutiti tudi ponovne grožnje ameriškega sekretarja za obrambo Arnolda Browna z intervencijo posebnega korpusa (več kot 100.000 mož), če bi bili zaradi pomanjkanja nafte ogroženi življenjski interesi ZDA.

K zaostritvi je prispevala tudi odločitev predsednika Carterja o subvenciji uvoza nafte v ZDA, pri čemer je upoštevano gibanje cen nafte na svobodnih trgih v Rotterdamu in Genovi. Medtem ko sta bila ta trga v prejšnjem obdobju le neke vrste indikator gibanja cen na naftnih borzah, postajata zdaj pomembna vira za nakup nafte; cena na teh trgih je tudi dvakrat večja od cene, ki jo je določila OPEC. Carterjev ukrep je posebej prizadel politiko deveterice, ki se zavzema za sporazumevanje s proizvajalkami nafte. To ponovno potrjuje, da Zahod nima trdno dogovorjene dolgoročne strategije glede oskrbe z nafto, čeprav mednarodna agencija za energijo predvideva, da se bo sedanji primanjkljaj nafte v svetu s sedanjih 5 odstotkov povečal leta 1990 na približno 25 odstotkov.

Anthony Sampson, avtor številnih publikacij s področja naftnih družb, je v članku »OPEC ni sovražnik« (Newsweek 30. julija 1979) polemiziral s stališčem ameriške administracije, ki obtožuje OPEC, da je glavni krivec za težave tržnega gospodarstva. Sedanja naftna kriza, piše, se ni začela s krepitvijo OPEC, marveč z njegovo slabitvijo. Prva zvišanja cen nafte po iranski revoluciji ni sprožila OPEC, marveč britanske in norveške družbe, ki prodajajo nafto, načrpano iz Severnega morja; ker imajo sklenjene le kratkoročne pogodbe, so zato lahko na nove razmere hitreje reagirale. Pretirane cene nafte na »svobodnem« trgu Rotterdamu in Genove niso posledica nekakšne zarote OPEC, marveč so posledica panike, ki je zajela Zahod ob nepričakovanem pomanjkanju nafte. Višje cene so še posebej vztrajno izsiljevale največje naftne družbe »sedem

sestra«. OPEC ni imel s tem nič opraviti. Naftna kriza pomeni za OPEC popolnoma nekaj drugega kot za Zahod. *OPEC želi predvsem stabilen trg, ki bo zagotavljal stvarno vrednost njihovega glavnega proizvoda v odnosu do trdovratne inflacije in padanja vrednosti dolarja. Članice OPEC so zaskrbljene nad razsipništvom in nad hipokrizijo Zahoda. Celo nova cena nafte komaj dohaja stopnjo inflacije po letu 1974. Glede očitka, da delujejo te dežele kot kartel, ugotavljajo, da so še vedno neučinkovite v primerjavi z OTAC (Organization of Technically Advanced Countries), ki jo vodijo ZDA in ki uveljavlja svoje inflacijske cene v svetu.*

Sedanja naftna kriza je poudarila *soodvisnost in ranljivost obeh strani*: proizvajalcev in porabnikov nafte; inflacija divja, cene proizvodov in nafte vrtoglavo naraščajo, zaostruje se politična kriza na Bližnjem vzhodu. Tragedija tokijskega sestanka na vrhu je v tem, da ni storil ničesar za premostitev prepada med porabniki in proizvajalci nafte. Namesto tega predsednik Carter obžaluje, da zahodni svet mirno pristaja na zvišanje cen nafte. Mnogo bolj realno bi bilo, vsaj kar zadeva Evropo, da svet ne bi pristajal na neomejeno porabo nafte v ZDA.

Londonski *The Economist* (7. julija 1979) ugotavlja, da naftni »udar« 1979. leta ni bil niti približno tako težak, kot je bil v letih 1973—1974. Leta 1974 je prišlo do transfera iz razvitih industrijskih držav v države proizvajalke nafte zaradi podražitve cen nafte v vrednosti 60 milijard dolarjev (96 milijard po vrednosti iz leta 1979); letošnji transfer se bo gibal med 20 in 30 milijardami dolarjev. 50 % zvečanje cene nafte leta 1979 ustreza zvečanju cen drugih proizvodov, zlasti primarnih; cene kovin so se zvečale leta 1978 za 45 %, cene žita za 40 %. Pozitivni vidik je tudi ta, da je sedaj svetovno gospodarstvo še vedno v fazi (četudi skromne) gospodarske rasti, medtem ko je bilo v letih 1973—1974 v fazi hude recesije. Kljub zadnjemu povečanju cene nafte je pričakovati v vodilnih industrijskih državah rast od 1 do 2 %. Stanje nezaposlenosti pa je bolj težavno; leta 1973 je znašala nezaposlenost 8 milijonov (2,5 %), zdaj pa že 16 milijonov (5,5 %). Stopnja inflacije se približuje desetim odstotkom. *Skupni plačilni primanjkljaj držav v razvoju leta 1979 ocenjujejo na 38 milijard dolarjev, kar zahteva, da se finančni ministri držav članic IMF (Mednarodnega denarnega sklada) resno zavzamejo za reciklažo petrolejskih dolarjev, namesto da se ta sredstva nalagajo v komercialnih bankah.* Ta problematika bo morala priti tudi na dnevni red »velike sedmerice« na prihodnjem vrhunskem sestanku v Ottavi. *Nedopustno je, da so sedanje cene bencina in gorilnih olj (po realni vrednosti) v nekaterih državah nižje, kot so bile pred 25. leti, in to po zaslugi fiskalnih manipulacij vlad porabnic nafte (cena nafte v Veliki Britaniji je bila npr. v začetku leta 1979 po realni vrednosti nižja od cene v letu 1950).*

The Economist se ne zavzema za zlom OPEC, ampak za tako usklajeno politiko vodilnih držav porabnic, ki bi »ohromila« moč OPEC, da bi uveljavila realno povečanje cene nafte. Politika konfrontacije, ki so

jo izvajale industrijske države porabnice nafte po letu 1974, je bila predvsem retorična in jo je kmalu zamenjala politika pomiritve.

Nobelovec Paul A. Samuelson piše v »Tragikomediji energetske krize« (*Newsweek* 2. julija) o neutemeljenosti očitkov zahodnih držav, zlasti ZDA, ki so naslovljeni na OPEC zaradi zviševanja cen nafte. OPEC se ravna v skladu s tržnimi zakoni, ustrezno ponudbi in povpraševanju, kot to ravnajo druge proizvajalke nafte: Velika Britanija, Norveška, Mehika; proizvajalci na Aljaski, kot je npr. ameriška družba Texon, grobo dvigujejo cene nafte. »Negospodarno ravnanje z nafto bo končno omogočilo nove, nekonvencionalne energetske vire s financiranjem orjaških projektov, kot je bil Manhattan, kar je bolje, kot da čakamo na zlom OPEC.«

Ugledna ameriška revija *Foreign Policy*-53 (poletje 1979) piše v prispevku »Nafta je prepeceni« o neutemeljenosti kritike, češ da ravna OPEC kot kartel²; ameriške naftne družbe poslujejo kot kartel že od leta 1945 in diktirajo cene nafte mimo tržnih zakonov, odločajo o količini proizvodnje ter s tem tudi o odnosu med ponudbo in povpraševanjem. »Cena za uvoženo nafto v ZDA je pod ravnijo srednjeročnih naložb v alternativne energetske vire kot tudi v nove vire nafte. Sedanje cene ne spodbujajo varčevanja z nafto niti razvoja substitutov...« Nadalje ugotavlja, da se poraba nafte ne zmanjšuje kljub naraščanju cen. Tržni zakoni narekujejo povečanje cene nafte tudi zaradi vznemirljivega usihanja naftnih rezerv. »Če bi kartel naftnih družb pravično in pravočasno urejal cene nafte, namesto da je diktiral ceno, ki je znašala manj kot dva dolarja za sodček v začetku šestdesetih let, bi danes naftne krize ne bilo. *Diktiranje nizkih cen je vplivalo na prenapetost vseh vej gospodarstva in na neutemeljeno dinamiko gospodarske rasti industrijskih držav.*« Velja še dodati, da je leta 1969 stal sodček nafte v zahodni Evropi 12 dolarjev, toda nekaj več kot polovico cene so zajemale takse, drugi del pa je bil pretežno dohodek naftne družbe.

Nobelovec Milton Friedman je v energetske politiki odločen zagovornik svobodnega trga; svobodni trg bolj učinkovito zagotavlja energetske vire kot pa državna birokracija. Odprava nadzora cen nafte in plina je odločilnega pomena za razumno energetske politiko. Goriva iz škrljavcev, smolnatih peskov itn. pridejo v poštev le tedaj, če se izkažejo kot cenejši alternativni vir, kot pa je nafta, pri čemer je treba upoštevati tudi vse večje stroške za varstvo okolja. Trg je najbolj učinkovit instrument za ugotavljanje tega, ali je novi vir cenejši od nafte. Naftovod na Aljaski

---

² OPEC je predvsem politična organizacija in ne ekonomski kartel, je organizacija *sui generis*. Pri pravem kartelu gre za sporazum med družbami-korporacijami o monopolnem določanju cen. OPEC ni kartel te vrste; ne gre za sporazum med podjetji, marveč med vladami, ki upoštevajo tudi in morda predvsem politične cilje, ki pa so v državah članicah skupnosti različni. Pomembne izvoznice nafte povezujejo varnost in družbeni sistem z Zahodom, zlasti z ZDA; zato je tudi ekonomski interes OPEC pogosto podrejen političnim vprašanjem. Cena nafte je tudi, če že ne predvsem, izraz trenutnih političnih odnosov.

dokazuje, da je zasebni sektor sposoben mobilizirati velika investicijska sredstva . . . » (*Newsweek*, 30. julija 1979).

Bonska vlada vztraja pri reševanju energetske krize prek svobodnega trga; višje cene bodo sicer negativno vplivale na stopnjo inflacije, toda zmanjšale bodo porabo nafte in omogočile razvoj alternativnih virov. Vlada nasprotuje tudi administrativnemu omejevanju uvoza nafte, ker bi to ogrozilo dinamiko gospodarske rasti in zvečalo stopnjo nezaposlenosti.

Predsednik Carter odklanja očitke zahodnih partnerjev, zlasti D'Estainga, češ da so ZDA glavni krivec za energetske krizo, ker nimajo dovolj politične volje, da bi zmanjšale porabo nafte. ZDA res uvažajo največjo količino nafte, četudi so manj odvisne od uvoza kot zahodnoevropske države in Japonska (ZDA: dnevna poraba 18,9 milijonov sodčkov, dnevni uvoz skoraj 6 milijonov sodčkov; ZRN: poraba 2,5 milijonov, uvoz 2 milijona; Japonska: poraba 5,5 milijonov, uvoz več kot 5 milijonov itn.) Z izjemo Japonske, pravi Carter, je koeficient produktivnosti uporabljene nafte neprimerno večji v ZDA kot pa v zahodni Evropi; 0,37 % povečanje energije zagotavlja 1,0 % povečanje nacionalnega bruto produkta. Tudi zaradi svoje predvolilne politične kampanje vali odgovornost za sedanjo energetske krizo le na OPEC: »Obžalujem odločitev OPEC na nedavnem sestanku . . . Neutemeljeno povečanje cene nafte ogroža stabilnost držav v razvoju in razvitih držav . . . Ne razumem, kako lahko ostali svet mirno pristaja na neutemeljeno in neupravičeno zviševanje cen OPEC. . . »

Ekonomisti na Zahodu opozarjajo, da se bo celoten sistem tržnega gospodarstva resno zamajal, če ne bodo pravočasno ukrepali na področju energetike. Na področju nafte tržne zakonitosti ne veljajo; njihova regulativna vloga na področju nafte je odpovedala. Višje cene ne pospešujejo ponudbe, proizvodnje in konkurence. *Politika prostega — svobodnega naftnega trga pelje v novo svetovno recesijo*. Vse bolj je zaznavna premajhna usklajenost naftno-energetske politike med najmočnejšimi industrijskimi državami, pa tudi med njimi in proizvajalkami nafte.

Sporočilo vrhunskega sestanka »deveterice« junija v Strasbourgu dokazuje, da ni moči pričakovati občutnejših sprememb v energetske politiki skupnosti, četudi so sprejeli sklep, da uvoz nafte leta 1985 ne bo presegel 470 milijonov ton, kolikor so jo uvozile leta 1978. Struktura porabe energije deveterice leta 1978 potrjuje počasnost premikov: med viri energije je bil leta 1978 delež premoga 21 %, nafte 55 %, plina 17 %, jedrske energije 3 % in drugih virov 4 %. Leta 1990 naj bi bil delež premoga 18 %, plina 17 %, jedrske energije 15 % in nafte 47 %. Skupna energetska poraba naj bi se povečala od 966,5 milijonov ton nafte leta 1978 na 1.393 milijonov ton leta 1990.

Zaupno poročilo OECD (*Newsweek*, 2. julija) ugotavlja, da bo znašal primanjkljaj v skupni tekoči plačilni bilanci 14 milijard dolarjev — v primerjavi z lanskoletnim presežkom v višini 6,5 milijarde dolarjev. Naložbe OPEC v ZDA (ki jih ocenjujejo na 52 do 90 milijard dolarjev) lahko

ogrozijo (relativno) stabilnost dolarja in učinkovitost protiinflacijskih ukrepov — če bi prišlo do pomembnejših premikov teh naložb iz ZDA v tujino — ugotavlja pododbor za trgovino in finance ameriškega kongresa. Naložbe Saudske Arabije ocenjujejo na 40 do 45 milijard dolarjev, ki so pretežno kratkoročne, torej mobilne, naložene v vodilnih ameriških bankah; v teh bankah pa ima odločujoč — četudi ne vedno neposreden — vpliv židovski loby, kar je eno pomembnih nasprotij med interesi kapitala ter uradno zunanjo politiko ZDA.

Evropska gospodarska skupnost je na sestanku ministrov za energiko 18. junija 1979 izoblikovala skupno stališče o naftni politiki, ki ga je posredovala tudi vrhunskemu sestanku v Tokiu. *Le Monde Diplomatique* (julij 1979) piše, da se Franciji ni posrečilo (četudi je sestanku predsedoval francoski minister) uveljaviti svojih bolj radikalnih stališč — in to kljub podpori komisije EGS in Belgije. Zlasti bonska vlada ne želi sprejeti obveznosti glede skupne »uvozne« politike, preden ne bo proučila programa razvoja alternativnih energetskih virov in preden ne bo »uredila« energetskih odnosov z ZDA in Japonsko. Dogovorili so se za obvezno mesečno poročanje o vseh transakcijah, ki jih realizirajo na svobodnem trgu (te zajemajo le 5 % evropske porabe, vendar skoraj 30 % porabe ZR Nemčije). Francoski minister za energijo André Giraud se je zavzemal za to, da bi deveterica sprejela obveznost, da v letih 1980 do 1982 ne bo prekoračila določene gornje meje cene uvožene nafte.

Predsednik Giscard D'Estaing se zavzema za *dialog* med proizvajalci in porabniki nafte, v katerem bi poskušali uskladiti ponudbo in povpraševanje; ta pobuda D'Estainga spominja na podobno pobudo konec leta 1973, ko je predlagal dialog Sever—Jug o gospodarskem sodelovanju med 27 državami, ki naj bi bil po prvotni zamisli posvečen predvsem problemu energetike po eksploziji cene nafte oktobra 1973. Tokrat je njegova pobuda bolj ambiciozna: predlaga namreč *trialog* med zahodno Evropo, Afriko in arabskimi državami, vendar brez udeležbe ZDA. D'Estaing sicer priznava pomen ZDA kot politične, vojaške in ekonomske sile, nasprotuje pa težnjam Washingtona, da bi igral vlogo »leader-shipa« v zahodnem svetu.

Pogajanja med OPEC in EGS sredi julija v Londonu kažejo na pomirljivo ozračje. Predstavniki deveterice Brunner je poudarjal, da je želja skupnosti širok dialog, ki naj pri prispeval k stabilizaciji na energetskem trgu. Odločno pa se je uprl politiki »kontroliranega pomanjkanja« nafte, ki jo po oceni EGS izvaja OPEC, da bi si zagotovila višje cene. Mandat posebni strateški skupini, ustanovljeni lani na srečanju v Ženevi, je potekel: o podaljšanju mandata bodo razpravljali na prihodnjem srečanju OPEC-EGS.

II

Od eksplozije cene nafte je moralo preteči skoraj šest let, preden so se Američani začeli zavedati, da je obdobje cenene nafte dokončno mi-

nilo. Poučni so kombinirani podatki mednarodne agencije za energetiko, OZN in kanadske vlade o stanju na tem področju, namreč o zmanjšanju oziroma povečanju porabe nafte na prebivalca v vodilnih industrijskih državah v letih 1973 in 1978:

Država	Leto 1973 — poraba na prebivalca	Leto 1978 — poraba na prebivalca	razlika v %
ZDA	26,3 sodčkov	30,8 sodčkov	+ 17,1 %
Kanada	26,6 sodčkov	29,5 sodčkov	+ 10,9 %
ZR Nemčija	17,6 sodčkov	17,2 sodčkov	— 2,3 %
Japonska	16,2 sodčkov	17,2 sodčkov	+ 6,2 %
Francija	17,2 sodčkov	15,3 sodčkov	— 12,4 %
Vel. Britanija	14,5 sodčkov	12,4 sodčkov	— 16,9 %
Italija	12,6 sodčkov	12,5 sodčkov	— 0,8 %

Hkrati objavlja *Time Chart* poučen pregled gibanja uvoza nafte vodilnih zahodnih držav v primerjavi s splošnimi gospodarskimi kazalci:

	ZDA	Japonska	ZRN	Francija	V. Brit.	Italija
Neto uvoz nafte 1978 (milijoni dol.)	39,2	24,3	13,2	10,7	4,0	9,1
% uvoza nafte od skupne porabe	47 %	92 %	97 %	97 %	44 %	97 %
Realni % rasti BNP (prvo četrtletje 79)	0,8 %	7,4 %	— 6,4 %	3,0 %	— 10,0 %	3,6 %
Inflacija (januar— april 1979)	13,2 %	7,8 %	7,4 %	10,8 %	13,8 %	17,4 %
Nezaposlenost (april 1979)	5,8 %	2,2 %	3,8 %	6,1 %	5,4 %	7,6 %

Carterju upravičeno očitajo neučinkovitost njegovih varčevalnih ukrepov in pomanjkanje politične volje za uresničitev dogovorov, sprejetih na vrhunskih sestankih peterice v Rambouilletu leta 1975, šesterice v Portoriku leta 1976, sedmerice v Londonu leta 1976, v Bonnu leta 1978 in v Tokiju leta 1979; na zadnjem sestanku so se članice EGS dogovorile, da ne bodo presegle uvoza iz leta 1978, upoštevaje, da je njihov uvoz leta 1973 znašal 607 milijonov ton nafte, leta 1978 pa samo 481 milijonov ton (podatki OECD); v nasprotju s tem se je v tem obdobju uvoz nafte v ZDA povečal od 171 milijonov ton na 340 milijonov ton leta 1978, medtem ko je bila leta 1977 dosežena največja kvota 362 mi-

lijonov ton, ta pa naj bi zdaj veljala kot raven omejitve, sprejete na tokijskem sestanku.

Pariški *L'Express* (14. julija 1979) z ogorčenostjo opozarja na *nesmotrnost ameriške naftne politike in na njene posledice za zahodne zaveznike*, zlasti za vrednost dolarja v funkciji svetovne rezervne in plačilne valute, kot tudi na to, da so imele ZDA največjo korist od diktirane nizke cene nafte v obdobju pred OPEC. Ugotavlja tudi, da je bila cena nafte (izračunana po realni vrednosti) v obdobju 1974—1978 celo nižja od cene pred tem obdobjem.

Za naravnost ameriške javnosti je značilna ugotovitev (*Newsweek*, 9. julija 1979), da tri četrtine Američanov meni, da so za pomanjkanje tega goriva odgovorne naftne družbe, le ena četrtina pa sodi, da je za to kriva OPEC³. Hkrati med Američani ni skoraj nobenega, ki bi videl vzrok v lastni prekomerni porabi nafte. Pri tem se sklicujejo na ustavno zaščiteno pravico do »mobilnosti«, se pravi do neomejene rabe motornih vozil itn. Radikalnejši del zahteva odločnejše ukrepe ameriške vlade z geslom »cenejša nafta, sicer ne dobite hrane«, pretijo s prepovedjo izvoza žita, koruze in krmil v države izvoznice nafte. Javnost ne upošteva tega, še manj pa politiki, da se je začela ekspanzija porabe in s tem inflacije že takoj po končani drugi svetovni vojni in da je postopno pripeljala do sedanje stopnje inflacije in produktivnosti — ugotavlja *Newsweek*. Od leta 1967 se je emisija dolarja povečevala trikrat hitreje kot pa ponudba ameriškega blaga in storitev na domačem in tujem trgu.

Ker se približujejo predsedniške volitve, je »Bela hiša« vse bolj občutljiva za naravnost javnosti, članov kongresa in senatorjev. Predsednik Carter bi si rad zagotovil ponovno izvolitev in zato ne more privoliti na občutnejšo podražitev bencina in derivatov na domačem trgu niti na ponovno zmedo pred bencinskimi črpalkami. Zajezitev uvoza nafte, za katero so se dogovorili na tokijskem sestanku — ob hkratnem umetnem zadrževanju nizkih cen bencina — neugodno vpliva na dinamiko gospodarske rasti doma, s tem pa tudi v svetovnem gospodarstvu, na tečajno

³ Velikanski dobički naftnih družb, posebej amriških »sedem sestrac« v prvi polovici 1979 so, kot piše *International Herald Tribune* 15. avgusta 1979, predvsem posledica rekordnih cen nafte zunaj ZDA. Strokovnjaki s področja proizvodnje, trgovine in prometa niso enakega mnenja, saj ni popolnoma jasne ločnice med domačimi in tujimi naftnimi operacijami — transakcijami. To velja zlasti za promet znotraj naftnih družb, med zunanjsimi podružnicami in centralami v ZDA, upoštevaajoč tudi davčne manipulacije in prikrivanje pravih virov dobičkov.

Ameriški naftni inštitut — API, ki predstavlja glavno »trgovsko« skupnost ameriške naftne proizvodnje, ugotavlja, da so se dobički 23-tih največjih ameriških naftnih družb v drugem četrtletju 1979 povečali za 69 % oziroma za 5,3 milijard dolarjev; ocenjujejo, da prihaja več kot 80 % dobička iz »tujih« operacij. Zlasti dobičkonosne so operacije rafinerij in marketinga v Evropi. Evropski del »sedmih sestrac« sodi med največje družbe v trideseterici industrijskih koncernov zahodne Evrope. British Petroleum in Shell bosta letos podvojili dohodke iz lanskega leta. Posebno donosne so naložbe v Severnem morju, ki so v letošnjem prvem četrtletju trikrat večje kot v enakem obdobju lani. British Petroleum bo letos »zaslužila« približno 2,5 milijarde dolarjev, Shell pa 5,6 milijarde. Tudi francoska Total, zahodnonemška Waba in belgijska Petrofina bodo imele znatne, čeprav manjše dobičke kot Shell in BP; samo podržavljena italijanska ENI-AGIP ne bo povečala dohodkov. BP bo letos izplačala več kot pol milijarde dolarjev dividend, dvakrat več kot lani (tudi zato, ker je vlada konservativcev oprostila naftne družbe nekaterih dajatev).

vrednost dolarja itn. Ni realno pričakovati, da bo gorivo iz naftnih vrtin lahko nadomestila sintetična nafta; v njeno proizvodnjo so vložili 83 milijard dolarjev, vendar bo prišla v najboljšem primeru v uporabo šele konec prihodnjega desetletja.

Za zmedo v kapitalističnem sistemu je značilna pripomba *Wall Street Journala*: »Kakšna ironija! Zahodnonemški socialisti rešujejo problem energije s prosto oblikovanimi cenami, ameriški kapitalisti pa z državnimi posegi.«

Foreign Affairs (pomlad 1979) piše, da se je povečal delež uvoza nafte v skupni porabi ZDA od 25 % leta 1971 na skoraj 50 % leta 1978. Dejstvo je, da OPEC dominira na svetovnem trgu nafte, Saudska Arabija pa znotraj OPEC. Udeležba Saudske Arabije v svetovni proizvodnji se je po iranski revoluciji povečala od 26 na 34 %. Mednarodna agencija za energetiko (IEA), ki šteje 20 držav (brez Francije), vztraja pri pet odstotnem zmanjšanju porabe nafte v zahodnem svetu, od ZDA pa pričakuje, da bo zmanjšala porabo za 11 % ZDA pa se pripravljajo na po-naftno obdobje in na po-naftno tehnologijo, zato se njena administracija manj zanima za zmanjšanje porabe nafte. ZDA nimajo sredstev niti možnosti, da bi se državam OPEC učinkovito uprle: tudi grožnja z žitom ni učinkovita, ker bi tak ukrep izkoristili Argentina in Indija. Morebitni embargo na dobavo vojaške opreme in orožja bi izkoristile Francija, Velika Britanija in države članice varšavskega sporazuma itn.

Zaradi naraščanja deleža Saudske Arabije v svetovni trgovini z nafto zasluži toliko večjo pozornost »opozorilo« te države, objavljeno v *Le Monde International* 20. decembra 1978. Med ključne vzroke za povečanje cen nafte šteje inflacijo in devalorizacijo dolarja ter sposobnost industrijskih držav, da v najkrajšem času prek inflacije in devalvacije valut in povečanja cen svojih proizvodov nadoknadijo in presežejo vsakokratno zvečanje cene nafte. Odgovorna za tako stanje pa je tudi politika enostranske podpore Izraelu in napačna ocena ameriških krogov, po kateri naj bi bila OPEC že odpisana.

Foreign Policy svetuje ameriški vladi in javnosti, naj nehata valiti krivdo za energetska krizo na OPEC; prizadevanja naj usmerita k zmanjšanju porabe in k zvečevanju novih virov, s čimer bosta vplivali tudi na politiko cen OPEC. »Energetska neodvisnost, ki jo tako patetično napoveduje Carter, bo ostala le parola, ki je ne bo moči uresničiti prej kot čez dve ali tri desetletja.«

Jamani, minister za nafto Saudske Arabije, ki često pojasnjuje stališča sestankov članic OPEC, je v intervjuju, ki so ga povzele mnoge agencije (julija 1979) zanikal možnost ustanovitve kartela porabnikov nafte; meni, da za uspeh kartela ni realnih osnov. Na ostro reakcijo zahodnih držav je naletelo Jamanijevo povezovanje primanjkljaja nafte (trenutno okoli dva milijona sodčkov dnevno) z morebitnimi sabotажami v Sueškem prekopu, skoz katerega plove dnevno okoli 20 milijonov sodčkov nafte — če ne bo prišlo do razrešitve krize na Bližnjem vzhodu.

Proteste in zaskrbljenost pa niso izrazile samo države članice OPEC, ampak tudi zahodnoevropske države in Japonska. Izražajo dvom in pomisleke glede Carterjevega energetskega programa, češ da je preveč »volilno« naravnano, premalo pa energetsko učinkovit. Padec tečajne vrednosti dolarja na tujih deviznih trgih in sočasen fantastičen skok cen zlata v prvih dneh septembra na 325 dolarjev za čisto unčo — je neposreden odgovor na volilno-energetski program. Carter se ni odločil za ukrepe, ki bi prisilili Američane k varčevanju z nafto. Cene bencina in gorilnega olja naj bi ostale skoraj nespremenjene vse do predsedniških volitev. Obetavnejši je njegov dolgoročni energetski program z ustanovitvijo državne energetske korporacije, ki bo razpolagala z 90 milijardami dolarjev za naložbe v proizvodnjo premoga, oljnih škriljavcev, naftonosnih peskov, naravnega plina in sončne energije. Investicijski program obsega energetske projekte v skupni vrednosti več kot 140 milijard dolarjev.

Sredstva javnega obveščanja in vladna administracija poudarjajo, da se ZDA soočajo z novo vojno za neodvisnost. Uspeh tega boja je odvisen od varčevanja, razvoja novih virov in spreminjanja sedanjih virov porabe energije. ZDA so uvozile npr. leta 1947 samo 7,2 % od 2,1 milijarde sodčkov porabljene nafte, leta 1977 pa že 47 % od 6,8 milijard sodčkov porabljene nafte. Domače vire nafte bodo ZDA izčrpale v desetih letih, rentabilna proizvodnja sintetičnega goriva pa bo možna šele z novo tehnologijo, ki je v razvoju. Proizvodnja članic OPEC znaša okoli 31 milijonov sodčkov dnevno, kar je za 2 milijona več kot lani, toda za 2 milijona pod ravniyo povpraševanja. Ne gre samo za problem zmanjšanja porabe za dva milijona sodčkov dnevno, ampak tudi in predvsem za to, kako ta primanjkljaj razdeliti med porabnike, pri čemer je treba upoštevati, da so ZDA daleč največji porabnik, ki pa kaže najmanj politične volje za omejitev porabe.

Do soglasja v Tokiu je prišlo predvsem spričo strahu, da bi neuspeh vrhunskega sestanka sedmerice lahko izkoristile članice OPEC, pa tudi zaradi možnosti, da bi se države članice SEV, vključno s Sovjetsko zvezo, lahko kmalu pojavile kot kupci nafte na trgu OPEC. Washington je budno spremljal sklepe sestanka SEV v Moskvi, ki je bil konec junija letos in na katerem je Kosigin pojasnjeval program politike cen in razvoja energetskih virov.

Ameriška sredstva obveščanja pišejo o »katastrofi«, ki bi lahko doletela ZDA, če bi prišlo do postopnega nadomeščanja dolarja kot plačilnega sredstva za nafto s »košarico« drugih trdnih valut (švicarski frank, nemška marka, japonski jen in morebiti tudi angleški funt), ker bi bile v tem primeru ZDA prisiljene kupovati te trdne valute za plačilo uvožene nafte, namesto da bi si olajšale to breme z načrtnim razvrednotenjem dolarja. Lani so ZDA porabile za uvoz nafte 42 milijard dolarjev, letos pa ocenjujejo ta izdatek na 65 milijard dolarjev (po sedanjih cenah). *Time* (13. avgusta 1979) opozarja na sklep OPEC, da bo prisiljena povečati ceno nafte še pred koncem leta, če bo padla tečajna vrednost dolarja za

več kot 5 % (kar se je med tem že zgodilo)⁴. Upoštevati je treba tudi to, da so Nigerija, Libija in Kuvajt znižale proizvodnjo nafte za en milijon sodčkov dnevno, torej za toliko, kolikor je Carterju obljubila povečati proizvodnjo Saudska Arabija. Ni realno pričakovati, da bi se v takih okoliščinah naftni trg umiril, še manj pa, da se bo uresničil Carterjev energetski program.

III

Ekonomska deklaracija havanskega sestanka neuvrščenih držav ugotavlja, da kriza svetovnega gospodarstva odseva vso globino obstoječih strukturnih neenakosti in odpor razvitih industrijskih držav tržnega gospodarstva do tega, da bi nadzorovale inflacijo, valutna gibanja, primanjkljaj v plačilnih bilancah, kaže pa tudi na pomanjkanje politične volje za pravično ureditev odnosov med Severom in Jugom v okviru nove mednarodne gospodarske ureditve.

Posebna resolucija nalaga neuvrščenim državam, da zagotovijo prednostni režim pri oskrbovanju držav v razvoju s surovinami, predvsem z nafto. Resolucija poudarja težaven položaj tistih neuvrščenih in drugih držav v razvoju, ki nimajo svojih energetskih virov. Zato so države izvoznice dolžne zadovoljiti vsaj minimalne potrebe prizadetih držav v razvoju.

Resolucija o globalnih pogajanjih o mednarodnem gospodarskem sodelovanju pri razvoju je izoblikovala strategijo neuvrščenih in drugih držav v razvoju za prihodnje posebno zasedanje generalne skupščine ZN (predvideno za jesen 1980) o problemih razvoja. Resolucija poudarja, da je nujna obnovitev pogajanj v okviru OZN o globalnih problemih razvoja in sicer z udeležbo vseh razvitih držav Vzhoda in Zahoda. Resolucija priporoča, naj »skupina 77« držav v razvoju izoblikuje strategijo držav v razvoju s posebnim poudarkom na njihovih problemih z energijo. *Havana pomeni začetek dialoga med neuvrščenimi državami in državami članicami OPEC, pri čemer je poudarek na opiranju na lastne sile.* Vprašanje nafte ima pri tem pomembno vlogo. Hitrejši razvoj vseh držav v razvoju postaja vse bolj aktualen skupni imenovalc gibanja neuvrščenih in hkrati njegova pomembna kohezijska sila.

Posledice energetske krize — letošnja skoraj 60 % podražitev nafte in naraščanje inflacije — najbolj občutijo države v razvoju, ki niso izvoznice nafte, 1. januarja se je nafta podražila od 12,70 na 13,34 ameriških dolarjev za sodček, 1. aprila na 14,55 in 1. julija na 18,0 do 23,50 dolarjev za sodček. Energetska problematika in položaj držav v razvoju sta bila vseskož navzoča na havanskem sestanku neuvrščenih. To velja pred-

⁴ Predsednik OPEC je na dunajskem sestanku oktobra izjavil, da se je kupna moč izvoznice nafte v tretjem četrtletju zmanjšala za 5 %. Kuvajt je takoj povečal ceno svoje nafte od 19,49 na 21,43 dolarja in Mehika (ki ni članica OPEC) od 22,60 na 24,60 dolarja.

vsem za nafto in za odnose med državami v razvoju in državami članicami OPEC. Havanski sestanek uvršča te probleme in odnose med prvine gospodarske strategije neuvrščenih držav in drugih držav v razvoju, pri čemer je poudarek na krepitvi medsebojnega sodelovanja, na opiranju na lastne sile — pri tem pa imajo izredno pomembno vlogo države izvoznice nafte. Pri tem ne gre samo za nafto, ki je lahko politično-strateško orožje za razreševanje odnosov z razvitimi industrijskimi državami, marveč tudi in predvsem za preskrbo držav v razvoju z nafto. Spričo poglabljanja energetske krize postaja nafta vse bolj pomemben dejavnik v mednarodnih odnosih — in to morajo upoštevati tudi vodilne industrijske sile obeh družbenih sistemov — posebej še pri uveljavljanju nove ureditve mednarodnih ekonomskih odnosov. Predsednik Tito je v plenarni uvodni razpravi v Havani poudaril pomen nafte in posledice naftne krize za neuvrščene in druge države v razvoju. Podobno izjavo je dal tudi za *Borbo* pred odhodom v Havano.

Ekonomska komisija havanskega sestanka je bila pri oblikovanju ekonomske deklaracije in akcijskega programa nenehno pod pritiskom naftne krize in njenih posledic — sedanjih in prihodnjih — za neuvrščene in druge države v razvoju. Posebna medvladna skupina, v kateri je bil tudi predstavnik Jugoslavije, je pred havanskim sestankom v Bagdadu pripravila načrt za reševanje problema nafte; pri tem je upoštevala sklepe sestanka v Arushi in pobudo iraškega predsednika o oblikovanju sklada za premostitev posledic naftne krize in inflacije, ki je s to krizo povezana. Tudi skupina 24 držav v razvoju, ki je zadolžena za reformo mednarodnega denarnega sistema, je julija meseca na zasedanju v Beogradu razpravljala o finančni strani posledic naftne krize in je svoje predloge posredovala letošnji skupščini IMF in IBRD v Beogradu.

Na decembrskem sestanku članic OPEC v Caracasu bodo o sklepih in priporočilih havanskega sestanka razpravljali v posebni točki dnevnega reda. Gre za pomoč tistim državam, ki jih je naftna kriza najbolj prizadela in za dogovor o novih oblikah medsebojnega sodelovanja neuvrščenih in drugih držav v razvoju.

Zunanji minister Venezuele Velazco je napovedal prednostno oskrbovanje najmanj razvitih neuvrščenih držav z nafto — in sicer v duhu priporočil delovne skupine neuvrščenih, ki jih je izoblikovala avgusta meseca v Georgetownu; hkrati je obsodil orgtnizirano propagando razvitih zahodnih držav, ki valijo odgovornost za sedanjo energetska krizo zgolj na dežele OPEC, slepe pa so za pretirano, brezvestno porabo nafte v industrijskih deželah, za inflacijo in valutne manipulacije z vsemi verižnimi posledicami, za neizmerno bogatenje naftnih družb itn.

Mehiški predsednik Lopez Portillo bo na letošnjem rednem zasedanju generalne skupščine ZN pojasnjeval stališče Mehike (pomembne proizvajalne nafte, ki pa ni članica OPEC) do globalne energetske-naftne strategije, vključno s konkretnimi oblikami pomoči državam v razvoju.

Rahman Khane, izvršilni direktor UNIDO (organizacije ZN za industrializacijo), je v Havani opozoril na kritično pojevanje naftnih rezerv; če se bo nadaljevala sedanja stopnja zvečevanja letne porabe za 8 %, bo že leta 2000 dosežena meja, ko bodo začeli naravni viri usihati. Khanovo opozorilo je še toliko bolj tehtno, ker je bil v letih 1973—1974 generalni sekretar OPEC, zdaj pa je neposredno odgovoren v okviru sistema OZN za probleme industrializacije DVR. Opozoril je na nujnost, da se pomoč OPEC državam v razvoju poveča, vendar pa bi bilo napak, če bi pričakovali, da bo že sama pomoč OPEC zadostila velikim potrebam po naložbah v deželah v razvoju. Potrebna je mobilizacija vseh finančnih virov, predvsem sredstev iz najbolj razvitih industrijskih držav.

Izvršilni sekretar sklada OZN za industrijski razvoj Abdul Rahman je v Havani napovedal konferenco sklada v New Delhiju januarja 1980. leta, ki bo posvečena problemom energije do leta 2000. Zavzel se je za poglobljen dialog razvitih in DVR, katerega plod bi bil dogovor o energetskih problemih v okviru globalnih svetovnih odnosov.

Tudi Gamani Corea, generalni sekretar UNCTAD, se je zavzel za to, da bi DVR in še posebej »skupina 77« čimprej izoblikovala skupno energetska strategijo, ki bo zajela celosten kompleks odnosov držav v razvoju z državami članicami OPEC kot tudi odnosov DVR z razvitimi industrijskimi državami obeh sistemov. Nujno bi bilo odpraviti medsebojna trenja in razbiti posamične ozke interese držav OPEC. To je pogoj za krepitev pogajalskih pozicij v dialogu z razvitimi državami in v boju za novo mednarodno gospodarsko ureditev. Poudaril je, da se stanje v svetovnem gospodarstvu in v svetovnih gospodarskih odnosih zaostrojuje; peti UNCTAD ni uspel razrešiti bistvenih problemov svetovnega gospodarstva niti pripraviti terena za začetek vsebinskega dialoga med Severom in Jugom.

Podatki o podražitvi nafte, izraženi v odstotkih, niso popolnoma identični; različni avtorji se različno lotevajo problematike in imajo različne vire informacij, ki različno upoštevajo podražitev glede na vrsto (tip) nafte, ki jo konkretna dežela uvaža. V *poročilu GATT* — Splošnega sporazuma o carinah in trgovini za 1978/79 piše, da se junijska podražitev nafte giba med 42 % podražitvijo saudske nafte in 74 % podražitvijo libijske nafte; zvečanje cene nafte od decembra 1978 do junija 1979 za vse vrste nafte ocenjuje na »približno« 60 %.

Poročilo meni, da ni utemeljeno pričakovanje, da se bosta zaradi podražitve nafte avtomatsko povečali stopnja inflacije in nezaposlenost. Do inflacijskih pritiskov bo prišlo, kolikor države uvoznice *ne bodo ukrepale z ustrežno monetarno politiko!*

Na desetem svetovnem kongresu o nafti nevladnih organizacij (NGO) v Bukarešti sredi septembra so menili, da bo znašala letna stopnja inflacije v državah v razvoju *tudi* zaradi podražitve nafte okoli 25 %.

Še večja zmeda je glede ocen in napovedi, kdaj bodo naftni viri usahnili, kar pomembno vpliva na oblikovanje njene cene. Študije OECD, Workshop of Alternative Strategies napovedujejo usihanje nafte že v začetku osemdesetih let. Nasprotno temu pa študije Petroleum Industry Research Inch., The National Economic Research Associates in S. R. I. International štejejo energetske krizo za preteklost, upoštevaje kombinacijo faktorjev: ugodnejše ocene ugotovljenih rezerv, pospešena prizadevanja za ugotavljanje novih virov, zboljšanje porabe in varčevanja itn. Značilnost teh študij pa je, da *ne upoštevajo povečane porabe držav v razvoju*, marveč le zmanjšano dinamiko gospodarske rasti razvitih industrijskih držav; gre za to, da izrazito podcenjujejo, kakšne potrebe po nafti imajo države v razvoju. Predvidevanja upoštevajo leta 2000 porabo 62 sodčkov pri prebivalcu ZDA, 32 sodčkov pri Evropejcu, 10 sodčkov na prostoru OPEC in *komaj 4 sodčke pri prebivalcu tistih držav v razvoju*, ki niso izvoznice nafte.

Nobelovec — fizik Hannes Alfvén je že leta 1977 dejal, da je »energetska kriza in razprava o njej ključna preskušnja demokracije«. Dennis Hayes v »Tranzitu k ponafnem obdobju« odklanja rešitve, ki bi žrtvovalе gospodarsko (in družbeno) rast sedanje generacije in zahtevale stagnacijo »tretjega« sveta; energetske prognoze morajo izhajati iz dejstva, da ni gospodarske rasti brez vzporednega povečanja porabe energije in njene racionalizacije. Nafta bo konec stoletja v svetovni energetski porabi udeležena s 37 0/0; leta 1974 je bila udeležena s 43 0/0.

Racionalizacija je pomemben vir energije! Gre za družbeni proces spoznavanja tega in praktične uveljavitve tega spoznanja. Spremembe v mednarodni energetski situaciji terjajo ustrezno dolgoročno energetske politiko-strategijo vseh držav v razvoju, zlasti pa razvitejših. (To velja še prav posebno za Jugoslavijo, ki v tem zaostaja in ne more biti vzor drugim, manj razvitim državam v razvoju).

Kritiki OPEC iz vrst največjih porabnic nafte zavestno pozabljajo, da bi bilo za članice OPEC najbolj smotno, če bi lahko kar najbolj varčevale s svojim neobnovljivim bogastvom, namesto da kopičijo problematične dolarje. Zaostajanje cene nafte za stopnjo inflacije v razvitih državah in stopnjo razvrednotenja dolarja je povod za vse hujšo polarizacijo med proizvajalkami in porabnicami nafte.

Svetovna konferenca o obnovljivih virih energije, ki je bila s sklepom generalne skupščine OZN sklicana za 1981. leto, mora začrtati temelje dolgoročne energetske politike, upoštevaje življenjske interese držav v razvoju ter držav proizvajalk nafte — in temu ustrezno raven cene nafte, ki jo določajo, četudi ne izključno, dolgoročni stroški alternativnih obnovljivih virov energije.

Ljubljana, decembra 1979

MACA JOGAN:

Prvi Ziherlovi dnevi

Kmalu bodo minila štiri leta od smrti prof. Borisa Ziherla, znanstvenika in revolucionarja, ki ga je v plodnem petni-štiridesetletnem delu vodilo spoznanje, da socialistična revolucija lahko zdrsnje v utopijo, če ni povezana z znanstvenimi spoznanji, prav tako pa tudi znanstvena spoznanja brez vključitve revolucionarnih vrednot ne morejo preseči pozitivistične in večkrat tudi apologetske usmerjenosti. Human in skromen, zvest osnovnim spoznanjem Marxa, Engelsa in Lenina, je B. Ziherl črpal iz progresivne kulturne dediščine slovenskega naroda in ustvaril opus, ki nedvomno izraža, da mu je bila osvoboditev človeka, njegovega dela in njegove misli najpomembnejši človeški cilj. Takšna usmeritev B. Ziherla je tudi spodbudila delavce FSPN pri odločitvi, da organizirajo Ziherlove dneve.

Od 17. do 20. oktobra 1979 so bili v Ljubljani prvi Ziherlovi dnevi. Prva dva dneva sta bila namenjena *znanstvenemu sestanku »Boris Ziherl kot marksistični mislecc*, pri katerem je s Fakulteto za sociologijo, politične vede in novinarstvo sodeloval Inštitut za marksistične študije SAZU. Udeleženci sestanka iz različnih znanstvenih področij so osvetlili Ziherlovo osebnost, njegovo delo in poglobljeno prikazali njegov pomen pri intelektualnem pripravljanju in zorenju naše socialistične revolucije, njegovo vlogo pri uveljavljanju marksistične usmerjenosti v filozofiji in družbenih vedah in živo prisotnost njegovega sporočila v današnjih razmerah.

Po slavnostnem govoru dr. B. Majerja so v razpravi za napisanimi referati sodelovali: N. Brglez (Življenje in delo

Borisa Ziherla), dr. D. Nedeljko (Boris Ziherl v idejnem ustvarjanju naše revolucije), dr. M. Kerševan (Boris Ziherl in koncepcija marksistične obče sociologije), dr. M. Jogan (Ziherlov odnos do meščanske sociologije), dr. A. Kirn (Morala v znanosti in ob znanosti), dr. M. Britovšek (Pogledi akademika Borisa Ziherla na slovensko zgodovino-pisje), dr. L. Čarni (O nekaterih teoretičnih vprašanjih zgodovino-pisja v delih prof. Borisa Ziherla), dr. S. Kremenšek (Boris Ziherl in etnološka misel), dr. F. Zdravec (Ziherlovi pogledi na literarno umetnost), D. Kraigher (Boris Ziherl kot utemeljitelj sociologije kulture in teorije kulturne politike), B. Herman (Boris Ziherl in slovenska kultura danes), M. Divjak (Ziherlovo humanistično izročilo in marksistična vzgoja mladih).

Udeleženci znanstvenega sestanka so se torej lotili obravnave večine temeljnih področij dejavnosti B. Ziherla; ta pa je bila, kot kaže oris življenjske poti, tako po vsebini kot po obliki izredno razvejana. Glede na svoje prepričanje, da je »glavno težišče dela slehernega komuniste, kakor nekdanj tudi danes, med množicami«, je B. Ziherl v predvojnem in v povojnem obdobju ter v času NOB združeval znanstvenoraziskovalno, praktičnopolitično, pedagoško, publicistično, prevajalsko, urejevalsko delo; glede na potrebe je bil poudarek zdaj bolj na enem, drugič bolj na drugem polju dejavnosti. Povsod pa je njegov delež izredno pomemben in aktualen, na kar je opozorila tudi razprava.

Naj opozorimo na nekatere pomembnejše ugotovitve iz te razprave. Ziherl je kot eden najpomembnejših učiteljev marksizma razumel in razvijal marksizem kot živo in ustvarjalno teorijo, jo povezoval z bogatim revolucionarnim izkustvom, kar mu je vedno znova omogočalo, da ni ostal v okostenelem dogmatizmu in da tudi ni sprejemal različ-

nih modnih nemarksističnih ali psevdomarksističnih meščanskih tokov, ki so vplivali in še vplivajo na del inteligence pri nas. Na osnovi temeljitega poznavanja klasikov marksizma je Ziherl, ki je poleg E. Kardelja brez dvoma največji slovenski marksist, dvigal naše lastno revolucionarno izkustvo na teoretično raven, ga analiziral in posploševal. Njegova temeljna idejna teoretičana izhodišča so opora za nadaljnje ustvarjalno razvijanje teoretske misli na Slovenskem; to pa tudi pomeni, da se ne moremo tega držati vsake Ziherlove sodbe, ki jo je morda že prerasel čas in ki bi jo avtor sam, če bi bil še živ med nami, gotovo želel spremeniti, dopolniti ali poglobiti. Te ugotovitve B. Majerja so potrdili tudi drugi udeleženci znanstvenega sestanka.

M. Kerševan, ki je govoril o pomenu B. Ziherla za institucionalno uveljavljanje sociologije na ljubljanski univerzi, je menil, da Ziherlu nikakor ne moremo očitati »dogmatske ožine«, saj pravična ocena njegovih teoretičnih koncepcij kaže, da ni bil ozek in netoleranten do raziskovalnih področij in idej, ki so bila zunaj dometa njegovega ožjega znanstvenega zanimanja. Bil pa je netoleranten, kadar je šlo za opuščanje ključnih marksističnih pozicij, druge pa je spodbujal, da se kritično lotijo proučevanja novih področij. Pri obravnavi Ziherlove koncepcije marksistične obče sociologije pa je po mnenju M. Kerševana treba za nadaljnji plodni razvoj sociologije upoštevati, da Ziherl ne izenačuje historičnega materializma in sociologije in da ima historični materializem za sestavni del sociologije. Kljub temu da Ziherl ni izoblikoval sistematičnega kategorialnega aparata marksistične obče sociologije, je njegovo vztrajanje pri klasični tematiki marksistične družbene teorije z vidika različnih poskusov združevanja bolj ali manj formalnih pojmovnih shem z marksističnimi koncepcijami upravičeno in tudi kažipot za nadaljnje delo.

Izredno aktualna so tudi Ziherlova spoznanja o glavnih značilnostih meščanske sociologije, do katerih je prišel s poglobljeno analizo neposrednega dogajanja v slovenski, jugoslovanski in

svetovni družbeni misli. Prav pri kritičnem vrednotenju meščanskih tokov v sociologiji je Ziherl praktično potrjeval hevristično plodnost klasične marksistične teorije, je poudarila v svojem prispevku M. Jogan, ki je analizirala zlasti Ziherlovo vrednotenje načela o etični nevtralnosti znanosti. B. Ziherl je v obdobju med vojnama kot v novejšem času nedvoumno razkrival spoznavne omejenosti, socialno ozadje in konkretne politične implikacije zagovarjanja tega načela ter dokazal zvezo med pozitivistično spoznavno usmerjenostjo in konservativnimi vrednotami. Te in nekatere druge Ziherlove ugotovitve (npr. o zlorabi znanosti, ipd.) še zlasti pridobijo na veljavi in pomenu, če upoštevamo razvoj sodobne sociologije in drugih družbenih ved v svetu. Kot neposredna spodbuda za vsakdanje soočanje z nemarksističnimi tokovi v sociologiji velja Ziherlovo prepričanje, ki ga je opiral na izkušnje klasikov marksizma, da v razredni družbi ne more biti nepristranskega družboslovja.

Podobno je A. Kirn opozoril, da je B. Ziherl odklanjal stališča jugoslovanskih avtorjev, češ da je »znanost tisto, kar je, ideologija pa tisto, kar naj bo; zato je bil tudi »trn v peti vsem površnim dogmatičnim antidogmatikom, ki so se v boju proti dogmatičnemu marksizmu hoteli bojevati proti vsakršnemu marksizmu«. Medtem ko je Ziherla zanimala predvsem nepristranost v družboslovju in ko je menil, da ni mogoče govoriti o »buržoazni ali socialistični fiziki«, pa širše upoštevanje razvoja drugih znanosti kaže, da gre za očitne izraze družbene pogojenosti tudi teh (naravoslovnih in tehničnih) znanosti. To pa še bolj potrjuje upravičenost Ziherlovih stališč in Ziherlove ocene med moralo in znanostjo, zato jih lahko »z novimi spoznanji dopolnimo, obogatimo in naredimo za bolj prepričljive in družbeno idejno tudi bolj učinkovite«, je poudaril A. Kirn, ko se je zavzel za večjo odgovornost družbeno znanstveno strokovnih delavcev.

B. Ziherl se je v svojih družboslovnih razpravah opiral na zgodovino in svoja dela prepletal z bogatimi zgodovinskimi

meditacijami, je pri ugotavljanju njegovega pomena za slovensko zgodovino-pisje poudaril M. Britovšek. Zihlerl pa ni bil le zagovornik nove metode v zgodovini, ki jo je narekovala potreba po ovrednotenju zgodovinskega razvoja s progresivnih stališč v času zaostrenih razrednih nasprotij pred drugo svetovno vojno pri nas, temveč je to metodo tudi tvorno uporabil v svojih zgodovinskih analizah, spisih in polemikah. B. Zihlerl je vselej poudarjal potrebo po vnašanju historičnega materializma v zgodovinsko raziskovanje, da bi presegli elitistične razlage zgodovinskih dogodkov. Izredno pomembne so Zihlerlove študije o fašizmu, o zgodovinskih koreninah fašistične ideologije doma in na tujem, o koreninah klerofašizma, o jugoslovanskem unitarizmu, o Cankarju in delavskem gibanju; prav tako ne smemo prezreti njegovih pobud, da bi raziskovali posamezna bolj zanemarjena področja iz slovenske zgodovine, ki že rojevajo vidne rezultate. V času, ko so med vojnama mnogi zgodovinarji zanemarjali aktualne žgoče socialne probleme in se poglobljali v srednji vek, je imel Zihlerl razvit čut za ocenjevanje tistega, kar je najbolj potrebno preučevati za utrjevanje samobitnosti slovenskega naroda in za revolucionarno spreminjanje. Kot je poudaril M. Britovšek, je »Zihlerlova idejna skica tokov v slovenskem zgodovinsku v glavnem točna in je ohranila svojo veljavo vse do danes«, »njegovi metodološki napotki pa so za slovensko zgodovino-pisje neprecenljive vrednosti; nakazujejo nove poti raziskovanja in omogočajo prevrednotenje nekdanjih dosežkov v luči novih spoznanj«.

O Zihlerlovem pomenu v razreševanju temeljnih dilem zgodovino-pisja pri nas je govoril tudi L. Čarni, ki je opozoril na Zihlerlovo najodločnejše zavračanje vulgarnega materializma in poudarjanje vzajemne povezanosti in učinkovanja ekonomske osnove in pravnopolitične vrhnje stavbe pri obravnavanju zgodovinskih pojavov. Posebna odlika B. Zihlerla je bila razkrivanje notranjih zvez med različnimi pojavi, do česar je lahko prišel na podlagi bogatega poznavanja preteklosti in sodobnosti.

Čeprav se B. Zihlerl ni posebej ukvarjal z vprašanji etnologije, je po oceni S. Kremenška dal skupaj z drugimi marksističnimi misleci v svojih spisih ustrezen poudarek etnološkim področjem, ki bi jih morali bolj proučevati (način življenja), če naj bi dejavnije presegali krize, v katerih je bila po vojni etnologija na Slovenskem.

Zihlerlovo ime je neločljivo povezano tudi s kulturo, zlasti pa z literarno umetnostjo, ki ji je — po mnenju F. Zadravca — verjetno zato posvečal veliko pozornost, ker poleg estetskega občutja izpoveduje tudi spoznanje. Bistvena značilnost Zihlerlovega pojmovanja umetnosti je, da je to »gnoseološka dejavnost, ki pa se odvija po zakonih lepote«. Zihlerl ni nikoli zagovarjal idej o »koncu umetnosti«, temveč je vselej zagovarjal velik pomen umetnosti pri spreminjanju sveta; zanj umetnost ni le odraz, »ogledalo« življenja, temveč to življenje soustvarja, odkriva možno v stvarnem, s čimer je povezoval tudi vprašanje modernega in dekadentnega v umetnosti. Izredno pomembna so Zihlerlova stališča o tem, da vsebine ni mogoče ločiti od oblike, in njegovo pojmovanje avtonomnosti umetnosti, ki v tem okviru »ne more biti avtonomna nasproti ljudstvu, človeštvu in njenemu napredku«. Zihlerlova literarna estetika je predvsem vsebinska in protiformalistična, preverjena z umetnostnimi nazori in izreki Prešerna, Cankarja, Župančiča, Goetheja, Belinskega in Gorkega, ter z njihovo umetniško in kritično prakso, je poudaril F. Zadravec in misel sklenil: »Nekateri v Sloveniji in Jugoslaviji pravijo, da so Zihlerlovi pogledi na umetnost danes že zastareli, premagani, preraščeni. Če je to res, potem je zastarel, premagan in preraščen tudi marksizem«. Da pa temu ni tako, je — poleg drugih — v svojem prispevku opozorila tudi B. Herman, ki se je dotaknila nekaterih sodobnih problemov množične kulture. V razpravi so med drugim opozorili, da je bil B. Zihlerl med utemeljitelji znanstvene teorije kulture.

Kot učitelj mnogih generacij družboslovcev, revolucionarjev in teoretikov je Zihlerl znal težavne snovi razložiti preprosto in jasno, brez posebnega lepo-

rečja in zapletanja. Zato so tudi njegovi spisi pomemben vir za marksistično vzgojo mladih, pa najsi gre za družbeno-moralno vzgojo in nekatere druge predmete v osnovni šoli ali pa za temelje marksizma na univerzi. Uporabnost teh spisov je velika tudi zato, ker je Ziherl s svojim enciklopedičnim znanjem posegel na različna področja, ni bil togo vpet v eno disciplino ali ozko področje. Kot je opozoril M. Divjak, so Ziherlovi spisi v veliko pomoč pri obravnavi različnih moralnih dilem in temeljnih moralnih vrednot socialistične družbe, kajti »veliko njegovih misli, predvidevanj bo ohranilo svojo vrednost, dokler bodo ostali ljudje...«

To je samo nekaj misli iz razprave udeležencev znanstvenega sestanka. Ob tem, ko so se dotikali tudi mnogih drugih problemov (npr. Ziherlove koncepcije države, birokratizma, itd., Ziherlove vloge v prevajanju klasičnih marksističnih del), so izoblikovali vrsto konkretnih pobud za nadaljnje raziskovalno delo. Čeprav znanstveni sestanek ni enako obsežno in poglobljeno obdelal vseh pomembnih vprašanj Ziherlovega opusa (npr. relativna odsotnost nekaterih problemov etike, itd.), je omogočil skupno sklepno spoznanje, da je Ziherlova teoretična zapuščina, njegovo vsebinsko teoretično in metodološko izročilo dragoceno napotilo in spodbuda za raziskovanje naše družbe, v kateri prihajajo do izraza različne protislovnosti socialistične graditve, in končno spodbuda za progresivno, revolucionarno reševanje in preseganje teh protislovnosti.

19. in 20. oktobra so se Ziherlovi dnevi nadaljevali s strokovnim srečanjem »Razvoj FSPN in socialistična samoupravna praksa«, ki se ga je udeležilo večje število (okoli 100) družboslovcev (diplomantov FSPN in sociologov, ki so diplomirali na FF). Po uvodnem predavanju tovariša M. Ribičiča o problemih kolektivnega vodenja so udeleženci v skupinah sodelovali v razpravi o nekaterih vsebinskih problemih iz posameznih disciplinarnih področij. Podlaga za razpravo so bila predavanja delavcev FSPN: S. Kranjca (Vloga subjektivnih sil v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja), B. Kavčiča (Prvine samo-

upravne organizacije dela), Z. Mlinarja, C. Trampuža in A. Ferligoja (Razvojne spremembe v občinah SR Slovenije), B. Markiča (Delegatski sistem), F. Vrega (Komuniciranje in odločanje v delegatskem sistemu), P. Klinarja (Aktualni problemi sodobnih migracij), M. Jogan (Nemarksični sociologi o družbenem razvoju), Z. Roterja (Teoretični problemi odnosa samoupravne družbe do religije), A. Bibiča (Pluralizem samoupravnih interesov), R. Rizmana (Aktualni vidiki nacionalnega vprašanja), P. Zrimška (Informiranje v združenem delu), J. Rupnika (O profilu politologa), I. Svetlika (Nekateri problemi vključevanja diplomatov FSPN v OZD) in B. Grabnarja (Narava občil in proces samoupravljanja).

Vsebinsko raznolikost so udeleženci srečanja ocenili pozitivno, pri obravnavi posameznih vsebinskih problemov pa se je pokazalo, da je bilo odločno premalo časa za poglobljeno razpravo, in da je bilo izredno veliko zanimanje udeležencev za novosti iz raziskovalnega dela. Ker je bilo to prvo tovrstno srečanje, je razumljivo, da so udeleženci obravnavali dokaj heterogene teme; temu se bo treba v prihodnje izogniti z odločitvijo za nekaj med seboj povezanih tematskih sklopov, ki bi jih z različnih vidikov obdelali čimbolj popolno.

Zanimiva in za nadaljnje sodelovanje FSPN z družbeno prakso je bila tudi razprava o poklicnem uveljavljanju in težavah posameznih izobrazbenih profilov FSPN. Med ugotovitvami, ki veljajo za vse smeri poklicnega izobraževanja na FSPN, naj omenimo naslednje:

— Vsi družboslovni poklicni profili se postopno družbeno uveljavljajo; nekateri so se že doslej bolj uveljavili (npr. sociolog kadrovik).

— Za diplomante FSPN in za druge, ki delajo kot družboslovci v OZD, mora FSPN organizirati stalno in sistematično dopolnilno izobraževanje na področjih temeljnih in vseh drugih pomembnih disciplin. Oblike tovrstnega izobraževanja naj bodo različne: predavanja, informiranje o tekočih študijskih programih, o novi literaturi, organiziranje seminarjev, tečajev, ipd.

— Delujočim družboslovcem je treba omogočiti tekoče sodelovanje v raziskovalnem in tudi pedagoškem delu na FSPN.

— Za boljše seznanjanje javnosti z možnostmi zaposlovanja diplomantov FSPN je treba za posamezne profile izdelati pregled nalog in opravil, ki jih že opravljajo in ki jih bodo lahko opravljali diplomanti.

— Okrepiti dejavnost vseh društev (sociologov, politologov, novinarjev) in jo usmeriti v nove oblike sodelovanja z »množicami« diplomantov.

— Z ustreznimi družbenimi ustanovami (GZ ipd.) je treba sodelovati pri vsebinskem določanju pripravniških izpitov.

— Za vse smeri študija je treba natančneje definirati obvezno počitniško prakso in vzpostaviti mentorsko sodelovanje med ustreznimi OZD in FSPN.

— FSPN naj sodeluje z različnimi raziskovalnimi in pedagoškimi institucijami pri oblikovanju učnih programov.

Že teh nekaj pomembnejših ugotovitev in napotkov za prihodnje delo kaže, da je bila pobuda za tovrstno srečanje na mestu in da je bilo že prvo srečanje koristno tako za delavce FSPN kot za diplomante FSPN (in sociologe FF), ki so zaposleni na različnih področjih družbenega dela. To srečanje je tudi pokazalo, da je treba — in da bo v prihodnje tudi možno — preseči klasične odnose (šola — slušatelji) v vzajemnem sodelovanju; ti naj temeljijo na večji enakopravnosti v delitvi obveznosti pri podobnih srečanjih.

Na tem srečanju so nakazali tudi potrebo po boljši opremljenosti FSPN, da bi tako lažje oblikovali strokovnjake za posamezna področja. Skoraj absurdno je, da bodoči profesor STM na fakulteti v času študija ne more priti v stik s tistimi učnimi pripomočki, ki jih praktično imajo vse srednje šole in s katerimi si bo pomagal pri svojem pedagoškem delu. Prav tako ne smemo mimo zahtev, da je treba v prihodnje strokovno razpravo snovati kot interdisciplinarno (zlasti bi morali čimprej pripraviti takšno razpravo o problemih družbenega planiranja).

Prvi Ziherlovi dnevi so kljub nekaterim pomanjkljivostim potrdili upravičenost odločitve o taki obliki sistematičnega kritičnega obravnavanja sodobnih družbenih problemov in problemov družboslovnih disciplin in širšega povezovanja visokošolskih institucij z družbeno prakso.

V času znanstvenega sestanka in strokovnega srečanja, ki ju je dopolnjevala razstava o življenju in delu B. Ziherla v SAZU, se je oblikovala tudi jasnejša podoba o vsebini prihodnjih Ziherlovih dni. Ziherlovi dnevi ne bodo namenjeni le proučevanju Ziherlove teoretične zapuščine, temveč bodo ob tem predvsem ustvarjalno nadaljevanje njegovega dela, iskanje novih poglobljenih marksističnih odgovorov na izzive, ki nam jih nenehno oblikuje družbena praksa na najrazličnejših področjih življenja. Tako usmerjeni Ziherlovi dnevi bi bili stalna oblika pretoka marksističnih znanj o temeljnih perečih problemih v naši družbi in v družboslovju, pri čemer bi vsakokratno nosilno temo obdelali čimbolj kompleksno in poglobljeno — od najsplošnejših teoretično-spoznavnih dilem do konkretnih praktičnih rešitev. Kot izhodišče za te obravnave bo rabilo Ziherlovo teoretično in metodološko izročilo, po katerem je nujno, da skušamo vsako družbeno dogajanje osvetliti in razložiti v vsej njegovi zgodovinski konkretnosti brez vnaprejšnjih dogmatiziranih predpostavk.

ERNEST PETRIČ:

Ob razpravah o političnih znanostih v deželah v razvoju

Prav imajo tisti, ki trde, da v preteklosti ni mogoče ničesar primerjati z dinamiko sodobnega sveta. Globoka družbena presnavljanja, vse bolj potrebne spremembe — in tudi že očitne — v

mednarodni skupnosti in v pretežnem delu držav v njej izzivajo in terjajo pozornost družbenih znanosti, še posebej političnih znanosti. Novo osvobojeni deli sveta iščejo svojo politično, ekonomsko, pa tudi znanstveno kulturno emancipacijo. Kako jo uresničiti? Na katera ideološka in doktrinarna izhodišča lahko dežele v razvoju oprejo razvojna hotenja? Kakšen sistem politične organizacije velja v njih vzpostaviti?

Možnost izbire je široka: od nadaljnje odvisnosti in periferne statusa do kapitalistične in nekdanje kolonialne metropole pa do radikalizma, ki zahteva popolno izolacijo od razvitega sveta; od centralno planskega pa do stihijno tržnega gospodarstva na ekonomskem področju; od centralizma in unitarizma pa do upoštevanja obstoječih etničnih, jezikovnih, kulturnih in drugih specifičnosti v federativni oz. avtonomni, decentralizirani državni ureditvi; od posnemanja tujih modelov politične organizacije in institucij, npr. buržoaznega parlamentarizma, vojaške diktature, do iskanja lastne, razmeram ustrezne politične organizacije; od dejansko neuvrščene naravnosti v mednarodnih odnosih pa do očitne ali prikrite blokovske nevezanosti.

Tudi meščanska znanost vse bolj ugotavlja, da kapitalistična alternativa ne ustreza dejanskim razvojnim potrebam dežel v razvoju. »Dva temeljna pogoja sta, če se hoče Afrika razviti — kontinentalna enotnost in socialistična strategija«, pišeta T. M. Shaw in M. J. Grieve.¹ Če naj prihodnost Afrike ne bo temačna, morajo dežele sprejeti enotnost, socializem, opiranje na lastne sile kot cilj. Skratka, politična, ideološka in tehnološka optost na lastne sile je bistvena, če naj se dežele v razvoju iztrgajo nerazvitosti.² Vse tako kaže, da se bo v

prihodnjih letih še zaostriła potreba, da v deželah v razvoju izberejo med odvisnostjo od tujih vlad in korporacij, odvisnostjo, ki se reproducira prek lastnih vladajočih slojev, in med socialističnimi, neodvisnimi, na lastne moči oprtimi režimi.³ Kapitalističen razvoj v deželah v razvoju ni tako rekoč brez izjeme privedel ne do blaginje in ne do neodvisnosti. Narobe, okrepila se je njihova ekonomska odvisnost, s tem pa tudi ohranila oz. obnovila politična odvisnost in »periferna narava«. Okrepila se je notranja nestabilnost in zaostriła so se socialna in razredna protislovja, kar priznava tudi del meščanske znanosti. »Prizadevanja, da bi dosegli splošen nacionalni razvoj s prakso politike, oprte na srednji sloj, na privatno podjetništvo, oprto na državna podjetja, so dala žalosten, porazen rezultat«, trdi B. Davidson⁴ in ugotavlja, da je nemogoč avtonomen kapitalistični razvoj v afriških državah zaradi njegove periferne odvisnosti od kapitalističnega centra. Po Davidsonu to partnerstvo med dominantnimi tujimi interesi in domačo elito ne more roditi nič drugega kot nadaljnjo odvisnost, ki ohranja kontrolo tujega kapitala nad razvojnimi hotenji, izrabo naravnih bogastev in vodi k uničevanju človekovega okolja v afriških deželah, kar vse nujno spremlja integracijo v kapitalistični ekonomski sistem. J. Wallerstein je še jasnejši, ko trdi, da je v sedanji fazi inkorporacije Afrike v svetovni sistem bistvo izbire med »odvisnim razvojem in revolucionarno transformacijo«⁵ Da stoji danes Afrika v bistvu pred izbiro med neizbežno odvisnim »kapitalizmom« in odločitvijo za avtohton socialistični razvoj, ugo-

¹ P. Lemaitre, »Whod will Rule Africa by the Year 2000«, v: *Africa from mystery to maze*, uredila M. Kitchen, Lexington 1976, str. 275.

² B. Davidson, *Can Africa Survive? Arguments against Growth without Development*, Boston 1974, str. 71—85.

³ I. Wallerstein, »The Three Stages of African Involvement in the World-economy«, v: *The Political Economy of Contemporary Africa*, uredila P. C. Gutkind in I. Wallerstein, Beverly Hills 1976, str. 48.

¹ T. M. Shaw and M. J. Grieve, »The Political Economy of Resources: Africa's Future in the Global Environment«, referat na 3. konferenci AAPS, Rabat 1977, str. 1.

² Zanimiv pogled na cilje razvoja Afrike (in srednjega vzhoda) glej v zadnjem (petem) poročilu Rimskega kluba (E. Laszlo in dr., *Goals for Mankind: A Report to the Club of Rome on the New Horizons of Global Community*, New York 1977, str. 140.155).

tavljba ob drugih afriških voditeljih tudi J. K. Nyerere.⁶

Sicer pa si je smotrno ogledati, katere razvojne rezultate so dežele v razvoju iztržile v svojem dosedanem politično neodvisnem, a ekonomsko odvisnem razvoju. Prav v pretežnem delu dežel (to še posebej velja za Afriko), ki so glavne izvoznice rudnih bogastev in ki najizraziteje spodbujajo in privlačijo tuji kapital, zlasti kapital multinacionalnih družb, v tistih torej, ki so naravno najbogatejše, najdemo največja notranja protislovja, razlike, nestabilnost in bedo.

To seveda ne pomeni, da so najrevnejše dežele v razvoju tudi *a priori* najbolj egalitarno naravnane, socialno pravične — po logiki znane teze: čim nižji narodni dohodek na prebivalca, tem manjše socialne razlike. Vendar je očitno, da se v »bogatih«, hitro rastočih afriških ekonomijah veliko teže upirajo pritisku novih elit po vse večji porabi. Še več, države, ki izvažajo nafto in strateške rude v razvite dežele, morajo — in to tudi očitno hitro store — uvažati vse več potrošnih (pa tudi kapitalnih) dobrin in povzemajo vzorce porabe razvitega sveta. Transnacionalne povezave domače in tuje elite tope občutek za nastajajoča socialna nasprotja. Domači eliti se odpirajo možnosti tujih povezav, nove možnosti družbenega statusa in veljave, relativno neodvisne od domačega socialnega okolja.

Hkrati smo priča »razslojevanju« med samimi deželami v razvoju. Ne da bi omenjali peščico arabskih naftnih držav, nam osupljivo sliko tudi glede tega kaže prav Afrika. Bistvene razlike v stopnji rasti v zadnjem obdobju med afriškimi deželami omenja A. M. Kamarck kot enega najpomembnejših ekonomskih trendov. Medtem ko del afriških dežel očitno stagnira ali ima celo negativno stopnjo rasti, imajo v nekaterih — tudi afriških deželah — celo zelo visoko stopnjo rasti? Dejstvo je, da »afriški velikan« postaja Nigerija, katere ogromna

in pestra naravna bogastva obetajo hitro rast. Ta bogastva hudo privlačijo pozornost mednarodnega kapitala. Tako utegne postati Nigerija glavni dobavitelj nafte ZDA. To, da so ZDA odvisne od nigerijske odlične nafte (z malo žvepla), skupaj z ekonomskim boomom v Nigeriji, je že v l. 1976 vodilo k temu, da je postala Nigerija s 5,7 milijardami US dolarjev trgovine ne le najpomembnejši ameriški partner na afriškem kontinentu, temveč je absorbirala 2/3 menjave ZDA s črno Afriko.

Poleg Nigerije utegnejo postati — omenjajo jih v raznih študijah⁸ — ekonomski magneti za kapital ZDA in drugih visoko razvitih kapitalističnih držav še Zaire, Slonokoščena obala in Gabon. Vrsta drugih držav, ki so tako rekoč sosedje omenjenih, zlasti države v območju Sahela, ki nimajo dostopa na morja, pa niso le že danes med najrevnejšimi državami v svetovnem merilu, temveč so tudi brez kakršnihkoli otopljivih razvojnih možnosti. Med dežele, ki jim pripisujejo ugodnejše razvojne možnosti, ki imajo glede na naravna bogastva možnost »razvoja«, navadno omenjajo še Alžir, Maroko, Libijo, Zambijo, Angolo, pa tudi Egipt in morda še katero.⁹

• Ugodni naravni ali drugi pogoji za razvoj utegnje pripeljati k večji neodvisnosti posameznih dežel od kapitalističnega centra — ali pa to odvisnost še okrepiti. Odvisno pač od tega, ali se bo tem deželam posrečilo, da bodo svoj doslej »odvisni« razvoj zamenjale z avtohtonim socialističnim razvojem. Prav nič neznano namreč ni, da zaradi tega, ker vodilne kapitalistične gospodarske grupacije in transnacionalne korporacije vse bolj širijo svojo trgovino (trgovina ZDA z Afriko je rastla v zadnjih letih hitreje kot z drugimi regijami) in investicije v Afriki (to simbolizira Lomejska konvencija), stopnjo rasti in razvojne strategije vrste afriških držav vse bolj determinirajo od zunaj transnacionalne elite. Taka »medsebojna odvisnost« ima seveda

⁶ J. K. Nyerere, »The Rational Choices«, v: *Freedom and Development*, Dar es Salam 1973, str. 379—390.

⁷ A. M. Kamarck, »Sub-Saharan Africa in the 1980's: an Economic Profiles«, v: *Africa:*

From Mystery to Mace, uredila N. Kitchen, Lexington, 1976, str. 170.

⁸ A. H. Kamarck, op. cit., str. 187.

⁹ P. Lemaitre, op. cit., str. 222.

globoke implikacije tako za avtonomen razvoj v Afriki kot tudi za afriško enotnost.

Na drugi strani seveda ne gre prezreti vse močnejše navzočnosti vzhodnoevropskih držav na afriškem kontinentu — ta navzočnost se ponekod že kaže v specifični obliki odvisnosti (npr. posamezni očitno prosovjetsko naravnani nastopi nekaterih afriških voditeljev na mednarodnih forumih, ko za take nastope ni najti realne osnove v interesih držav, ki jih predstavljajo). Nastajajoče razslojevanje med deželami v razvoju bo zanesljivo ustvarilo potencialno možnost za subregionalne ambicije in težnje po dominaciji med njimi samimi — torej bo dodalo olje k že tako eksplozivnemu položaju in ustvarilo še nove možnosti za tuje vmešavanje v zadeve dežel v razvoju.

Ob tem, ko se moramo pridružiti trditvi, da so naravna bogastva Afrike pa tudi drugih dežel v razvoju — izkoriščali in jih še zmerom izkoriščajo prvenstveno v interesu razvitega zahodnega sveta in da je le ozek krog afriških dežel — če sploh katera — oziroma njihovih elit, kaj pridobil od dosedanje navezanosti na razviti svet, moramo ugotoviti tudi številne druge negativne, a zanimive postavke bilance tega dosedanega »odvisnega« odnosa. Afrika oziroma njen dobršen del stradata čeprav dejansko Afrika izvažata dvakrat toliko hrane, kolikor jo uvažata.¹⁰ Njena odvisnost od uvoza hrane je vse večja: To prvenstveno zato, ker so proizvodnjo hrane za lokalne potrebe v kolonialnem obdobju zanemarjali. V vrsti dežel v razvoju proizvodnjo hrane še danes zanemarjajo v prid izvoznih monokultur.¹¹

Podobno Afrika načrpa več kot dovolj nafte za svoje potrebe. Pa jo je vendar dvig cen nafte in njene distri-

bucije skoz mrežo transnacionalnih korporacij bolj prizadel kot katerokoli drugo regijo.¹² Prav tako premore Afrika toliko uranove rude, da bi lahko pokrila vse svoje potrebe po energiji danes in v daljši prihodnosti, vendar pa uran intenzivno izvažata in je v nevarnosti, da bodo ta in druga naravna bogastva tedaj, ko jih bo sposobna izkoristiti zase, že izčrpana. K sreči sončne energije ni moči izčrpati — te pa je v deželah v razvoju dovolj. Seveda pa bo potrebna tehnologija zanjo nov vzvod odvisnosti.

K tem nerazveseljivim ugotovitvam lahko dodamo, da prav v zadnjem času v vrsti dežel v razvoju prihaja do resne, ponekod katastrofalne degradacije človekovega okolja. To je pogosto posledica zavestne selitve ekološko »nečistih« proizvodov v te dežele.¹³

Zanimiva in opozarjujoča je tudi ugotovitev, da si ekonomsko sodelovanje in trgovina med samimi deželami v razvoju le stežka utira pot. Praktično se ni v zadnjih letih v ničemer povečal npr. delež trgovine na afriškem kontinentu. Zaradi v bistvu vse bolj neugodnega položaja vrste afriških primarnih izvoznih poljedelskih surovin na mednarodnem trgu — isto velja tudi za številne druge dežele v razvoju — so te dežele dolžne izvažati vse več, da bi ohranile isto stopnjo uvoza. To znova vodi k zanemarjanju poljedelske proizvodnje za lastno prehrano in ustvarja vse večjo odvisnost od uvoza hrane, zlasti žita in riža. Kljub izjemnim pogojem za proizvodnjo hrane npr. v Afriki in kljub v poprečju še redki gostoti prebivalstva je Afrika podhranjena in odvisna od uvoza hrane.

Taka se kaže stvarnost. In kakšna je perspektiva? Nič kaj obetavna. Zanimivo si je ogledati študije in modele, ki so po l. 1970 s projiciranjem obstoječih trendov in z ustreznimi korekturami skušali

¹⁰ Glej npr. *Rewiew of International Trade and Development* (New York UNCTAD, 1973. E. 74. II. D. 14), str. 40; in W. B. Morgan, »Food Supply and Staple Food Imports of Tropical Africa«, v: *African Affairs*, 76 (303), april 1977, str. 167—176.

¹¹ Podrobneje glej R. Dumont, *False Start in Africa*, London 1968.

¹² Glej npr. R. H. Green, »Petroleum Prices and African Development: retrenchment or reassessment?«, v: *International Journal* 30 (3), 1975, str. 391—405.

¹³ Prim-er Brazilije glej C. Rnloe, *The Politics of Pollution in a Comparative Perspective*, New York 1975, str. 137—138.

začrtati podobo jutrišnjega sveta. Čeprav so ti modeli in napovedi v marsičem vprašljivi in čeprav se v marsičem razlikujejo, se v enem strinjajo. Prav nič rožnati jutrišnji dan ne obetajo tistim območjem sveta, ki se že danes ubadajo z nerazvitostjo, lakoto, revščino. Študija OZN »The Future of the World Economy«,¹⁴ ki jo je moči uvrstiti med izjemno optimistične, ne predvideva — četudi bi se uresničili predlogi, vsebovani v Deklaraciji in planu akcije za novo mednarodno ekonomsko ureditev, da bi se položaj pretežnega dela dežel v razvoju, zlasti Afrike, v globalni hierarhiji lahko bistveno spremenil.

Razvoj Afrike do leta 2000 bosta slej ko prej bremenili in ovirali revščina in nerazvitost. Tudi če bi se uresničila strategija razvoja OZN in Deklaracije o novi ekonomski ureditvi, se prepad med bogatimi in revnimi državami do leta 2000 v bistvu ne bo zmanjšal. Po predvidevanjih optimistične variante te študije bo nacionalni dohodek na prebivalca (po vrednosti dolarja v času priprave študije) v Afriki l. 2000 v poprečju okoli 400 dolarjev. V obširnih področjih Azije, zlasti njenega jugovzhoda, pa še nižji. Za to območje Azije ter za tropski in saharski del Afrike ostaja narodni dohodek 500 dolarjev (po vrednosti l. 1976) na prebivalca do leta 2000 neuresničljiv cilj. Uresničljiv bi bil ob stopnji rasti 7,5 % v teh delih Azije, 6 % v Sahelu in 7,3 % v tropski Afriki.¹⁵

Še večji pesimizem je čutiti v študijah Rimskega kluba in drugih, npr. v znani latinskoameriški projekciji¹⁶ svetovnega razvoja. Čeprav smo lahko zadovoljni in celo skeptični glede empiričnih in ideoloških predpostavk teh modelov in projekcij, je vendarle osupljivo, kako zelo se strinjajo glede nezavidljive prihodnosti pretežnega dela Afrike in Jugovzhodne Azije. Afrika po latinskoame-

riški študiji tudi leta 2000 ne bo sposobna, da zadovolji osnovne potrebe (basic needs) svoje populacije (hrana, stanovanje, izobrazba, zdravstveno varstvo).¹⁷ Tudi po tej študiji Afrika leta 2000 v poprečju še ne bo dosegla narodnega dohodka 500 dolarjev na glavo prebivalca. Da bi se temu skromnemu cilju kmalu po letu 2000 približala, bi bila potrebna resna prerazdelitev in prestrukturiranje na svetovni ravni, zmerna rast prebivalstva v Afriki in stalen tehnološki napredek. Vsaka resnejša ekspanzija populacije bi tudi ta skromni cilj odmaknila.

Pa tudi sicer ta optimistični scenarij temelji na nekaterih skrajno optimističnih, komaj verjetnih predpostavkah, npr. da bo pomoč in dotok kapitala iz razvitih držav v obdobju do leta 2000 stalno na ravni 2 % narodnega dohodka teh držav. Zaenkrat ni moči uresničiti niti v OZN zastavljenega cilja 1 %. Tudi poročilo Rimskega kluba, ki je sledilo znanemu poročilu o mejah rasti, Človeštvo na razpotju,¹⁸ ne vliva glede dežel v razvoju nobenega optimizma. Podobno velja za vsekakor metodološko najprepričljivejše tretje poročilo Rimskega kluba,¹⁹ ki se v dobri meri opira na mnenja »skupine 77« v zvezi z novo mednarodno ekonomsko ureditvijo.

Nekaj je vsekakor očitno iz vseh omejenih in drugih napovedi in predvidevanj: da so razvojne možnosti dežel v razvoju v okviru nove mednarodne ekonomske ureditve v veliki meri odvisne od radikalnih družbenih sprememb v njih samih in s tem tudi v spremembi njihovih razvojnih ciljev in vrednot, torej razvojne strategije. Teh sprememb v svetovni kapitalistični sistem vpete elitne strukture teh dežel niso sposobne oblikovati in izvrševati. Količkan resen razvojni napor v teh deželah zahteva ne le globoko zakoreninjenost v svojih lastnih težnjah in po-

¹⁴ W. Leontief in dr., *The Future of the World Economy*; a UN Study, New York 1977.

¹⁵ Op. cit., str. 32–33.

¹⁶ *Catastrophe or New Society? A Latin American World Model*, Ottawa, International Development Research Centre, 1976.

¹⁷ Op. cit., str. 89, 91 in 100.

¹⁸ M. Mesarovic, E. Pestal, *Mankind at the Turning Point, The Second report to the Club of Rome*, New York 1974.

¹⁹ J. Tinbergen in dr., *Reshaping the International Order: a Report to the Club of Rome*, New York 1976.

trebah, trdno ideološko osnovo, sposobnost za predvidevanje, politično stabilnost in organiziranost, sposobnost, da razumejo dolgoročne cilje in najdejo pota, da jih uresničijo, in, kot prvi pogoj, temeljite družbene spremembe.

Skratka, tem deželam in njihovem vodstvu je potrebna teorija, marksistična ustvarjalna teorija, ne dogmatizem in ne prepuščanje stihiji. Kot del ustvarjalne marksistične teorije je potrebna tudi avtohtona politična znanost. Ne bi mogel biti jasnejši, kot je Adelaya Adedeji, izvršni sekretar ekonomske komisije OZN za Afriko, ko govori o novi, dolgoročni strategiji prihodnjega afriškega razvoja, ki naj bi pomagala preseči žalostne dosežanje rezultate in ki naj bi bila simbioza med tradicionalnim afriškim družbeno-ekonomskim sistemom in svetom industrializacije in tehnologije. »Ne moremo si privoščiti, da bi bili le karikatura drugih družb, moramo ustvariti lastno pot razvoja in lastne institucije.«²⁰

Mar je taka simbioza možna? Odgovor more dati le prihodnost. Sedanjost potrjuje, da je presajanje tujih modelov v glavnem spodletelo. Le redki sloji v družbah v razvoju so se okoristili z integracijo v kapitalistično svetovno ekonomijo. Celo »brazilski ekonomski čudež« sedemdesetih let glede tega ne pušča dvomov. Individualno in kolektivno opiranje na lastne sile, socialistična usmeritev družbenega razvoja so po vsem sodeč za večino dežel v razvoju nujni in tudi vse bolj neizbežni elementi njihovim potrebam ustrezne razvojne strategije.²¹ Opiranje na lastne sile tudi na področju znanosti in tehnologije, o čemer ni leta 1979 več dvoma ne na konferenci OZN na Dunaju o znanosti in tehnologiji, ne na konferenci šefov držav in vlad neuvrščeni držav v Havani. Torej tudi opiranje na lastne sile v tistih znanostih, ki so še posebej družbeno določene in izjemno pomembne kot teoretična osnova izvernih razvojnih hotenj in pri katerih ni moč upati

²⁰ Intervju, »Africa's Economic Strategy«, v: Africa, št. 71, julij 1977 str. 48—50.

²¹ Glej v tej zvezi: *What now, The 1975 Dag Hammarckjöld Report*, Uppsala 1975.

na »transfer tehnologije«. Take so v prvi vrsti politične znanosti. Te morajo ohraniti izvornost tudi glede na blokovske ambicije obeh velikih sil, da bi vpele dežele v razvoju v svoje blokovske interese. Ali pa naj se v političnih znanostih ohranja ali celo krepi odvisnost od bodisi zahodnih bodisi vzhodnih znanstvenih metropol?

Ali je sploh moči kaj storiti zoper to že obstoječo in še bolj pretečo odvisnost? Ali je moči ustvariti temelje opiranja na lastne sile v deželah v razvoju tudi v znanosti, v politični znanosti še posebej? Skromen, a pomemben korak v to smer je bila *okrogla miza o položaju in pomenu političnih znanosti v deželah v razvoju* oktobra 1979 v Ljubljani.

Prav dinamična dogajanja v deželah v razvoju, v Afriki še posebej, potreba, da ta dogajanja proučujemo in spremljamo, ter zavest, da bodo v prihodnje še bolj dinamična, zavest, ki terja razvoj politične teorije in znanosti v deželah v razvoju, so že v l. 1977 na ESPN in v Slovenskem politološkem društvu porodila idejo o organizaciji srečanja politologov dežel v razvoju, predvsem Afrike. Spremljanje dogajanj na 3. kongresu afriške asociacije za politične vede (Rabat, spomladi 1977) in odsotnost, skorajda popolna abstinenca politologov črne Afrike na svetovnem kongresu Mednarodnega združenja za politične vede (Moskva, avgust 1979) sta še potrdila potrebo po takem srečanju. Pobuda je dobila tudi vso podporo Mednarodnega združenja za politične vede (IPSA) in Jugoslovanskega združenja za politične vede. To je FSPN dalo mandat, da z organizacijo okrogle mize politologov dežel v razvoju prispeva h konsolidaciji politične znanosti v deželah v razvoju, k sodelovanju politologov teh dežel, pri čemer je prvenstvena pozornost bila namenjena Afriki.

Vrsta dogodkov, zlasti pa odsotnost Afričanov v Moskvi, nenadna odpoved 4. kongresa afriške asociacije za politične vede, ki naj bi bil aprila 1979 v Maputu (Mozambik), je vodila k razširitvi kon-

²² Poročilo glej Teorija in praksa, št. 1—2/1978, str. 180—185.

cepta ljubljanske okrogle mize tudi na udeležence iz Azije in L. Amerike, kar se je pokazalo glede na izbrano temo obravnave (položaj in problemi politične znanosti v DVR) za smotrno, čeprav je težišče tuje udeležbe še vedno ostalo na Afriki, od koder je bilo 6 udeležencev, in sicer J Sethai (Lesotho), H. Sharavy (Egipt), O. Fathaly (Libija), H. Botscheway (Gana), J. Diasso (Gornja Volta), A. Malek (Egipt). Kljub naporom pa ni bilo moči zagotoviti udeležbe O. Nnolija (Nigerija), A. Mushija (Tanzanija), predvidenega udeleženca iz Alžira ter predsednika in podpredsednika afriške asociacije M. Buzidija (Maroko) in I. Shiyamarire (Zimbabve).

Udeležba iz Azije in Latinske Amerike je bila vseskok zamišljena kot dopolnilo in so se povabljeni tudi v polnem številu odzvali: R. Aybay (Turčija), H. Gunasinghe (Šrilanka), G. Perumal in N. Bose (Indija), P. Casanova (Mehika).

Srečanja sta se udeležila tudi predsednik Mednarodnega združenja za politične vede C. Mendes (Brazilija) in generalni sekretar J. Trent (Kanada).

Jugoslovanska udeležba je bila glede na tujo omejena, a zato ugledna: J. Đorđević, N. Pašić, B. Caratan, V. Benko, A. Bibič, S. Južnič, V. Vreg, Z. Mlinar, E. Petrič.

Tematika okrogle mize je logično izhajala iz nakazanega splošnega okvira: kako prispevati k takemu razvoju političnih znanosti v deželah v razvoju, da bodo sposobne dati ustvarjalni teoretični prispevek težnjam dežel v razvoju po avtohtonem družbeno-ekonomskem razvoju. Konkretnije se je hotelo odgovoriti na tale vprašanja: Kakšna sta stanje in problem politične znanosti v deželah v razvoju? Kako se tudi na tem področju človeške ustvarjalnosti otresti evropocentrističnega patronata in se postaviti na lasne noge? Kako se usmeriti k lastnim izhodiščem in problemom? Kako okrepiti stike med politologi dežel v razvoju? Kako zagotoviti temeljno infrastrukturo politične znanosti v deželah v razvoju? Kako politični znanosti dežel v razvoju zagotoviti ustreznije mesto in odzivnost v svetovnih znanstvenih tokovih?

Razprava se ni končala le s splošno izmenjavo mnenj, medsebojnim strokovnim oplajanjem, predstavitvijo referatov, vzpostavitvijo neposrednih osebnih in delovnih stikov, ki bi že sami na sebi, poleg očitne potrjene afirmacije in znanstvenega ugleda FSPN in jugoslovanske politične znanosti v svetovnem znanstvenem prostoru, bili zadostno opravičilo za organizacijo tega pomembnega znanstvenega srečanja.

Oblikovan in sprejet je bil tudi konkreten dogovor, program akcije politologov dežel v razvoju, njihovih nacionalnih in regionalnih združenj, pa tudi Mednarodnega združenja za politične vede s ciljem, da se spodbudi razvoj politične znanosti v deželah v razvoju. Ta program utegne kot »ljubljanska listina« še odmevati v mednarodnih politoloških krogih, saj ni le izziv samim politologom dežel v razvoju, temveč je moralno zavezujoča platforma tudi za Mednarodno združenje za politične vede in njegove organe.

Z organizacijo srečanja politologov dežel v razvoju so slovenski politologi hoteli storiti vsaj skromen korak k razreševanju vseh tistih zapletenih protislovij dežel v razvoju, ki so bila omenjena v izhodišču tega poročila. Ta silna protislovja so žgoč izziv politični, pa tudi drugi znanosti, tudi naši znanosti. Izziv naši znanosti tudi glede tega, kako ob žgoči problematiki dežel v razvoju preiti od velikih lepih besed k — čeprav skromnim — dejanjem. Lahko trdimo, da smo korak, čeprav skromen, že naredili. Seveda pa še ni gotovo, ali mu bodo sledili tudi naslednji.

MACA JOGAN

Univerza danes

Eno osrednjih vprašanj pri določanju smeri in dejavnikov razvoja v vseh sodobnih družbah je namenjeno univerzi in visokošolskemu izobraževanju sploh. Spreminjanje univerze kot kompleksne

družbene ustanove za znanstveno in pedagoško dejavnost opredeljuje po svoje model univerze, ki mu je svoj neizbrisni pečat vtisnil kapitalistični razvoj in ki je postal tako rekoč univerzalen, po drugi strani pa specifični razvojni cilji in vrednote družb, ki se hočejo otresti različnih oblik izkoriščanja in podrejanja ljudi in razvijati bolj humane odnose. Univerza namreč je v kapitalizmu pogosto bila in je še danes tudi pomemben dejavnik ohranjanja družbene neenakosti; v svoji raziskovalni in izobraževalni dejavnosti je bila podrejena potrebam ohranjanja in oplojevanja kapitala ter vseh družbenih odnosov, ki jih je ta predpostavljala.

Z nekaterimi problemi, ki jih poraja spreminjanje družbe in preobrazba vloge univerze, se je ukvarjal tudi 24. mednarodni seminar »Univerza danes«, ki je bil od 27. avgusta do 1. septembra 1979 v Dubrovniku. Osrednji temi tega seminarja sta bili pojmovanja in sistem visokošolskega izobraževanja v svetu danes in jutri ter visokošolsko in permanentno izobraževanje.

Pri obravnavi prve teme je zanimiva razprava potekala v znamenju dileme, ki jo je zlasti jasno orisal S. Šušar: reforma univerze ali nova univerza. Izhodišče za postavljanje takšne dileme mu je bil kritičen pretres vloge univerze v visoko razvitem kapitalizmu, v katerem je avtonomija univerze le navidezna, v resnici pa je univerza vključena kot nenadomestljiva sestavina v proizvodnjo dobička, v oblikovanje relativno ozko specialistično usmerjene inteligence, ki ne služi le napredku, temveč v veliki meri tudi podrejanju in uničevanju; takšna univerza tudi ne ustreza posplošeni predstavi, da je izenačevalec družbenih položajev in prostor za svobodno doseganje znanj, torej izločena iz razrednih odnosov. Nasprotno, univerza vzgaja manjšino strokovnjakov, ki ne le razvijajo in uporabljajo znanja, temveč se vključujejo tudi v upravljanje z delom »nižjih« oziroma imajo privilegirani položaj, ki ne izhaja nujno iz same znanosti ali iz tehničnega napredka.

Socialistične družbe so doslej v splošnem premalo storile, da bi spremenile

takšno funkcijo univerze, predvsem pa, da bi presegle ločenost proizvodnje in izobraževanja. V kapitalizmu razviti model univerze je tudi ovira v celotnejšem osvobajanju dežel v razvoju, ker se v bistvu ne ujema s potrebami političnega, ekonomskega, tehnološkega in kulturnega preseganja kolonializma. To zvrst univerze je po Šušarjevem mnenju treba spremeniti tako, da bi izoblikovali novo univerzo. Bistvo novega tiči v odgovoru na dve ključni vprašanji: ali je lahko vsak človek intelektualec, čeprav ostane delavec, in, ali je mogoče izoblikovati takšno izobraževanje, ki je odprto za vse in vsem dostopno, brez diskriminacije.

Temeljna predpostavka nove univerze je povezava raziskovalnega in vzgojno-izobraževalnega dela na univerzi z duhovno in materialno produkcijo v družbi, z združenim delom; pa ne zaradi večjega profita, temveč zaradi vzajemnega razvijanja proizvodnje in znanosti, humanizacije dela in življenja. Univerzitetno izobraževanje bi moralo biti del delovnih obveznosti zaposlenih, ki to želijo in imajo tudi prejšnje znanje. Na področju financiranja bi se morala umakniti bodisi trg, bodisi država; financiranje univerze bi morali obravnavati kot naložbe v razvoj.

Izredno pomembno je tudi, da na univerzah ne bi smeli vzgajati ozkih »fahidiotov«, temveč bi moral biti cilj izobraževanje takšnih strokovnjakov, ki se zavedajo družbenih in humanih vidikov svojega dela, torej strokovnjakov s širokimi splošnimi znanji temeljnih znanosti; univerza bi morala preseči tradicionalno delitev na »pragmatične tehnike« in »humaniste«. Univerzitetno izobražen strokovnjak bi moral biti nekonformističnih in revolucionarnih nazorov, hkrati pa imeti razvite kreativne sposobnosti v svoji posebni stroki, ki bi jo opravljal v skladu s potrebami družbenega napredka in humanizacije.

Nova univerza bi morala preseči tudi nekatere tradicionalne oblike prenosa znanj, kot so še vedno prevladujoča predavanja *ex cathedra* in ob mentorskem izobraževalnem procesu postati raziskovalno-analitična in izobraževalna skup-

nost študentov in učiteljev brez togih hierarhičnih odnosov. Takšna univerza bi morala biti odprta vsem, vendar ni v prvi vrsti za to, da bi se povečevala tekma za diplomami in naslovi, da bi se omogočila »kariera«, kar ni tako redek pojav v sedanjem množičnem študiju. Odprtost univerze bi morala biti izraz večje intelektualizacije dela in življenja in večje izenačenosti med ljudmi, s čimer bi študij prenehal biti družbeni privilegij. Večja odprtost univerze vsem je povezana z bolj izenačenimi možnostmi izobraževanja v prejšnjih stopnjah izobraževanja in z uresničevanjem načela o izobraževanju iz dela in ob delu. Tako usmerjena univerza je lahko nov revolucionarni dejavnik progresivnih družbenih sprememb, ne pa le varuh *status quo*.

Mnogi udeleženci seminarja so po tem izzivu opozarjali na konkretne možnosti in dosežke pri preoblikovanju stare tradicionalno akademsko zaprte univerze, v odprto demokratično ustanovo. Ob pretresu novih zahtev za spreminjanje univerze so med drugim poudarjali, da ne gre le za prilagajanje univerze spremembam v širši družbi, temveč naj univerza odigra odločilno vlogo v spreminjanju, revolucioniranju družbe; torej gre za spreminjanje univerze navznoter kot institucije in navzven kot sestavine družbene strukture.

Ko so obravnavali samoupravno socialistično prakso, so opozorili, da je pri nas znanost pogosto preveč razbita in da je naša konkretna praksa preveč redko predmet znanstvenega proučevanja; prav tako so poudarili, da v težnji po povezovanju materialne in duhovne proizvodnje z znanstvenoraziskovalnim delom prihaja do različnih oblik komercializacije in vulgarizacije. Tako npr. ni mogoče prepustiti skrbi za večjo povezanost le »združenemu delu« (materialni proizvodnji), češ naj ta sfera najprej pove, kaj hoče, potem ji bo pa že univerza ustregla, temveč je treba tudi potrebe po raziskovanju, znanstvenem delu in uporabi znanj skupaj odkrivati in jih zadovoljevati. V znanstvenoraziskovalno delo je treba že zgodaj vključevati študente. Večja odprtost univerze ne sme pomeniti le enačenja dnevnopolitičnih interesov in

potreb z dolgoročnimi potrebami revolucionarnega spreminjanja družbe, hkrati pa tudi ne more biti okvir za nekritično prenašanje tujih znanj.

Pri spreminjanju univerze navznoter je velikega pomena samo spreminjanje »vzgojiteljev«, zato je treba stalno strokovno znanstveno in pedagoško didaktično usposabljanje univerzitetne učitelje in sodelavce. Nekateri razpravljalci so opozorili, da imajo poleg univerzitetnih vzgojiteljev pomembno vlogo pri oblikovanju osebnosti visoko izobraženih strokovnjakov različni drugi dejavniki, ki jih večkrat prezremo v pretiranih pričakovanjih o vzgojni vlogi univerze.

Posodabljanje, demokratizacija in odpiranje univerze je tedaj ena sestavina celostnih sprememb v družbi, vendar je glede na njeno vlogo v »znanstvenem osvajanju« sveta gotovo ključnega pomena.

Poglavitne zahteve za oblikovanje nove univerze so se izrazile tudi v priporočilih, ki jih je za prvo témo sprejel seminar in v katerih je poudarjeno, da je treba z različnimi reformami graditi novo univerzo, k čemur pa naj pripomore tudi bolj sistematično spremljanje in raziskovanje same univerze. Omeniti pa velja, da kljub večinski progresivni usmeritvi na seminarju ni manjkalo med domačimi in tujimi udeleženci tudi tistih, ki so zagovorniki nekaterih stereotipnih predstav o univerzi. Tako so npr. poudarjali avtonomnost univerze kot čisto dejstvo, univerzalnost teorije in njeno neodvisnost od zgodovinskih in družbenih okoliščin itn.

V obsežni in vsestranski obravnavi druge teme je bilo zanimanje udeležencev seminarja razpeto od ključnih teoretičnih vprašanj samega permanentnega izobraževanja do konkretnih načinov in problemov pri uresničevanju permanentnega izobraževanja. K prvi razsežnosti je sodila natančna opredelitev vloge permanentnega izobraževanja v sodobnih družbah, v katerih dobiva včasih to izobraževanje že značilnosti mita. Posebej so poudarili, da permanentno izobraževanje ne sme postati cilj po sebi, temveč da mora biti le sredstvo v vsestranskem razvijanju intelektualnih potencialov vsakega človeka.

V navajanju temeljnih smotrov permanentnega izobraževanja je pogosto navzoče zamenjavanje sredstva s ciljem, namreč, da se mora človek stalno izobraževati zato, da bi se bolj prilagodil spremembam, ki jih predenj postavlja znanstvenotehnična revolucija in družba. Takšne razlage pogosto ne problematizirajo samih družbenih, razredno določenih ciljev, temveč se jim ti cilji kažejo kot popolnoma samoumevni. Permanentno izobraževanje je tako v bistvu usmerjeno v enostransko oblikovanje človeka kot orodja, kot prilagodljivega bitja, medtem ko je zanemarjen razvoj celostnega ustvarjalnega potenciala človeka.

Možnosti in konkretno usmerjenost permanentnega izobraževanja je treba vrednotiti glede na vlogo, ki jo ima to izobraževanje v procesih totalne emancipacije ljudi. S tega vidika so v socialistični družbi nesprejemljiva tista razumevanja permanentnega izobraževanja, ki so enostranska in ki sodijo v okvir prizadevanj za ohranjanje družbenga *status quo*; nujni pogoj za nadaljnji razvoj samoupravne družbe je namreč ustvarjalno in odgovorno vključevanje ljudi v ustvarjanje drugačnih pogojev za delo in življenje.

Zlasti razpravljavci iz nekaterih socialističnih dežel so poudarili, da vloga permanentnega izobraževanja ni le dodajanje funkcionalnih in ozko poklicnih znanj, temveč široko družbeno in kulturno izobraževanje, ki je posebej pomembno za visokoizobražene strokovnjake. To naj bo tudi izhodišče pri načrtovanju permanentnega izobraževanja in vzgajanja na univerzi; to pa bo učinkovito, če bodo tudi pri študirajočih razvite potrebe po samoizobraževanju.

Na seminarju je bilo precej govora tudi o različnih oblikah permanentnega izobraževanja, ki potekajo iz dela in ob delu. Doslej so se uveljavili različni kratki tečaji, seminarji, letne šole, konzultacije, posebne oblike odprte univerze, specialistična predavanja itn. Zanimiva je bila tudi informacija o poskusih splošne realizacije načela permanentnega izobraževanja z odprtim sistemom polivalentnih delnih kvalifikacij, s katerim naj bi presegli preveliko zaprtost tradicionalnih izobraževalnih institucij. Učin-

kovito permanentno izobraževanje je mogoče le ob relativno stabilni materialni podlagi in ob sodelovanju univerze, samih udeležencev in organizacij združenega dela.

Ze oris nekaterih vidikov obravnave tém na 24. mednarodnim seminarju »Univerza danes« kaže, da je problematika preobrazbe univerze izredno obsežna in da je povezana tako s stopnjo materialnega razvoja vsake družbe, s temeljnimi lastninskimi in materialnimi razmerji kot tudi z vladajočimi vrednotami in cilji. Zanimanje za spreminjanje univerze v naši družbi je povezano tudi z velikim številom študirajočih (1978 že 19,5 študentov na 1000 prebivalcev); skoraj pol milijona študentov, relativno visoko število univerzitetno izobraženih strokovnjakov, precejšnja nesamostojnost v ustvarjanju novih znanj in tudi slaba izkoriščenost strokovnjakov še dodatno povečujejo potrebo po kritičnem ovrednotenju družbene vloge univerze v naši družbi. K temu naj bi pripomogla tudi napatila, ki jih oblikujejo vsakoletna dubrovniška srečanja.

Ob koncu 24. seminarja so udeleženci sprejeli tudi teme za 25. seminar, ki bo leta 1980. Glede na pomembnost tém (razvoj visokega šolstva in meduniverzitetno sodelovanje; boljše razumevanje med ljudmi na svetu) bi morali na ljubljanski univerzi dovolj zgodaj poskrbeti, da bi aktivna udeležba ustrezala dosedanjim dosežkom in težnjam nadaljnjega razvoja.

BOŠTJAN MARKIČ

Ob XI. kongresu Mednarodnega združenja za politične vede (IPSA)

I

V avgustu 1979. leta je bil v Moskvi XI. svetovni kongres Mednarodnega združenja za politične vede (Internatio-

nal Political Science organisation-IPSA). Mednarodno združenje za politične vede, ki je bilo pod pokroviteljstvom UNESCO ustanovljeno že leta 1949, prireja vsako tretje leto svetovne kongrese. Tako je bil pred letošnjim moskovskim kongresom X. svetovni kongres IPSA v Združenem kraljestvu, in sicer v Edinburghu. Naslednji, XII. kongres IPSA bo leta 1982 v Rio de Janeiru. Ker so pri IPSA politologi — kot kaže — obrnjeni tudi v načrtovanje za več let naprej, že sedaj obveščajo, da bo XIII. kongres IPSA leta 1985 v Parizu in naj verjamemo, da to sodi na področje bolj ali manj trdnega planiranja, ne pa samo v politološko futurologijo.

Mednarodno združenje za politične vede je mednarodna organizacija politologov, katere cilj je razvijati politične vede v svetu, pripravljati mednarodne politološke konference, okrogle mize, kongrese, vzpodbujati nadaljnja ustanavljanja nacionalnih združenj za politične vede in mednarodna politološka raziskovanja ter pripravljati različne strokovne publikacije. Sedež IPSA je v Parizu, generalni sekretariat pa je v tisti državi, v kateri je vsakokrat izvoljeni generalni sekretar.

Delo mednarodnega združenja za politične vede so v preteklosti vodili kot predsedniki mnogi znani politologi, tako od 1949—1952 Q. Wright (ZDA), od 1952—1955 W. A. Robson (Združeno kraljestvo), od 1955—1958 J. K. Pollock (ZDA), 1958—1961 J. Chapsal (Francija), od 1961—1964 D. N. Chester (Združeno kraljestvo), 1964—1967 J. Freymond (Švica), 1967—1970 C. J. Friedrich (ZDA), od 1970—1973 S. Rokkan (Norveška), 1973—1976 J. Laponce (Kanada) in do kongresa v Moskvi od 1976—1979 K. Deutsch.

Generalni sekretarji IPSA pa so bili med drugim uveljavljeni politologi F. Goguel, J. Meynaud, A. Philippart, J. Trent. Ali bo tudi v prihodnje — kar se tiče najodgovornejših funkcionarjev IPSA — prevladoval »evropocentrizem« in »amerikocentrizem«? Ali pa bo kdaj prišlo tudi do premikov v korist vodilnih politologov iz Afrike, Azije, ali pa morda, da bi najbolj izpostavljeni

funkcije v IPSA zaupali politologom enkrat tudi iz socialističnih držav, kjer politične vede niso obrobna družboslovna disciplina?

V izvršnem odboru IPSA, ki je mednarodno združenje za politične vede vodil od edinburškega do moskovskega kongresa, so bili poleg že zgoraj omenjenega predsednika Karla Deutscha še podpredsedniki Candido Mendes, Anthony Birch, Marcel Merle, Georgij Šahnazarov, Klaus von Beyme. Člani izvršnega odbora pa so bili Adolf Bibič, Nirmal Bose, Mohamed Bouzidi, Ioan Ceterchi, Daniel Frei, Kinhide Mushaoji, Kazimierz Opalek, Stefano Passigli, Mogens Pedersen, Martin Seliger, Babatinde Williams. Generalni sekretar pa je bil John E. Trent.

Sestav izvršnega odbora IPSA nam pokaže do neke mere tudi znanstveno uveljavitev in moč posameznih nacionalnih politoloških združenj ali posameznih politologov, smisel za regionalno razdelitev; je pa seveda tudi odblesek svojevrstne »volilne geometrije« in »volilne kuhinje«. Organizacijska struktura IPSA je v nekem smislu sestavljena tako, da imamo opravka s svojevrstnim triptihom: a) kolektivno članstvo, b) pridruženo članstvo in c) individualni člani. V kolektivnem članstvu so nacionalna združenja za politične vede iz posameznih držav. Pridruženi člani so lahko institucije, ki se ukvarjajo z dejavnostjo, ki pospešuje razvoj političnih ved kot npr. univerze, knjižnice, raziskovalni inštituti ipd. Individualni člani pa so osebe, ki jih njihova profesionalna aktivnost za takšno članstvo kvalificira in ki so pripravljene delovati za cilje Mednarodnega združenja za politične vede.

Vsako tretje leto, in sicer v času svetovnega kongresa, kolektivni člani IPSA imenujejo predstavnike v Svet IPSA. Tako je Zveza združenj za politične vede Jugoslavije za člana tega sveta imenovala enega izmed vodilnih jugoslovanskih politologov, profesorja beograjske fakultete za politične vede N. Pašiča. Svet IPSA je izvolil predsednika, podpredsednike in izvršni odbor. Izvršni odbor pa imenuje generalnega sekretarja. Omenimo naj še, da mednarodno združenje za politične vede izdaja

International Political Science Abstracts, ki je kot mednarodna politološka dokumentacija odlično vodilo v politološki literaturi, ter informativni bilten *Participation*, ki objavlja informacije iz politološkega sveta in je informativno bogat še zlasti v obdobju pred svetovnimi kongresi. V januarju 1980. leta pa bo začela izhajati *International Political Science Review* (Official journal of IPSA); glavni urednik je J. Meisel (Kanada), v uredniškem odboru pa so priznani politološki strokovnjaki Klaus von Beyme, Mohamed Bouzidi, Jean Laponce, Richard L. Merritt, Jerzy J. Wittr.

II

Osrednja tema letošnjega politološkega kongresa v Moskvi je bila politika miru, politika razvoja in systemske spremembe ter rast političnega znanja v zadnjih tridesetih letih. Z izborom takšnih tem sta mednarodno združenje za politične vede in XI. kongres IPSA pokazala posluš za trajne žgoče probleme naše civilizacije. Čeprav so bile osrednje teme moskovskega politološkega srečanja že po svojem značaju izrazito splošne (mir, razvoj, znanje), so v različnih raziskovalnih komitejih, posebnih strokovnih srečanjih in študijskih skupinah (to so bile v bistvu metode dela kongresa), te teme do takšne stopnje operacionalizirali, da so udeležencem kongresa dale možnost, da so znanstveno korektno pojasnili svoja stališča.

Na letošnjem moskovskem kongresu so še posebej stopala v ospredje naslednja vprašanja oziroma problemski sklopi: 1) zgodovinski razvoj koncepta miru, detant in problemi konflikta, obo-roževalna tekma in vprašanja razorožitve, politika miru in vojne, politika neuvrščanja kot dejavnik razvoja, mednarodni vidiki energetske politike in energetska kriza, moralne in politične implikacije ter trajen pomen nürnberških načel; 2) alternativne razvojne strategije, perspektive novega gospodarskega sistema, dialog med Severom in Jugom o znanosti in tehnologiji, razvoj in politični sistem, tehnološki razvoj in njegov

vpliv na politične spremembe, ekonomski razvoj in politična stabilnost; 3) politični sistem in družbenoekonomske strukture, problem političnih elit, politična vzgoja, politična socializacija in politična kultura, delavska participacija in samoupravljanje, javno mnenje in politične partije, systemska teorija in politične vede, sodobne težnje federalizma, razvoj političnih ved v tretjem svetu.

Kongres je odprl prostor tudi interdisciplinarnim pristopom in se dotaknil številnih tem v povezanosti s a) pravom (politika in pravo, legitimnost in politična oblast, sodišča in kriza politične oblasti), b) komunikologijo (politika in množična komunikacijska sredstva), c) ekonomskimi vedami (državni sektor gospodarstva in politični sistem v deželah v razvoju, trg in politika, politika neuravnotežene rasti), d) psihologijo (osebnostna tipologija političnih elit, psihopolitika), e) geografijo (vloga politične geografije, polarnost med centrom in periferijo), f) biologijo (uporaba in zloraba biologije in politika).

III

Udeležba jugoslovanskih politologov na kongresu v Moskvi je bila tako v količinskem (48 politologov iz Jugoslavije), kot tudi v vsebinskem pogledu v skladu z že doseženo ravnijo jugoslovanske politologije in z razširjenostjo fakultet za politične vede in znanstveno politološke publicistike pri nas. V pripravah na moskovski svetovni kongres so slovenski politologi Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani izdali v angleščini zbornik svojih prispevkov, ki so ga naslovili: Politična znanost v samoupravni družbi. V njem je A. Bibič obravnaval politično znanost v Jugoslaviji, V. Benko neuvrščeno kot dejavnik razvoja, B. Markič volilni proces in delegatski sistem, G. Stanič vlogo revolucionarne avantgarde v pluralizmu samoupravnih interesov, I. Kristan odnose med federacijo in federalnimi enotami. A. Bebler je za moskovski kongres pripravil temo Ideologija samouveljavitve v tretjem svetu. Zveza združenj za

politične vede Jugoslavije pa je v angleškem jeziku ob kongresu v Moskvi izdala zbornik *Politična znanost v Jugoslaviji* (uredili so ga J. Djordjević, N. Pašić, A. Bibič, S. Tomić). Predstavljene so nekatere temeljne teme, ki so se jih v razvoju jugoslovanske politologije lotevali naši politologi.

Tako J. Djordjević piše o stanju in razvoju političnih ved v Jugoslaviji, A. Tarnović objavlja prispevek *Filozofija, politične vede in politika*, A. Bibič o predmetu in bistvu politične znanosti, N. Pašić o značilnostih in problemih razvoja političnih ved v Jugoslaviji, H. Čemerlić o razvoju političnih ved v Bosni in Hercegovini, E. Dimitrov o položaju in problemih političnih ved v Makedoniji, D. Rodin o vprašanju političnih ved na Hrvaškem, S. Gaber o težavah pri oblikovanju političnih ved, I. Prpić o politiki, političnih vedah in socializmu, B. Markić o politologiji in proučevanju jugoslovanskega političnega sistema, M. Šahović o položaju jugoslovanske znanosti o mednarodnih odnosih, G. Gruevski o političnih vedah in družbenopolitičnih organizacijah, S. Tomić o družbeni naravi politike in specifičnosti znanstvenih metod, V. Stanovčić o metodoloških problemih in prvih pogojih za razvoj političnih ved. Zborniku je dodana izbrana bibliografija pomembnejših del o jugoslovanskem političnem sistemu.

Ko govorimo o moskovskem kongresu, naj omenimo, da je bila med jugoslovanskimi udeleženci tudi vrsta (so)organizatorjev posameznih sekcij, strokovnih srečanj in študijskih skupin: N. Pašić (udeležba ljudi pri odločanju o družbenopolitičnem razvoju v industrijskih državah in državah v razvoju), S. Tomić (participacija in samoupravljanje), G. Caca (težnje v razvoju federacija), A. Bibič (politika neuvrščenosti kot faktor razvoja), R. Vukadinović (politika miru).

V delo XI. kongresa IPSA — zgoraj smo že omenili prispevke politologov iz Slovenije — so se aktivno vključili med drugim tudi sledeči naši politologi: G. Altman (neuvrščenost, problemi in perspektive), G. Caca (položaj federalnih enot), B. Caratan (Leninova politična misel), S. Gaber (problemi planiranja

političnega razvoja), J. Hadži-Vasileva (participacija delavcev v upravljanju podjetij v Afriki), B. Horvat (nekateri politični pogoji za svobodno družbo), B. Pribičević (socializem in neuvrščenost), B. Špadijer (pluralizem samoupravnih interesov), D. Bilandžić (delegatski sistem), S. Tomić (participacija in samoupravljanje), B. Trifunović, M. Drašković (delegatski sistem), V. Vasović (demokracija pluralizma in človekove pravice).

IV

V tem prikazu še zdaleč nismo mogli podati celovitega pregleda dogajanj na 11. kongresu IPSA v Moskvi. Popolnejši znanstveni »obraz« moskovskega kongresa bi bilo mogoče izrisati šele kasneje, ko bodo posamezne politološke in druge sorodne družboslovne revije začele objavljati referate s kongresa. Za sedaj se v nekaterih časopisih in revijah pojavljajo le prvi prikazi temeljnih črt XI. kongresa. Naj v zvezi s tem povemo, da je npr. tudi znani italijanski časopis *Rinascita* v številki 33. v letošnjem letu objavil zapis o moskovskem kongresu in v katerem je izpostavil zlasti kongresne razprave o pluralizmu in evrokomunizmu.

Politološkega kongresa seveda ne kaže pojmovati kot nekakšno uradno triletno inventuro svetovne politološke misli, inventuro med enim in drugim svetovnim kongresom. Ni pa seveda dvoma, da so prav mednarodni politološki kongresi in srečanja priložnosti za nadaljnjo obveščenoost, kaj je novega na obzorju politologije, pa tudi za ocenitev, kam so prišli drugi, po kakšni poti in kam se usmerjajo pri politološkem znanstvenem raziskovanju. Ker politološki kongres ni nikakršen politični kongres in ne ekumenski koncil, tudi ne sprejema nobenih obvez in zavezujočih sklepov. Z gotovostjo pa vzpodbuja politologe k ohranjanju in razvijanju medsebojnih stikov in k znanstvenim razčlenitvam perečih problemov družbenopolitične prakse in institucij v posameznih državah. Zdi se, da bi bila lahko ena izmed možnih prihodnjih usmeri-

tev IPSA — med drugim — tudi intenzivnejše ukvarjanje s problematiko položaja in vloge političnih znanosti v deželah v razvoju. Temu je dala že okrogla miza, ki so jo na to temo oktobra 1979. leta organizirali Slovensko politološko društvo, Zveza združenj za politične vede Jugoslavije in FSPN, prav koristno iztočnico.

V prihodnje bo delo IPSA vodil kot predsednik Izvršnega odbora Candido Mendes iz univerze v Rio de Janeiru, ki je bil v obdobju 1976—1979 podpredsednik Izvršnega odbora, torej politolog iz kraja in države, kjer bo 12. kongres IPSA 1982. leta. Tako je utemeljeno

pričakovati, da se bo Rio de Janeiro »zapisal« tudi v kongresno politološko zgodovino — in ne samo kot čudovito mesto Copacabane Ipaneme in Sladkorne štruce.

V izvršnem odboru IPSA so kot podpredsedniki G. Šahnazarov (SZ), D. Frei (Švica), S. Hurting (Francija), R. Merrit (ZDA), J. Wiatr (Poljska) ter kot člani A. Arian (Izrael), A. Bibič (Jugoslavija), J. Hayward (Združeno kraljestvo), F. Kjelborg (Norveška), J. Meisel (Kanada), D. Senghaas (ZR Nemčija), C. A. Perumal (Indija), S. Passigli (Italija), K. Musakoji (Japonska), E. Osbudun (Turčija), J. Portillo (Venezuela).

Neca Jovanov: Radnički štrajkovi u SFRJ, Zapis — Sekcija udruženja književnika Srbije, Beograd 1979, str. 225.

Delo Nece Jovanova je takoj po izidu naletelo na nedeljen interes in odziv. Ne nazadnje pričajo o tem številneocene, prikazi in razgovori, ki so bili objavljeni v naši revialni publicistiki in časopisih. Delo je rezultat dolgega znanstveno-raziskovalnega navora od leta 1964 naprej. Avtor v tej knjigi, ki je nekoliko prirejena verzija doktorske disertacije, ki jo je obranil na Univerzi v Ljubljani, obravnava, kot to v predgovoru opredeljuje dr. Jože Goričar, tri osnovne sklope vprašanj:

— kakšen je bil značaj štrajkov v Jugoslaviji od 1958—1965,

— v katerih strukturah in segmentih naše družbe so bili vkoreninjeni vzroki štrajkov in katere okoliščine so jih aktivirale,

— kakšne posledice so imeli štrajki tako za štrajkajoče kot za širšo družbeno skupnost.

Snov te knjige je že sama po sebi zanimiva za strokovnjake, ki se kakorkoli srečujejo s tovrstnimi problemi kot tudi za mnoge druge bralce. Poleg drugih odlik ima tudi izjemno informativno-dokumentacijsko vrednost.

Avtor je delo razdelil na tri razdelke. V prvem obširno prikazuje in analizira uradna stališča različnih državnih in političnih institucij do štrajka (programa ZK, predsedstva ZKJ, predsedstva sveta zveze sindikatov in stališča državnih organov). V drugem razdelku podaja avtor komparativno analizo individualnih mnenj o štrajkih. V tretjem, najboljšežnejšem razdelku podaja avtor rezultate raziskovanja štrajkov v naši državi od 1958—1969. Najprej eksplicira tista osnovna nasprotja, ki bistveno vplivajo na pojav štrajka (v navajanju teh opre-

deli in analizira štirinajst kompleksnih vzrokov) nato pa skozi opredelitev in analizo petdesetih variabel daje detajlno analizo in osvetlitev štrajkov v SFRJ od januarja 1958 do septembra 1969. Knjigo zaključujejo splošne ugotovitve, zelo ilustrativen izbor prilog in bogata bibliografija.

Bogdan Kavčič, Ivan Svetlik: Poglavlja iz sociologije dela, Delavska enotnost, Ljubljana 1979, str. 450.

Avtorja, ki oba pedagoško in raziskovalno delujeta na fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo, sta s tem delom prispevala pomemben delež k večji teoretični kulturi na tem področju in k osvetlitvi področja sociologije dela v njenih najširših razsežnostih, še posebno pa za razumevanje pomena, vloge in dilem tega področja naše teorije in prakse v samoupravni družbi. Delo je po svoji temeljni zasnovi — ki je tematsko precej široka, čeprav sta avtorja dala knjigi naslov »Poglavlja iz...« — namenjeno širokemu krogu bralcev, posebno delavcem, ki se dnevno srečujejo z dilemami in vprašanji na tem področju, pa tudi študentom, ki na različnih institucijah pri nas študirajo to problematiko.

Obsežno knjigo sta avtorja razdelila na več poglavij. Kolikor je bilo mogoče sta skušala podajati problematiko po razvojni poti, prehajati s splošnih in temeljnih problemskih sklopov na bolj ali manj specifične. S tega stališča lahko kot splošnejše označimo poglavja z naslovi: »Delitev in združevanje dela«, »Odtujitev in osvobajanje delavca in dela« in »Organizacijske oblike združevanja dela s sredstvi za delo«. Drugo tematsko področje zajema razčlenjevanje obširne problematike v samoupravni družbi. »Organizacija dela in samouprav-

ljanje«, »Uspešnost samoupravljanja«, »Tehnologija, tehnika in samoupravljanje«, »Poklici in profesije«. Tretji problemski sklop, v katerem je tudi več poglavij, bi lahko označili kot problematiko odločanja: »Odločanje v samoupravnih organizacijah združenega dela, »O vodenju, organiziranju in upravljanju«, »Poslovodni organ v združenem delu«, »Porazdelitev vpliva«. Knjigo zaključuje poglavja, ki obravnavajo spore v OZD, družbeno dogovarjanje in samoupravno sporazumevanje, svobodno menjava dela in odnos med OZD in njenim okoljem. Na koncu vsakega poglavja je navedena bogata literatura, v knjigo pa je vključeno tudi stvarno kazalo.

Barica Marentič-Požarnik: Prispevek k visokošolski didaktiki, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1978, str. 278.

Pred nami je delo, ki postavlja mnogim zainteresiranim, zlasti pa populaciji, kateri je namenjeno (visokošolskim delavcem), številna vprašanja. Tisto kar že na prvi pogled izstopa kot pozitivno ob tem delu je po eni strani dejstvo, da izid te knjige kaže na rast te nesporno pomembne problematike za visoko šolstvo in da po drugi strani omogoča bralcu, ki je že ali pa bo šele segel po knjigi, temeljit razmislek o tem problemu in ga naravnost sili v odgovarjanje na številna relevantna vprašanja, ki so v knjigi izpostavljeni (predvsem velja to seveda za vse sodelujoče v visokošolskem študiju — pedagoške delavce in študente). Delo je nastalo kot rezultat avtoričinega znanstveno-raziskovalnega angažmaja in njene pedagoške prakse v različnih oblikah, še posebno vzpodbudo pa ji je nudilo sodelovanje v kurzh visokošolske didaktike. Čeprav ima delo skromno opredelitev »prispevek k...« pa lahko ugotovimo, da je pred nami kompleksna in izčrpna študija o visokošolski didaktiki. Med številnimi zanimivimi poglavji naj za ilustracijo navedemo predvsem naslednja: Oblikovanje učnih programov predmetov, Trajnost in uporabnost študijskih rezultatov, Razvijanje učinkovi-

ti študijskih navad, Motivacija za študij, Vrednotenje študijskega procesa in njegovih rezultatov. Tako zasnovano delo bo gotovo podrla še kakšno pregrajo na poti do visokošolskega delavca, ki ne bo zgolj in izključno posredovanje znanja in raziskovalec, temveč tudi pedagog in didaktik. Imperativ za to postavlja poleg vse bolj zahtevne prakse na tem področju tudi ta knjiga.

Izborni proces u delegatskom sistemu (analiza izbora za skupštine društvenopolitičkih zajednica i samoupravne interesne zajednice), izdal Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, Beograd 1979, urednik publikacije R. Marinković.

Pričujoče delo je v knjižni obliki publicirana raziskava o volilnem procesu, ki sodi v obče jugoslovanski raziskovalni projekt *Delovanje in uresničevanje delegatskega sistema* (vodja projekta N. Pašić) in ki ga v okviru SR Srbije izvaja Institut za politične študije pri beograjski FPN.

Avtorji dela volilni proces v delegatskem sistemu so M. Matić, M. Damjanović, S. Pegam, R. Stanojević. Delo sloni na empiričnem raziskovanju, ki je obsegalo spremljanje delovanja predkandidacijskih konferenc, zborov in kandidacijskih konferenc, anketo z delovnimi ljudmi in občani ter intervju z aktivisti in funkcionarji družbenopolitičnih organizacij v občinah, v organizacijah združenega dela in v krajevnih skupnostih.

Milan Matić v svojem prispevku, ki je v začetnem delu v bistvu teoretični okvir raziskave, podčrtuje razliko med delegatstvom in meščanskim predstavništvom. Volitve v samoupravnem sistemu ocenjuje z vidika podružbljanja politike. Na temelju empirično ugotovljenih dejstev ocenjuje vpliv delovnih ljudi v volilnem procesu, oceno osebnih lastnosti kandidatov in stališča delovnih ljudi in občanov o lastnostih kandidatov, stališča anketiranih o načelu zamenljivosti v našem sistemu ter razčlenitev strukture delegatske skupščine.

Mija Damjanović razčlenjuje stopnjo obveščenosti delovnih ljudi in občanov v

volilnem procesu, zainteresiranost za volilne in oceno volilnih mehanizmov. Zaključuje, da postaja normativni temelj volilnega sistema in procesa ovira za delegatsko delovanje, ker prevladuje zapletenost ter nerazčiščenost odnosov in pristojnosti. V zaključnem delu študije Sergeje Pegam nakazuje možnost izboljšav volilnega sistema, Ranka Stanojević pa analizira vlogo družbenopolitičnih organizacij v delegatskih volitvah.

Vladimir Goati, Ideologija i društvena stvarnost, izšlo v zbirki Ideje V. kolo, uredniški odbor J. Djordjević, S. Grozdanić, V. Stanovčić, izdala Radnička štampa (glavni in odgovorni urednik Čedo Maleš), Beograd 1979.

Avtor se je kot znan beograjski družboslovec že dalj časa ukvarjal s problemi ideologije, tako na publicistični kot tudi na znanstveni ravni. V pričujočem delu se loteva treh tematskih sklopov. V prvem sklopu se mudi pri pojmu in funkciji ideologije, pri razmerju med ideologijo in resnico, pri opredeljevanju revolucionarnih in nazadnjaških, pri »levih« in »desnih« ideologijah. Teoretične zamisli o »koncu ideologije«, ki so bile precej časa v žarišču idejnih soočanj, avtor podvrže kritični presoji, pri čemer posveti posebno podglavje pojmovanju H. Marcuseja.

V sklopu, ki govori o družbenem vplivu ideologije in spremembah vsebine ideologije, sta Goatiju izhodišči kazalca vpliva ideologije ter razrednost. Za pričo svojih izhodišč kliče zgodovino, ki kaže, da postajajo v določenih razmerah nevlivne ideologije v zelo kratkem časovnem obdobju v neki družbi prevladujoče; prav tako pa vladujoče ideologije lahko tudi kaj hitro izgubljajo svojo ideološko hegemonijo. Vzpona in padca vpliva neke ideologije ni mogoče razumeti, če pristopamo k družbi kot k notranji celoti, če ne vidimo njene izrazite razredne razklanosti. Dokaj znanstveno ofenzivna stališča našega avtorja zasledimo tudi pri pojmovanju vpliva družbenih sprememb na spremembo vsebine ideologije. Hiter ekonomski, tehnični,

materialni in nasploh družbeni razvoj sodobnih družb po Goatijevem mnenju neizogibno pelje tudi do zastarevanja posameznih izhodišč v ideološkem projektu.

Zaljučni, tretji sklop si je nadel pomenljivo ime »ideologija na delu«. Ta sklop prav gotovo ni samo opisovalen, njegova vsebina ni le v opisovanju načina, kako ideologije uresničujejo svojo funkcijo v različnih družbenoekonomskih sistemih. Ugotavljamo, da je Goati v tem sklopu svoje knjige tudi analitičen, raziskovalen, njegov znanstveni interes in etos ga silita v razčlenjevanje, kako različne družbe vplivajo na metode in naravo ideologije.

Posebej ga zanima ideologija v sodobnem kapitalizmu, kjer opozarja na težnjo sodobne meščanske ideologije, da bi preprečila izbruh tistih družbenih konfliktov, ki ogrožajo temelje kapitalističnega sistema in da bi tako prikrila razredno izkoriščanje. Avtorjevi pozornosti pa ne uide tudi vpliv ideologije v socialističnih državah. Trdi, da je tu vpliv ideologije veliko bolj neposreden kot pa v primeru vpliva buržoazne ideologije v začetku uveljavljanja meščanskega sveta. Velika vloga ideologije v življenju socialistične države izhaja iz dejstva, da so te ideologije nastale kot rezultat zavestnega vplivanja na zgodovino, kot težnje, da se spreminja zgodovinski tok. Avtorjevo zamisel o notranji celovitosti razprav o ideologiji dopolnjuje tudi dejstvo, da se ukvarja v tem problemskem sklopu tudi z vlogo ideologije v ekonomsko nerazvitih državah. Goatijevo knjigo na koncu sklepa izbrana bibliografija knjig, zbornikov in člankov.

Ivo Paić, Diktatura proletariata (ogled o revoluciji), prav tako kot Goatijeva knjiga izšlo v zbirki Ideje, V. kolo.

Paić se na politološko-sociološko esejistični način loteva diktature proletariata in mu tedaj ne gre za šolske opredelitve in učbeniške shematizirane resnice. V prvem poglavju govori o predsodkih, ki se pojavljajo v zvezi z diktaturo proletariata. Sodi, da je v odgovorih na

vprašanje o bistvu in zgodovinski vsebini diktature proletariata veliko mistike, fikcije in mistifikacije. Tako nekateri ostro ločijo in postavljajo v povsem protisloven odnos demokracijo in diktaturo. Tako se po Paičevem mnenju izkušnje nekega obdobja iz zgodovine socializma (stalinizma) dviga na raven splošno veljavne izkušnje za razumevanje odnosov med socializmom in razredno diktaturo proletariata. Diktatura proletariata se lahko doumeva tudi v preveč ideološkem smislu. Vendar nič ne more biti veljavnega, kar svoje revolucionarnosti in znanstvenosti ne dokazuje na tleh zgodovinske prakse.

V poglavju o bistvu in o odnosu razredne diktature proletariata in revolucije pri Marxu, pritegujejo Paiča zlasti problemi uveljavitve delavskega razreda kot subjekta, meščanska pojmovanja Marxovih misli o nalogah proletariata, sovjeti in diktatura proletariata, politika in razredna diktatura proletariata. Zaključuje, da branje Marxa vodi v ugotovitve, da ni prehoda od razredne k brezrazredni družbi brez razredne diktature proletariata; da je diktatura proletariata resnično načelo revolucionarne prakse; da je to praksa, ki vodi v brezrazredno družbo in kot takšna daje pod vprašaj vse prvine meščanske družbe. Diktatura proletariata je usmerjena h korenitemu preseganju meščanskega sveta.

V tretjem poglavju razmišlja o tem, da je Lenin »zgodovinsko bral Marxa«. Razgrinja Leninove zamisli diktature proletariata in Stalinove teze v zvezi z diktaturo proletariata. Stalinova izhodišča označuje kot birokratsko voljo po moči.

V sklepnem poglavju se dotika diktature proletariata kot samodejavnosti delavskega razreda. Središčna točka tega poglavja je jugoslovanska revolucionarna praksa, ki jo primerjalno sooča z odnosom do diktature proletariata danes v Sovjetski zvezi in s stališči evrokomunizma do diktature proletariata. Razumevanje Marxove misli o samodejavnosti delavskega razreda domneva načelno nezdržljivost krepitve države s hkratno krepitvijo delavskega razreda kot subjekta.

Dr. Stojan Cigoj: Kontrakti in reparacije, ČZ Uradni list SRS, Ljubljana 1979, str. 447.

V javnosti je še eno obsežno delo plodnega avtorja; ponatis dela, ki ga je 1973 izdala pravna fakulteta Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani. Delo obravnava posebni del obligacijskega prava, to je posamezna pravna razmerja. Prvi del knjige, v katerem avtor obravnava kontrakte, je razdeljen na naslednje oddelke: pogodba o odsvojitvi, pogodbe o storitvah, pogodba o uporabi, pogodbe o udeležbi, pogodbe o tveganju. V drugem delu o reparacijah je avtor snov razdelil tako: posamezne odškodninske obveznosti, škoda na družbenem premoženju. Temu obširnemu, a pregledno in sistematično urejenemu in tiskanemu delu je priključeno stvarno kazalo.

Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji, Komunist, Ljubljana 1979.

V tej zbirki, pri kateri oblikovanju in izdajanju sodelujeta tudi Kulturna skupnost Slovenije in Zavod SRS za spomeniško varstvo, je doslej izšlo deset drobnih knjižic, ki smo jih našim bralcem že prikazali. V zadnjem obdobju so izšle naslednje tri: Trebče pri Podsredni, Prlekija v boju za svobodo in Urh.

V knjižici, ki govori o Trebčah pri Podsredni, je potrebno omeniti predvsem prispevek Ivana Križnajra o narodnoosvobodilni borbi v tem delu Slovenije in še posebej o tistem delu življenja in revolucionarne aktivnosti tovariša Tita, ki je tesno povezano s tem krajem. Knjižica je opremljena s številnimi fotografijami iz življenja našega predsednika in njegove družine, prinaša pa tudi kratko, pregledno informacijo o spominskem parku Trebče—Kumrovce.

Za pregled narodnoosvobodilnega boja v Prlekiji je prispevalo krajše zapise več avtorjev: Ivan Kreft, Drago Košmrlj, Drago Novak, Ela Majcen-Kolar. Knjižica prinaša izčrpen pregled revolucionarnega gibanja od leta 1935 do osvoboditve in seznam spominskih obeležij

NOB in ljudsko-frontnega gibanja v občinah Ljutomer in Gornja Radgona.

Tekst za knjižico o Urhu je prispevala Štefanija Ravnikar-Podbevšek. Tekst o tem žalost zbujujočem delu slovenske dežele in zgodovine je večer opomin na grozljiva belogardistična dejanja in pomemben prispevek k boljšemu seznanjanju mladih generacij z dogodki na Urhu. Knjižico zaključuje pregled spominskih obeležij NOB in socialistične revolucije v občini Moste-Polje.

Nove publikacije ČZ Uradni list SR Slovenije

Časopisni zavod Uradni list SR Slovenije je v zadnjem obdobju izdal več pomembnih in informativno izredno relevantnih knjig. Menimo, da ni potrebno ob poznavanju založbe in njene usmerjenosti posebno poudarjati, da so ta dela še posebno zanimiva za številne delavce, ki delajo na področju zakonodaje, pravosodja in v najbolj različnih družbenih dejavnostih.

Publikacija »Zakon o skupnih osnovah svobodne menajve dela« prinaša besedilo za našo družbo zelo pomembne, sedaj tudi zakonsko urejene problematike, v katere izoblikovanju je sodelovalo veliko število delovnih ljudi.

Publikacija z naslovom »Združevanje kmetov« (222 str.) prinaša zakon o združevanju kmetov s komentarjem, osnutek samoupravnega sporazuma o združevanju dela in sredstev kmetov in delavcev v temeljno zadržno organizacijo, osnutek statuta temeljne zadržne organizacije in osnutek pogodbe o trajnejšem proizvodnem sodelovanju. Iz povedanega je razvidno, da prinaša publikacija (posebno komentirani zakon) tisto nujno potrebno osnovo za nadaljnje razvijanje

in urejanje samoupravnih odnosov na področju kmetijstva.

Področju pokojninskega in invalidskega zavarovanja sta namenjeni dve publikaciji. Prva prinaša statut skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja in druge predpise s področja pokojninskega in invalidskega zavarovanja (str. 567). Prečiščeno besedilo statuta uvaja kratka uvodna beseda, dopolnjujejo ga pa obširna pojasnila. Drugi del publikacije zajema celotne tekste ali pa vsaj povzetke iz številnih drugih predpisov, ki veljajo na področju pokojninskega in invalidskega zavarovanja. Druga publikacija iz tega področja, ki jo je izdal ČZ Uradni list SRS, je »Postopek za uveljavljanje pravic iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja«. (str. 71). Prvi del publikacije vsebujejo uvodna pojasnila v drugem delu pa je objavljen pravilnik o postopku za uveljavljanje pravic.

V publikaciji »Sistem državne uprave« (332) sta objavljena dva zakona. Zakon o sistemu državne uprave in zakon o temeljih sistema državne uprave. Zakona sta rezultat dinamičnih sprememb v državni upravi in težnje po takšnem delovanju državne uprave, ki naj bo vse bolj sestavina združenega dela in delegatskega sistema. Zakona sta s tega stališča del napora, da postavimo državno upravo v funkcijo združenega dela in celotne družbe.

»Zbirka predpisov o izvrševanju kazenskih sankcij« (str. 253). Zbirko sestavljajo zakon o izvrševanju kazenskih sankcij, zakon o pomilostitvi, pravilnik o izvrševanju kazni zapora in večje število pravilnikov in navodil, ki obravnavajo razna specifična vprašanja izvrševanja kazenskih sankcij.

Pri založbi sta izšli še naslednji publikaciji: »Organizacija in pristojnost rednih sodišč v SFRJ (str. 75) in »Pravna pomoč« (str. 36).

DONNE E POLITICA št. 51, letnik 1979

Kako se je spremenila italijanska družina iz osemdesetih let in kam gre? Vprašanje se zastavlja vse bolj pogosto in glasneje, oblikujejo ga v različnih okoljih: nastopa v razmišljanjih in polemikah ženskih gibanj, slišati ga je v množičnih sredstvih obveščanja, postaja raziskovalna tema najrazličnejših institutov, predvsem pa vznemirja ljudi.

Odgovori sicer prihajajo, a v njih pogosto prikazujejo razbijanje (parceliranje) družbene stvarnosti kot nujno posledico specializiranega in nepovezanega opazovanja ter raziskovalne dejavnosti.

Tega, da je ena nosilnih struktur italijanske družbe v krizi, ni več mogoče zanikati, hkrati pa se zdi, da je družina lahko močan kazalec, da do sprememb prihaja tudi na širši, družbeni ravni. Zato je toliko bolj nujno osmisliti in povezati obstoječe študije in se lotiti fenomena čim bolj celostno.

Analiza, ki jo zastavlja skupina italijanskih avtoric, sodelavk revije *Donne e politica* (Ženske in politika), in članic ženske sekcije direkcije KPI, skuša zaobjeti predvsem odnos družina—družba in družina—država v obstoječih zgodovinskih razmerah. Odgovorov na številna vprašanja ne gre iskati tako, da se nostalgичno vračamo v preteklost, pa tudi različne individualne rešitve že dolgo ne zadovoljujejo več.

Tako imenovana kriza, ali bolje, splet protislovnih procesov, s katerimi se sočča sodobna družina, je obenem tudi kriza sodobne italijanske družbe; za vprašanja in odgovore (take ali drugačne) se znova in znova pokažejo, da so recipročni.

Obstoječa analiza začenja s (prvim) prikazom različnih mnenj in razmišljanj o italijanski družini in družbi v aktualni fazi njenega razvoja.

Ob prvem prispevku avtorice Marise Rodano *Starši—otroci, problematičen odnos* sklepamo, vsaj po naslovu sodeč, da gre za pogled v družinske odnose, vendar avtorica obetano temo kaj kmalu zastavi mnogo globalneje in večji del teksta posveča analizi tistih političnoekonomskih faktorjev novejšega razvoja italijanske družbe, za katere sodi, da so v veliki meri vplivali na razvoj in spremembe odnosov med generacijami v italijanski družini.

Po seminarju o družini, ki je potekal pod okriljem Gramscijevega inštituta in ženske sekcije direkcije KPI, se KPI v kakem večjem obsegu in kompleksno ter celostno ni lotila tega fenomena, zato avtorica jemlje rezultate omenjenega seminarja kot izhodiščno točko, predvsem pa zato, da bi pokazala na razvojni proces in razlike med seminarjem in iniciativo, ki se je letos loteva skupina avtoric, med njimi tudi M. Rodano.

Seminar Gramscijevega inštituta leta 1964 je bil znanstvenoteoretski sestanek marksistično usmerjenih avtorjev, ki so razpravljali o krizi družine in predvsem o njeni prihodnosti v bodoči komunistični družbi. Diskusija je bila tedaj hudo polemična (predvsem polemika E. Sereni—U. Ceroni), nadaljevala se je še v revijah *Rinascita* in *Avvenire*. Oblikovali sta se dve skupini, ki sta si med seboj očitali po eni strani dogmatičnost, ahistoričnost in ekstremistične pobege v prihodnost ter po drugi strani statičnost in konservativnost.

Ob diskusiji o možnostih »ekspanzije« družine v prihodnosti kot podružbljene asociacije svobodnih ljudi se je oblikovalo tudi mnenje, da družina vendarle opravlja poglavitno funkcijo v procesu oblikovanja človekove osebnosti in da jo bržkone še nekaj časa bo. (Mnenje je ostalo manjšinsko, mnogo članov KPI ga je ocenilo kot preveč konservativno.)

Narava seminarja '64 je bila torej pretežno teoretična, medtem ko naj bo po avtoričinem mnenju letošnji seminar bolj »političen« in sicer tako, da bi se bolj praktično angažirali v raziskovanju konkretne družbene prakse. (Ta se namreč razvija in spreminja tako, kot bi ne imela pravega posluha za malce odmaknjena teoretiziranja preteklega seminarja.)

Seminar '64 ni avtorici le izhodišče za pogled v spremembe ideološke in kulturne narave, pač pa tudi v spremembe pravne narave. Spremembe in novosti so na pravnem področju očitne: določila in zakoni družinskega prava (ki so nemalokdaj vztrajali že iz obdobja fašizma ali še od prej) so v zadnjih petnajstih letih doživeli korenite spremembe, predvsem pod vplivom prizadevanj delavskega in ženskega gibanja, demokratičnih sil in prihajajočega feminizma. V tem obdobju je Italija dobila nov zakon o družinskih pravicah, ki temelji na enakopravnosti partnerjev in vnaša novosti tudi v odnos starši—otroci. Nekatere prej paternalistične pravice in dolžnosti postanejo zdaj pravice in dolžnosti obeh staršev; dosežena je pravna enakost otrok rojenih v zakonu in izven njega, nov zakon se ukvarja s posebnimi pogoji posvojitve otrok, novost je razzodba ustavnega sodišča, ki zagotavlja svobodno populariziranje in uporabo kontracepcijskih sredstev ter zakon o uvedbi predzakonskih posvetovalnic. (Najširši odmev na tem področju sta gotovo imela referendum o razvezi in abortusu.)

Nič manjšega pomena niso bile transformacije v odnosu med družino in družbo. Omenimo naj le močan porast učencev nižjih srednjih šol, delno kot posledica zakona (iz leta 1962) o obveznem in enakem šolanju mladine do 14. leta. Pomemben je proces (resda še v fazi nastajanja) podružbljanja predšolske vzgoje in varstva. (Število jasli in vrtec se je v preteklih petnajstih letih hudo povečalo.) Korak naprej v odnosu družina—družba prinaša proces decentralizacije (večja moč lokalnih skupnosti) in uvajanja nekaterih samoupravnih elementov v vzgojnoizobraževalne in socialne institucije (sveti staršev, npr.).

Pa vendar — nikoli se o krizi družine ni govorilo več kot zdaj; kako naj si torej razlagamo protislovje med krizo družine in pozitivnimi, naprednimi pravnoinstitucionalnimi spremembami. Avtorica se zaveda, da bi bila analiza aktualne zgodovinske situacije hudo pavalšana, če bi se omejila na naštevanje pozitivnih sprememb v pravni ureditvi in spregledala celo vrsto ekonomskih, političnih in socialnih fenomenov, ki so tako globinsko posegli v italijansko družbo zadnjih petnajstih let. Gre za kompleksne procese, ki so neposredno zaznamovali (ne vselej v pozitivnem smislu) medsebojne odnose, tako odnos moški—ženska, kot medgeneracijske odnose.

Obdobje zadnjih petnajstih let je obdobje krize kapitalistične ekspanzije, po drugi strani je to čas, ko je zavzela najširši obseg potrošniška ideologija, specifična oblika vedenja in navad, ki je integralni del krize same. Že A. Labriola je pokazal, da so ideologije trdovratnejše in imajo daljše življenje od strukture: buržoazija, pravi Labriola, je težila k temu, da bi postala aristokracija, oz. se je skušala vanjo kamuflirati, tudi ko je bila ta že mrtva in brez sleherne družbene funkcije.

V letih 1963—1964 je v italijanski družbi prišlo do prvih močnejših kazalcev kasnejše krize kapitalistične ekspanzije (slednja je v Italiji temeljila na sistemu minimalnih mezd, na rezervni in izredno ceni armadi proletarske delovne sile ter konkurenčnosti italijanskih izdelkov na mednarodnem trgu). V obdobju krize pa se niso bistveno omejili vsi tisti procesi, ki so spremljali italijanski ekonomski čudež: množična deagrariacija, urbanizacija, migracijski procesi.

Pod vplivom omenjenih procesov je italijanska družina doživljala radikalne spremembe; pretežno patriarhalna družina (zelo razširjena) je dan za dnem dobivala malone smrtno rane, dan za dnem je v urbaniziranih industrijskih središčih raslo število majhnih »nuklearnih« družinskih skupnosti; hkrati se je družina v tem obdobju soočala z intenzivnim izgubljanjem ekonomsko produktivne funkcije, vseskoz pod vplivom

(pritiskom) potrošniške ideologije, ki si je prizadevala družino organizirati kot servisno-potrošniški center, kjer naj bo tradicionalna vloga ženske le na novo polakirana.

Močan premik naprej, tako v socialno-ekonomski kot tudi v ideološko-kulturni sferi, so sprožili obsežni in intenzivni boji italijanskega proletariata v letu 1969; nekaj let za tem je Italijo pretresla mednarodna monetarna kriza in takoj nato še naftna kriza 1972, ki je dokončno zbudila splošen dvom o učinkovitosti starega mehanizma razvoja. Splošna zavest o krizi italijanskega ekonomskega sistema je dobila artikulirano podobo in ne omajajo je več razni poskusi državne intervencije in ne različne oblike keynesianske prakse. Nazaj ni več mogoče, še prav posebej v Italiji ne.

Obdobje potrošniške evforije je v odnosu starši—otroci prineslo znane posledice: odtujitev med generacijama se pogloblja.

V luči proletarsko-mladinskega gibanja 1968 je dobil generacijski prepad dokončen udarec, ko se je avtoriteta popolnoma omajala. Revolucionarno vrenje 1968, posebej študentsko, je vplivalo na močno politizacijo mladine in je okrepilo žensko, zlasti feministično gibanje, ki je nov dejavnik transformacije (tudi boleče in dramatične) odnosov med spoloma in tako posredno tudi odnosov med generacijama.

V vrtincu tako pomembnih družbenih sprememb se je KPI na področju družinske problematike po avtoričinem mnenju premalo angažirala. Zato je njena vloga zdaj in v prihodnje toliko pomembnejša in potrebnejša. Ob koncu svojega razmišljanja, — morda zaradi prevelikega hotenja, da bi *hic et nunc* nadoknadila zamujeno, in zaradi prizadevanja za družbeno zares učinkovit odnos do realnih problemov družine — skuša avtorica najti neki splošen moralni konsenz o temeljnih točkah prihodnjega razvoja družine, pri čemer se zavzema za splošno, enotno, avtonomno (ne ideološko) etiko vseh demokratičnih sil italijanske družbe in pada v verbalizme oziroma retorična vrašanja, kot so: Ali je moralen egoizem posameznika

v družini) Ali je moralna eksploatacija ženske? itn. Čuden konec za prej zares dobro analizo. Škoda.

Kakšna družina, kakšna družba? se sprašuje v svojem prispevku Teresa Massari. Današnji svet je po njenem mnenju svet, v katerem se spreminjajo konsolidirani načini življenja, rušijo stare norme in vrednote; usoda mlade generacije je videti negotova. Navedeni procesi radikalno posegajo v družino kot eno temeljnih institucij obstoječega reda, vendar jih je italijanska družina dočkala popolnoma nepripravljena in kot taka nemočna, da bi na prihajajoče spremembe ustrezno reagirala. Toda — konkretne praktične življenjske razmere oziroma različne oblike tako imenovanih »ideologij krize« zahtevajo od italijanske družine prav ponotranjenje ali privatiziranje konsekvenc krize, ki v resnici ni nič drugega kot zgodovinska kriza neke določene vrste razvoja in neke določene državne organizacije. Tako se ves splet preoblikujočih se odnosov med moškim in žensko, med generacijami, problemi, ki jih prinaša toksikomanija, itn. zastirajo z abstraktno »dramo sodobnega človeka«. V takih razmerah naj družina ponovno postane trdnjava humanosti in solidarnosti, v nasprotju z zunanjim, sovražnim in brezosebim svetom. Taka »ponovno pridobljena družinska sreča« temelji na podlagi, ki radikalno zanika zgodovinsko materialistično analizo obstoječe družbe.

S tako usmerjenimi, predvsem katoliškimi in tradicionalističnimi koncepcijami polemizira avtorica v svojem članku in skuša osvetliti nekatere relevantne posledice omenjenih stališč:

a) negacijo nekaterih pomembnih rezultatov boja italijanskega delavskega razreda in posebej ženskih gibanj v sedemdesetih letih;

b) težnje, da družina ponovno pridobiva ekonomsko produktivno funkcijo s podpiranjem drobne privatne ekonomije in da se v prihodnje gospodinjsko delo materialno vrednoti, kar je po avtoričinem mnenju subtilna prevara in zastiranje realnih razmer.

Avtorica Licia Perelli v članku *Socialna struktura in družinska organizacija*

izhaja iz tega, da so obstoječe italijanske razmere v sebi globoko protislovne: dosežena stopnja družbenoekonomskega razvoja zahteva drugačno družinsko in družbeno organizacijo, vendar pa je italijanska resničnost (*predvsem kulturno-vrednotni sistem*) kljub močnemu delavskemu gibanju ter vplivom marksistične misli še globoko tradicionalistična.

Tako so bóji delavskega razreda, študentov, ženskih in feminističnih gibanj močno pospešili ločitev od starih koncepcij patriarhalne družine in ženske nenekopravnosti, vendar se zdi, da je transformacija vrednot in družinske organizacije kljub močno spremenjeni vlogi ženske težavna in polna protislovij.

Avtorica analizira spremenjeno vlogo ženske in ugotavlja, da je visok odstotek žensk med nezaposlenimi za Italijo zgodovinska novost. Raziskave so pokazale, da je med zaposlenimi ženskami vse več poročenih, kar vse kaže na temeljito spremembo v miselnosti o naravi odvisnosti ženske od družine (najprej izvirne, nato lastne).

Razmere so drugačne povsod tam, kjer je žensko delo materialno nizko vrednoteno in je njen prispevek bolj dodatek kot pa eden izmed temeljev družinskega proračuna.

Po drugi strani sta potrošniški model kapitalističnega razvoja in nemoč države, da bi učinkovito organizirala vzgojno-izobraževalni sistem in socialne službe, prisilila družino, da ponovno prevzema nekatere funkcije, kar vpliva na tradicionalno družinsko organizacijo in eksploatacijo ženske. Avtorica se tu ustavlja ob fenomenu, ki je v zadnjem času v Italiji zavzel zelo široke razsežnosti; gre za (večinoma ilegalne) drobno industrijsko — obrtno družinsko produkcijo, v kateri sodelujejo tudi otroci in starši in ki je vir ekstra profitov za lastnike produkcijskih sredstev.

Vprašanje družine in njene transformacije je, tako sodi avtorica, ena najtežjih točk revolucionarne strategije; na tem področju se morda bolj kot drugje prepletata stari in novi svet in v njem se zrcali kultura nekega naroda.

Maria R. Cutrufelli in Raffaella Fioretta, avtorici zadnjega prispevka z nas-

lovom *Hiša, v kateri živimo*, govorita o hiši kot o bivalnem prostoru družine in posebej ženske ter ugotavljata, da se sodobna ženska v svojem domu pogosto slabo počuti.

Hiša ali dom pomeni ženski vsaj troje: delovni prostor, okolje, v katerem se izraža splet emotivnih odnosov, in reprezentančni oziroma statusni simbol.

Hiša je prostor, kjer se konkretizira in oblikuje gospodinjstva organizacija in kjer se najbolj izraža delitev dela med spoloma. Povezava med tipologijo bivalnega prostora in konkretnim gospodinjstvom je neposredna: hiša je lahko otežujoči ali olajševalni dejavnik organizacije gospodinjstva dela.

Nekatere noveše sociološke raziskave kažejo, da mora tisti, ki hišo upravlja, močno racionalizirati (skrčiti) prostor, ki ga kontinuirano uporablja; tako se znotraj vzpostavlja delitev na »privatno« (zasebno) sfero, ki je nenehno v uporabi, in na »javno« sfero, ki je namenjena le sporadični uporabi. Ženske, seveda predvsem nezaposlene (gospodinje), preživljajo v hiši veliko več časa kot moški. Za gospodinje je hišno okolje skoraj edini stik z zunanjim svetom (TV, časopisi, pogovori z družinskimi člani, ki prihajajo od zunaj). Tako »gospodinjstvo segregacijo« pospešujejo še množični pojavi tako imenovane hišne produkcije (drobno industrijsko obrtno delo na domu) in podpirajo jo različne koncepcije od tradicionalistične (družine kot samozadostna celota, ki naj znova prevzame že izgubljene funkcije) do katoliških (ženska naj bo v družini in hiši subjekt nove moči), pri čemer skušajo pojem moči, soupravljanja in samoupravljanja zreducirati na obrobna, nebitvena vprašanja družinske organizacije.

Avtorici sodita, da je treba problem zastaviti drugače; nastajajoča »nova« družina potrebuje novo okolje, prostor, kjer bi se lahko izražale temeljne potrebe njenih članov. V bližnji prihodnosti je treba podružbiti vse servisne dejavnosti gospodinjstva, kar bo prvi in temeljni korak k množični emancipaciji ženske in obenem podlaga za drugačno organizacijo bivalnih prostorov.

(Prevedla in priredila Tanja Renner)

Gledišta (Beograd)

št. 7—8/1979

Tema številke: samoupravno planiranje:

NOVAK JANKOVIĆ: Učinkovitost in demokratičnost samoupravnega planiranja; BOŠKO ŽIVKOVIĆ: Družbeno dogovarjanje o temeljih plana; DUŠAN VUJOVIĆ: Mesto družbene ocene projektov v sistemu samoupravnega planiranja in uravnavanja gospodarskega razvoja; SLOBODAN KORAC: Nekateri elementi za določanje moči konfliktnosti razvojnih ciljev; *Diskusija:* Marksizem in estetika (ob knjigi Sretena Petrovića »Marksistična estetika«): v razpravi so sodelovali: Mirko Zurovac, Radojica Tautović, Ratko Nešković, Aleksandar Petrović, Kasim Prohić, Sreten Petrović; *Eseji:* ALEKSANDAR PRAŽIĆ: Ultimusi ali o svobodi; VOJISLAV VUKIČEVIĆ: Znanost in splošna ljudska obramba; MURIS ČIČIĆ: Človeške potrebe in vrednote v marketingu; *Dogajanja:* MILAN OBRENOVIĆ: Graditev socialistične družbe v demokratični Kampučiji; *Prevod:* V. I. ABAJEV: O terminu »naravni jezik«; *Prikazi.*

Naše teme (Zagreb)

št. 7—8/1979

Marksizem in lingvistika: DUBRAVKO ŠPILJAN: Devet tez za razpravo o lingvistiki in marksizmu; udeleženci razprave: Vjekoslav Koprivnjak, Dubravko Škiljan, Ivan Selečić, Vladimir Anić, Ante Šojat, Milorad Pupovac, Ivan Škarić, Milan Mihaljević, Ivica Račan, Josip Silić, Dubravko Škiljan; PAVAO NOVOSEL: Birokratski jezik — in kako se boriti proti njemu; MILORAD PUPOVAC: Jezik in politika; *Marksizem in sodobni socializem:* RADULE KNE-

ŽEVIĆ: Marxovo pojmovanje revolucije; LINO VELJAK: Nekatera spoznavnoteoretska vprašanja v delih V. I. Lenina; HENRI LEFEBVRE: Marksizem pred novimi problemi; HENRI LEFEBVRE: Ob novem etastičnem modelu; *Prikazi knjig in tujih revij.*

Argumenti (Rijeka)

št. 2/1979

Nova mednarodna ekonomska ureditev: IVO ŽUVELA: Nova mednarodna ekonomska ureditev; RAJENDRA CHANDISINGH: Marksizem in teza nekapitalističnega razvoja dežel v razvoju; BORIS CIZELJ: Regionalno ekonomsko sodelovanje in integracija — instrumenta opiranja na lastne sile dežel v razvoju; MLADEN STANIČIĆ: Vloga integralnega programa stabilizacije cen surovin in uveljavljanje nove gospodarske ureditve; ŽARKO MRKUŠIĆ: Plačilnobilančna teorija dežel v razvoju; FRANJO BUTORAC: Nova mednarodna gospodarska ureditev v dejavnosti in dokumentih gibanja neuvrščeni držav; KATARINA TOMAŠEVSKI: Novo mednarodno ekonomsko pravo?; Razgovor z Vladimirom Iberom in Budislavom Vukasom o konferenci ZN o pomorskem pravu; VID VUKASOVIĆ: Program Združenih narodov za človekovo okolje (UNEP); *Razprave in članki:* ŽARKO PANJKOVIĆ: Zakon vrednosti v interpretaciji Marxa in Böhm-Bewerka; SVETOZAR MIRKOVIĆ: Subjekt sodobne revolucije; KONSTANTIN OBRADOVIĆ: Razvoj prava oboroženih spopadov v luči rezultatov diplomatske konference o humanitarnem pravu; VINKO KANDŽIJA: Mehanizmi uravnavanja tokov kapitala; MILAN MESIĆ: Avtoriteta in direktor; *Kritična kartoteka* (prikazi knjig).

Marksizam u svetu (Beograd)

št. 3/1979

Razredna zavest delavskega razreda: ALEKSANDAR TODOROVIĆ: Metodološki pristopi, značilni za raziskovanje spoznanj o zavesti delavskega razreda; SZABÓ ANDRÁS GYÖRGY: Pogled na svet proletarske revolucije; Skupina avtorjev: Proces nastajanja razredne zavesti; FRANK DEPPE: O nekaterih problemih opredeljevanja sedanje sindikalne in politične zavesti delavskega razreda v ZR Nemčiji; Skupina avtorjev: Razredna zavest in partija; Skupina avtorjev: Problematično pojmovanje Marxa; CHRISTOPH KIEVENHEIM: Ob diskusijah o razredni strukturi; CHRISTEL HOPE/WULF HOPE: Ravnodušnost in identifikacija kot kategoriji analize razredne zavesti; JOHANNES HENRICH VON HEISELER: Zavest delavcev in kriza: *Aktualna tema*; WOLFGANG ABENDROTH: Prispevek k razpravi o odnosu med spontanim in organiziranim razvojem v zgodovini delavskega gibanja; *Kritika*: HERBERT MARCUSE: Prasocializem in pozni kapitalizem — poskus revolucionarno-teoretske sinteze Bahrove teze; HELMUT FLEISCHER: K razpravi o »modelu revolucije«; *Prikazi*.

Marksizem u svetu (Beograd)

št. 4/1979

Ekonomsko sodelovanje dežel v razvoju: BORIS CIZELJ: Kolektivno opiranje na lastne sile — teorija in praksa ekonomskega sodelovanja in integracije med deželami v razvoju; FAWZY MANSOUR: Ekonomsko sodelovanje med državami »tretjega sveta«: smernice za dokument; CONSTANTINE VAITOSOS: Kriza v regionalnem ekonomskem sodelovanju (integraciji) dežel v razvoju; RAFAL KOSZTIRKO: Proces integracije in gospodarska rast v državah Latinske Amerike: N. ZAITSEV: Latinska Amerika: nekateri trendi razvoja; GERT KÜCK: Ekonomsko sodelovanje in integracija: primer dežel v razvoju; BINGU

WA MUTHARIKA: Transnacionalne korporacije v regionalni integraciji: izkustvo Afrike; SAMIR AMIN: Nova mednarodna ekonomska ureditev: kako vključiti viške »tretjega sveta« v učinkovito uporabo; MALGORZATA VAWACZ: Spremembe v zunanji politiki držav ASEAN v prvi polovici sedemdesetih let; *Portreti*: PERRY ANDERSON: Antinomije Antonija Gramscija; *Prikazi, Izbrana bibliografija*.

Mednarodni problemi (Beograd)

št. 3—4/1978

Okrogla miza: Jugoslovansko-bolgarski odnosi: ANDRIJA LAINOVIĆ: Bolgarija in njene pretenzije na Makedonijo v prvi svetovni vojni; ANDREJ MITROVIĆ: Tajni sporazum med centralnimi silami in Bolgarijo 6. septembra 1915. leta; ĐORĐE IGNJATOVIĆ: Jugoslovanska javnost in septemberska antifašistična vstaja v Bolgariji 1923. leta; VENCESLAV GLIŠIĆ: Jugoslovansko-bolgarski odnosi 1941—1945; MILAN SKAKUN: Druga svetovna vojna in velikobolgarske pretenzije; MIHAILO APOSTOLSKI: Odnos BDP(k) do vstaje v Makedoniji (1941—1945); NIKOLA ČINGO: Spor med BDP(k) in buržoazno opozicijo in njun odnos do makedonskega vprašanja v obdobju 1944 do 1948; DUŠKO POPOVSKI: Ocenjevanje ilindenske revolucije in jugoslovansko-bolgarski odnosi po drugi svetovni vojni; MOMIR STOJKOVIĆ: Jugoslovansko-bolgarski odnosi 1944—1948; SLOBODAN NEŠOVIĆ: Pogled na zunanjepolitični pomen moskovskega sporazuma z dne 26. septembra 1944 in dogovora v Krajovi 5. oktobra 1944; MUSTAFA KARAHASAN: Dosledna titovska opredelitev makedonskih komunistov za vstajo makedonskega naroda in narodnosti v boju proti šarlovščini in velikobolgarščini 1941—1942; ORDE IVANOVSKI: Bolgarska komunistična partija o pravicah Makedoncev v pirinski Makedoniji; DRAGAN TAŠKOVSKI: Bolgarska rašomonijada okoli makedonske nacije; ĐORĐE VASILJEVIĆ: Makedonsko vprašanje in problem balkanske

federacije v času druge svetovne vojne (1941—1945); RISTO POPLAZAROV: Bolgarski voditelji in zgodovinarji o bolgarski politiki do Makedonije in makedonske zgodovine;

Socijalizam (Beograd)

št. 9/1979

Študije in članki: BUDISLAV ŠOŠKIĆ: Bistvo in način uresničevanja vodilne vloge Zveze komunistov Jugoslavije; ŽIVOJIN RAKOČEVIĆ: Aktualnost Kidričevih »Tez...«; BRANKO PRNJAT: Monopolizem v kulturnem življenju; ĐURO KOVAČEVIĆ: Predpostavke za raziskovanje razrednih osnov revolucije v sodobnosti; *Tema številke:* Predvidevanje in družbeno vrednotenje tehnologije; ŽIVOJIN RAKOČEVIĆ: Znanstveno predvidevanje in družbeno ocenjevanje (vrednotenje) tehnološkega progressa; RAJKO TOMOVIĆ, SLOBODAN RISTIĆ: Vrednotenje tehnološkega procesa; DUŠAN STRUJIC: Tehnološka transformacija dežel v razvoju; JURIJ BAJEC: Vrednotenje tehnologije v deželah v razvoju; SLOBODAN RADOMAN: Znanstveno-tehnološko predvidevanje kot del strategije razvoja; MARVIN CETRON: Transfere tehnologije: do kam smo prišli; *Prispevki:* STEVAN MAJSTORVIĆ: Kulturni razvoj in meščanska filozofija napredka; *Prispevki k zgodovini ZKJ:* Projekt o publiciranju zgodovinskega gradiva ZKJ; *Pogledi:* MILAN DAMNJANOVIĆ: Heglov kongres v Beogradu; *Prikazi.*

Opredeljenja (Sarajevo)

št. 10/1979

Subjektivne sile socializma — okrogla miza Cavtat '79: ALEKSANDAR GRLIČKOV: Mednarodno sodelovanje in solidarost subjektivnih sil socializma; BRANKO PRIBIČEVIĆ: Organizirane socialistične sile v razvitem svetu (vzhod in zahod); RADE KALANJ, VJEKOSLAV MIKECIN: Subjektivne sile soci-

alizma kot svetovnega procesa; IVO PAJIĆ: O odnosu subjekt-objekt v socialističnem procesu; NIKOLA PEJNOVIĆ: Izkušnje o vlogi oboroženih sil v socialističnih preobrazbah; VLADO SULTANOVIĆ: Avantgarda in birokracija; SAMUEL BOWLES, HERBERT GINTIS: Kriza kapitala in kriza liberalne demokracije; OSKAR WAISS: Stopnje zavesti novega delavskega razreda; PABLO GONZÁLES CAZANOVA: Izkoriščevalski odnosi in socialistične ideologije; BOGDAN DENITCH: Nekatere ovire na poti k nastajanju množične socialistične levice v ZDA; ARGHIRI EMMANUEL: Človeški faktor v zgodovinskem materializmu; FOUAD MOURS: Drobna buržuazija kot razredna sila socializma v novoosvojenih deželah; ELE ALENIUS: O subjektivnih predpostavkah socializma; DETLEV ALBERS: Šest tez o odnosu levih socialistov do evrokomunizma; ULF HIMMELSTRAND: Strukturne definicije nasproti izoliranim definicijam socialnih vprašanj: subjektivni faktor v boju, ki presega okvire sistema; ELMAR ATVATER: Možnosti reševanja krize z alternativami gospodarske politike; PEDRO VUSKOVIĆ; BELARMINO ELGUETA: Subjektivne sile socializma v boju Latinske Amerike.

Gledišta (Beograd)

št. 9/1979

Raziskovanja: BOŠKO POPOVIĆ: Teoretske diagnoze osebnosti (1 del); JOVAN DELIĆ: Literarna teorija srbskega nadrealizma; GORAN MILIČEVIĆ: Internalizacija eksternih efektov v urbanem razvoju; ŽIVOMIR SPASIĆ: Vpliv Svetozarja Markovića na upore srednješolcev v Srbiji; *Eseji:* MILANKA RADIĆ: Ali lahko Afrodita zgubi lepoto; SLOBODAN LAZAREVIĆ: Lukacs o Adyju; *Dogajanja:* BORA KUZMANOVIĆ: Razprava o marksizmu in osebnosti; *Dokumenti:* Einstein in Nemčija leta 1933; *Prevodi:* THEODOR ADORNO: Pozni kapitalizem ali industrijska družba; ROS MENDEL: Heidegger in Wittgenstein; *Pogledi in prikazi.*

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

BABIĆ Jovan: Marksistička etika i relacija sredstvo-cilj. Ideje, Bgd, 1979, št. 3/4, str. 61—72.

BRITOVSEK Marjan: Leninov boj za revolucionarno marksistično stranko in njegova vizija socializma. Ljubljana, Zavod SRS za šolstvo 1979. 2 zv. (Novi vidiki 21, 22). — sig. 13.491—21,22.

—: IZ SODOBNE ESTETIKE. (cikel nadaljevanj): Ernst Bloch, Henri Lefebvre, Walter Benjamin, Lucien Goldmann, Roger Garaudy, Herbert Marcuse, Georg Lukasc. (Avt.)^{*} Aleš Erjavec, Janez Strehovec. Delo, Lj., 12. 7., 19. 7., 26. 7., 2. 8., 9. 8., 16. 8., 23. 8. in 20. 9. 1979.

KIRN Andrej: Izbrane teme iz marksistične filozofije. Ljubljana, Zavod SRS za šolstvo 1979. 193 str. (Novi vidiki, 23) — sig. 13.491—523.

LEFEBVRE Henri: Marksizam pred novim problemima. Naše teme, Zgb., 1979, št. 7/8, str. 1436—1462.

MARCUSE Herbert: Protisocializam i kasni kapitalizam. Pokušaj revolucionarno-teoretske sinteze Bahrove postave. Marksizem u svetu, Bgd, 1979, št. 3., str. 255—276.

—: MARKSIZAM i lingvistika. Tema broja. Naše teme, Zgb, 1979, št. 7/8, str. 1325—1383.

POPILAŠEN Nikola: Ljudske potrebe u svetlosti Marksovog mišljenja revolucije. Socijalizam, Bgd, 1979, št. 5, str. 49—59.

II. FILOZOFIJA

HARTMANN Nicolai: Estetika. Predgovor i prev. Milan Damjanović. 2. izd. Beograd, BIGZ 1979. XXIV+566 str. (Filozofska biblioteka) — sig. II/14.730.

ILIĆ Miloš: Teorija i filozofija stvaralaštva. Niš, Gradina 1979. 1. knj. (Biblioteka misao, 7/1.) — sig. 13.145-7/1.

PEROVIĆ Milenko: Janusova lica malograđanstva. Socijalizam Bgd. 1979 št. 7/8, str. 216—237.

TEILHARD de Chardin Pierre: Fenomen čoveka. Prev. Jovanka Čemerikić. Pogovor Vuko Pavičević. Beograd, BIGZ 1979. 269 str. (Filozofska biblioteka) — sig. II/14.729.

VRANICKI Predrag: Filozofske rasprave. Zagreb, Liber 1979. 465 str. (Odabrana djela, 4.) — sig. 14.083-4.

VRANICKI Predrag: Filozofski portreti. 2. izd. Zagreb, Liber 1979. 326 str. (Odabrana djela, 5) — sig. 14.083-5.

III. SOCIOLOGIJA

BUTLER Remy & Patrice Noisette: Od delavskega mesta do soseske. Prev. Braco Rotar. Tribuna, Lj., 28, 1978/79, št. 10—18. (nad. 3—6).

BURZIĆ-BURZA Branko: Neke relacije selograd. Sociologija grada, Zgb, 1978, št. 59/60, str. 99—103.

ENZESBERGER Hans Magnus: Kritika političke ekologije. Tribuna, Lj., 28, 1978/79, št. 14/15.

GREGORIEVSKI Ljubiša: Otvoreno pismo malograđaninu. Socijalizam, Bgd, 1979, št. 5, str. 109—124.

GOSSIAUX J. P.: Seljaci pred svetlima grada. Sociologija sela, Zgb, 1978, št. 59/60, str. 78—90.

JEROVSEK Janez: Kakovostni dejavniki razvoja. Naši razgledi, Lj., 12. 10. 1979, št. 19.

KORAC Slobodan: Automatizacija i samoupravno društvo. Sociološko-ekonomski aspekti. Beograd, Mladost 1979. 226 str. (Mala edicija Ideja, 20) — sig. I/2756-20.

KOS-MIKUŠ Anica: Nepoklicno prostovoljno delo v socialnem varstvu. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, Lj., 1979, št. 2, str. 117—120.

HATCH Elvin: Antropološke teorije. Knj. 1: Od Tajlora do Dirkema. Knj. 2: Redklif-Braun, Evans-Pričard, Malinovski. Prev. M. Smiljanić i A. I. Spasić. Beograd, BIGZ 1979. (Dvadeseti vek, 35/1, 2) — sig. I/2680-35/1, 2.

MLINAR Z. A. Ferligoj & C. Trampuž: Socialna ekologija razvojnih promjena. Sociologija sela, Zgb, 1978. št. 59/60, str. 3—18.

—: OBLIKE združevanja in kulture. Ured. Peter Jambreč. Ljubljana, Univerzum 1979. 376 str. (Uvod v sociologijo, 2) — sig. II/14.102-2.

- OVSENIK Jože: Organizacijske funkcije. Kranj. Moderna organizacija 1979. 119 str. (Knjižnica za vodstvene in strokovne kadre, 3) sig. II/14.442-3.
- SERGEJEV Dimitrije: Što je lokalna zajednica (:komuna)? Sociologija sela, Zgb, 1978, št. 59/60, str. 91—98.

IV. PSIHOLOGIJA

- LAMOVEC Tanja & Ana Rojnik: Agresivnost. (ovojni naslov). Ljubljana, Univerzum 1978. 188 str. +4 pril. (Strokovne publikacije) — sig. II/14.7000.
- MURRELL H.: Čovek i mašine. (Men and Machines. Prev. S. Čizmić. V. Blagojević) Beograd, Nolit 1979. 130+(II) str. (Psihološka biblioteka, 16) — sig. I/2930-16.
- REICH Ben & Ch. Adcock: Vrednosti, stavovi i promena ponašanja. (Values, attitudes and behaviorchange. Prev. T. Popović.) Beograd, Nolit 1978. 140+(III) str. (Psihološka biblioteka, 10) — sig. I/2930-10.
- ULE Mirjana: Alternative sodobne psihologije. 1—4. Naši razgledi, Lj., 1979, št. 17, 18, 19, 20.
- WHELDALL Kevin: Društveno ponašanje. (Social behavior. Prev. S. Milanović-Nahod.) Beograd, Nolit 1979. 145+(II) str. (Psihološka biblioteka, 13) — sig. I/2930-13.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

- BJELICA Spasoje: Teorijske pretpostavke o odnosu obrazovanja i položaju radničke klase. Ideje, Bgd, 1979, št. 3/4, str. 21—29.
- CAUDWELL Christopher: Iluzija i stvarnost. Studije o izvorima poezije. (Illusion and reality. Prev. M. Herman-Sekulić.) Beograd, Komunist 1979. XX + 278 str. (Marksizam i savremenost, 6. kolo, sv. 3) — sig. 13.103-6/3.
- DRUSKOVIC Drago: Manj znani Prežih. Naši razgledi, Lj., 12. 10. 1979, št. 19.
- DJURCINOV Milan: Problemi vrednovanja kulturnog stvaralaštva. Beograd, Komunist 1979. 111 str. (Marksističke studije, 11) — sig. 13.854-11.
- DUVIGNAUD Jean — Živadinović Petar: Razgovor sa Jeanom Duvignaudom. Ideje, Bgd, 1979, št. 3/4, str. 91—107.
- JOVANOV Neca: Pretpostavke ostvarivanja veće uloge i odgovornosti nauke za razvoj društva. Socijalizam, Bgd, 1979, št. 3, str. 3—20.
- KLAJNŠČEK Ciril: Nekateri vidiki sodobne mitologije. Časopis za kritiko znanosti... Lj., 1978, št. 27—28, str. 199—232.

- KUČAN Milan: Za vzgojo ustvarjalnih ljudi. Naši razgledi, Lj., 28. 9. 1979, št. 18.

- LISSA Giuseppe: Utopija između umetnosti i revolucije. Trocki i Breton. Ideje, Bgd, 1979, št. 3/4, str. 153—159.

- MACUS Rasto: Spone tehnološkoga neokolonizma. Naši razgledi, Lj., 14. 9. 1979/17.

- SELI Ištvan: Građansko nasleđe u socijalističkoj kulturi Madara u Jugoslaviji i njegovo prevazilaženje. Beograd, Komunist 1979, 138 str. (Marksističke studije, 12) — sig. 13.854-12.

VI. POLITIČNE VEDE

2. Druženopolitični sistem SFRJ:

- DOLINAR Filip: Sklepanje in prenehanje delovnega razmerja. Ljubljana, Univerzum 1979. 91 str. (Družbeno izobraževanje, 58) — sig. I/2952-58.

- KARDELJ Edvard: Politični sistem socialističnega samoupravljanja. Glavne misli iz knjige Smeri razvoja... Priredil Matevž Križevic. Ljubljana, Univerzum 1979. 45 str. (Družbeno izobraževanje, 59) — sig. I/2952-59.

- KRAIGHER Sergej: Družbeni razvoj in njegova protislovja. Delo, Lj., 8. in 15. 9. 1979.

- POPOVIĆ Milan: Socijalizam i svakodnevnica. Teze. Ideje, Bgd, 1979, št. 3/4, str. 7—19.

- SINKOVEC Janez: Sindikat v združenem delu. Ljubljana, Univerzum 1979. 123 str. (Družbeno izobraževanje, 60) — sig. I/2952-60.

- VALENTINCIC Jože: Metodika druženopolitičnega usposabljanja članov delegacij in delegatov. Ljubljana, Univerzum 1979. 103 str. (Družbeno izobraževanje, 62) — sig. I/2952-62.

- VASOVIĆ Vučina: Problemi i ostvarivanje pluralizma interesa u socijalističkom samoupravljanju. Socijalizam, Bgd, 1979, št. 7/8, str. 145—160.

4. Delavska in progresivna gibanja:

- ABENDROTH W.: Prilog raspravi o odnosu između spontanog i organiziranog razvoja u povijesti radničkog pokreta. Marksizam u svetu, Bgd, 1979, št. 3, str. 243—252.

- FLEISCHER H.: Ka debati o »modelu revolucije«. Marksizam u svetu, Bgd, 1979, št. 3, str. 277—290.

- : KLASNA svest radničke klase. Tema broja. Marksizam u svetu, Bgd, 1979, št. 3.

- RIBIČIČ Mitja: Gibanje nevrščenosti ima moč zgodovinske nujnosti . . . 6. vrh v Havani. Delo, Lj., 1. 9. 1979.
- TITO: Ne smemo pozabiti, kaj nam je skupnega in nas združuje . . . Govor v Havani. Delo, Lj., 5. 9. 1979.
- VRATUSA Anton: Nevrščeni in novi mednarodni ekonomski red. Ljubljana, Univerzum 1979. 71 str. (Družbeno izobraževanje, 61) — sig. I/2952-61.

5. Mednarodni odnosi:

- KURTOVIĆ Todo: Nacija i socijalističko samoupravljanje. Osvrti na razvitak i aktuelnosti međunacinoalnih odnosa u nas. Zagreb, Školska knjiga, 1979. 255 str. (Suvremena misao, 641) — sig. 13.346-641.
- POZDERAC Hamdija: Prilog proučavanju nacionalnih odnosa i socijalističkog zajedništva. Sarajevo, Svjetlost 1978. 214 str. — sig. II/14.722.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

- : EKONOMSKA saradnja zemalja u razvoju. Tema broja. Marksizam u svetu, Bgd, 1979, št. 4.
- MARINC Andrej: Lažna solidarnost in lažen mir sta potuha slabim. Delo, Lj., 1. 9. 1979.
- SLIVNIK Danilo: Racionalizacija ili reforma ekonomskog poretka u svetu. Socijalizam, Bgd, 1979, št. 3, str. 73—88.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

- PILIĆ Vera: Svetozar Marković o društveni vlogi in položaju delavstva . . . Svetozareva srečanja '79. Naši razgledi, Lj., 26. 10. 1979, št. 20.
- : UTOPIČNI socialisti. Izbor besedil. Izbrala, uredila in uvodno študijo napisala Neda Brglez. Ljubljana, CZ 1979. 632 str. — sig. I/3000.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

- ANDERSON Perry: Antinomije Antonija Gramscija. Portreti. Marksizam u svetu, Bgd, 1979, št. 4, 217—303.
- : LEKSIKON novinarstva. (Ur. L. Marković.) Beograd, Savremena praksa 1979. 426 str. — sig. P IV/2764.
- : POLITIČKI leksikon. (Ur. Dj. Mrdenović.) Beograd, Udruženje publicista Beograda 1979. 515 str. — sig. P I/2855.

B. KNJIGE IZ TUJINE

III. SOCIOLOGIJA

- LASZLO E.: The inner limits of mankind. Heretical reflections on today's values, culture, and politics, With a commentary by A. Peccei. Oxford, Pergamon Press 1978. XIII+79 str. (Systems science and world order library) — sig. II/14.660.
- LAZARSEFELD P.: Am Puls der Gesellschaft. Zur Methodik der empirischen Soziologie. Wien, Europa Vlg 1968. 184 str. (Europäische Perspektiven, 30) — sig. 11.731-30.
- : LIFE styles. Diversity in american society. Ed. by S. D. Feldman, . . . 2. ed. Boston-Toronto, Little Brown and Co. 1975. 482 str. — sig. II/14.662.
- ROTHERY Brian: The practice of systems analysis. By — and A. Mullally. London, Business Books 1970. 7 vols. — sig. II/14.667-1/7.
- : SEX roles and social policy. A complex social science equation. Ed. by J. Lipman-Blumen, J. Bernard. London, Beverly Hills, International sociological assoc. 1979. (Sage studies in international sociology, 14) — sig. II/14.243-14.
- : SOVREMENNAJA ekologičeskaja situacija. O nekotoryh filosofsko-pravovyh problemah. I. I. Berghol'cas . . . et al. Riga, Zinatne 1978. 158 str. (cir.) — sig. 14.175.
- STENGEL Erwin: Suicide and attempted suicide. 2. ed. Harmondsworth, Penguin Books 1977. 159 str. — sig. 14.171.
- VACEJSVILI A. Š.: Metodičeskie voprosy issledovanija malyh social'nyh grupp. (Per s gruzinskogo . . .) Tbilisi, Mecniereba 1978. 174 str. — sig. II/14.664.
- : VOPROSY prognozirovanija obščestvennyh javlenij. Kiev, Naukova dumka 1978. 193 str. (Istoričeskij materializm kak teorija social'nogo poznaniya i dejstvija, 2) cir. — sig. L 4.173-2.
- : WORLD futures. The great debate. Ed. by Ch. Freeman and M. Jahoda. London, Martin Robertson 1978. VII+416 str. — sig. II/14.692.

IV. PSIHOLOGIJA

- LOWEN A.: Bioenergetics. Harmondsworth, Penguin Books 1978. 352 str. Illustr. — sig. 14.188.
- PERLS F. S. & R. F. Hefferlins & P. Goodman: Gestalt therapy. Excitement and growth in the human personality. Harmondsworth, Penguin Books 1977. 535 str. — sig. I/2995.

V. ZNANOST— KULTURA — PROSVETA
— SOLSTVO

DOUGLAS W. O.: The three hundred year war. A cronicle of ecological disaster. New York, Random House 1972. 215 str. — sig. II/14.705.

LEECH G.: Semantics. Harmondsworth, Penguin Books 1977. 386 str. ilustr. — sig. I/2994.

—: NEW perspectives on organizational effectiveness. By P. Goodman, et al. San Francisco, Jossey-Bass 1977. XVII+275 str. — sig. II/14.676.

—: ZAKONOMERNOSTI razvitija i metody poznanija sovremennoj nauki. (Ured. D. I. Sirokanov, et la.) Minsk, Nauka i tehnika 1978. 295 str. cir. — sig. 14.193.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN
GOSPODARSTVO

DONALD A.: Management, information and systems. 2. ed. Oxford, Pergamon 1979. XIII+253 str. — sig. II/14.708.

FRED Allan: City systems in advanced economies. Past growth, present processes and future development options. London, Hutchinson 1977. 256 str. ilustr. — sig. II/14.673.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA
OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

ROZSA György: Scientific information and society. The Hague — Paris, Mouton 1973. 159 str. — sig. II/14.690.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

—: Die AFFARE Pijuschtsch. Der Psychoteror in der Sowjetunion. Dokumentation zusammengestellt von Tania Mathon und Jean-Jacques Marie. Mit einem Vorwort von Michel Broue, et al. Wien, Molden 1976. 132 str. — sig. 14. 157.

XI. BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI —
SLOVARJI

BONO E. de: Wordpower. An illustrated dictionary of vital words. Harmondsworth, Penguin Books 1979. 270 str. Illustr. — sig. 14.187.

—: FRANZ Kafka. Kritik und Rezeption zu seinen Lebzeiten 1912—1924. Hrsg. von J. Born. Frankfurt/M., Fischer 1979. 213 str. — sig. 14.192.

HANAK Tibor: Lukacs war anders. Meisenheim am Glan, A. Hain 1973. 189 str. (Monographien zur philosophischen Forschung, 114) — sig. II/2046-114.

KRONICK D. A.: A history of scientific and periodicals. The origins and development of the scientific and technical press 1665—1790. 2. ed. Metuchen, N. J., The Scarecrow Press 1976. XVI+336 str. — sig. II/14.687.

—: WISSENSCHAFT als interdisziplinäres Problem. (Hrsg. von R. Schwarz. Berlin, Walter de Gruyter 1974; New York. XIV +401 str.) Internationales ... 1/1.

BIBIČ, dr. Adolf: Political Science in Yugoslavia

Teorija in praksa, Ljubljana 1979, Vol. XVI, No. 11—12, p. 1569—1586

Political science as a special discipline taught at the academic level emerged in Yugoslavia at the beginning of 1960-ies. In the discussions on the subject of the new discipline, the nation of politics has been stressed in its narrow and broader sense by Yugoslav authors. The article precedes by treating the development of political science in Yugoslavia by some major fields, with special regard to political theory, history of political thought, theory of the State, socio-political system of SFR Yugoslavia, political organizations and interest groups, international relations and gives some indications as to the characteristic, of some other areas of political science. Trying to give an overall estimation of the recent development of political science in this country, dialectic relation between labour and politics, interest and politics, relation between national, class and international aspects of politics, between monism and pluralism, between self-management and socialist democracy is stressed by the author. Although certain weak points in the contemporary Yugoslav political science cannot be denied, the author believes that exist favourable conditions for further development of political science in Yugoslavia.

PEČAR, dr. Janez: »Respect« Held for Economic Crime and the Response to it.

Teorija in praksa, Ljubljana 1979, Vol. XVI, No. 11—12, p. 1657—1675.

Deviant behaviour of individuals who belong to higher social strata and misuse their profession, knowledge, esteem and power in order to enjoy privileges for personal and selfish motives, are often evaluated differently than crimes committed by individuals belonging to lower strata. Therefore the term »respectful« crimes and »respectable« deviants is often used in criminology. Deviants most frequently consider themselves as offenders or violators of law and practically never as criminals. A well known case-study makes it evident that elements of the so-called »white color crimes« exist also in the socialist society. This kind of crime is concealed, hushed up, intricate, complicated, mutually connected and therefore dangerous and noxious, although not always private appropriation but group, enterprise, or even institutional one is in question. Since the result of appropriation is acquisition, it is often imitated and repeated and at the same time hard to be proved. In spite of the signs showing the spreading of this phenomenon, its detection, investigation and prevention are relatively inefficient. This very fact has been established also by socio-political organizations, which stress the necessity of struggle against illegality in economy and incompetent appropriation of social property. Apart from state control much is expected from self-management workers' control and other mechanisms of self-management which should interfere directly, at the very source of the »evils«, and prevent inadequate disposal of social property by individuals who could even in socialist and self-management circumstances still be called »respectable«.

BIBIČ, dr. Adolf: Politična znanost v Jugoslaviji
Teorija in praksa, Ljubljana 1979, let. 16, št. 11—12, str. 1569—1585.

Avtor ugotavlja, da se je politična znanost kot posebna disciplina, ki se poučuje na univerzitetni ravni, v Jugoslaviji konstituirala šele na začetku šestdesetih let. Ko govori o predmetu politične znanosti ugotavlja, da se pojem politike uporablja v jugoslovanski politološki literaturi v ožjem in širšem pomenu besede. Članek nato obravnava politično znanost v Jugoslaviji po poglavitnih disciplinah, posebej glede na razvoj politične teorije, zgodovine politične misli, teorije države, družbenopolitičnega sistema SFRJ, političnih organizacij in interesnih skupin, mednarodnih odnosov, in nakazuje značilnosti nekaterih drugih področij politične znanosti. Ko skuša končno ovrednotiti dosežani razvoj politične znanosti v Jugoslaviji, poudarja predvsem pomen dialektike med delom in politiko, interesi in politiko, razmerje med nacionalnim, razrednim in internacionalnim, monizmom in pluralizmom, samoupravljanjem in demokracijo. Čeprav ne zanika nekaterih slabosti v politični znanosti, je avtor optimističen glede možnosti za njen nadaljnji razvoj v Jugoslaviji.

UDK 301.173.7:343.375

PECAR, dr. Janez: »Spoštljivost« (gospodarske) kriminalitete in reakcija nanjo
Teorija in praksa, Ljubljana 1979, let. 16, št. 11—12, str. 1657—1676

Odklonskost ljudi z višjih družbenih plasti, ki zlorabljajo svoj poklic, znanje, ugled in moč za pridobivanje kakih prednosti iz koristoljubnih namenov, se pogosto ocenjuje drugače kot kriminalni spodbujni slojev. Zato se v kriminologiji često govori o »spoštljivih« kriminaliteti in »spoštovanih« deviantih. Tudi sami se največkrat ne štejejo za kriminalce, marveč le za kršilce prava. Znana domača kazuistika kaže, da sestavine tako imenovanega »kriminala belega ovratnika« obstajajo tudi v socialistični družbi. Tak kriminal je prikrit, težko dosegljiv, zapleten in med seboj povezan ter zato nevaren in škodljiv, čeprav ne gre vedno za osebno prilasčanje, marveč skupinsko, podjetniško, ali institucionalno. Zaradi pridobitništva povzroča posnemanje in ponavljanje, hkrati ko je pogosto težko dokazljiv. Kljub prenekaterim znamenjem o rezširjenosti pojava so odkrivanje, preiskovanje in preprečevanje relativno neučinkoviti. To ugotavljajo tudi družbeno politične organizacije, ki poudarjajo boj z nezakonitostjo v gospodarjenju in neupravičenim prilasčanjem družbenega premoženja. Poleg dejavnosti državnega nadzorstva se veliko pričakuje od samoupravne delavske kontrole in drugih samoupravnih mehanizmov, ki naj bi naposredno pri viru »zla« posredovali zoper neustrezno razpolaganje z družbenim premoženjem po ljudeh, ki bi jih tudi v socialističnih in samoupravnih razmerah še imenovali za »spoštljive«.

Spoštovani naročniki, bralci in sodelavci

Ob zadnjem zvezku šestnajstega letnika vam želimo v novem letu obilo delovnih uspehov in osebnega zadovoljstva; hkrati upamo, da bo vaše sodelovanje z revijo prav tako plodno, kot je bilo doslej.

Uredništvo in uprava revije
»Teorija in praksa«

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

France Černe: Poskus izdelave obče teorije razvoja sveta

Zdravki Mlinar: Protislovja neenakomernega razvoja slovenskih občin

Karel Šiškovič: Parlamentarne in evropske volitve 1979 v Italiji

Branko Caratan: Nova levica in njena strategija

Janez Prašnikar: Jugoslovansko samoupravno podjetje in njegovo obnašanje

Izbor tekstov s posvetovanja o pedagoško-didaktičnih vprašanjih predmeta »Temelji marksizma«